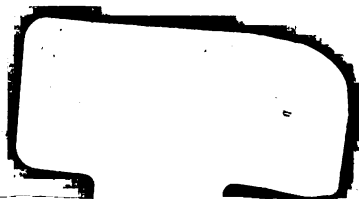
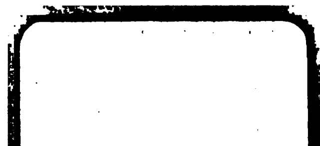

HISTORISKE

AFHANDLINGER

AF

A. D. JØRGENSEN.

ANDET BIND.

KØBENHAVN.
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN.
1899.

KØBENHAVN. — GRÆBES BOGTRYKKERI.

AFHANDLINGER

VEDRØRENDE

NORDENS
HISTORIE I MIDDELALDEREN.

II.

OM DANEBROGES OPRINDELSE.

En historisk hypothes.

(1876.)

[Historisk Tidsskrift 4. R. 5. Bd. S. 415–59. — Her med enkelte Rettelser og Tilføjelser af Forfatteren.]

I.

Vore historiske kilder er som bekendt særdeles fattige på efterretninger om rigets gamle banner; skønt dets oprindelse utvivlsomt går langt tilbage i middelalderen, er det dog først ved dennes slutning, vi hører tale om det, og hvad der da fortælles bærer præg af en usikker, sagnblandet tradition. Heller ikke andre steder fra, af fremmede kilder, kan vi hente oplysninger, som kunde bidrage til at klare dette emne, og vi er derfor henviste til ad omveje at søge at bøde på denne tavshed og benytte videnskabens ret til hypothetisk at løse de gåder, som ellers vilde unddrage sig enhver videre granskning.

De ældste vidnesbyrd om Danebroge er billedlige fremstillinger; korset forekommer ikke blot lige fra Valdemar Atterdags tid i de danske kongers segl som et våbenmærke[1], men i Erik af Pomerns findes det desuden som et vajende flag,

[1] [Senere Tilføjelse:] Erik af Pomern har et segl, som dannes af et kors med pålagt kongeskjold, vistnok den smukkeste form for det danske våben.

hvis stang holdes af de tre løvers forlapper. Endvidere forekommer det som skibsflag endnu noget længere tilbage i tiden; fremstillingen af, hvorledes St. Lucius's hoved bringes til Roskilde, malet på højalteret i domkirken år 1498, viser os således et skib med Danebroge; fremstillingen af dronning Margrete, Kristoffers enke, i Hellig kors kloster i Rostok, hvor hun ligger begravet, viser ligeledes et skib med Danebroge: et rødt banner med pålagt hvidt kors; dette kloster er ombygget og malerierne fornyede ved år 1400(?), men afbildningerne antages at være efter de ældre. I Everskip herreds segl (Ejdersted) findes korsflaget fra år 1414; her er det ligesom i Roskilde et splitflag[1]. Foran på Kristen Pedersens udgave af Saxe (1514) ses den danske konge med sine riddere, i hånden holder han en udfoldet fane med Danebroge.

Disse forskellige fremstillinger lader ingen tvivl om, at jo korsflaget er et flyvende banner, et kamp-„mærke", som de alt i middelalderen blev bårne foran hærene. Når prof. Paludan-Müller har villet gøre den modsatte opfattelse gældende, at det nemlig skulde have været et kirkeligt labarum[2], så må dette siges at støtte sig på en parallelisering med ældre formentlige forbilleder, foretagen uden hensyn til hvad der er overleveret os om vort eget flag; thi at de ældre forfattere, både i Danmark og Ditmarsken, sammenstiller Danebroge med kejser Konstantins mærke, beviser jo i og for sig ikke, at den ydre form har været den samme. Ser vi derimod hen til hvad vore egne kilder melder om korsflaget, da er der her intet, som tyder hen på et labarum, medens såvel afbildninger som traditionen bestemt forudsætter krigsfanen, det udfoldede mærke; hvorledes skulde det vel f. ex. kunne være falden kong Erik ind at give løverne en kirkelig helligdom at holde?

Paludan-Müller indvender, at det hellige banners mærke senere kan være sat ind i krigsfanen, at det er denne, som

---

[1] Årbøger f. nord. oldkyndighed 1874, s. 423. 426. Foredrag af prof. Kornerup i oldskriftselskabets møde d. 16. Nov. 1875 [Årbøger 1877, s. 61].

[2] Sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane (1873), s. 18.

hedder Danebroge, medens hin var en kirkelig helligdom, forholdet er som mellem en moder og datter. Men denne betragtning savner ikke blot enhver begrundelse i vore magre kilder, den synes også at stride mod alt hvad der er overleveret os. Erik af Pomern ejede endnu det rette Danebroge, rigets palladium, derom er alle enige; når han nu vilde sætte det i sit våben, hvorfor tog han da et andet, en senere afledet form, der jo ikke kunde have helligdommens ærværdighed? Der existerede jo et bestemt enkelt flag, om hvilket det fortaltes, at det var falden ned fra himlen, om hvilket man troede, at det bestandig førte til sejr; udelukker dette ikke enhver dobbelthed, idetmindste dér hvor vi utvivlsomt har en fremstilling af kongebanneret, som i Eriks sigil? Der var jo desuden intet i vejen for, at samme flag kunde være en kirkelig helligdom, og som sådan vel også bæres som processionsfane, og tillige et stridsflag; tvertimod, det var endogså det normale i middelalderen. I fredstid var kirkerne de steder, hvor kongernes og krigshøvdingernes mærker opbevaredes; drog man i kamp, da toges fanen fra det hellige alter, blev sat på spydstage og båret frem for hæren[1]. Kirken var jo både det sikreste gemmested i helt almindelig forstand og tillige et sted, som gav alt hvad der knyttedes til det en forbindelse med det hellige og dyrebare, som i høj grad stemmer med alle tidens fremstillinger af kampen som en gudsdom og en hellig sag.

Paludan-Müller har endvidere opkastet tvivl om, hvorvidt flaget fra først af har havt rød bund; kilderne, mener han, indeholder intet tilstrækkeligt bevis herfor. Også her er dog vistnok tvivlen dreven for vidt. Vi vil ikke lægge vægt på den nylig fremkomne oplysning om det røde korsflag i Rostok, da det jo ikke er afgjort, at det skal være det danske kongeflag; men det synes dog indlysende, at selv om det originale flag ikke mere haves, så er der aldeles ingen grund til at antage, at vor tids kopier, der i uafbrudt rækkefølge nedstammer

[1] Du Cange, s. v. vexillum; se særlig hvad der fortælles om den hellige Mortens fane.

fra det, skulde have forandret farven; i alle tilfælde strider det mod den tillid, man bør skænke den monumentale tradition ligesåvel som den skriftlige, sålænge den ikke kommer i strid med noget bekendt faktum. Vi tør ikke tvivle på, at jo Danebroge har været fremstillet på farvede billeder fra middelalderen af, så traditionen kunde ikke være afbrudt af ukyndighed; og der foreligger intet, som kunde tyde på, at man nogensinde med forsæt skulde have forandret det hellige mærke. Men de skriftlige vidnesbyrd taler heller ingenlunde herimod; den første forfatter, som nævner farven, nemlig Hans Svaning, kalder den rød. og hvad Hvidtfeldt i den henseende har udtalt, svækker ikke dette udsagn. Paludan-Müller har gjort opmærksom på, at der er en modsigelse i Hvidtfeldts ord på to forskellige steder. Første gang (1599) nævner han fanen i anledning af kong Hans's tog, og her siger han, at den var „grå og tvundet og deraf havde sit navn"; anden gang (1600) kommer han til at omtale den i anledning af toget til Estland og siger, at den var „rød udi feltet"; heraf slutter den lærde kritiker, at den sidste efterretning er af ringere værd, at fanen kun var bekendt som gammel og grå, og at den røde farve kun omtaltes i en mere upålidelig tradition; Hvidtfeldt kunde i mellemtiden mellem de to bind af sin historie have fået den af Svaning[1]. Men ved nærmere eftersyn kan vi dog ikke lade dette gælde. Netop i fremstillingen af Ditmarskerkrigen følger Hvidtfeldt Svaning, og når han da ikke på dette sted kalder fanen rød, medens han dog gør det året efter, så må vi enten antage, at han har havt betænkeligheder, som senere er fjernede, eller, når dette ikke stemmer med denne forfatters hele karakter, at han ikke udtrykkelig har omtalt den røde farve, fordi han anså denne bemærkning for at være aldeles overflødig for sit eget og læserens vedkommende, da alle kendte den. Herimod kan nu selvfølgelig indvendes, at Hvidtfeldt udtrykkelig kalder den „grå"; men her må vi dog nok give

[1] Hvidtfeldts kvartudgave II 106. VI 169. Pal.-M., anf. skr., s. 8 fl.

Resen ret i, at der foreligger en trykfejl, graa for graaff; thi af denne forfatter ser vi, at man i hans tid forklarede navnet Danebroge af et dengang brugeligt ord „bragt“, der havde fået betydningen „tvundet værk“[1]. Hertil sigter da også Hvidtfeldt, og hans beskrivelse af fanen er derfor udsprungen af en navnefortolkning; han har altså ikke villet fortælle sine læsere, hvad farve rigets banner havde, men han har villet forklare, at man fordum havde lavet faner af grovt tvundet garn (bragt) og derfor kaldet denne oldtidslevning efter denne mærkelighed; men i denne forbindelse kunde han ikke komme til at sige, at den var „grå“, som noget, der stod i forhold til navnet, men vel at den var grov.

Vi må her endnu med et par ord dvæle ved dette mærkelige navn. At Hvidtfeldts og Resens forklaring af det er falsk, ligger lige for; brog er et klæde[2], og Danebroge forklarer altså sig selv, ligesom Danevirke og Danemark. Samme betydning har det vistnok oprindelig havt i tilnavnet Lodbrog eller Lodbroge, hvor det første led i sammensætningen sikkert er det oprindelig hårde „lot“, vort „lod“, i betydning af skæbne, medens det først senere er misforstået som loð, idet samtidig brog er opfattet i sin særlige betydning af benklæder. Tilnavnet skriver sig snarest fra kong Regners berømte fane „Ravnen“, der troedes at have spådomsgave[3]. Navnet Danebroge er derfor vistnok, hvad også sammensætningen antyder, langt ældre end korsfanen; men det er senere med rette henført til denne, som det måtte henføres til ethvert dansk hovedbanner. Når det i forbindelsen „Danebrogsskibe“ i Sønderjylland er bleven henført til stensætninger i skibsform, da viser det vistnok, at man fordum har kaldet orlogsskibe ved dette navn; der er her altså ingen forbindelse med korsfanen, hvad man heller ikke kunde vente, men navnet viser tilbage til en

---

[1] Resen, Frederik II, s. 466. Det islandske bragð, af bregða, kan ligeledes bruges om en slags konstfærdigt tøj.

[2] Worsaae, Om Danebrog, s. 21.

[3] Sml. Den nord. kirkes grundlæggelse, s. 439.

tid, da ledingsflåderne, måske særlig de kongelige hirdmænds skibe, kaldtes efter det banner, de førte, således som det endnu hedder i visen om kong Hans:

> De vunde op deres silkesejl
> så højt i forgyldene rå,
> *Danmark-broge* i fremmerstavn,
> de lode til Misern stå[1]. —

Vi vender os nu til *de skriftlige kilder*, som først omtaler Danebroge og dets oprindelse; det er tre indbyrdes uafhængige forfattere fra begyndelsen af det 16. århundrede. *Kristen Pedersen* siger i sin danske krønike, at Erik af Pomern blandt de rigsklenodjer, som han førte med sig ud af landet, også havde taget „Danebroge, ... en bannere, hvilken Gud sendte danske mænd ned af himlen med sin hellige engel, at de skulde føre hannem i krige mellem dem og deres fjender, som de og ofte gjorde og vunde dermed stor pris og ære". Hvornår dette jertegn er sket, siger han intet om. Ditmarskens historieskriver *Neocorus* derimod oplyser, at det tildrog sig i Rusland[2].

Den tredje kilde er opbevaret os af den flittige samler *Peder Olsen*, og det på en sådan måde, at den tydeligt ses at være fra en ældre tid. Manden levede som bekendt i reformationstiden, var munk i Gråbrødreklostret i Roskilde og levede mange år efter dets ophævelse, hengiven til literære sysler. Det lille bind optegnelser, han har efterladt, indeholder en rigdom af det mest forskelligartede stof, det er skrevet til meget forskellige tider, med idelige indskud og tilføjelser, der er indsat hele blade eller mindre sedler bagefter og der synes at herske den mest brogede uorden mellem de samlede stykker og brudstykker[3]. Hvad særlig stykket om Danebroge angår,

[1] Arnkiel, Cimbrische Heidenthümer, VI 340. S. Grundtvig, Danmarks gamle folkeviser, III 620.

[2] Kr. Pedersen, Danske skrifter, V (440). 488. Neocorus, Chronik Ditmarschens, I 489. II 232.

[3] Bindet findes i den Arnemagnæanske samling som nr. 107. 8. Sml. H. Rørdam, Historieskrivningen og historieskriverne i D. og N., I 47 fl.

da findes det optaget på to forskellige steder, begge gange af samleren bragt i forbindelse med andre notiser. Først findes det blandt „Danmarks tolv fortrin", en ungdommelig lovtale over fædrelandet, nedskreven i året 1527 af den dengang endnu unge forfatter; han roser Danmark for sin beliggenhed, sin ældgamle historie, sin kongestamme, sine udflyttere, sit himmelfaldne flag osv.; dette er det niende af de tolv fortrin. Dernæst findes det på en senere indheftet seddel, der indeholder kronologiske notiser; den ene hele side optages af hvad der er bemærket til år 1219. Langebek har bragt dette i en tildels vilkårlig forbindelse, idet han har samlet og trykt en række kronologiske notiser under Peder Olsens navn, som slet ikke findes således i hans hefte[1]. Hvad der på den omtalte seddel findes til 1219 består af 3 led; det første er den historiske efterretning om toget til Estland, som vi finder den i flere gamle årbøger; der omtales, at Reval grundlægges, og at kirken i hine egne kommer under Lunds erkebisper „indtil denne dag". Dette stykke findes alt i grundstammen til disse kronologiske optegnelser, med tilføjelse af endnu en bemærkning om borgen Leal. Dertil er så føjet en opbyggelig fortælling om samme slag, der øjensynligt er tagen af en bog om Hellig Nils i Århus, Roskilde-Knuds søn og altså kong Valdemars søskendebarn. Den indeholder det bekendte træk, at erkebiskop Andreas's bøn hjælper de Danske i slaget, og er i det hele holdt i legendestil. Endelig kommer hertil fortællingen om Danebroges fremkomst med løfte om sejr for de danske våben. Der er ingen forbindelse mellem de tre led indbyrdes, de har forskellige forfattere, ja den ene forfatter har øjensynligt ikke kendt de andres beretninger.

At også stykket om Danebroge er taget af en ældre forfatter, fremgår tydeligt nok alene deraf, at begivenheden her henføres til året 1208 og til byen Felin, medens Peder Olsen selv efter annalerne har det rette sted og år; at det samme

---

[1] Scriptores r. D. I 182.

slag alligevel er ment, således som samleren selv udtaler sin overbevisning om, fremgår yderligere deraf, at også Kristen Pedersen henfører hovedslaget i Estland til året 1208, skønt han har brugt en anden kilde og ikke synes at kende henførelsen af Danebrogssagnet til dette tidspunkt. Vi kan altså gå ud fra, i efterretningen om Danebroge, som den findes ordlydende ens på to steder hos den samvittighedsfulde gråbroder, at have en kilde fra ældre tider, selv om vi ikke er istand til at opgive noget nærmere om dens ælde; nok er det at Peder Olsen anså den for at have så megen avtoritet, at han ikke tillod sig at forandre noget ved den, end ikke det, som han anså for urigtigt.

I årbogsnotiserne fortælles da følgende: „Andensteds haves den efterretning, at da de troende Danske i hin Anden Valdemars dage i året 1208 kæmpede med de vantro Liver på et sted i Livland, som kaldes Felin, og, alt næsten overvundne, ydmygelig anråbte den guddommelige hjælp, — da værdigedes de på stand at modtage et mærke, faldet fra himlen, tegnet med et hvidt kors og påtrykt en ulddug, og de hørte en røst fra det høje, at de visselig skulde knuse deres modstandere og vinde en fuld sejr, om det blev båret højt. Således skete det også. Men hin fane kaldes med sit sædvanlige navn Danebroge“ [1].

Samler vi herefter hvad der er overleveret os om vort flag, er det følgende. Der findes ved middelalderens slutning i de danske kongers værge et ældgammelt banner, der ansés for en helligdom fra fortiden; det føres af kong Hans med på toget til Ditmarsken, men tabes, og vindes først tilbage mange år efter, da det var ødelagt af møl og fugtighed. Om dette

---

[1] Alibi habetur, quod tempore istius V. II a. 1208, cum Dani fideles in Livonia, in loco, qui Felin dicitur, bellarent contra Livones infideles, et jam fere debellati implorarent devote divinum auxilium, statim vexillum e celo lapsum cruce candida consignatum vellerique impressum recipere meruerunt, vocemque in aere audientes, quod, eo in aere altius elevato, confestim contritis adversariis, plenam victoriam reportarent. Quod et factum est. Illud autem vexillum *Danebroge* usitato vocabulo nuncupari solet. Scr. r. D. I 182 (sml. VIII 499).

banner fortæller traditionen, at det er af guddommelig oprindelse, og at sejren har været knyttet til det fra begyndelsen af. Iøvrigt har man ingen pålidelig efterretning om dets første fremkomst, kun det synes alle at være enige om, at det første gang viste sig i kampene i Østerleden, i et stort og allerede tabt slag. Dets karakteristiske mærke var et hvidt kors, der optoges af kongerne i deres våben; dugen var af spunden uld og rød.

Det er indlysende, at vi ikke kan stille de almindelige udtalelser hos Kristen Pedersen og Neocorus i lige linje med den bestemt formulerede tradition hos Peder Olsen; det lå i sagens natur, at fjernere stående her måtte være langt ufuldstændigere underrettede end de indviede. Der er jo en stor forskel på overleveringernes værdi for os, alt efter deres genstand; en forlængst afdød konges bedrifter forvanskes og sammenblandes med lignende eller modsatte; slægtskabsforhold, tidsforhold o. l. forbyttes, og hele rækker af begivenheder kommer derved til at stå i et uklart eller falsk lys. Anderledes forholder det sig, når den enkelte overlevering står for sig selv og knyttes til en bestemt ydre genstand. Lad os tænke os forholdet, som det var ved det danske hof. Der opbevaredes et banner af høj ælde, hver mand i kongens gård kendte det, idetmindste af omtale, det gemtes mellem rigets klenodjer, sammen med krone og spir; kongerne satte dets mærke i deres segl, det blev båret foran dem ved højtidelige optog, det stod ved alteret, når de indviedes. Den tradition, som knyttedes til det og gik fra slægt til slægt i kongehuset og ved hirden, er kort og simpel; skulde den ikke tillige være uforvansket gennem lange tider?

Den har to momenter, som må holdes ude fra hinanden, det ene er den overnaturlige oprindelse, det andet angivelsen af tid, sted og øvrige omstændigheder ved flagets fremkomst. Hvad det første angår, da overleveres det i forskellige former; snart er det en engel, som kommer ned med det, snart falder det ned fra himlen, ledsaget af en guddommelig røst. Man

bør ikke tillægge denne del af traditionen nogen selvstændig betydning for den historiske undersøgelse, som om det af den skulde fremgå, at sagnet var vandret gennem lange tider og derfor upålideligt; en slig opfattelse af bannerets fremkomst kan i middelalderen gøre sig gældende for dem, som har været tilstede, og er efter al rimelighed bleven slået fast alt i den første menneskealder efter begivenheden; den viser os kun, at der var overordenlige forhold tilstede og at slagets gang forbedredes på en uforklarlig måde, det samme som legenden om erkebiskop Andreas og den historiske fortælling hos den samtidige Henrik af Letland i dette tilfælde tilstrækkelig bevidner.

Der kan nemlig ingen tvivl være om, at det jo, som også Peder Olsen går ud fra, er til slaget ved Reval, traditionen sigter; det har alt den første nedskriver erkendt, idet han tilføjede året og kaldte kong Valdemar for den anden. Selve overleveringen har derimod vistnok kun talt om en kong Valdemar, og den har selvfølgelig ikke havt nogen opgivelse af år. Dette moment, den bestemte henførelse til Livland og kong Valdemar, til et næsten tabt slag med hedningerne, må fastholdes som det for historien værdifulde, medens selvfølgelig den måde, hvorpå flaget sagdes først at have vist sig, har været det vigtigste for dets ejermænd og bestandig vil have sin poetiske betydning til alle tider.

Men på den anden side må vi indrømme, at denne tradition ingensomhelst direkte støtte finder i de historiske kilder; der nævnes intet flag i den temmelig udførlige og samtidige fortælling om begivenhederne i Estland, og de danske årbøger kommer ingensteds ind på blot at nævne det. Det bliver således altid muligt, at traditionen har været vildledet, at fortællingen er flyttet frem eller tilbage i tiden, at det var en ældre eller en yngre Valdemar, eller måske endog slet ingen Valdemar, der leverede det afgørende slag; thi navnet Valdemar har i den danske overlevering været stærkt nok til at drage meget til sig, som ikke oprindelig vedkommer det. Vi må altså, før vi fordyber os i de estlandske begivenheder, søge at

få overbevisningen om at ikke andre, måske endog meget nærliggende muligheder er bleven oversete i tillid til en tradition, hvis værdi vilde kunne fuldstændig underkendes ved en fornyet undersøgelse.

II.

Når vi følger korset tilbage i tiden, så langt det kan eftervises i utvivlsom forbindelse med det danske kongehus, vil vi første gang træffe det i Valdemar Atterdags segl „til Danelog“ [1]. Strax hinsides denne grænse begynder altså mulighedernes række. Hvad om vi skyldte denne fædrelandets anden grundlægger det dyrebare tegn på dets hæder og frihed; også han stod jo i særeget forhold til Estland og Livland, og da hans fromme broder Otto lod sig indskrive blandt ridderne derovre, drog han selv til den hellige grav og lod sig slå til „Guds ridder“, — kunde det ikke være grund nok for ham til at sætte korset i sit våbenmærke og sin fane?

Tanken kunde ved første øjekast synes at have noget for sig. Kong Valdemar gæstede den hellige grav i påsken 1347 [2] og blev her slået til ridder af hertug Erik af Saxen. Få måneder efter afgik der for første gang efter et halvt hundred års forløb brev fra Johanniternes stormester på Rhodus til de danske klostre af hospitalsbrødrenes orden med opfordring til at sende de lovbefalede bidrag til hovedkassen. Kong Valdemar stiftede et St. Hanskloster på Dueholm [3], indviet til Marie Magdalene, på hvis festdag han havde modtaget ridderslaget. Endelig fortæller Thomas Bartholin i sin bekendte bog om Danebrogsordenen, at Valdemar Atterdag på ældgamle tapeter på Københavns slot var fremstillet med et hvidt ordenskors.

---

[1] Worsaae, Om Danebrog, s. 24.

[2] Reinhardt, Til belysning af nogle punkter i V. A. hist. I (Hist. tidsskrift IV 3, 191 fl.).

[3] [Senere Tilføjelse:] At Valdemar stiftede klostret på Dueholm, er jo ikke afgjort, om end sandsynligt. Jeg antager, at han har stiftet det kort efter sin tronbestigelse som tak for, at han var kommen til riget, ligesom Valdemar I stiftede Vitskøl.

Hertil kommer, at korset først kendes af et brev fra år 1356, og at sagnet har kongenavnet Valdemar.

Det er ikke ganske klart, hvorledes det på den tid, her er tale om, har forholdt sig med ridderslaget over den hellige grav; nogen tid efter kom gråbrødrene i besiddelse af de hellige steder, og det var da deres gardian, som tildelte det, som der sagdes med Gotfred af Bouillons sværd; gravridderne dannede en egen orden, hvis mærke var et konstig sammensat Antoniuskors, det samme som kongen af Jerusalem førte i sit skjold. Men dengang kong Valdemar kom til det hellige land, synes ridderslaget i nogen tid at være bleven uddelt af lægmænd og altså ikke at have medført optagelsen i nogen orden, og man kunde da formode, at han på hjemrejsen havde gæstet Rhodus (som han kom forbi på søvejen fra Jerusalem til Konstantinopel) for dér at optages i Johanniternes broderskab, og at det da var dette, som gav anledning til at stormesteren endnu samme år afsendte et brev til dets klostre i Norden, medens kongen optog brødrenes hvide kors i rød grund i sit mærke og stiftede det ny St. Hanskloster efter sin hjemkomst[1].

Men en nærmere betragtning af de enkelte kendsgerninger, som her tilsammen skulde afgive et sandsynlighedsbevis, vil dog vise det uholdbare i en sådan formodning. Brevet fra stormesteren Deodat af Gozon, den berømte „Dragens overvinder“, der uden tvivl er fremkaldt ved kongens rejse, som har henledet Sydboernes opmærksomhed på Danmark, viser, at Valdemar ikke selv kan have været på Rhodus, dertil røber det alt for stort ubekendskab med danske forhold, medens kongen end ikke nævnes i det. Stormesteren skriver nemlig til „sin broder eller brødre, prior eller priorer, i Danmark, i

[1] Angående den hellige gravs orden og de her berørte forhold kan jævnføres: A. Hvidtfeldt, Chronologia, II 484. Reissbuch des heiligen Landes (1609) I 74. 89. 114. 160. Fr. Quaresmii historica, theologica et moralis terræ sanctæ Elucidatio (1639) I 554 fl. 176. 184. 487 fl. Favyn, Theatre d'honneur et de chevalerie II. P. Lacroix, Vie militaire et religieuse au moyen âge; farvetryk p. 133 (fra o. 1352, sml. p. 205) og p. 320. Vertot, Hist. des cheval. de st. Jean, I 591 fl. Liv. I preuve XII.

Dacia, i Norvegia og i Svecia"[1], og han siger, at han „af manges beretninger har erfaret, at de fører et rosværdigt levned osv.", ligesom han forudsætter, at de „af rygtet vil have erfaret, at han med en stor del af brødrene samt mange lejefolk har bolig på en ø, som kaldes Rhodus, i en uafladelig kamp med den kristne tros grumme fjender"[2]. Var kongen bleven ordensbroder, måtte dette dog vel have været nævnt i den ene eller anden form, det måtte enten ligefrem officielt meddeles brødrene i Norden, eller tjene til motivering for henvendelsen, og denne kunde ikke ske på et så løst grundlag som det her ses at være tilfældet.

Men dermed taber også den anden omstændighed, at kong Valdemar opretter et Hanskloster, sin betydning; det er vel ikke urimeligt at han kan have stiftet det til minde om sin Jorsalsfærd og netop derfor ladet det indvie til Marie Magdalene, på hvis dag han modtog ridderslaget; men denne hellige kvinde stod dog fra først af i et så nøje forhold til Johanniterordenen, at dette er tilstrækkeligt til at forklare Dueholms indvielse til hendes ære.

Hvad endelig fremstillingen af kong Valdemar med det hvide kors på slotstapeterne angår, da er det en højst fatal historie; det er nemlig oplyst, at Thomas Bartholin for at gøre den formentlige Danebrogsorden så ærværdig som mulig har forfalsket ældre kobberstik, forandret rigsæblet til et Danebrogskors og udgivet det for en gammel avthentisk fremstilling af kongen[3]. Således falder alt det sammen, som kunde tyde på et forhold mellem kong Valdemar og Johanniterne.

I og for sig er det imidlertid ingenlunde usandsynligt, at en dansk konge kunde være optagen blandt Hansbrødrene, og

[1] [Senere Tilføjelse:] „Fratello o fratelli, il priore o priori di Danimarca, di Dacia, di Norvegia e di Svezia" —. Dette kan dog være rigtigt, når *o* er oversættelse af *vel* og betyder *og*; det er da (stor)prioren og de andre priorer i provinsen Danmark, d. e. i de 3 nordiske lande, måske tillige en forbytning af Dacia og Danimarca.

[2] Brevet kendes kun i italiensk oversættelse; det findes hos Bosio, Dell' istoria della religione et militia di S. G. G., og derefter i Dueholms diplomatarium p. VI.

[3] Th. Bartholin, De equestris ordinis Danebrogici . . . origine, 1676, p. 34 ff. Sml. Wegeners oplysning i udgaven af Werlauffs skrift om Danebroge, p. XXVI.

det endog uden at det var kommen til stormesterens kundskab; ad den vej synes huset Savojen at have fået sit skjoldmærke, der som bekendt er lig Danebroge, og i året 1216 vides kong Andreas af Ungarn at have ladet sig optage blandt ordenens halvbrødre eller medbrødre, der antog dens tegn uden at aflægge dens løfte. Allerede Gregor IX anså det for nødvendigt at skride ind imod den overhånd tagende skik for vindings skyld at optage lægfolk i dette løsere forhold; men først efter reformationen blev det udtrykkelig forbudt de enkelte priorater uden stormesterens samtykke, og endnu senere (under Claude de la Sangle) pålagdes det medbrødrene at nøjes med et halvt kors (T) som ordenstegn[1].

Men enhver sådan optagelse af en dansk konge mangler vi fuldstændig efterretninger om; ingen af vore konger har søgt sit gravsted hos Hansbrødrene, ingen nævnes i noget overleveret dokument som deres særlige velgører. I den tid, som gik nærmest forud for Valdemar Atterdag, herskede der et spændt forhold mellem kongerne og klostrene, der ikke mere stod i forhold til stormesteren. Strax efter den ridderlige Erik Menveds død klagede nemlig Hansbrødrene i Danmark til paven over den ilde medfart, de havde lidt fra den afdøde konges side; han vilde ikke anerkende deres kirkelige karakter og forbeholdt sig en vis overhøjhed over dem, „såsom klostrene var stiftede af hans forfædre“[2]. Et yderligere bidrag til deres trængslers historie er opbevaret i et skøde fra året 1317, hvorved prior og kapitel på Andvordeskov tilskøder kirkeprioren og præsterne sammesteds nogle jorder, som var skænkede „huset“ (d. e. ordenen) af Nils Ravn, for 140 mark sællandske penninge: „siden de er nødte til at skaffe penge til brødrenes ophold og til herre kongen“[3].

De konger, hvis gavmildhed mod Hanshusene gentagne

[1] Vertot, Hist. des chevaliers de l'ordre de St. Jean, I 309. 504. 541. 614. IV 81 f.
[2] Kirkehist. samlinger V 812 ff. Suhm XII 23.
[3] Lünig, Teutsches Reichsarchiv XVI (Bilag II): Vom Teutschen u. Johanniter Orden, nr. 8, p. 89.

gange omtales, må altså ligge længere tilbage i tiden; var det ikke Erik Menved, så var det vist endnu mindre hans fader eller farfar, der levede i bestandig strid såvel med kirken som de store, og vi stanser da ved kong Valdemars to ældste sønner, eller rettere Erik Plovpenge, der gjorde korstog til Estland. Heldigvis er vi nu imidlertid underrettede om, i hvilken retning hans kirkelige sympathier gik; han agtede nemlig at lade sig jordfæste i gråbrødrenes dragt for at nyde godt af deres forbønner, Roskilde brødrehus gemte som hans skat en kutte og en strikke.

Vi føres således tilbage til Valdemarernes tid; blandt dem må vi søge Hanshusenes velgørere; at gå længere tilbage vilde være spildt umage, siden disse huse ikke forhen var kendte i Norden. Men heller ikke blandt dem vil vi finde nogen medbroder af den berømte orden; Valdemarerne vilde ikke have valgt Ringsted til deres gravkirke, dersom de havde hørt til den i Andvordeskov af dem selv oprettede orden, og selv om den sidste af dem, tiltrods for at han tilhørte den, havde foretrukket at hvile hos sine forfædre, så vilde man idetmindste have fundet ham iført en ordensdragt; men intet af dette er tilfældet. Vi må altså opgive ad denne vej at finde oprindelsen til det hvide kors i de danske kongers banner; ingen af dem kan antages at have været Johanniternes medbroder og som sådan berettiget til at antage deres mærke.

III.

Vore historikere synes lige fra Hvidtfeldts tid af at have været enige om at antage, at Danebroge var et paveligt St. Peders banner, sendt en eller anden konge til et korstog, således som det ses at have været tilfældet andre steder. Paludan-Müller har især optaget denne hypothes og fremført en række kendsgerninger, som formentlig skulde tale for at dette havde været tilfældet. Men andre betragtninger vil dog nok så meget tale derimod.

For det første mangler vi enhver efterretning derom.

Dette kunde synes at være en ringe omstændighed, siden vi er så tarveligt underrettede om mange forhold i middelalderen; men i dette tilfælde betyder det dog ikke så lidt. Hvilket korstog skulde det have været? Togene til Estland kan vi ikke tænke på, da der er bevaret så mange pavebreve om dem, at det vilde være meget dristigt at forudsætte, at ikke blot et så mærkeligt brev som det, der måtte have ledsaget fanen, skulde være tabt og bleven uregistreret i Rom, men at en sådan kendsgerning heller ikke skulde være antydet i andre buller eller omtalt af den livlandske historieskriver. Paven spillede nemlig, som vi senere vil få at se, en meget betydningsfuld rolle i de estlandske stridigheder, hver begunstigelse fra hans side omtales atter og atter, der er fuld sammenhæng i alt hvad vi véd om disse forhold; meget besynderligt vilde det være, om et sådant led da skulde mangle.

For en ældre tid kunde jo vistnok en og anden omstændighed tale; alt Vilhelm Erobreren fik en viet korsfane fra Rom til at føre mod kong Harald af England, og det vilde ikke være utænkeligt, at Valdemar den store kunde have ført en lignende mod Venderne. Men derimod synes det fuldstændig utænkeligt, at ikke Saxe skulde have omtalt dette, han der fremdrager de mindste omstændigheder ved Vendertogene. Heller ikke var forholdet til pavestolen således, at man let kunde forudsætte en sådan gave; Henrik Løve kæmpede også for korset, Valdemars formænd havde gjort det samme, men denne kamp havde dog så afgjort karakteren af en verdslig fejde, at kun særlige forhold kunde tænkes at bevæge paven til at foretage et så usædvanligt skridt som at sende sin fane til opmuntring eller belønning. Intet af hvad vi kender til tidens historie tyder derpå; Saxe omtaler „Sællændernes mærke" som det, Absalon fører, og „kongens banner"; men han fremhæver det som en mærkelighed og et hedensk træk, at Venderne tillægger deres Stanitia overnaturlige egenskaber[1]. Indtil Ryøs

[1] Saxo p. 746 876. 830. Necrol. Lund. har til 2. Non. Aug.: Asmundus et Gotmundus, illustres laici, apud Slavos sub signo sancte crucis occisi sunt (Scr. r. D. III

indtagelse herskede der et spændt forhold til pavestolen; derefter bliver det ved Eskils mellemkomst bedre, Knud Lavard bliver helgen, Ryø lægges under Absalon; det er dette øjeblik, man nærmest måtte ansé for egnet til at bevæge paven til en særlig nådesbevisning; men de opbevarede buller har intet derom.

En anden indvending mod Danebroges henførelse til rækken af St. Peders bannere er dets farver. Som bekendt spillede disse en stor rolle i middelalderens heraldik, idetmindste efterat korstogene havde fremkaldt så mange variationer af det samme mærke. Således lagdes der særlig vægt på korsets farve blandt de forskellige ridderordener; Tempelherrerne havde røde kors, Johanniterne hvide, Marieridderne sorte, Lazarusridderne grønne; Antoniuskorset var blåt. Kongen af Jerusalem førte, som vi har set, et gyldent kors i sit skjold, og dette synes også at have været tilfældet med paven. Således ses det tydeligt på Bayeuxtæppet at have været et gult kors i hvid grund, som Vilhelm af Normandiet fik tilsendt[1]; Hugo den store fik et banner af Urban II, som kaldes „St. Peders gyldne mærke“; i det flag, som Innocens gav Bulgarernes konge (1204), sås et kors og St. Peders nøgler, således som de endnu føres i pavens våben: gyldne nøgler og den tredobbelte krone i hvid grund. Også i Norden synes man at have havt den forestilling, at gyldent kors på hvidt var det helligste mærke; således siges Hellig Olav at have båret det på sit skjold ved Stiklestad[2].

Vi tror herefter at kunne se bort fra den fortolkning af Danebroges fremkomst, der søger at knytte det til en pavelig gave; sagnet vilde jo endda stå lige uforklaret, da det ikke

---

453); men dette er enten sagt helt i almindelighed om de kristnes kamp mod hedningerne, eller sigter til korstoget til Vendland, i året 1147, da de Danske drog ud „sumptis sacræ perigrinationis insignibus“ (Saxo p. 675). [Senere Tilføjelse:] Sml. Wibalds samtidige fortælling om toget 1147 (Codex Pomeran. dipl. I 41); det var „sub vexillo crucifixi“.

[1] (Stothard) The Bayeux tapestry, tab. 9. 11. 12.

[2] Anna Comnena, Alexias, ed. Hoeschelius, X 288 (χρυσῆ . . . . σημαία). Snorre, Heimskringla, O. H. s. k. 216. 225.

indeholder det mindste træk, som kunde tyde i denne retning; vi må holde os strængere til de vink, som såvel traditionen som de monumentale holdepunkter giver os.

Der kan da ingen tvivl være om, at vi det længst mulige må holde fast ved ligheden med Johanniternes banner. Disse riddere var de eneste, som bar hvide kors, de satte det tillige i deres flag, hvad der ikke var tilfældet med de andre ordener; Tempelherrernes flag var f. ex. sort og hvidt med en devise, de tyske riddere bar et Mariebilled osv. Medens Johanniternes dragt var sort som Avgustinernes, førte de et rødt banner; medens deres ordenskors var ottespidset, var fanens et sædvanligt latinsk kors, lagt på den røde dug; denne havde en lang spids flig gående ud fra den øverste halvdel som en halv split; i det gamle træsnit fra Rhodus's belejring tror man at se Danebroge vaje midt i slotsgården[1]. I året 1259 fik ridderne tilladelse til at bære røde våbenfrakker, tegnede med hvide kors, „således som det står i deres banner", altså uden spidser; som Malteserriddere afbildes de endnu således med de mægtige kors over bryst og skuldre[2].

Hos os finder vi et betydningsfuldt tilknytningspunkt mellem St. Hansbrødrene og riget i det forhold, hvori hirden (vederlogen) stod til deres huse. Dette forhold er alt oftere bleven fremhævet og det er i høj grad mærkeligt. I den norske hirdlov siges udtrykkeligt, at brødrene skulde give tienden af deres måle til kirken, den deltes mellem bisperne, hirdpræsterne og Johanniterhuset Varna; i dette forsørgedes de udtjente hirdmænd. Vore efterretninger om vederlogens indre organisation er så mangelfulde, at vi ikke kan undres over, at udtrykkelige vidnesbyrd i den henseende mangler hos os, men det ses dog, at de danske St. Hanshuse var spredte ligeligt over hele riget,

---

[1] Obsidio Rhodi hos W. Porter, A history of the knights of Malta. — Da den danske handel på Middelhavet i forrige århundrede tog et så stærkt opsving, blev det nødvendigt at udstede en forordning om, at danske skibe for at kunne skelnes fra Maltesernes, skulde føre kongens navnetræk i korsets midte (25. Marts 1757).

[2] Alexander IV's bulle hos P. Gauger, Allgem. Gesch. des Ritterordens d. h. Joh. v Jerusalem, Beilage 3. — W. Porter, Titelbilled. —

fra først af et i hvert af landene (Lund, Viborg, Andvordeskov), senere et i hvert stift (undtagen Slesvig, der alt dengang fulgte en afvigende udvikling[1]), svarende til vederlogens fordeling, og der er bleven gjort opmærksom på, at der blandt de få bevarede oldbreve fra Dueholm findes sådanne, som kun kunde have interesse for landets adel[2].

Men denne forbindelse mellem hirden og „Korsbrødrenes" orden kan ikke have indskrænket sig til en forsørgelse af de gamle eller invaliderne; dengang kampen for korset førtes trindt omkring på de danske farvande, må også deres mærke have været med, hvor det gjaldt. Allerede kort efter sin udvælgelse til biskop sendte Absalon sin provst Saxe til Paris for at formå sin ven Vilhelm til at komme til Danmark; han blev den danske kirkes lærefader i et halvt århundrede. Ved samme tid træffer vi hospitalsbrødre hos Absalon i Roskilde, og det ligger nær at antage, at også de har været indkaldte, ligesom det er vist, at de strax efter fik den anselige kongsgård i Andvordeskov til hovedsæde, med huse i Lund og Viborg[3]. Absalon gjorde alt for at bringe hirden på fode igen, han fik optegnet dens gamle love og han gav den en indflydelse på kongens råd, som hidtil havde været ukendt. Her ligger da også uden al tvivl roden til den senere forbindelse med Korsbrødrene; folk, der følte tilbøjelighed til at aflægge klosterløfte, men tillige bevarede fædrenes krigerske sind, måtte jo frem for alt ønske at kunne forene begge dele, ligesom Absalon og Eskil på én gang var mønstre på fromhed og djærvhed.

En enkelt oldtidslevning synes at sætte det udenfor al tvivl, at der også hos os har været kæmpet under Johanni-

[1] Johannes Døberens nonnekloster på Holmen ved Slesvig har nemlig intet med Johanniterne at bestille, det var et Benediktinerkloster. Snarere kunde man fristes til at sætte Gråbrødreklostret i Flensborg i forbindelse med ordenen; det stiftedes af drosten Hans Hvidding og førte som mærke et sølvkors i rødt (Noodt, Beyträge, I 622).

[2] Kinch i Årbøger f. nord. oldk. 1875, s. 338.

[3] Thorkelin, Diplom., I 257. 380. Brevet henføres her til år 1176, men uden grund; den sag, det omhandler, ordnedes netop i Absalons første år. Saxo p. 578 f. Valdemars jordebog, ved O. Nielsen, s. 47. L. Helveg, Danske kirkes hist., I 361

ternes flag, selv om antallet af korsriddere kan have været nok så ubetydeligt. Prioren i Andvordeskov, senere medlem af rigets råd, førte nemlig et skib i sit segl. Dette kan ikke forklares af forholdet til Rhodus, således som prof. Thorsen, der har fremdraget dette som så mange andre vidnesbyrd om St. Hansklostrene her i landet, antager; thi dels forekommer seglet på en tid, da forholdet mellem stormesteren og de danske klostre var fuldstændig ophørt, medens Rhodus først for nylig var taget i besiddelse, dels var det efter ordenslovene enhver priors sag at vælge sit segl, det pålagdes ham kun at indsende aftryk af det til moderhuset, for at man her kunde overbevise sig om tilsendte skrivelsers ægthed[1]. Men hvad skulde bevæge den danske prior til at vælge et skib til sit særmærke, hvis ikke det, at hans deltagelse i kampen for korset fandt sted til orlogs?

Det er ikke nødvendigt at tænke sig denne deltagelse af stor udstrækning; lad det kun have været et enkelt skib fra Andvordeskov, ført af prioren, det var dog nok til at lade Johanniternes fane vaje i den danske ledingsflåde og at bringe den i et særligt forhold til den danske hird.

Kan nu dette gradvis have udviklet den til at blive selve hirdens og kongens mærke? Dersom vi ikke havde andet end selve flaget at holde os til, kunde vi fristes til at antage det; men der foreligger en bestemt tradition om dets fremkomst og den tør vi på ingen måde oversé. Men derved vises vi atter ned i tiden, ligesom vi fra Valdemar Atterdag vistes tilbage; fra begge sider synes vi altså netop at henvises til den samme konge og den samme begivenhed som den, traditionen udpeger: Valdemar den andens Estlandstog. Vi må derfor underkaste dette en nøjagtig prøvelse for at se, om der her skulde skjule sig en

[1] Dueholms diplomatarium, bag på titelbladet. Diplomet, af hvilket det er taget, er fra år 1314. Som vi har set klager de danske Hansbrødre 1320 til *paven* og ikke til deres stormester, og 1347 skriver denne på en måde, der udelukker ethvert forhold i mands minde. Bestemmelsen om at indsende aftryk af seglet er given af Philibert de Naillac (1396—1421), se Vertot, Les chevaliers de St. Jean, IV 171.

mulighed for på en tilfredsstillende måde at forklare Danebroges tilblivelse af Johanniterbanneret.

IV.

Vi har kun to kilder til Estlands historie i det tidsrum, da kong Valdemar greb ind i begivenhedernes gang, nemlig de opbevarede pavebuller og øvrige aktstykker, og den samtidige forfatter Henrik af Letland; de danske årbøger giver ved siden af disse kun enkelte tarvelige oplysninger. Aktstykkerne findes samlede i Bunges Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch, samt tildels i andre diplomatarier; Henriks krønike har været trykt flere gange, bedst i første bind af Scriptores rerum Livonicarum, med kommentar og diplomer; men fornylig er den atter udkommen i den store samling af Pertz (Monumenta h. G. XXIII) og i særtryk[1], besørget af Vilhelm Arndt efter et håndskrift fra begyndelsen af det 14. århundrede, medens alle de tidligere udgaver var aftryk af interpolerede afskrifter fra det 16. århundrede.

Uden Henriks krønike vilde begivenhederne i Livland og Estland ved overgangen fra hedenskab til kristendom stå næsten aldeles uopklarede for os; man vilde gennem annaler og diplomer kunne følge visse stridigheder mellem magthaverne og lægge mærke til visse epoker i omvendelses- og underkuelsesværket, men enkeltheder vilde så godt som helt mangle, og et samlet billed vilde det ikke være muligt at få. Livlandskrøniken har den fordel at være skreven af en samtidig og på begivenhedernes skueplads; Henrik var født i Letland, men oplært til at virke som præst blandt sine hedenske landsmænd, han var vel kendt med de tyske missionærer, der tildels var hans lærere, han gæstede Estland, dengang de Danske udfoldede den største virksomhed; han omtaler sig selv fra

[1] Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis G. h: Heinrici chronicon Lyvoniæ. Hannover 1874. 8.

året 1208 af, og han ender sin bog ved 1226, da han også synes at have forfattet den.

Ved siden af disse fortrin klæber der imidlertid også store mangler ved Henriks skrift; alt Herman Hildebrandt har gjort opmærksom derpå i sin fortrinlige monografi: Die Chronik Heinrichs von Letland (1865), og udgiveren Vilhelm Arndt har ment yderligere at burde lægge vægt derpå. Henrik stod skuepladsen for de ydre begivenheder alt for nær til at kunne skaffe sig et klart overblik over dem; hans dannelse ydede ham heller ikke de tilsvarende indre betingelser til at blive historieskriver og han var i høj grad hildet i ensidige og partiske synsmåder; man savner hos ham aldeles blik for de dybere kræfter, som satte de forskellige magter i bevægelse og hvis konflikter han havde til opgave at skildre. Arndt siger om ham: „Han så tingen, men han gennemskuede den ikke; han fortæller os hvad der skete, men dets oprindelse og grunde taler han ikke om. Dertil kommer, at Henrik var præst, at han ikke, såvidt vi véd, opnåede højere grad og derfor måske slet ikke var indviet i bispernes og herrernes hemmelige råd."

Gælder dette i almindelighed om hele hans krønike, så må vi gå endnu langt videre i vor kritik med hensyn til de danske forhold. Da Henrik skrev, var kong Valdemar og de Danske fordrevne fra Reval og de andre pladser, som de havde erobret fra de vantro; neppe var kongen nemlig falden i fangenskab, før Tyskerne her som hist faldt fra og tilegnede sig hvad han havde vundet i en række glimrende sejre. Siden den lettiske præst altså skrev „på herrernes og sine fællers opfordring" (29, 9), lå det frem for alt i deres interesse at gøre de Danskes fortjeneste så ringe, deres adkomst til landet så tvivlsom som muligt. Dertil kom, at han med sine tyske sympathier stod fjernt fra forståelsen af nordiske forhold og personer, at han ingen anelse havde om de nordiske folks ældgamle forbindelse med hine egne, og ikke kunde fatte, at der overhoved kunde gøres forskellige synspunkter gældende

ved bedømmelsen af det store mellemværende mellem de kristne folk i disse egne. Han kendte aktstykker, som hjemlede ridderne og de tyske biskopper en udstrakt ret over Ester og Liver, men han havde ikke set noget til de buller, som Andreas Sunesøn og kong Valdemar havde modtaget af paven, end sige de ældre breve fra biskop Fulkos tid, da de Danske sendte de første trosbud til hine egne og da man kunde finde en munk fra Estland i et norsk kloster. Da alle de tyske forfattere, som har behandlet vort forhold til Estland, har set sagen fra Henriks stade og altså fældet strænge domme over kong Valdemars holdning, vil det være nødvendigt i hovedtrækkene at gennemgå såvel hans fremstilling som hvad vi ellers véd, for derigennem at få en målestok for forfatterens betydning, hvor talen er om det store tog 1219.

Det var ved året 1159, siger Henrik, at købmænd fra Bremen først fandt vejen til Livland; en snes år senere drog Avgustinerpræsten Meinhard fra Segeberg derover med dem, byggede en kirke i Ykeskole (Yxkyl) ved Dvina (Düna) og omvendte mange; han viedes senere til biskop og stilledes under erkebispen af Bremen. Efter ham fulgte i året 1196 biskop Bertholdt og efter hans martyrdød d. 24. Juli 1198 Albert, kanik i Bremen, en mand af fremragende begavelse og stor politisk klogskab, den tyske kolonis egenlige grundlægger og genstand for Henriks særlige beundring. På hans opfordring optog pave Innocens kort efter missionen i Livland blandt kirkens store formål, han tillod korsfarere at opfylde deres løfte ved et års tjeneste mod de indfødte, og han tillod munke af enhver orden, dersom de ellers kunde få deres foresattes samtykke, at gå i den livlandske missions tjeneste. Fra nu af kæmpedes der hvert år, idet altid nye skarer af pilegrimme søgte over havet for i et års krigseventyr at vinde syndernes forladelse, ja der dannedes endog en egen ridderlig orden i det underkastede land, de såkaldte Sværdbrødre. Landet tilhørte Vorfrue, blev der sagt; hendes banner førtes frem fra det nye bispesæde i Riga, og det var ikke Tyskernes agt at

stanse, så længe der var en hedning og et uafhængigt folk til; det var den samme kamp som den, der alt var ført til ende i Holsten, i Meklenburg, i Pomern, i Brandenburg osv., den samme, som endnu skulde vindes på så mange andre stammers bekostning.

Ligesom fordum i Vendland optrådte nu de Danske her med deres uundværlige hjælp og deres fordring på at få del i byttet. De to medbejlere havde aldrig havt let ved at anerkende det berettigede i hinandens fordringer; ligesom efter Saxe Henrik Løve med liden føje vilde have sin del af Pomern, eller efter Helmold det var et overgreb af Valdemar at tage det hele Ryø, således giver Henrik det udseende af, at de Danskes forhold til Estland egenlig helt igennem er forargeligt fra et kirkeligt standpunkt, uberettiget fra et politisk. Han er just ikke nogen fjende af de Danske, han er først og fremmest præst og forstår at sætte pris på en usædvanlig personlighed som Andreas Sunesøn, ligesom han uvilkårlig bøjer sig for den kraft, hvormed kong Valdemar fremmer sin vilje; men han følger det dog alt med mistænksomhed, han tror alle de onde rygter om det danske folk, og han mangler overblik til at kunne vurdere, hvor gennemgribende et vendepunkt det store tog af året 1219 var for disse landes historie; han søger grunden til dette omslag overalt, kun ikke dér, hvor den var at finde. Da så Tyskerne med storslået utaknemlighed vender hele deres energi mod de bønligt hidkaldte trosfæller og benytter lejligheden, da kongen ved forræderi førtes i et tysk fængsel, til at fraliste dem alle deres besiddelser, finder forfatteren det ikke blot i sin orden, men ser deri en retfærdig straf, fordi disse folk ikke havde de samme skikke og brugte den samme fremfærd som han og hans beskyttere.

Sin fulde forklaring får Henriks fremstilling dog først, når man sammenligner den livlandske rimkrønike fra århundredets slutning. Skønt denne nemlig er forfattet i selve den daværende danske borg Reval, af en mand, der står i det venligste forhold til de Danske, så omtaler den end ikke med

et ord kong Valdemars deltagelse i landets erobring; for ham begynder den danske medejendomsret først med generhvervelsen 1238, og skønt han ikke dertil knytter nogen ond omtale, så står det dog som aldeles uforklaret, hvad de Danske har at bestille derovre, hvorfor de kommer så sent, og hvorledes det kan være, at der overhoved indrømmes dem en plads. Vi kan vistnok heraf slutte, at mindet om den ældre deltagelse i kampene enten var uddød blandt Tyskerne, eller var dem så forhadt, at det ikke egnede sig til at indflettes i en tysk rimkrønike[1].

Vil vi derimod ad andre veje undersøge vore forfædres forhold til disse egne, så møder der os træk af et ganske andet billed. Således tager det sig dog ret besynderligt ud, når midt i Tyskernes tid småøerne i Dyna kaldes for holme; en af deres stærkeste borge, med kirke og by, kaldes Holme (at hólmi), der findes en Rigeholm (ved Riga), en Stenholm og en Langholm[2]. Ligeså kaldes forbjergene omkring Kurlands kyst for nes (f. ex. „Domesnes“ ved „Domessund“); Estlands bratte kyst kaldes „Klint“ og den ældste borg i denne egn har det rent nordiske navn Lindanese; kysten overfor Dagø hedder Vik og Estlands bedste havn Rogevik osv.[3]

Hertil svarer vore gamle efterretninger om Nordboernes forhold til egnene i Østerleden; allerede i Ansgars tid siges de Svenske „fordum“ at have behersket Kurerne, og de danske folkesagn hos Saxe vidner om en jevnlig forbindelse mellem landene. Henrik af Letland har en fortælling fra Meinhards tid, der viser, hvorhen Livernes handelsvej gik; da han engang vilde opgive missionen og alt var rejst afsted, men atter kom tilbage, spurgte indbyggerne i Holme ham spottende om,

---

[1] Scr. r. Liv. I 491: Ditlebs v. Alnpeke Livländische Reimchronik (s. 493, 504 f.). Ved beskrivelsen af „Revele, das gute land“ siges dog (v. 6720—24) — vnd ist hie vor mit manchen here von denemarken uber riten. Der selbe konic hat es erstritten. das es der konige eigen ist und hat gewesen lange vrist.

[2] Bunge I nr. 27. 168. 197. 265. 198. 336.

[3] J. G. Kohl, Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, I 85: die meisten Vorgebirge werden hier Näs genannt. 276. J. C. Stuckenberg, Hydrographie d. russ. Reichs, I 39 ff.

hvor dyrt „salt og vadmel" var på Gulland?[1] Disse forbindelser kunde da vel nok veje op mod Bremernes fra år 1159!

Men også i missionsgerningen var Nordboerne gået forud for Tyskerne[2]. Allerede ved Ryøs erobring var en fransk biskop Fulko af Troyes tilstede i Eskils følge, hvis indvielse gjaldt Estland; først 20 år senere fik Meinhard indvielsen. Allerede dengang kunde paven henvende sig til erkebispen i Throndhjem med opfordring til at medgive Fulko en estlandsk munk, der fandtes i et norsk kloster, for at gå ham tilhånde ved sine landsmænds omvendelse[3].

I året 1206 kom erkebiskop Andreas til Riga og opholdt sig der vinteren over. Henrik véd ikke andet at fortælle derom end at han holdt ypperlige theologiske forelæsninger; men af en pavebulle ser vi, at han var bemyndiget til at oprette et bispesæde, til altså at forny Fulkos mission. Kong Knud VI havde imidlertid 1197 gjort et tog til Estland med en betydelig hærstyrke[4]. Nogle år efter fik kong Valdemar pavens velsignelse til et korstog, og han drog ud for at underkaste sig en del af Preussen og Samland (1210). Atter et par år efter udnævntes Andreas til pavens legat til hedningernes omvendelse (12. April 1212), og det overdroges til ham at ordne forholdet mellem de forskellige partier i Livland, ligesom han bemyndigedes til at indsætte biskopper, hvor og når han fandt for godt (11. Okt. 1213)[5]. Alt dette var gået forud for det store korstog.

---

[1] Henrik I 11: quo pretio sal aut watmal in Gothlandia comparetur? Udgiveren forklarer vadmal som livlandsk og lettisk!

[2] [Senere Tilføjelse:] Adam IV 16: Svend Estridsøn støttede en købmand, som byggede en kirke i Kurland.

[3] Efterretningerne om Fulko er ikke samlede. Se Liljegrens diplomatarium. Tiden for hans mission fremgår af en bulle fra 1232, i hvilken der omtales et brev af ham fra 1169 (Kirkehist. samlinger V 78 f.; sml. Thorkelin I 251 f. og Regesta dipl. D. nr. 259—60). De nyere tyske forfattere kender ham slet ikke.

[4] Scr. r. Dan. I 243. III 261. Liljegren, Sv. dipl., I 124.

[5] Bunge III nr. 15 a. R. Hausmann, Das Ringen der Deutschen und Dänen um den Besitz Esthlands bis 1227 (1870), s. 4. Bunge I nr. 29.

Endelig i året 1218 var sagerne komne på et punkt, hvor den tyske koloni truedes med fuldstændig undergang og biskop Albert derfor besluttede sig til den tunge gang til Danmark; han bad kong Valdemar om hjælp, da det ellers vilde være ude med ham; til vederlag tilbød han hele Estland, både det omvendte og det ikke omvendte. Albert traf kongen i en glimrende forsamling i Slesvig; den unge Valdemar blev kronet, og alt hvad det mægtige rige havde af lensmænd og stormænd var samlet omkring kongen og erkebiskoppen. Alberts bøn fandt villige øren, og der afgik strax udsendinge til paven for at bede om hans samtykke og velsignelse; d. 9. Okt. udstedte Honorius III sin bulle, hvorved alle de lande, det måtte lykkes Valdemar at underkaste sig, knyttedes til hans rige[1].

De danske årbøger beretter enstemmig, at kongen i sommeren 1219 drog til Estland med en flåde på 1500 skibe; det var et almindeligt udbud af hele ledingen, men desuden åbenbart forøget med mange andre skibe, stormænds og biskoppers, måske også andre Nordboers; en usædvanlig begejstring synes at have grebet alle, intet nordisk korstog lignede på langt nær dette[2]. Henrik af Letland fortæller nærmere om tildragelserne på dette tog, som de blev bekendte blandt Tyskerne. Kong Valdemar, siger han, lagde til ved Lindanese, en gammel borg ved en smuk, men farlig bugt under Estlands „Klint"; den blev sløjfet og opførelsen af en ny påbegyndt. De nærmeste stammer, Revelerne og Harjerne, samlede en stor hær og sendte deres høvdinger til kongen med fredstilbud; han troede deres ord, skønt det ikke var ment; sendebudene gav han gaver og hans biskopper døbte dem. I følge med kongen var blandt andre hans lensmand Vitslav fra Ryø, erkebiskop Andreas og de tre biskopper:

---

[1] Henrik 22, 1. Bunge III nr. 41 a. Sml. Henrik 23, 10. 24, 2. Bunge I nr. 84. At der overhoved er givet V. løfter fra Alberts side søger man senere at fragå. Selv tyske forfattere har dog indrømmet det sandsynlige deri. Herm. Hildebrandt, anf. skr., s. 108 ff. R. Hausmann, a. skr., s. 14 ff. 26. Usinger, Deutsch-dän. Gesch., s. 197 ff.

[2] Scr. rer. Dan. III 265: edicta est expedicio super paganos ad Estoniam. I 166. 244.

kansleren Nils fra Slesvig, Ebbe fra Århus og Theoderik, der var indviet til Estland[1].

Tre dage efter kom imidlertid høvdingerne tilbage med deres hær, og om aftenen efter nadveren overfaldt de lejren fra flere sider på én gang. Nogle stormede strax hen imod det telt, hvori biskop Theoderik lå, i den tro at det var kong Valdemars, og dræbte ham på stedet; andre vendte sig andensteds hen, mange blev huggede ned. Da vendte Vitslav, der med sine Vender stod i dalføret fra klinten ned til stranden, sig imod hedningerne og slog dem på flugt; andre Ester, som var under fremrykning, stansede ved synet af denne hjælp, de Danske begyndte at samle sig, kongen kom tilstede med sit mandskab, deriblandt også en del Tyskere, og efter en almindelig blodig kamp blev Esterne slåede på flugt og over tusinde dræbte. Kongen og bisperne takkede Gud for sejren; Valdemar lod sin kapellan Viscelin indvie til Theoderiks efterfølger og drog hjem igen efter at have fuldført borgens opførelse: biskopperne derimod med deres mandskab blev i landet og fuldendte dettes underkastelse under kronen og korset.

Der kan vel ingen tvivl være om, at Henrik vilde have havt en del mere at fortælle om dette tog, dersom han havde betragtet de Danske med lidt venligere øjne; thi at kong Valdemar skulde have ført en så uhyre flåde over Østersøen blot for at se på opførelsen af en borg og en kirke, kan dog vel ikke forudsættes; dertil var han for gammel en krigshelt og for klog en konge. Henrik omtaler heller slet ikke toget det følgende år, skønt det vel heller neppe var uden betydning. Vi kan derfor ikke gå ud fra, at hans opfattelse af kampen ved Lindanese er synderlig uhildet, eller at han i det hele er godt underrettet; rimeligvis kendte han kun kampen af en af de Tyskeres fortælling, der havde været med og tillagde sig

[1] Henrik 23, 2. Det hedder her: Nicolaus episcopus et tercius ep. cancellarius regis. Men netop dengang var Nils af Slesvig kansler (Steenstrup, Studier, s. 43) og Henrik har da vel misforstået dette; den tredje biskop synes at have været ham fra Århus.

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

22. Hefte.

50 Øre.

en del af æren for det lykkelige udfald. Den sande situation skinner imidlertid igennem Henriks fortælling. Det er åbenbart, at hverken kongen eller hærens hovedstyrke fra først af var tilstede på kamppladsen eller i lejren, ligesom det jo for enhver, der kender noget til søvæsen, vil være indlysende, at hæren ikke kan være gået i land i sin helhed; kun en mindre styrke, bestemt til at opbygge borgen og kirken, har ligget i lejr og stået under den stedkendte Theoderik, Venderne har ligget i dalføret som en slags reserve, og kongen selv og ledingshærens hovedmasse har ligget ombord, måske i samlet flåde ved Lindanese, måske endog spredt langs kysten, eller delt og ifærd med angreb på andre punkter. Esternes angreb gælder altså kun borgen, som de vil ødelægge, og lejren, som de vil hærge; de håber tillige at træffe kongen og få lejlighed til at dræbe ham. Det første angreb lykkes, men så falder Venderne dem i flanken og kort efter kommer kongen tilstede med sine hærmænd og giver sagerne en anden gang[1].

V.

Henrik af Letland véd ikke af, at der i denne kamp på Lindanese var forbeholdt Danebroge en særlig rolle; han nævner intet flag, for ham er kun ét flag helligt, nemlig Vorfrue fra Riga. Men efter hvad vi har set, udelukker dette jo ingenlunde, at der dog kan være sket noget i hint slag, som gav anledning til Danebrogssagnet; forfatteren er altfor summarisk i sin fortælling om de Danske, til at vi af hans tavshed kan slutte, at ikke der er foregået noget, som han enten ikke har kendt eller ikke har tillagt nogen betydning.

Tvertimod, hvad Henrik fortæller egner sig i høj grad til at vække vor opmærksomhed i så henseende; hans historiske fortælling stemmer i et væsenligt træk med den danske tradition, det at slaget stod meget misligt, før hint jertegn.

[1] Henrik siger: et convenerunt omnes Dani simul cum rege, et Theutonici quidam, qui erant cum eis, et occurerunt Estonibus, dimicantes fortiter cum eis.

viste sig. Desuden har forfatteren opbevaret et særligt træk, som er af stor betydning. Hedningerne, siger han, stormede hen imod biskop Theoderiks telt i den tro at det var kongens. Hvorfor troede de, at kongen lå her? Mon biskoppens bod var større og pynteligere end de andre? Nej, i lejren kendes høvdingens plads af banneret, som vajer foran den; vi er utvivlsomt af fortællingen berettigede til at drage den slutning, at det var hovedbanneret, Esterne opsøgte og troede at finde foran biskoppens telt. Denne omstændighed synes lettest at forklare sagnets oprindelse om den himmelfaldne fane, idet kampen kom til at dreje sig om hovedbanneret, som Esterne havde bemægtiget sig og som det lykkedes atter at fravriste dem; var denne fane Danebroge, så synes intet naturligere, end at den for fremtiden blev den danske hirds helligdom, at den opbevaredes som et klenodje og i tidens løb blev altid mere berømt; thi korstogets hele romantik måtte jo knyttes til dens mærke.

For at give denne hypothes — thi hvorfra skulde vi vel i denne sag få vished? — det nødvendige grundlag, vil det altså være vor opgave at eftervise en sandsynlig forbindelse mellem biskop Theoderik og Johanniternes korsbanner.

En uhildet betragtning af de kendsgerninger, Henrik fortæller, gør det utvivlsomt, at Theoderik var den betydeligste personlighed af alle dem, der trådte i forhold til missionen i Østersøslandene; at han alligevel stilles fuldkommen i skygge for den fornemme Albert, at de senere håndskrifter endog er forfalskede i den retning, og at den nyere tyske historieskrivning også i dette punkt gør fælles sag mod alt hvad der stod i forbindelse med Danmark, nøder os til at sammenstille alt hvad der vides om ham både af Henrik og andre kilder.

Theoderik hørte til de første kristne, som Henrik véd af er komne til Livland; han var Cisterciensermunk og kaldes Meinhards ledsager; men hvorfra han var kommen, om han måske endog var dansk, siges ingen steder. Han boede inde i landet, i Thorejd ved floden „Aa“, og dannede her en

menighed på egen hånd. Engang besluttede Liverne at ofre ham til guderne, fordi hans marker stod i frodig grøde, medens de andres led af regnskyl og oversvømmelser; der holdtes til den ende et folkemøde, på hvilket guderne selv skulde rådspørges om hans straf. Et spyd blev lagt foran spådomshesten og man ventede på, at den skulde træde til for at gå over det; det vilde da komme an på, hvilken fod den løftede først. Medens Theoderik bad til Gud, løftede hesten den fod, som betød liv. Spåmanden sagde, at han kunde se de kristnes gud sidde på dens ryg og styre dens trin, man skulde tørre ryggen af og derved fjerne ham. Det skete, men hesten trådte anden gang ligesom den første og Theoderik var frelst.

En anden gang var han kommen til Esterne; men uheldigvis indtraf der netop samtidig en solformørkelse, som hedningerne tilskrev ham; de sagde, at han havde ædt solen; med nød og neppe undgik han døden. Da der tilføjes, at denne formørkelse fandt sted en St. Hansdag, har vi derved et middel til at bestemme tiden; det var i året 1191.

Ved denne tid havde han alt gjort sin første rejse til Rom. Det var biskop Meinhard, som opfordrede ham til at gå til paven for at forestille ham den livlandske menigheds betrængte stilling. Han forlod landet til hest, da man ikke vilde lade ham slippe bort til søs; han klædte sig nemlig i præstedragt, tog den hellige bog og et kar med viet vand og drog afsted under påskud af at han skulde besøge en syg. Dette viser tilfulde, at man i hele landet var fortrolig med de kristnes måde at dyrke Gud på. Theoderik udvirkede hos Klemens III (1187—91) en bulle, den første, som var rettet til en biskop i Livland, hvorved det tillodes alle de klerke, som havde lyst dertil og kunde få deres foresattes samtykke, at gå til det hedenske land som missionærer[1].

---

[1] Bunge III 10 a efter Mansi XXII 566. De tyske forfattere har overset denne bulle og sammenblander den med den følgende (endog V. Arndt i anm. til Henrik I, 12. 2, 3). Også Henrik og Arnold af Lybek (V 30), går ud fra, at Coelestin er den første pave, som giver kirken i Livland privilegier.

Theoderiks betydning blev altid større; medens biskop Albert ikke gør indtryk af stort andet end en god politiker og en mand af indflydelse i det nordlige Tyskland — og som sådan fik han afgørende betydning for den tyske koloni —, så er den beskedne Cisterciensermunk den, der bærer det tunge arbejde både i selve landet og overfor pavestolen; fra ringe stand hæver han sig derfor også til abbed og biskop, stedse rig på ideer, den eneste, som nogenlunde kan holde modsætningerne sammen, mægle og forsone, skaffe altid nye hjælpekilder tilveje.

Først to år efter sin indvielse kom Albert i året 1200 til Livland, for igen samme år at drage tilbage, skræmmet af de indfødtes vildskab. Theoderik blev anden gang sendt til pavestolen og opnåede en bulle af Innocens (15. April 1201), hvorved alle kristne i Vestfalen og Saxland opfordredes til at drage til Livland; ethvert korstogsløfte skulde kunne opfyldes ved et sådant tog[1]. Dette var en overordenlig vinding for den nye kirke.

To år efter træffer vi atter Theoderik i Rom; han førte med sig en indfødt høvding fra Thorejd. Innocens modtog dem med stor venlighed og forærede høvdingen en gave af 100 gylden, til biskop Albert sendte han derimod en bibel, skreven med pave Gregors egen hånd. De kom tilbage til Riga i September 1204[2].

Næste år kom Albert til Livland med en stor korshær; han førte ligeledes en del munke med sig, som han havde udtaget i forskellige klostre efter en pavelig bemyndigelse, som Theoderik havde forskaffet ham. Da flåden ankom til Dynamynde, bestemte han strax her at grundlægge et kloster; det kaldtes senere i reglen St. Nikolaj bjerg, Theoderik blev dets første abbed[3].

---

[1] Bunge I nr. 12 (her henføres bullen til 5. Okt. 1199, sml. Arndt til Henrik 3, 5; men efter senere oplysning findes originalen i Stokholm med ovennævnte datum. Bunge III 2).

[2] Henrik 7, 5. 8, 2. 3.

[3] Henrik 6, 5. 9, 7. På det første sted foregribes begivenheden og det er altså

Men medens den energiske munk således repræsenterede bispedømmet overfor paven og for en stor del ikke mindre overfor menigheden i Livland, når Albert opholdt sig i sit hjem, udfoldede han endnu en anden virksomhed, der fik den største betydning for fremtiden. Henrik fortæller herom følgende: „På samme tid indstiftede samme forsynlige broder Theoderik, af frygt for ikke at kunne modstå Livernes troløshed og hedningernes mængde, samt for at forøge de troendes antal og bevare kirken blandt folkene, nogle brødre af Guds ridderskab, som pave Innocens gav Tempelriddernes regel og et mærke at bære på deres dragt, nemlig sværd og kors, og bød at være deres biskop underdanige.“ [1]

Den tid, der her er tale om, lader sig ikke med sikkerhed opgive, men er vistnok biskop Alberts første år. I et pavebrev af 12. Oktb. 1204 omtales ridderne som en alt bestående orden. Til at fremme omvendelsesværket, siger Innocens, har biskoppen tre ordener af klosterfolk (tres religiosorum ordines), nemlig Cisterciensermunke, regulære kaniker (Avgustinere ved bispekirken) — og disse to kæmper med åndelige våben — „og trobundne lægfolk, der i Tempelriddernes dragt mandigt og mægtigt står imod barbarerne, som truer den kristne tros unge plantning“ [2].

Det viste sig snart, at det var en god og frugtbar idé, Theoderik her havde undfanget, thi få år efter voxede ridderskabet således i betydning, at dets navn snart var kendt over alle nabolandene, og alt i året 1210 kunde det hos paven opnå at få tillagt ordenen den ene tredjedel af Livland som

---

en fejl, når de tyske forfattere henfører klosterets oprettelse til 1202 istedenfor 1205: i mellemtiden kaldes Theoderik endnu frater, sidenefter stadig abbas.

[1] Henrik 6, 6: Eodem tempore providens idem frater Theodericus perfidiam Lyvonum et multitudini paganorum non posse resistere metuens . . . . fratres quosdam milicie Christi instituit, quibus domnus papa Innocencius regulam Templariorum commisit et signum in veste ferendum dedit, scilicet gladium et crucem, et sub obedientia sui episcopi esse mandavit. — Den tidligere text var på dette sted forvansket, således at æren for ordenens indstiftelse deltes mellem biskop Albert og Theoderik (e. t providens *dominus episcopus Albertus cum Abbate,* fratre Th. perfidiam Livonum . . . . metuens, ... fratres . . militie instituit etc.).

[2] Bunge 1 nr. 14. Udstedelsesdagen hos Jaffé, Regesta pontificum.

len af bispestolen; mesteren, tilføjes der, skulde som landsherre være biskoppens håndgangne mand, men ordenen som sådan var aldeles uafhængig af ham. Af denne bulle ses da, at Henriks fremstilling også på dette punkt er unøjagtig eller rettere forvansker det sande forhold; han skrev nemlig ud af biskoppens tankegang og fremstillede de fordringer, denne gjorde, som hvilende på historiske kendsgerninger; ordenens formentlige afhængighed af bispestolen var nemlig et stadigt tvistens emne mellem de tvende stormænd[1].

I denne bulle kommer Innocens iøvrigt atter tilbage til ordenens dragt og mærke, der på den tid spillede en så stor rolle og som tidligere havde ført til de sørgeligste stridigheder mellem Tempel- og Marie-ridderne. „De bærer, siger paven, et afvigende mærke på deres dragt, idet de iøvrigt følger Tempelriddernes regel, for at vise, at de i ingen henseende er afhængige af dem.“ Omtrent samtidig med denne bulle er Arnold af Lybeks krønike skreven og her omtales ordenen første gang af en historisk forfatter. Efter at have omtalt biskop Alberts virksomhed og kirkens indretning i Livland fortsætter han nemlig således: „Mange har også lovet afholdenhed og i ønsket om kun at tjene Gud efter Tempelriddernes vis givet afkald på alt og givet sig ind i Guds ridderskab; de bærer deres standsmærke på klæderne i form af det sværd, hvormed de kæmper for Gud.“[2] Disse „Gudsridderes“ mærke var som bekendt dengang et rødt sværd ved siden af Tempelriddernes røde kors på den hvide dragt, deraf kaldtes de Sværdbrødre; mærkerne blev senere, efter foreningen med de tyske riddere, sorte.

Vi forbigår Theoderiks virksomhed i de nærmest følgende

---

[1] Bunge I nr. 16. 17.

[2] Arnold V 30: Multi etiam continentias voventes et soli deo militare cupientes, forma quadam Templariorum omnibus renunciantes, Christi militiæ se reddiderunt et professionis suæ signum in forma gladii, quo pro deo certabant, in suis vestibus preferebant. At „militia Christi“ her med rette gengives som „*Guds* ridderskab“ ses af det følgende: — fratres qui Dei milites dicuntur; i alle tyske kilder bruges kun denne betegnelse; sml. Guds moder, Guds død o. l.

år; som abbed for landets eneste kloster indtog han fremdeles en overordenlig vigtig plads mellem de forskellige, indbyrdes skinsyge magter. I året 1211 kom Albert til Riga med tre andre biskopper (af Ratzeburg, Paderborn og Verden) og viede i forening med dem Theoderik til biskop i Estland; ud på efteråret drog han tilbage for at hente nye skarer af pilegrimme, Theoderik blev i Riga for at varetage hans embed.

Striden mellem biskop og riddere blev imidlertid altid voldsommere. I året 1210 havde ordensmesteren tilligemed biskoppen været i Rom og her fået en pavelig dom på, at de skulde dele landet, således at ordenen fik den ene tredjedel som len af biskoppen. Den deling, som foretoges i henhold hertil og stadfæstedes af kejser Otto (d. 27. Januar 1211), tilfredsstillede imidlertid ingen af parterne og ridderne sendte en broder til Rom for at udbede sig en særlig biskop for deres land. Dette afslog Innocens aldeles (25. Januar 1212), men da klagerne fortsattes, gik han en anden vej end man vistnok fra nogen af siderne havde antaget, idet han d. 12. April 1212 udnævnte Andreas Sunesøn til sin fuldmægtige legat for omvendelsen af de østlige lande[1].

Alt dette véd Henrik intet om; han véd heller ikke, at det i det følgende år kom til en højst betænkelig krisis for Albert, idet paven endog truede ham med band og afsættelse, dersom han ikke viste ordenen retfærdighed; der er udstedt en række buller til erkebiskop, dekan og provst i Lund, til abbed, prior og custos i Dynamynde, til abbeden på Gulland med provsterne på Nør- og Sønderlandet om at lægge sig imellem, tage sig af riddernes klager og undersøge biskoppernes fremfærd mod de nysomvendte. Det pålægges Andreas at indsætte en biskop i de dele af Estland, som alt var omvendte (Sakela og Hugenhus)[2].

Et par uger efter denne afgørelse (10. og 11. Oktober 1213) synes der at være sket et omslag i pavens holdning; i

[1] Bunge I nr. 18. 19 (sml. Hildebrand, a. skr., Excurs III).
[2] Bunge I nr. 27—31.

en bulle af 30. Oktober anbefaler han de troende i Saxland at støtte biskoppen af Estland (Theoderik); samme dag anbefaler han ham til de forskellige tyske biskopper, og det tillades ham, ligesom forhen Albert, af hvert kloster at udtage en munk til missionen. Dagen derpå stadfæster Innocens formelt Theoderiks indvielse, der er foretagen af de fire biskopper, og i en anden bulle opfordres ridderne til at understøtte hans foretagender istedenfor at modarbejde dem; i denne sidste nævnes meget betegnende kun de tre tyske bisper som dem, der har indviet ham, Albert forbigås. Endelig føjede Innocens d. 2. November hertil en fritagelse fra ethvert forhold af afhængighed overfor enhver somhelst erkebiskop[1].

Man har været lige ved at forkaste nogle af disse buller som falske, da de formentlig skulde være indbyrdes uforenelige, men man nøjes nu dog med at antage, at paven har været aldeles ukendt med de stedlige forhold og derfor har kunnet tildele Theoderik den kirkeprovins, som han lige i forvejen havde overladt til Andreas at drage omsorg for. Men vi ledes dog på et andet spor ved den efterretning, at Theoderik d. 25. Avgust har været i bispedømmet Køln og her har foretaget en indvielse af et alter; det må uden al tvivl have været på vejen til Rom[2]. Theoderiks ankomst her må da være falden mellem udstedelsen af de afvigende buller, og den omstændighed, at de sidste alle taler til gunst for ham, stadfæster dette fuldstændig. Men modsigelsen forudsætter endnu noget andet og mere. Innocens vilde dog vist have betænkt sig på at underkende sin nylig udstedte bulle til Andreas, hvorved denne bemyndigedes til at indvie en biskop i Estland, hvis ikke han havde havt sikkerhed for, at erkebiskoppens valg netop vilde træffe Theoderik, der alt var viet; med andre ord, denne må have medbragt en anbefaling fra Andreas, i henhold til hvilken paven har anerkendt hans vielse.

Dette forudsætter da allerede ved denne tid et personligt

[1] Bunge I nr. 32—37.
[2] Schaten, Annales Paderbornenses, I 963.

forhold mellem Theoderik og Andreas, der både er såre forklarligt og på det bestemteste stadfæstes af hvad der senere skete. Alligevel vendte han tilbage til sit kloster og sin tidligere virksomhed; i året 1215 deltog han i det store koncil i Lateranet, og den 27. April 1216 træffer vi ham atter i Køln, hvor han indvier St. Pantaleons kirke. Efter hjemkomsten deltager han i to forskellige delinger af Estland: Albert, ridderne og han selv fik ved den sidste hver en tredjedel[1].

Men heller ikke denne aftale blev holdt, og nu synes Theoderik for bestandig at have sluttet sig til Andreas og den danske konge; Henrik har kun usikre efterretninger om ham fra den følgende tid. Vi fejler heller neppe ved at antage, at det var ham, som udvirkede bullen af 9. Oktober 1218, der lagde alle de lande, Valdemar kunde vinde, under den danske kirke; den stred jo mod hans privilegium af 2. Nov. 1213 og krævede uden tvivl hans udtrykkelige afkald på den lovede uafhængige stilling; han måtte selvfølgelig foretrække et virkeligt bispedømme i afhængighed af erkebispedømmet i Lund for et indbildt, om end uafhængigt.

Det var ikke første gang at kong Valdemar udbød leding for at undertvinge Esterne og de andre folk ved Østersøens bredder, men aldrig havde han samlet en flåde som den, der nu flokkedes om hans banner. Skulde det være for dristigt at antage, at den geniale biskop Theoderik ved denne lejlighed har prædiket korset med et eftertryk, som hverken kongen eller hans biskopper forhen havde mægtet? Vi har set, hvor uudtømmelig på råd han var, hvorledes han forstod at samle alle om en fælles sag, at finde former til at give de mest modsatte personligheders begejstring samme retning. Her er det da at hypothesen om Danebroges oprindelse af Johanniterflaget finder sin naturlige plads. Med meget held havde biskoppen i Livland samlet ridderne om Tempelherrernes røde kors, han havde knyttet dem sammen til et ubrødeligt samlag,

[1] Annales Colonienses maximi, Pertz XVII. Henrik 19, 5—7. 20, 2. 4.

han havde draget folk til landet, som ellers aldrig vilde være komne der, han havde derved givet hele kampen et skær af romantik, som havde og har en så vidtgående betydning i enhver krig. Skulde noget lignende ske i Danmark, da måtte selvfølgelig et andet mærke bruges, og hvad lå da nærmere end St. Hansbrødrenes korsbanner, der alt var kendt over hele landet, der alt havde været udfoldet i kampen mod Venderne og prydede det hus, som hirden anså for det værdigste sted til at ende sine dage i. Vilde det ikke mægtigt bidrage til at opildne den højbårne ungdom i Danmark, når der stilledes den i udsigt at få oprettet en sådan orden af riddere i Estland, hvis opgave skulde være en uafbrudt kamp mod de vantro og hvis broderskab skulde knytte sit navn til uforgængelige bedrifter og vinde herredømmet over vide strækninger!

Således vilde man formentlig kunne forklare, at det hvide korsflag fandtes foran biskoppens telt i det nysvundne land, det var jo bestemt til at herske fra denne borg og beskytte den kirke, som dér skulde grundlægges; derfor kunde også kampen om det blive slagets midpunkt og den forestilling blive almindelig, at der fra det var udgået en overnaturlig kraft; derfor kunde det for fremtiden blive hirdens helligdom[1] og i tidens løb kongernes mærke: Danebroge.

Den indvending ligger nær, at kilderne intet somhelst holdepunkt giver i så henseende. For Henriks vedkommende betyder dette ikke meget, men heller ikke de magre danske årbøger kunde ventes at indeholde noget derom. Det lå jo nemlig i forholdenes udvikling, at planen ikke kom til udførelse. Theoderik fandt sin død i kampen, og det er en erfaring, som talrige korstog har stadfæstet, at begejstringen havde ondt ved at holde sig i længden. De erfaringer, kong Valdemar gjorde i Estland med hensyn til riddernes evindelige stridigheder med biskopperne, kunde heller ikke opmuntre ham til at fastholde

[1] Dette særlige forhold til hirden, som alt i det foregående er fremhævet, spores muligvis endnu i Valdemars sigil „til Danelog (tyl Danælough)“ d. e. til brug i retterthingssager.

planen om at overlade eller dele de vundne fordele med en dansk ridderorden; der var grund nok til idetmindste at udsætte planens gennemførelse, — og imidlertid faldt han i fangenskab og landet gik tabt.

Des uforklarligere blev senere fanens oprindelse og betydning. Man mindedes dens rolle i det blodige slag ved Lindanese, men det blev snart gådefuldt, hvorfor den danske hær havde stridt under dette mærke, der var så forskelligt fra kongebanneret, løverne og hjerterne. Så sagde man, at det var kommen ned fra himlen midt i slagets trængsel.

Henrik af Letland har opbevaret et træk, der synes at tyde på, at korset i virkeligheden var de Danskes mærke i Estland. De udsendte deres præster, siger han, til byerne for at døbe og underkaste sig dem. Disse kunde dog ikke overkomme alle og udsendte derfor atter deres tjenere og lægmænd, for at de overalt kunde stænke befolkningen med det viede vand og oprejse store kors af træ i hver by, og således tage hele landet i besiddelse, Danekongen til hånde[1]. Overalt hvor derimod Tyskerne trængte frem, rejste de Vorfrues billed til tegn på deres højhed. — Muligt var det jo, at også andre træk, når først opmærksomheden er henvendt derpå, yderligere kunde stadfæste den her fremsatte opfattelse.

Tilføjelse[2]. Hr. kand. V. Mollerup har gjort forfatteren opmærksom på, at Danebrogskorset til sin tid har været at se i staden Revals våben. Det hedder nemlig i Arndts Liefländische Chronik (fol., 1747—53) II 310, efterat stadens almindelige mærke, de tre løver, er omtalt: „Zu andern Sigillen bedienet sich auch die Stadt des dänischen silbernen Kreuzes von *Dannebrogge* im rothen Felde. Das Wapen dieser Art decken 2 Strausfedern, eine rothe und eine silberne, die auf einem Helm ohne Krone stehen. Beide Wapen hat die Stadt

---

[1] Henrik 24, 2: Qui (Dani) baptizantes . . . . *cruces magnas ligneas* in omnibus villis fieri præcipientes . . . . et hoc modo totam terram ad manus regis Danorum preoccupare studebant. R. Usinger gengiver det ved „ein grosses weisses Kreuz“ (Deutsch-dän. Gesch. s. 201).

[2] [Hist. Tidsskr. 4. R. 5. Bd. S. 520—21.]

von Waldemar II, König von Dännemark, erhalten —." Hvor gammelt dette våben er, lader sig ikke afgøre efter de monumenter, som for tiden foreligger for offenligheden; det som Arndt synes at have for øje, tyder med sine tvende strudsfjer vistnok på en langt senere tid end det 13. århundrede. — Korset skal iøvrigt også findes på nogle af Revals mønter.

HVOR BLEV DANEBROGE AF?

(1881.)

[Dansk Folkeblad 7. Juli 1881, Nr. 50, S. 215, og 29. Septbr. 1881, Nr. 61, S. 265-66]

[I.]

Fr. Barfod har i „Dansk folkeblad" nr. 49 igen rejst dette spørgsmål, som han alt for 42 år siden besvarede i „Brage og Idun". Hvor blev det af? Den hellige dug blev en karklud i et køkken i Kiel.

Er det muligt, eller er det vel endog virkeligt? Virkeligheden må vi bøje os for; men vi kræver et fyldestgørende, ja et tvingende bevis; ellers må vi vægre os ved at tro det. Kan Barfod bevise, hvad han siger?

Han tror det selv og går ud fra, at en tysk professor har givet ham medhold. Skønt han nu visselig ikke har opdraget os til at tro professorerne i Kiel på deres ord, så bør vi dog prøve dem i dette som i andet. Niels Falck giver da også tildels Fr. Barfod medhold, men han går herved rigtignok ud fra som en nødvendig forudsætning, at al viden om, at det var Danebrogsfanen, dengang var tabt, og at man i det højeste kan sige, at fanen er forsvunden i Kiel, hvor den efter sagnet var hengemt på kirkeloftet („kirchenboden") tilligemed landrettens arkiv. Derfra til „bunke", „avktion" og „karklud" er der endda et spring. Alting med måde!

Men hvorpå støtter denne fortælling om Danebroge i Kiel sig? Den findes hos en holstensk forfatter fra første halvdel af forrige århundrede, men i en meget ubestemt form. Man ser heraf, at der dengang har været en sådan antagelse blandt folk, en bestemt hjemmel nævnes ikke. Andre vidnesbyrd går i modsat retning; folk i stillinger, som gav dem særlig adgang til at vide besked om tingen, nægter det på det bestemteste. Vi må herefter sige, at det er højst usikkert, hvor Danebroge er bleven af, og kan kun indrømme Dahlmann ret til at udtale, at den „taber sig for os i uberømmelig glemsel“.

Men selv dette er ikke historiens sidste ord i denne sag. Vi har en forfatter fra byen Slesvig, der med en sjælden omhyggelighed og en næsten enestående flid samlede alt, hvad der kunde overkommes af historiske efterretninger om hans fødeby og dens historisk mærkelige omgivelser (Danevirke o. s. v.); hans navn er Ulrik Petersen og hans levetid 1656—1735. I hans omfattende samlinger, som findes i Gehejmearkivet, forekommer følgende efterretning: — „og skønt det (Danebroge) næsten var opslidt og hensmuldret, ophængte man det dog (1559) i den herværende domkirke som tegn på den store sejr over de fri Ditmarsker, indtil det endelig af alder faldt ned og gik tabt ved år 1660, måske da den forhen broget malede hvælving blev istandsat og overkalket“. Det må herefter anses for et senere uhjemlet sagn, at Danebroge var blandt de faner, som fandtes i Nikolaj kirke i Kiel. Vort himmelfaldne flag er hensmuldret i Slesvig domkirke.

[II.]

Skønt „Dansk folkeblad“ ikke som *regel* befatter sig med historiske undersøgelser, så tør det dog forudsættes, at det som *undtagelse* vil kunne indrømme drøftelsen af ovenstående spørgsmål en yderligere plads. Jeg skal derfor noget udførligere indlade mig på dets enkeltheder og søge at imødegå hr. Fr. Barfods bemærkninger i bladets nr. 59.

Først må jeg rette en misforståelse af hvad jeg forrige gang skrev. Der stod: „Han (B.) tror det selv (at han nemlig kan bevise sin påstand) og går ud fra, at en tysk professor giver ham medhold“. Dette kan jo ikke, som hr. B. mener, betyde, at han „ene går ud fra en tysk professor“; tvertimod. Der er i min ytring intet om udgangspunktet for hr. Barfods *bevis*, hans kilder o. s. v.; jeg siger kun, at han tror sig i stand til at bevise sin påstands rigtighed, og at han fremdeles holder for, at Falck har givet ham medhold, ligesom det var et stykke af Falck, som først (1818) fremdrog hele denne sag.

Begge dele har jeg nu tilladt mig at rejse indsigelse imod, og denne indsigelse fastholder jeg fremdeles.

Lad os begynde med professor Falck. Denne lærde forfatter giver nemlig ikke hr. Fr. Barfod medhold i det, som på en vis måde er det væsenligste, de udtryk, hvormed B. så uskånsomt sårer danske øren: „Bunke“, „avktion“, „karklud“. At fanen er tabt, véd vi jo alle; men det er os ikke ligegyldigt, hvorledes det er gået til, om den er hensmuldret af ælde på et sted, som svarede til dens egen ærværdige fortid, eller den er vanæret og bortslængt som „skrammel“.

Hr. Barfod har nu i sit sidste indlæg strøget ordet „karklud“, det er en indrømmelse, som alt noget mildner forestillingen. Men vi må også af med „bunken“ og „avktionen“. Forfatteren fastholder med urette sin oversættelse af ordet „kirchenboden“ som „kirkegulv“, det er „kirkeloftet“, og denne modsætning er af ikke ringe betydning. Barfod siger i nr. 59: „Falck siger udtrykkelig, at man smed Danebrog og de øvrige faner, som fandtes i kirken, tilligemed andet gammelt ubrugeligt skrammel på gulvet (— her har vi „bunken“ skulde jeg mene!)“. Men det er ikke Falcks ord; han siger: „En istandsættelse af kirkens indre siges at have været grunden til, at man henflyttede Danebrogsfanen tilligemed de andre faner, som fandtes i kirken, til andre ubrugelige sager på kirkeloftet, uden at den dog her kom i sikkerhed“ (dass man die D. zu andern alten unbrauchbaren Stücken auf den Kirchenboden ge-

sellte, ohne dass sie hier Sicherheit erlangte"). Derefter følger hans fortælling om, hvorledes også loftet (på et senere tidspunkt) skulde istandsættes, hvorfor så de der fundne papirer og træværket skaffedes bort.

Kirkeloftet var altså et gemmested, således som vi har kendt det på Trinitatis kirke i København, hvor universitetets bogsamling og den første oldsagssamling fandtes. Det var et lukket kammer, hvor landrettens arkiv var opstillet og tilgængeligt for dem, som skulde bruge det. Det kaldes „kirkekammeret", „kirkearkivet" eller „kirkeloftet" og endnu i året 1840 afgav kirkens præst det vidnesbyrd, at han gentagne gange havde efterset alle de sager, som fra kirken fordum var flyttede derop; der fandtes altså dengang endnu sådanne. Om landrettens arkiv siger Falck, at det ligesom de omtalte faner fra selve kirken var bleven ført op på loftet („nachher auf den Kirchenboden hinauf geschafft").

Sagen står herefter således, at vi har de hengemte faner i landrettens arkiv på kirkeloftet. Herfra skaffedes de efter Falcks påstand bort i slutningen af forrige århundrede, sammen med arkivet, som ridderskabet købte. Den lærde forfatter må dog have husket fejl, når han 1841 udtalte, at to navngivne mænd, en borgmester og en præst, havde fortalt ham og prof. Dahlmann dette; thi Dahlmann siger i sin Danmarks historie, at Danebrogsfanens levninger gik til grunde på Nikolaj kirkeloft i „uberømmelig glemsel", og Avgust Baggesen, der var en svigersøn af en af de nævnte mænd, erklærede det for utroligt, at de skulde have fortalt noget, som vilde være deres egen skam, eftersom de netop selv dengang havde været kirkens værger.

Vi henvises derfor i alle tilfælde til en tidligere tid end den, Falck angiver. Men nu findes der i året 1775 udgivet en nøjagtig beskrivelse af staden Kiel og særlig Nikolaj kirke og alle dens mærkværdigheder, uden at Danebrogsfanen findes nævnt i den med et ord. Falck har søgt at svække betydningen af dette vidnesbyrd ved at henvise til, at heller ikke

landrettens arkiv her findes omtalt. Hertil må dog bemærkes, at vi ikke kender tidspunktet for dets flytning; at det fandtes i „kirkekammeret“, omtales nemlig kun ved året 1700, det kan altså godt have været borte, da den nævnte bog udkom. Men hvorledes kan det være, at dens forfatter aldrig har hørt det omtalt, at Danebrogsfanen var eller havde været i kirken?

Og hvorfra véd vi, at den nogen sinde har været i Nikolaj kirke?

Hr. Barfod anfører tre forfattere: Westphalen, Kobbe og Bolten, men kun den første har her nogen betydning, da de andre har skrevet ham ud. Her må jeg nu bebrejde min gamle ven, at han ikke selv har efterset Westphalen, men har nøjedes med at stole på Falcks gengivelse, den Falck, hvem det var „temmelig ligegyldigt“, som han selv siger, hvordan det forholdt sig med vor fanes undergang.

Westphalen, der trykte utrolig mange kildeskrifter i sit store værk, udgav også en Ditmarskens historie efter et gammelt håndskrift. I dette var landets underkastelsesbrev (fra 1559) indført: her hedder det: „Også vil vi med vor ed overantvorde de hovedbannere og faner, som blev erobrede i salig kong Johan af Danmarks og hertug Fredriks nederlag, tilligemed alle de klenodjer, som findes hos os.“ Til dette sted føjer nu udgiveren (Westphalen eller en af hans hjælpere) den anmærkning: „Deres tiloversblevne levninger findes ophængte over St. Nikolaj kirkes alter i Kiel.“

Til dette vidnesbyrd vilde hr. Barfod tilvisse aldrig, om han havde kendt dets indhold, have føjet sin omtale, som den falder i dette blad: „Derimod fortæller jo W., at Danebrog, hvad han selv har set, hænger i Nikolaj kirke i Kiel. Lyver Westphalen? eller har man bundet ham en løgn på ærmet?“

Thi hvad vil hin anmærkning sige? Der fandtes efter hans hjemmel — (hvilken det var, siger han ikke) — faner fra Ditmarsken ved Nikolaj kirkes alter. At Danebroge var deriblandt, siger han intet om, den nævnes ikke i fredsbrevet, og det er et stort spørgsmål, om det har været ham (eller

hvem der nu er anmærkningens forfatter) nærværende, at dette banner overhoved var med i Ditmarsken. At fanernes antal ikke kan have været så ringe, fremgår af nederlagets størrelse, og fredsbrevet skelner jo tydeligt nok imellem hovedbannere og mindre faner. Hvidtfeldt siger: „De Ditmærsker bekomme et stort gods, — foruden fænniker og syv faner; der blev Danebrog, Danmarks hovedbanner.“ Nu er det jo en noksom bekendt sag, at overleveringen efterhånden påvirkes af folks senere erhvervede kundskaber. Var det bekendt, at der i Nikolaj kirke fandtes faner fra Ditmarsken og fik man senere at vide, at Danebroge havde været tabt og var vundet tilbage i hine tog, så vilde man af disse to ting med vished kunne gøre regning på at få en overlevering, eller rettere en løs uhjemlet tale, om Danebroge i Kiel.

Nu ved vi imidlertid med sikkerhed, at den havde fået sin plads i Slesvig domkirke. Det siges af krigens historieskriver Henrik Rantzau, feltherrens søn, og det stadfæstes af den forhen nævnte Ulrik Petersen, stadens og kirkens historieskriver. Denne sidste fortæller os desuden, at den et hundredår efter, som det var at vente, var helt hensmuldret og dens sidste levning gået tabt. Han formoder, at den, eller rettere dens stang, blev helt fjernet, dengang kirken mistede sin katolske pynt, de brogede hvælvinger, en formodning, der har den største sandsynlighed for sig. Thi hvorledes skulde vi tænke os dens flytning til Kiel? Hvor kan nogen falde på at tro, at hertugerne af Gottorp, dengang deres land 1713 blev frataget dem og de hovedkulds flygtede, ikke til Kiel, men til Hamburg, skulde have taget en sidste levning af Danebroge med sig fra Slesvig domkirke? Eller hvorfor skulde de i fredstid have flyttet denne levning, der endog var undgået Ulrik Petersens efterspørgsler? Vi står i dette stykke overfor en række urimeligheder.

Hvad fanespidsen i det oldnordiske musæum angår, da kan jeg ikke bedømme dens værd. At „en borger“ i Kiel har troet, at den var af Danebroge, og at Fredrik VI og hans

efterfølger fandt dette mere eller mindre sandsynligt, kan godt være. Man tror jo al tid det bedste om de oldsager, man får mellem hænder, men for andre er sligt i reglen af ringe værd. „Relikviernes“ historie er en af de mest beskæmmende af menneskeslægtens årbøger.

Hvad der blev af Danebroges „stang“, har i det hele vistnok såre ringe interesse, og det er ikke faldet mig ind at gøre rede for den, før nu hr. B. spørger, om jeg antager den for „hensmuldret“. „Danebroge“ var ikke nogen stang, men en dug, et hvidt kors, nedlagt i en rød dug, og det er et stort spørgsmål, om den fra først til sidst har haft samme stang eller ikke snarere som vore flag var et løst klæde, der fæstedes på spyd eller anden stang efter tid og lejlighed. Det var i alle tilfælde i sin fulde orden, at stangen forsvandt og blev glemt, efterat fanen var bukket under for tidens ødelæggende magt.

Min mening er, at Danebroge er hensmuldret og forgået på et sted, som var den fuldt værdigt, eftersom det har en stor og navnkundig fortid. Den mand, som bragte vort gamle hovedbanner til Slesvig domkirke, samtidig med at han afleverede de andre „fænniker“ til Kiel, han tænkte en dansk tanke, og han skal ikke have skam til tak. Lad Sønderjylland beholde den tunge ære at være vore graves land: også Danebroge har her fyldt sine dages tal, omgiven af store minder.

DET GAMLE DANSKE KONGEVÅBEN.

(1879.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1879, S. 19—55. Med 15 Afbildninger, som ikke ere gjengivne her. — Her med enkelte Tilføjelser af Forfatteren.]

Vort gamle kongevåben, „løverne“ og „hjerterne“, indtager i folkets bevidsthed en plads blandt de kæreste minder fra den fjerne fortid. Den samme konge, som først førte „Danebroge“ mod hedningerne, satte dette dobbelte mærke i sit skjold og sit segl, og med få forandringer har det siden den tid betegnet hans efterfølgeres værdighed, ligesom det er blevet rigets og folkets fælles symboler. Det er derfor nok umagen værd med nogen opmærksomhed at dvæle ved disse mærker, nu da så mange af vore overleveringer tages frem til fornyet granskning, medens samtidig trangen til en dybere forståelse af de mange enkeltheder afføder mangt et velment, men svagt motiveret forsøg på at give selv det tilsyneladende tilfældige en indre mening. Det er jo nemlig ikke umuligt eller blot usandsynligt, at der også her i tidens løb kan have indsneget sig en eller anden misforståelse, som vanskeliggør den rette opfattelse af mærkernes oprindelse og bringer fortolkningen af deres betydning på afveje.

De tre „løver“, som danner skjoldets hovedbilled, findes uforandrede den dag idag som de er fremstillede i Valdemar Sejrs sigil, medens de dog i mellemtiden har været fremstillede

noget forskelligt. Hovedmodsætningen er som bekendt den, at våbendyrene får forskellige navne, eftersom de holder hovedet i linje med kroppen, så ansigtet altså ses fra siden, i profil — i hvilket tilfælde det er løver —, eller de vender hovedet til siden ud af billedet, så ansigtet ses forfra, „i visir" — i hvilket tilfælde det er leoparder. Vel ser man også i heraldiken den fordring fremsat, at løven desuden skal stå på bagbenene og kaste forbenene ud foran sig (som den norske løve og „Göta lejon"), medens leoparden fremstilles i løb (eller gående, springende); og et løbende våbendyr, som ses i profil, kaldes derfor ofte en leoparderet løve, medens det stående dyr, som ses i visir, omvendt kaldes en leoneret („gelöwter") leopard; men denne fordring synes dog at være af underordnet betydning og helt at måtte opgives, når der som her er tale om tre våbendyr, som skal anbringes på samme skjold, medens omvendt et enkelt dyr lettest fremstilles stående på det trekantede skjold.

Medens kong Valdemar, som det ses af tegningen (fig. 1), lod de tre våbendyr fremstille som springende løver, finder vi denne fremstilling opgiven af hans slægt, der så godt som stadig førte leoparder; sønnerne Erik og Abel har endnu løver, men Kristoffer og hans efterkommere fører leoparder, og det samme er fra denne tid af tilfældet med de sønderjydske hertuger af Abels stamme og de hallandske grever, som nedstammede fra Nils og Knud Valdemarsønner. Denne betegnelse bruges også, som det vil fremgå af det følgende, i middelalderens omtale af dem[1]. — En anden forandring, som strax foregår med kong Valdemars løver, er den at de krones; således ses de alt i Erik Plovpennings sigil (fig. 2) og bestandig siden. Også dette overføres på hertug- og greveslægterne[2].

De tre løver var alt noget før Valdemars tid brugte af

---

[1] [Senere Tilføjelse:] Vidisse af 15/12 1417 (af 3/3 1295): kongens segl kaldet „klemæ" om Erik Menveds segl: in clipeo tres leopardos coronatos.

[2] Se afbildningerne i Thorkelius diplomatarium I, tab. I. II. III. V.

den engelske konge Johan (fra 1199), og også her har de som bekendt holdt sig indtil den dag idag, dog stadig under form og navn af leoparder. Endvidere førtes de af hertug Henrik af Schwaben (Würtemberg) af slægten Hohenstaufen; hans sigil af året 1216 forestiller en rytter med trekantet skjold med 3 løver og en splidfane med samme mærke; løverne vender her hovederne helt tilbage, så de fremstilles i profil[1].

Det vilde vistnok være forfejlet at søge en direkte forbindelse mellem kong Valdemars og disse beslægtede våbenmærker, således som man har gjort med hensyn til det engelske, idet man endog har gættet på, at den danske konge ved at optage den engelskes mærke skulde have tænkt på sin slægts ældgamle krav på hans kongerige[2]. Den skik at betegne et sligt krav ved et våbenskjold er nemlig langt yngre og kunde slet ikke tænkes bragt til anvendelse til en tid, da mærket væsenlig var personligt eller dog kun tilhørte slægten, men intet havde at gøre med land og rige. Desuden er forskellen ved siden af den umiskendelige lighed alt for iøjnefaldende: de engelske konger fører 3 gyldne leoparder i rødt, kong Valdemar derimod, som vi vil få at se, 3 blå løver i gyldent skjold.

Men tanken er uimodsigeligt den samme: ved de tre kongelige dyr at udtrykke skjoldførerens høje byrd og værdighed og frem for alt det personlige mod og rigets djærve forsvar. „Ingen mand skulde efter fordums sæd have løve på sit skjold, som nogen sinde vilde fly", siger den kun lidet yngre Didriks saga; det er den poetiske overdrivelse af mærkets oprindelige og naturlige betydning. Den kongelige rang søges derimod senere særlig fremhævet ved kronerne.

Et spørgsmål, som er en del vanskeligere at klare, fordi seglene ikke giver nogen somhelst vejledning til dets besvarelse, er det om løvernes farve. Vor tids måde på afbild-

---

[1] Zeitschrift des Würtembergischen Alterthumsvereins II 2. (Derefter i Illustrirte Zeitung for 17. Juni 1876.)

[2] Suhm IX 734.

ninger at antyde farverne ved forskellig skravering er nemlig ikke ældre end fra omtrent 1600 og kan altså ikke hjælpe os tilbage over den tid, i hvilken man kunde formode en forandring i „tinkturen", således som den ikke var ualmindelig i selve middelalderen. Farvemalede fremstillinger måtte kunne føre os langt længere tilbage i tiden, dersom der endnu hos os fandtes levninger af sådanne i noget større antal; thi der kan vel ikke være nogen tvivl om, at man jo her som andensteds har fremstillet våbenskjolde på farvede glasruder, udskårne stolestader såvel som på kirkevægge o. l. Det er heller ikke umuligt, at noget sådant endnu et eller andet sted kunde komme for dagen, men hidtil synes kun usikre og ufuldstændig undersøgte fremstillinger at være omtalte i de almindelig tilgængelige kilder. Således nævnes det i prof. Kornerups beskrivelse af de nu forsvundne våbenskjolde i Sorø kirke, at Valdemar Atterdags skjold nu ses der med „tre himmelblå løver og ni røde hjerter i gult felt"; men der tilføjes, at „feltet før 1873 fejlagtig var malet mørkebrunt", uden at en nærmere undersøgelse heraf synes at have været foretagen; det samme fremgår af tallet på hjerterne (ni), thi dette er ikke gammelt[1]. Fra Ribe haves meddelelse om et orgel fra første halvdel af 15. århundrede, på hvilket stadens våben var afmalet: 3 blå løver på gul grund, ved siden af et rødt tårn, og der tilføjes ganske kort i beskrivelsen: „ligesom på et gammelt glasmaleri fra Katrinekirke"[2]. Fra hvilken tid dette formenes at være, lades vi imidlertid i uvished om[3].

Vi er derfor indtil videre henviste til de skriftlige kilder, og her træffer vi da også en vejledning i et aktstykke fra året 1424, som til al lykke endnu er bevaret i original, men hvis rette fortolkning alligevel frembyder nogen vanskelighed.

Det er den på Gottorp for biskoppen og den kejserlige

---

[1] Årbøger 1877, s. 224.

[2] J. Kinch, Ribe bys historie og beskrivelse indtil reformationen, s. 584.

[3] [Senere Tilføjelse:] Ringsted kirkes kor: 3 exempler fra begynd. af 14. årh.: blå løver i gult, uden søblade (løverne synes at have havt guldkroner).

notar afgivne vidneforklaring om hertugdømmet Slesvigs statsretlige stilling, som indeholder dette vink. Kong Erik af Pomern havde som bekendt af kejser Sigismund æsket en voldgiftskendelse i sin strid med de rensborgske grever om Sønderjylland og til den ende ført en række beviser for dette lands ældgamle forbindelse med det danske rige, medens man fra grevernes side anstrængte sig for at bevise dets selvstændighed og arvelighed. Nærværende aktstykke er et af de væsenligste led i deres bevisførelse og blandt argumenterne indtager det, som var hentet fra hertugdømmets mærke, en fremragende plads. De påstår, „quod territorium . . . . a tanto tempore, quod memoria hominum in contrarium non existit, fuit et est specialis ducatus . . . . *habens arma specialia et distincta, videlicet duos leopardos blaueos in campo glauco* . . . .“ Grevernes indlæg i sagen gentager disse udtryk, men det overordenlig fejlfulde aftryk i Scriptores har her blaneos for blaueos, medens originalen hertil er tabt. W. E. Christiani har derimod en helt anden læsemåde: Duos leopardos blancos in campo glauco, som han gengiver: „zween weisse Leoparden im blauen Felde“[1].

Det kan ikke negtes at dette sidste giver den simpleste mening og frembyder de færreste tvivlsmål; thi den nærmest liggende oversættelse af glaucus er blå, medens blancus er hvid, og en hvid leopard på blå grund findes endnu i Hallands våben, der ikke mindre end det sønderjydske er en aflægger af det danske kongevåben, nedarvet gennem kong Valdemars slægt. Det vilde ej heller være enestående i middelalderens heraldik, om der til disse yngre linjers sølvløver havde svaret guldløver i kongernes våben, medens så på den anden side de senere blå løver på gylden grund kunde tænkes opståede ved en farvebytning, som ikke er så sjælden i den ældre tid[2].

---

[1] Scriptores VII 341. 350. Sejdelin Diplomatarium Flensborgense. I 354. W. E. Christiani, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein IV 424 (1779).

[2] C. O. v. Querfurth, Kritisches Wörterbuch der heraldischen Terminologie, s. 166: „Verwechselte Tincturen“ — „wie z. B. Grünenberg ausser dem schwarzen Reichs-

Men selve diplomet fra 1424 gør disse fortolkninger umulige eller dog aldeles usandsynlige. Dersom vi kun havde dette i afskrift, vilde vi vel være værgeløse lige overfor de to forskellige læsemåder, thi det vilde være umuligt at afgøre, hvem der havde læst rigtigt, da blancos og blaueos kan skrives næsten ens; men her hvor vi har originalen, og det en særdeles vel skreven original, er al tvivl umulig: der står blaueos, med begge de omtvistede bogstaver tydeligt skrevne, medens brevets øvrige forkortninger gør det utvivlsomt, at et n på dette sted slet ikke vilde være bleven skrevet, men kun antydet ved en streg over det foregående a. Der står da kun tilbage at antage, at Christianis læsemåde hidrører fra det større klageskrift, som optager indholdet af en række mindre breve, og som i Scriptores på dette sted har blaneos, altså i alle tilfælde en trykfejl. Det kunde da ganske vist tænkes, at koncipisten af dette aktstykke havde skrevet blancos, fordi han vidste, at dette var det rette, medens læsemåden blaueos fejlagtig var indkommen i notarialinstrumentets renskrift uden at være bleven bemærket ved konfereringen. Men at antage dette vilde dog være at tillægge Christianis enestående vidnesbyrd alt for stor betydning. Vi har ingen somhelst garanti for, at hans afskrift har været tagen med den nødvendige kundskab til den gamle skrifts enkelte træk, og det ligger i alle måder nærmest at antage, at vedkommende afskriver har ladet sig vildlede af bogstavernes lighed, som ved første øjekast kan skuffe enhver læser, medens derimod originalens tydelige ordform må ansés for afgørende og for at være den oprindelige og rigtige læsemåde.

Men dermed begynder vanskelighederne for oversættelsen: „blå løver i blå grund" er meningsløst, og selv om glaucus tages i den fra blåt fjernest liggende betydning, som ordbøgerne i det klassiske og middelalderens sprog tillader, nemlig grønt, lysegrønt, er vi lige nær, thi selv om de ældre våben-

---

adler in Gold auch einen goldenen Reichsadler in Schwarz unter Umständen gelten lassen will . . ."

skjolde ingenlunde altid overholder heraldikens hovedlov, at farve aldrig må lægges på farve, metal (guld eller sølv) aldrig på metal, så vilde dog blåt på grønt stride vistnok mod al erfaring. På den anden side betyder blaueus kun blåt, det er et middelalders ord, dannet af de evropæiske folkesprogs bleu, blau, hvis betydning ikke kan mistydes.

Den formodning ligger da nær, at glaucus må have kunnet betyde gult, gyldent, og da grundbetydningen i de klassiske sprog synes at være strålende, klart (brugt om havet og øjet, f. ex. Athenes, kejser Avgustuses), vilde en sådan brug af ordet neppe være så påfaldende, da det jo er bekendt nok, at man i fortiden har havt ondt ved at holde farvebetegnelserne skarpt ude fra hverandre. Og skønt en sådan betydning synes at være undgået Du Canges opmærksomhed, turde den dog forekomme i vort eget middelalders sprog. Der haves f. ex. et brev, udstedt af kong Kristoffer i året 1328 under opholdet i Tyskland, i hvilket han bevidner at have overdraget sin væbner M. de Rastorpe forskellige kostbare klædningsstykker i gældsbetaling, som denne igen har solgt til kapitlet i Lübek. Kongen opregner og beskriver disse stykker enkeltvis (for at der ikke senere skulde rejse sig tyvssag af deres overdragelse), og her hedder det da: „dedimus quasdam vestes et indumenta, videlicet unam casulam, duas cappas chorales, unam dalmaticam et subtilem, *que omnia ejusdem coloris scilicet crocei sive glauci* habencia desuper ornamenta que Borden wlgariter appellantur, auro et serico in locis debitis et consuetis intexta“. Betydningen af ordet glaucus synes her at være utvivlsom, nemlig den samme som croceus, guldgul[1].

Det kunde ved første øjekast synes at være et temmelig tarveligt resultat, som vi her har vundet gennem en vidtløftig

---

[1] Leverkus, Urkundenbuch des Bisthums Lübeck, I 657. Udtrykket i sin helhed synes nemlig at udelukke den mulighed, at koncipisten har tænkt: „de var alle ensfarvede, gule eller blå“; thi dels måtte der da have stået unius coloris, dels vilde udstederen helt have forfejlet sin hensigt at give et bestemt kendetegn for hvert stykke. — [Senere Tilføjelse:] Planctus fra 1329 v. 11: „pepla glauca crispantia“, folderige (gyldne?) kapper. Dahlmann I 473.

undersøgelse, ikke stort mere end hvad der alt fremgik af det malede våben i Ribe fra omtrent samme tid. Men dette er dog ikke tilfældet. Er det nemlig hermed givet, at både det danske kongevåben og det sønderjydske hertugvåben i Erik af Pomerns tid viste blå løver på gylden grund, så kan vi deraf trøstig slutte tilbage til en langt fjernere tid; thi selv om den ene af de to slægter i tidens løb havde skiftet farver i sit skjold, kan det dog umuligt antages, at den anden vilde have fulgt det givne exempel, og vi føres herved med megen sandsynlighed op til slægternes stammefædre og til selve kong Valdemar. Men det samme fremgår af Ribe bys våben og dets farver og endnu mere af Estlands gamle skjoldmærke, tre blå løver på gul grund[1]. Thi dette mærke er oprindelig staden Revals og hidrører fra dens grundlægger Valdemar Sejr, så det neppe vil kunne afvises som et vægtigt vidnesbyrd for dennes oprindelige våbenfarver. Overfor dette kan Hallands hvide løve på blå grund ikke komme i betragtning, selv om det måtte kunne eftervises, at den er bleven ført således af de henfarne grever; thi som nedstammende fra frillesønner af kong Valdemar har de muligvis fra først af kun fået ret til at føre hans våben eller en del deraf med forandrede farver.

Ved siden af løverne har det danske kongehus fra første færd i sit våben ført et større eller mindre antal hjerteformede figurer. Også disse er gåede over på den sønderjydske hertugslægt indtil dens sidste mand (medens de holstenske grever senere udelader dem af landets våben) og ikke mindre til greverne af Halland og deres efterkommere.

Antallet af disse hjerter er meget forskelligt. Begrænsningen til ni hidrører fra Oldenborgernes tid og synes overført til skjoldet med de tre fra det med den ene løve, som først

[1] Sveriges historia III (O. Alin, 1521—1611) s. 374.

optoges af Kristjern I i det samlede kongevåben som fingeret mærke for „de Goter“. Af hovedskjoldet udelod de første Oldenborgere derimod i reglen helt hjerterne, for (ligesom de senere hertuger i Sønderjylland) at betegne den nye slægt, der var kommen i besiddelse af landet, indtil så de ni hjerter bliver konstante. Det heraldiske udtryk for hjerternes tidligere forekomst er det, at skjoldet er „strøet“ med hjerter, således som f. ex. det franske kongeskjold var strøet med liljer; antallet er da vilkårligt og netop denne tilfældighed er en ejendommelighed ved mærket.

Hovedinteressen ved dette mærke drejer sig dog om dets rette forståelse efter sin oprindelige betydning. Foreligger der tilstrækkelig sikkerhed for, at denne figur fra først af har skullet forestille et menneskeligt hjerte, således som det nu antages, eller er det først senere tiders vilkårlige fortolkning? Først når dette er bragt på det rene, kan der selvfølgelig være tale om at granske efter det oprindelige våbenskjolds mening; men dette kan hidtil så lidet siges at være tilfældet, at spørgsmålet end aldrig, såvidt bekendt, har været rejst til en virkelig undersøgelse.

I det store heraldiske værk af Spener[1] anføres ældre forfatteres mening for, at disse røde figurer oprindelig skulde betyde bloddråber eller de såkaldte blodtårer, hvad Spener dog forkaster på grund af deres indskårne form, der betegner dem som hjerter; de såkaldte blodtårer fremstilledes nemlig tilspidset-eliptiske uden indsnit.

En anden tysk forfatter fra omtrent samme tid, M. G. F. Loeber, henkaster derimod etsteds den ytring, at borggreverne af Orlamündes våben, der som det senere skal ses hidrører fra det danske kongevåben og viser to løver omgivne af hjerter,

[1] P. J. Spener, Opus heraldicum (Historiæ insignium illustrium) Pars specialis (Edit II. 1717, fol.) pag. 603: quæ corcula vocamus, alii lacrymas existimant . . . (Les etats, empires et princip. du monde, p. 1457: Lyons verds (!) en champ d'or, semés de larmes de sang ou de coeurs d'hommes).

indeholder „blade eller hjerter“, medens han dog ellers overalt kun bruger den sidste betegnelse[1].

Går man endelig til den nyere heraldiske literatur i Tyskland, der har søgt at anvende den almindelige videnskabelige kritiks methode på dette forhen temmelig vildsomme område, så vil man finde en stærk tilbøjelighed til overhoved at forkaste „hjertet“ som heraldisk figur, det erklæres for at være en miskendelse af det ellers noksom bekendte „søblad“[2]. Her skal der dog ikke lægges videre vægt på disse almindelige udtalelser, da det ikke er forfatteren bekendt, hvorledes man har søgt at motivere den opstillede påstand, så meget mere som jeg alt af selve de nordiske kilder var kommen til et bestemt resultat i den henseende og beviset jo i alle tilfælde måtte føres efter disse.

Opmærksomheden for det tvivlsmål, som her foreligger, vækkes nemlig af selve vore nationale mindesmærker fra middelalderen. Det hedder i en vidisse af året 1306, udstedt af bisperne af Færøerne og Bergen og deres fælles domkapitel, at de under det af dem gengivne brev fra året tilforn fandt grev Jakob af Hallands sigil, fremstillende fra oven en gående leopard, fra neden et felt med strøede blomster, af dem som kaldes „søblade“ (in superiore parte est quidam leopardus quasi gradiens, positus ex traverso, et desubtus leopardum est *campus, continens sparsos flores,* qui dicuntur *søblad*[3]. Dette segl er velkendt, det haves endnu i flere aftryk og ingen vil nære mindste tvivl om, at dets motiver er selve det danske kongevåbens leopard og hjerter, da grevernes slægtskabsforhold

---

[1] M. Gotthilf Frideman Loeber, De burggraviis Orlamundanis commentatio (1741. 4.), pag. LXXIII: in parte aversa majorem minoremque leonem salientem, in *area rubeis foliis seu corculis strata,* commonstrat (sigillum Alberti).

[2] C. O. v. Querfurth, Kritisches Wörterbuch der heraldischen Terminologie (1872). s. 66: *Herzen,* siehe: „Seeblat“. S. 140: *Seeblatt,* — sieht etwa einem Lindenblatte ähnlich. — Nun aber ist dieses Blatt nach der Weise des Mittelalters oft auch ornamental, im Dreipass durchschlagen, herzförmig u. s. w. dargestellt worden und hat man in der Zopfzeit aus gänzlicher Unkenntniss der mittelalterlichen Wappenkunst derartige Blätter alsdann „Schröterhörner“, „Herzen“ u. s. w. getauft.

[3] Sveuskt diplomatarium, II 468 f.

er noksom bekendt. Vi stilles altså her overfor en dobbelt mulighed: enten kan vidissens udstedere have taget fejl af mærkets betydning, eller også er selve kongeskjoldets figurer „søblade“[1]. Når dette vidnesbyrd imidlertid hidtil ikke har vakt nogen opmærksomhed, ligger det selvfølgelig i at man enten tankeløst har oversét grevens slægtskab med kongehuset og mærkernes overensstemmelse, eller deri at man har ansét de gejstlige herrers udsagn for betydningsløst overfor århundreders tradition, som kaldte disse figurer for hjerter[2]. Der skal da heller ikke her tillægges det en afgørende betydning, det skal kun retfærdiggøre undersøgelsens berettigelse; thi det er såvidt vides den eneste omtale af mærkets betydning fra selve middelalderen.

Før vi imidlertid går videre i denne prøvelse af det overleverede, vil det være på sin plads at søge en nærmere forklaring af ordet „søblad“, der nu i skriftsproget kun forekommer i heraldisk betydning, ligesom vi genfinder samme ord i den svenske og tyske heraldik, i reglen ved anførselstegn udpeget som et vedtaget, men iøvrigt utydeligt navn.

Det er ingenlunde altid den samme figur, som kaldes således; det lette indsnit i bladets brede ende findes der ikke altid og bladet er da mere langstrakt eliptisk, eller indsnittet er tværtimod udviklet til en trekoblet figur som et kløverblad, eller kredsformet, hvorved figuren får lighed med visse store billers horn („Schröterhörner“) eller med en dupsko („bouterolle“). Flere af disse forskelligheder kan f. ex. iagttages på Sestedernes våben som det har været fremstillet til forskellige tider; det forestiller tre søblade omkring en ophøjet ring. Et par af disse former findes meddelte i „Illustreret tidende“ for

[1] Seglet er afbildet i Årbøgerne 1877, s. 230. Det er aldeles lig den samtidige Erik Knudsøns hos Thorkelin, Diplomatarium, I tab. V (leopard og 10 „hjerter“). Erik nedstammede i andet, Jakob i tredje led fra Valdemar II. Grev Jakobs nye våben i Sorø (med 10 *grønne* blade) savner al hjemmel.

[2] P. von Möller, Bidrag till Hallands historia (1874), s. 38.

3. November 1878; de almindelige hjertedannede blade findes derimod på det slesvig-holstenske ridderskabs privilegieskrin fra 1504: 3 sølver søblade i blåt omkring en rød ring. Sammesteds findes iøvrigt et afvigende mærke: 3 gule blade, nærmest lignende citroner også i formen, på sort grund, men stillede på samme måde omkring en rød ring; det er slægten Svåves[1]. Begge nedstammer imidlertid fra en og samme holstensk stormandsslægt, der nu i reglen kaldes Parkentin, men hvis ældste medlemmer i Valdemarernes tid kaldte sig „af Segeberg“ og arveligt beklædte „overbode“-embedet. Denne families ældste segl viser alt de 3 blade omkring et ophøjet midpunkt og det genfindes hos dens senere grene: Parkentin, Svave, Sested, Schinkel o. a.; det er da intet under, at man har søgt at variere formerne noget for at holde disse ude fra hinanden[2].

De tre søblade træffes iøvrigt endnu mange flere steder. Tyske heraldikere nævner dem som mærke for hertugdømmet Engern, grevskabet Brehna, Seebach, Burtscheid, Bremen o. a., og da stadig røde blade på hvid (sølv) grund. Ligeledes findes de 3 blade (to og et, i to rækker) hos greverne af Teklenburg; hos de ældre Sturer i Sverig (i en skrå række fra højre til venstre); de føres af Knud Porse (af Halland), af en vis Sigivid Knudsen (1295) osv. Overalt fremstilles bladene her på de ældre skjolde med ren hjerteform, uden stilk, og som det synes med rød farve; man vilde med lige ret overalt kunne kalde dem for hjerter.

Spørgsmålet bliver da: hvilken naturgenstand ligger til grund for denne fremstilling? er det et virkeligt blad efter et forbilled i naturen, eller forholder det sig således, som heraldikerne plejer at fremstille det, at det kun er et led i traditionel dekoration, således som f. ex. bladformerne i de antike søjlehoveder o. l.? Begge dele må vistnok tænkes forenede.

[1] Jensen und Hegewisch, Privilegien der Ritterschaft, tab. I.

[2] Leverkus, Urkundenbuch des Bisthums Lübeck, I 141. 637. 870. 877. En Sestath (Detlev) forekommer første gang som hertug Valdemars forlover 1287 (Michelsen, Urkunden, I 515). Sml. Stemann, Beiträge zur Adelsgeschichte, Zeitschrift der schl.-holst. Gesellschaft, I.

Ligesom de forskellige våbendyr fremstilles i de forunderligste former uden at tabe deres navne, således har utvivlsomt de dele af urter og træer, som findes fremstillede i våbenskjoldene, været bragte i forbindelse med virkelige naturgenstande, selv om der har udviklet sig traditionelle fremstillingsmåder, som ingenlunde hører til disses natur og som vi nu vilde finde utålelige, f. ex. løver med kløftede haler, ørne med spredte vingefjer og lange tunger, blade med urimelige indsnit, liljer med 3 blade som gentages omvendt nedad osv. Det eneste rette er da at holde sig til navnet, forsåvidt som dette kan eftervises fra den ældre tid og dets betydning er utvivlsom. Og i det foreliggende tilfælde har vi jo netop navnet „søblad“ som betegnelse for hjertet både fra Danmark, Sverig og Tyskland, både fra nutiden og fra en tid, der ligger næsten 600 år tilbage i tiden. Dette må vi da holde fast ved.

På dansk betegner søblad den samme plante, som ellers i reglen kaldes åkande. Navnet findes hos Simon Paulli (1648), Viborg (1793) og Hornemann (1806) og bruges endnu omkring i de danske lande (optegnet ved Ålborg, på Bornholm og i Skåne). Ikke mindre forekommer det i Sverig, hos Bromelius (1694), Linné, i Svensk botanik og hos flere forfattere, ligesom det her er optegnet i den nyere tid[1]. Navnet sigter selvfølgelig særlig til det store svømmende blad, der er hjerteformig afrundet, men det betegner ikke des mindre den hele plante, blomsten ikke mindre end de andre dele. Dette svarer da også på det nøjeste til den norske vidisses ord: der stod i grevens sigil en række „blomster, af dem som kaldes søblad“, ligesom vi kalder vore blomstrende urter for „blomster“ lige ned til roden.

Et yderligere vidnesbyrd om, at „søbladet“ er en vandplante, haves i Frillernes våben. Denne sønderjydske slægt, som i reglen opnævnes efter sin berømteste mand, rigsråden og ridderen Eggert Frille, der fulgte Erik af Pomern ud af

[1] H. Jenssen-Tusch, Nordiske plantenavne, s. 152, 321: Nymphæa alba.

hertugdømmet og var Kristjern I's højtbetroede mand og kammermester, nedstammede fra Als, hvor Eggerts farfar Fredlev Hakonsøn i året 1334 blev hertug Valdemars håndgangne mand og hvor der i året 1358 ved det bekendte forlig mellem kong Valdemar og hertuginden findes to andre mænd med samme våbenmærke. Dette skulde efter adelslexikonet fremstille en lodret træbul med nogle små rødder forneden og et par „søblade" foroven, et af de tilfælde altså, i hvilket navnet er aldeles meningsløst. Undersøger man imidlertid ridder Eggerts segl, så ses denne træstub liggende på skrå, næsten vandret, medens rødderne er stærkere fremtrædende, stubben kort og bladene sidder på lange stilke. Under det nævnte brev fra Sønderborg, 1358, ses der dernæst istedenfor stubben kun en bred kort vandret streg, medens rødderne støder umiddelbart sammen med bladstilkene, og på erkedegnen Nils Kristjernsøns, Eggerts broders, sigil er denne streg ført helt over skjoldet (fig. 3). Her har vi da dettes oprindelige udseende; den kortere og tykkere streg træder efter våbenlæren ofte istedenfor den oprindelige delingslinje, og den har da givet anledning til de senere forvanskninger, idet den først er bleven opfattet som en gren, medens denne igen efterhånden har udviklet sig til en stub og tilsidst til en lige stamme. Men det er da tillige umiskendeligt, at dette våbenmærke i sin oprindelige form har forestillet et virkeligt „søblad", d. e. en åkande med rod, stilke og blade, medens tværlinjen utvivlsomt har skullet forestille vandlinjen. Dette er for så vidt også senere bibeholdt, som adelslexikonet endnu deler feltet på tværs, rødt forneden og hvidt foroven.

Som allerede fremhævet kalder vidissen fra året 1306 søbladet for en „blomst"; dette udtryk har sit tilsvarende i den kendsgerning, at „hjerterne" i forskellige våbenmærker ombyttes med blomster, en vilkårlighed, der kun da har en

fornuftig mening, når hjertet i virkeligheden er et søblad, så blomst og hjerte kun er forskellige dele af samme tænkte plante (eller „blomst").

I det nuværende svenske rigsvåben ses der som bekendt to forskellige krydsstillede skjolde, øverst til højre og nede til venstre de tre kroner, øverst til venstre og nede til højre en springende løve på en baggrund med 3 skråbjælker; hint holdtes i den tidligere almindelige fortolkning for Sveernes, dette for Göternes mærke. Imidlertid er de tre kroner i virkeligheden kongedømmets, derefter rigets mærke, medens løven er Folkungernes slægtvåben. Figurerne 4 og 5 viser os således Birger Jarls og hans søn kong Magnus's sigiller; det vil let ses, at det er væsenlig samme fremstilling, kun at sønnen har givet løven en krone på hovedet, ligesom han har omgivet skjoldet med de tre kroner, hvorhos han har forandret baggrundens blomster til søblade (hjerter)[1]. Denne sidste forandring er nu muligvis fremkaldt ved den mellemliggende konge Valdemar Birgersøns sigil, der er nøjagtig det samme som de danske kongers, hvad nu end grunden dertil har været[2]; men det er dog heller ikke under denne forudsætning sandsynligt, at kong Magnus, når han overhoved vilde vende tilbage til slægtens nedarvede mærke, vilde have foretaget denne forandring, dersom ikke det havde ligget for den almindelige bevidsthed, at begge fremstillinger i det væsenlige faldt sammen.

Også den norske løve med øxen fremstilles en enkelt gang på en baggrund af blomster; den her meddelte tegning (fig. 6) er tagen efter et seglaftryk fra året 1283, men om dette er det eneste bevarede, kan ikke siges med sikkerhed. Seglet tilhører kong Erik (Præstehader), men er fra en tid, da

[1] Vi vil senere få at se, hvorledes denne baggrund aldeles opgives efter Folkungeættens udslukning.

[2] Det oplyses ikke nærmere i „Sveriges historia", der meddeler dette våbenmærke, fra hvilken tid det er bevaret, om det er efter Valdemars ægteskab med den danske kongedatter Sofie eller før. I sidste tilfælde hidrører det vel nærmest fra Valdemars moder Ingeborg, der var en datter af Rikidse af Danmark. — [Senere Tilføjelse:] Scr. VI 283: efter Eriks drab tænkte erkebispen på at sætte Ingeborgs sønner over Danmark.

han endnu i virkeligheden stod under sin kraftige moders, den danske kongedatter Ingeborgs, formynderskab, og det ligger nær at tilskrive hende den afvigelse, der finder sted mellem det og de tidligere (og senere) kongemærker, da hun kan have ment at måtte give sønnens slægtskab med det danske kongehus et udtryk[1].

I selve det danske kongevåben vil man vistnok forgæves søge spor af denne substitution af blomster for blade, men den møder os utvivlsomt i rigsmærkets overførelse på Ribe stads sigil. Dette kan formentlig kun forklares af en almindelig bevidsthed om de to tegns identitet. Ribe våbenmærke forestiller i de nyere segl og afbildninger en gavl af domkirken med det store tårn, og tre løver, som er ifærd med at springe ud af dettes vinduer. Det samme meningsløse motiv genfindes i Flensborg segl, kun at det her er et stadstårn og to løver. Fremsøger vi derimod de ældre segl, så viser den oprindelige mening hermed sig tydeligt nok. Det er et oprindelig tvedelt skjold, hvis venstre felt forestiller stadens vartegn, det høje domkirketårn, medens det højre er selve kongeskjoldet eller rettere den højre halvdel af det; senere er de to felter smeltede sammen til ét og de tre halve løver er derved skudte ind i tårnet, som efterhånden har måttet åbne sine luger eller vinduer for dem. På samme måde er det selvfølgelig gået med Flensborg sigil: stadens mærke, et tårn på bølger, er sat sammen med hertugens tvende løver for at betegne stadens „herskab“, en skik, der er meget almindelig sydpå og som jo da såre let kunde overføres på den nærmeste kongelige købstad, netop for at betegne den som en kongelig by, skønt den lå i Sønderjylland.

Det her afbildede store sigil (fig. 7) findes under et brev fra året 1417 og forestiller tydeligt nok et felt af firebladede blomster omkring løverne og herfra helt omkring domkirkens tårn. Samme fremstilling har alt været fulgt i det langt ældre

[1] Arne Magnussens diplomsamling, Norvegica I 5. Diplomet er trykt hos Thorkelin II 96 f. Tab. I. II. sammesteds viser forskellige andre kongesegl.

(fig. 8), hvoraf kun et brudstykke fra 1295 er bevaret, kun at blomsterne her mere bestemt ligner de forhen omtalte fra samme århundrede; skjoldets tvedeling viser sig her aldeles tydeligt[1].

Muligvis kunde det på dette sted fremkalde en indsigelse, at baggrunden her skal svare til kongeskjoldets; men en sådan tvivl vilde dog neppe kunne holde stand overfor den kendsgerning, at stadens mindre segl, det såkaldte sekret, indeholder de samme motiver i en aldeles umiskendelig form. Til dette sekret, hvis ældste bekendte aftryk findes under et brev fra året 1413[2], findes endnu selve signetet i det oldnordiske museum, således som det her er fremstillet (fig. 9). Det forestiller vor frue siddende i et rigt forsiret højsæde, medens en løve ses under hendes fødder og søblade ved siderne. Vor frue svarer her til selve domkirken, der var indviet til hendes ære, i sigillet, og løven og søbladene til de tre løver og baggrundens blomster i dette. Et yderligere bevis for denne fortolknings rigtighed kan endvidere hentes af hosstående segl (fig. 10), tilhørende Erik af Langelands hustru Sofie af Rosenburg (1296); thi her er hertugslægtens våbenskjold fordelt på samme måde: hertuginden ses knælende for vor frue, under hendes fødder ses løverne og i baggrundens tavlede væg en rigdom af søblade. Det må dog udtrykkeligt bemærkes, at en lignende baggrund som den, vi her ser, også findes andensteds, således på grev Gerts sigil, kun at der her findes blomster for søblade; men forbindelsen med løverne, såvel som parallelen med Ribe sekret, viser dog, at motiverne her er tagne af selve våbenskjoldet: løverne og hjerterne.

De her fremdragne vidnesbyrd ligger alle omkring året 1300, men de fleste peger dog tilbage til en noget ældre tid. Ribe bys sigil er tilfældigvis bevaret fra året 1295, men det

[1] [Senere Tilføjelse:] Heimreich I 184 f.: Das Siegel dieser Kirche (Pilworm) ist kupfern, und ist eine Kirche mit zwei Spitzen, in welchem an der Thüren ein Marienbild, an einem Ende ein Kreuz, und oben darüber drei Löwen, und darunter Sterne stehen.

[2] Ribe stiftsbreve nr. 156.

kan jo være adskillige år ældre; Magnus Ladelås blev konge 1276; dersom blomsterne i kong Eriks norske sigil hidrører fra dronning Ingeborg, da har hun selvfølgelig tænkt på at efterligne sin fader Erik Plovpennings og ikke de senere kongers våbenmærke. Vidissen af 1306 svarer hertil ved at give mærket sit navn hos samtiden: de blomster som kaldes søblade. Med dette for øje vil vi ej heller mangle vidnesbyrd om den samme opfattelse fra skjoldets første tid.

Medens vi ikke kender nogen egenlig variation af kongeskjoldet fra den ældste tid, så fremtræder det i friere former hos kong Valdemars søstersøn og lensmand Albert af Orlamünde; hos ham træffer vi for første gang på de to løver, som senere betegner hertugdømmet i Jylland, på samme måde som Normandiet har to leoparder mod de tre i England.

Der haves to forskellige segl med grev Alberts navn, begge i flere aftryk; det ene er fra den tid, da hans morbroder kong Valdemar sad fangen i Mecklenburg, det andet fra de tidligere år. Det første af disse (fig. 11) forestiller på den ene side en rytter med fane og skjold, begge med to leoparder, på den anden side er det helt bedækket med hjerter og på denne baggrund ses grevens ridderlige våben, grupperede om det omvendte skjold: sværdet, fanen og hjelmen; de to leoparder fremstilles såvel på fanen som på skjoldet og en lignende figur ses stående på hjelmen. Det er her af underordnet betydning, om denne fremstilling står i forbindelse med kongens fangenskab, således som det synes at være forudsat[1]; det er derimod af vigtighed her at lægge mærke til adskillelsen af våbendyrene og baggrundens hjerter, idet kun hine findes optagne i skjoldet. Det samme er tilfældet i broderen Hermans

[1] Det omvendte skjold synes at betegne sorg, død eller strid. Det er vistnok dette, som i vore love kaldes „avug skjold" („ført på riget") og nu burde gengives ved „aved skjold", ikke, som det sker, ved „avind skjold". — [Senere Tilføjelse:] „Cid" ved Düttenhofen s. 261: til ridderes sørgedragt hører, at skjold hænger aved ved saddel. De sønderjydske løver var komne aved på stangen ved Odense 1580; det varslede Hans's død: gleich wie man die Trauer Wappen an die Leiche zubezeigen und anzuschlagen pfleget (Krüger, fol. M).

samtidige segl, der af arkivaren Lisch beskrives således: „Ein mit Herzen eingefasster Schild mit 2 rechts gekehrten Löwen, mit Köpfen in Profil und mit über dem Rücken zurückgeschlagenen Schwänzen. Die Wappenthiere sind klar und gut gezeichnet: Löwen (nicht Leoparden)" [1].

Det ældre segl fører os endnu et skridt længere tilbage i fremstillingen; det viser os de to løver eller leoparder omgivne af stilkede blade, og der synes ingen tvivl at kunne være om, at disse jo svarer til de senere hjerter (fig. 12) [2]. Disse blade har man antaget for nældeblade, men helt bortset fra den ringe lighed i fremstillingen foreligger der ingen somhelst grund til at nære denne formodning. Det er selvfølgelig de senere grever af Holstens formentlige våbenmærke, som har fremkaldt en sådan tanke; men det er nu uomtvistelig godtgjort, at dette våben først langt ned i tiden har fået dette navn („nældebladet"), medens det oprindelig forestiller en takket skjolderand [3], og enhver forbindelse med grev Alberts våbenmærke svigter altså fuldstændig.

Der vil derimod intet være til hinder for i disse blade og stængler at genfinde den vandplante, hvis blade senere omgiver de danske løver; fremstillingen er jo også for løvernes vedkommende så ufuldkommen, at man ikke kan vente at finde nogen skuffende lighed med søbladet, men valget af

---

[1] Mecklenburgisches Urkundenbuch I 310.

[2] Efter Lappenberg, Hamburgisches Urkundenbuch, I 342 (Tab. III 11) fra år 1212. I fortalen p. XXXVI udtaler L. sin tak til løjtn. Gaedechen for den utrættelige omhu og nøjagtighed, hvormed han har tegnet sigillerne, og i sin Deutsch-dänische Geschichte omtaler Usinger grevens segl af år 1217, der efter meddelelse af arkivaren Grotefend er „genau dasselbe" (s. 123). Herefter er det indlysende, at den i M. G. F. Loebers bog „De burggraviis Orlamundanis" (1741. 4.) meddelte afbildning, der foruden bladene viser en mængde små hjerter, er et falskneri for at godtgøre det senere grevevåbens ælde. Også andre træk i billedet gør det i høj grad mistænkeligt.

[3] H. v. Weissenbach, Das Wappen der Grafen von Schauenburg und Holstein (1877). (Tanken er først fremsat af F. K. v. Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, Über das heraldische Pelzwerk, 1868.) — [Senere Tilføjelse:] Navnet „nældeblad" forekommer dog ikke først i Erik af Pomerns tid, men alt i Sællandske krønike til 1328 (Scr. VI 523).

denne plantedekoration står dog utvivlsomt i den nærmeste forbindelse med det kongelige våbenmærke.

Et ikke uvæsenligt spørgsmål, som påtrænger sig, før man fra en undersøgelse af mærkernes rette betegnelse kan vende sig til deres mulige betydning, er dette: om begge mærker er lige væsenlige, eller om det ene, søbladene, kun har en dekorativ og altså underordnet betydning for baggrunden?

Imod denne sidste betragtning, der kunde synes at finde en støtte i de ældre våbenskjoldes gennemgående simpelhed, strider imidlertid alle de faktiske omstændigheder, som er os bekendte fra den ældre tids heraldik. Dobbelte mærker i samme skjold er ganske vist ikke hyppige, men de forekommer dog oftere, som f. ex. hos Folkungerne, der endog (med blomsterne) har tre mærker i samme skjold. Også andre skjolde, som ved første øjekast synes kun at have ét mærke, er i virkeligheden dobbelte, som når f. ex. et billed ligger over et dobbelt felt; thi dette er ofte et selvstændigt våbenskjold. Den tyske heraldik har en hel række konstudtryk, som betegner slige dobbelte fremstillinger. Således kaldes en figur „ledsaget“ (begleitet) af andre, når disse findes i et vist antal omkring eller ved siden af den, f. ex. et træ med 3 stjerner (Humboldt), to sparrer med 3 spydblade (Malortie), en bjælke med 3 røde liljer (Hacfurth), et vand med en stjerne over (Juel). Er hovedfiguren kun lidet større end de andre, kaldes den „nedsænket“ (versenkt), f. ex. 3 røde roser og i midten en „nedsænket“ stjerne (Wenkstern) osv. „Besat“ eller „bestrøet“ kaldes et skjold, „når det enten er helt opfyldt med mindre figurer i et vilkårligt antal, eller dette finder sted ved siden af en større hovedfigur“, som f. ex. en guldløve i blåt skjold, sået med gyldne skråtstillede tegl (Nassau); en sølvtrane i

blåt, sået med guldkors (Löwen v. Steinfurth) o. l. Endvidere „belegt“, „beseitet“, „besetzt“ o. s. v.[1]

Ej heller gælder den regel, at heraldiken ikke tåler større tomme flader, selv om denne overhoved kunde anvendes på vort våben med de tre løver. Lembækkernes våben forestiller to skråbjælker i det øverste hjørne, medens resten af skjoldet er tom o. s. fr. Et hyppig anvendt middel til at bringe nogen afvexling i tegningen er derimod den såkaldte damascering af større flader, ligesom der anvendes en vilkårlig skravering af bjælker, sparrer o. s. v. Søbladene kan derimod ikke anvendes til at dekorere med på denne måde, ligeså lidt som de hyppig forekommende liljer og roser; de forekommer enkeltvis eller i et antal af tre eller „såede“, „strøede“, og er da hver gang et bestemt slægtmærke; sammenstillingen med løverne i det danske kongevåben er vistnok aldeles enestående.

At der i dette tilfælde også historisk er bleven tillagt søbladene en selvstændig betydning, er vi så heldige at kunne påvise. Det er en almindelig iagttagelse i heraldiken, at der foretages en eller anden forandring i våbenskjoldet, hvergang der foregår et brud i slægtfølgen eller den nedarvede stilling: en ridderslægt, som kommer på tronen; yngre sønner, som kommer til at indtage en selvstændig, men lavere stilling; uægte linjer; nye mænd, som kommer i besiddelse af uddøde slægters lande o. s. v., tilføjer nye særtegn eller formindsker på en eller anden måde det tidligere mærke[2]. Vi har alt iagttaget det hos vort kongehus: de sønderjydske hertuger nøjes ligesom Albert af Orlamünde med to løver, greverne af Halland og deres slægt med én[3]. Den holstenske greveslægt

[1] Querfurth, Wörterbuch, s. 13—18. 165 f.

[2] Querfurth, Wörterbuch, s. 14: Beizeichen.

[3] Valdemar Sejrs søn Knud efterlod sønnen Erik af Sønder Halland, de ligesom hans frænde grev Jakob af Nørre Halland førte én løve og ti søblade i sit våben; hans søn Barnum derimod nøjedes med syv søblade, medens atter dennes søn og sønnesøn, begge Eriker, herrer til Skarsholm på Sælland, kun førte henholdsvis tre og sex søblade. Se Thorkelins Diplomatarium I, tab. V. P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, s. 38. Klevenfeldts samling af seglafbildninger i Gehejmearkivet, nr. 330 og 332: Sigillum Erici Barnums(øn) de Scarceholm, 1354 og 1359. Årbøger 1877, s. 250. Scr. r. Dan. IV 491.

udelod, da den efter forleningen 1386 optog hertugernes våben, søbladene, og således fremstilles som bekendt hertugdømmets mærke endnu den dag idag. For kongerigets vedkommende fandt det samme tildels sted i de første Oldenborgeres tid, indtil der atter optoges 9 søblade af Kristjern II. På samme måde udelod kong Valdemar Birgersøns slægt senere såvel kronerne som søbladene af det danske kongeskjold, som han havde gjort til sit mærke. I de senere svenske kongers våben holdt søbladene sig, indtil Folkungerne uddøde; senere fremstilledes løven alene med bjælkerne, ja Birger jarls datter udelader endog disse[1].

Denne skik at formindske det oprindelige våbenskjolds mærker kaster et meget kærkomment lys over en sønderjydsk adelsslægt. Vi træffer i Valdemar Atterdags tid to brødre, Valdemar Sappe og Erik Rind, bl. a. som ivrige deltagere på kongens side i kampen mod Friserne. Valdemar Sappe forekommer fra året 1351 og Erik fra omtrent samme tid, begge som ejere af jordegods på Sønderjyllands vestkyst mellem Tønder og Ribe. I året 1359 er Valdemar kongens staller i de frisiske herreder, i det følgende år får Erik tilskødet jord på Vesterland Før til den borg, som han dér har opført tilligemed en ladegård, udgangspunktet for Valdemars og de senere kongers magt over dette land langt ned i tiden. I året 1364 overdrager Erik Rind „sin broder Valdemar Zappi“, ridder, jordegods i Slogs herred ved Tønder, og heraf ses da deres slægtskabsforhold[2]. Men det samme fremgår af deres segl. Efter adelslexikonet førte Valdemar Sappe 7 „hjerter“ i sit våben, medens Eriks sønner Valdemar og Abel (hans eget haves neppe mere) på samme måde har hver 8 (stillede: 4

[1] Sveriges historia I 414. Svensk heraldik, s. 53 (sml. Kønigsfeldt, Nordiske kongeslægter, s. 167). s. 51 (fig. 115). Den dansk fødte Sofie af Rostok har på samme måde kun de tre løver, år 1237, se Mecklenburgisches Urkundenbuch I 462.

[2] Ældste danske arkivregistraturer I 5. Scr. r. D. VIII 82. Staatsbürgerliches Magazin VIII 644. 645. Michelsen, Urkunden, II 403. 489.

og 3 og 1) i deres[1]. Under det bekendte thingsvidne fra Urnehoved, 1397, hænger endvidere et segl med 5 søblade, tilhørende „Peder Eriksøn på Solvig", og da denne hovedgård lå i samme sogn som det af Erik Rind solgte gods, ligger det nær at antage, at den har været i hans eje, og at Peder Eriksøn med de 5 søblade er hans søn[2]. Ved samme tid (1395) forekommer der endelig efter adelslexikonet en Peder Abelsøn med 13 søblade („hjerter"), altså uden al tvivl en søn af Abel Eriksøn.

Længere nedad synes denne slægt ikke at kunne følges, med mindre den Valdemar Sappe, som Hvidtfeldt nævner i året 1419, skulde tilhøre den. Derimod kan den følges tilbage i tiden til sit udspring. I året 1349 pantsætter nemlig Erik Abelsøn gården Tørnskov i Løgum sogn, som han har fået efter sin fader, den afdøde ridder Abel[3], og her har vi da uden al tvivl igen Erik Rind, blandt hvis sønner vi træffer en Abel, der på den tid var et aldeles ualmindeligt mandsnavn. Men faderen, ridder Abel, er da den tidligere forekommende Abel Valdemarsøn, ridder, der spillede en vis rolle i første halvdel af det 14. århundrede i Sønderjylland. Således er han alt efter Hvidtfeldt tilstede ved forliget i Horsens 1313, medens han sidste gang forekommer i årene 1338—39. Han hører strax til den unge hertug Valdemars nærmeste omgivelser, og af to breve fra året 1326 ser vi, at han var dennes farbroder, altså en søn af hertug Valdemar IV (Erik Menveds samtidige)[4]. Som sådan nævnes han også i den berømte klagesang over Danmarks ulykkelige stilling under den unge konge-hertug, hvor dog Hvidtfeldt har misforstået sammenhængen og gjort ham til en broder af kong Kristoffer[5]. Den

[1] Ribe stiftsbreve nr. 111, i Gehejmearkivet, udstedt af Katrine, enke efter Erik Rynd, forseglet af sønnerne Valdemar og Abel Eriksønner.

[2] Gemeinschaftliches Archiv XVII 5 (i Gehejmearkivet).

[3] Scr. r. Dan. VIII 24 f.

[4] Mecklenburgisches Urkundenbuch VII 341 (V. dux Jucie, — Abel patruus noster dilectus). Ribe stiftsbreve 135; supplement 11 (Abel avunculus noster dilectus).

[5] A. Hvidtfeldt, Chronologiæ 2. del. s. 397 fl. vers 18:

9. Sept. 1338 deltager han med hertugen i indstiftelsen af en mindehøjtid for denne selv, hans fader Erik og farfader Valdemar i Slesvig domkirke; året efter nævnes han som eventuel voldgiftsdommer i et forlig mellem hertugen og grev Gert[1].

Vi har da her en uægte sidelinje af den sønderjydske hertugslægt: Valdemars søn Abel, dennes sønner Valdemar og Erik, den sidstes sønner Valdemar, Abel og Peder, og endelig en Peder Abelsøn, af hvilke alle de, hvis segl er bevarede eller kendte, fører et større eller mindre (vilkårligt) antal søblade i deres våben.

Men denne selvstændige anvendelse af søbladene som slægtmærke viser formentlig to ting: *først*, at man ikke i middelalderen har tænkt sig muligheden af en misforståelse af selve mærket som identisk med det i kongeskjoldet; man har ikke kendt forskellige opfattelser af denne figur i dette eller andre skjolde, i hvilke det stod ene, det var overalt og skulde overalt være *søblade; dernæst*, at det er blevet opfattet som et *selvstændigt* mærke, ligeberettiget med løverne, om end selvfølgelig brugt som baggrund for disse. Men dette resultat stemmer fuldstændig overens med hvad også andre betragtninger måtte føre til som det ene sandsynlige.

Det står nu kun tilbage med få ord at omtale det danske kongevåbens sandsynlige oprindelse, den tanke som ligger til grund for mærkernes første valg. Vi møder her strax to modsatte opfattelser, den heraldisk-videnskabelige og den populærpoetiske; efter hin er der ikke uden i enkelte tilfælde forbunden nogen bevidst tanke med valget af skjoldmærkerne, efter denne er de udelukkende et symbolsk udtryk for en eller anden,

firmabatur, augebatur,
Gottrup in obsidiis,
regis tamen patruus,
Abel, miles strenuus,
resistebat etc.

Det er Gottorps belejring 1329 af Jyderne. Sml. Hvidtfeldts fejlagtige fortolkning s. 377.

[1] Cypræus, Annales, p. 325 f. Michelsen, Urkunden, II 191.

helst dyb og vidtrækkende tanke. Fremsatte således i almindelighed er imidlertid begge opfattelser afgjort forhastede; det må i hvert enkelt tilfælde afgøres efter de foreliggende vidnesbyrd, om en fortolkning af mærkernes betydning er tilstedelig eller vel endog nødvendig, eller de snarere må betragtes som tilfældige eller dog valgte af grunde, som nu unddrager sig enhver granskning. At der ikke altid kan have været forbundet en symbolsk tanke med de valgte mærker, er ligefrem indlysende, når man kaster et blik på hin tids segl; derimod kan jo selvfølgelig ethvert sådant have en bestemt historisk tilknytning, som nu er tabt, men som i og for sig indeholdt en lige så dyb tanke som et hvilket somhelst symbol. På den anden side er det sikkert nok, at man i middelalderen havde et stærkt hæng til at symbolisere; man behøver kun at kaste et blik i „Lucidarius“ eller en homiliebog, for at se hvad fortolkernes kløgt har fået ud af kirketjenestens, bygningernes og skrudets mest tilfældige enkeltheder. At samme åndsretning har kastet sig over våbenskjoldenes billeder, måtte man forlods være overbevist om, men der foreligger desuden et udtrykkeligt vidnesbyrd derom i den efter nordtyske kilder i det 13. århundrede sammenskrevne „Didriks saga“. Her opregnes der nemlig en række riddere og høvdinger med deres skjoldmærker og der opgives en bestemt historisk eller symbolsk grund for hvert enkelt. Didrik, siges der, havde et rødt skjold med en oprejst gylden løve; efterat han var bleven konge i Bern, satte han en krone over dens hoved; løvens betydning var denne, at vedkommende aldrig vilde fly. Hildebrand den gamle havde et rødt skjold med en hvid borg og gyldne tårne, efter Berns udseende; det betød, at han var Didriks tro mand. Hejmer havde et blåt skjold med en lys hest; den blå farve betegner et koldt bryst og et hårdt (mandhaftigt) hjerte, hesten at han var en god ridder. Vidge Velentsøn havde et hvidt skjold med rød hammer og tang, efter sin faders idræt. Hornboge jarls skjold var sort (brún) med en gylden høg, som forfulgte to fugle; farven betegnede hans høje

byrd og ridderlighed, høgen hans snarhed og sejrlykke. Sintram havde et grønt skjold med en drage, sort foroven og rød forneden; det var et minde om at han var udreven af dragens mund, farven hidrørte fra hans bedste sværd, som var grønt. Detlev den danske havde et mørkeblåt skjold med et gyldent fildyr (elefant), det kom af at han overvandt Sigurd, som plejede at ride på et sådant; det var af guld, fordi hans moder var af kongebyrd. Herbrand den vidførle havde en gylden lynstråle i rødt for at betegne sin ustadighed. O. s. v.[1]

Dette er nu tilvisse fri digtning, men det viser dog, at man følte trang til at forbinde en fornuftig tanke med disse fremstillinger, ja endog anså det for det ideale forhold, at hvert våbenskjold kunde gøre rede for sin oprindelse og betydning. Når videnskaben for øjeblikket synes helt at have opgivet denne forståelse, da er grunden vistnok nærmest den samme som den, der engang bragte topograferne til at opgive al fortolkning af stednavne; misbrugene havde her vist sig at være så store, vilkårligheden syntes så aldeles at have bemægtiget sig dette område, at al forståelse blev opgiven som uoverkommelig. Senere har man imidlertid fundet en ny nøgle til forståelsen af et overvejende antal af disse navne, og der vil nu neppe være nogen tvivl om, at den i såre mange tilfælde kan vindes med fuldkommen sikkerhed. Slet så heldigt vil det neppe nogensinde stille sig for heraldiken, men man må dog ikke opgive håbet om at nå idetmindste nogle resultater.

Der gives da først en række våbenskjolde, om hvilke alle indrømmer, at de har en bestemt betydning, det er de såkaldte arma loquentia (armes parlantes), der ligesom giver et billed for slægtens navn. Hos os forekommer de dog kun i ringe omfang, da vore adelsslægter kun undtagelsesvis førte slige slægtnavne, disse dannedes tværtimod senere ofte af mærket,

---

[1] Saga Diðriks konungs af Bern, udg. af C. R. Unger (1853), k. 172—85. Sml. G. Storms afhandlinger om sagaens tilblivelse: Sagnkredsene om Karl d. store og Didrik af Bern (1874) og i Årbøgerne 1877.

som Ulfeldt, Gyldenstjerne, Lindenov o. l. Dog kan forbindelsen med navnet i enkelte tilfælde vistnok efterspores ved at supplere et tabt mellemled. Når således slægten Juel fører en stjerne over et hav i sit våben, ligger det nær at antage, at der herved er tænkt på julestjernen, og at det altså er et „talende mærke“ i videre betydning.

Andre mærker skylder vistnok stedlige forhold deres oprindelse og peger derved hen på slægternes hjemstavn eller deres stammefaders personlige forhold. Således førte den holstenske slægt van der Wisch en ulv, snarest vistnok som betegnelse for sin oprindelse fra og sit navn efter „de Wisch“, en stor vildmose i egnen af Kiel. På samme måde ligger det nær at henføre Urnernes ørneklo til den temmelig vildsomme egn på Urne, hvorfra den stammede.

Vender vi os herefter til kong Valdemars tvende våbenmærker, så vil det neppe kunne negtes, at der må tillægges hans valg af løver og søblade nogen betydning. At han og hans nærmeste ikke har været fremmede for mærkernes symbolske betydning, synes jo alt at fremgå deraf, at grev Albert efter hin ulykkelige dag på Lyø bruger et nyt segl, i hvilket hans skjold er aved. Men hvorledes skal det fortolkes?

Det er en gammel tradition, at de tre blå løver skal betyde rigets tre hovedsunde (Øre-, Beltes- og Medelfarsund, som de fordum kaldtes), Terpager omtaler dette som en bekendt sag og anfører ældre forfatteres vidnesbyrd om, at dette yderligere anvendtes på Ribe stads segl, hvis tre løver antoges for symbol på åens tredobbelte løb[1]. Det er vistnok den eneste tradition, som overhoved knytter sig til vort våben, og den bør neppe helt forkastes. Vistnok er det en vilkårlighed at henføre de tre løver til tre sunde, thi de er vistnok simpelthen overførte fra andre samtidige mærker som udtryk for den

---

[1] Terpager, Ripæ Cimbricæ descriptio (1736), p. 21-22: Solenne enim fuit nostratibus, per leones præsertim cæruleos flumina et alveos significare, quod vel prisca Daniæ insignia demonstrant, in quibus tres leones tria freta — designare perhibentur. Henvisning til Jonas Koldingensis, Descriptio Daniæ, 1594 (p. 86).

kongelige magt og værdighed; men traditionen kan meget vel have ret i at henføre deres blå farve, der er ejendommelig for det danske våben, til havets strømme, der overalt omgiver Danmark og er dets naturlige værn, ligesom hele rigets ledingshær dengang var en søhær. Men under denne forudsætning forklarer det andet mærke, søbladene, sig selv. Vi ser dem på Alberts og hans broders sigil danne baggrunden for det egenlige våbenskjold med løverne; det må være en billedlig fremstilling af selve riget efter dettes ejendommelige natur, de lave svømmende øer, som også nyere digtere har sammenlignet med åkandeblade. Løverne er deres skjold, havet er deres værn, selv ligger de spredte over havets flade som gyngende søblade, fæstede til en lønlig rod i dybet. Det er den selvsamme tanke, som vi finder udtrykt i vor ældste nationalsang: „Danmark, dejligst vang og vænge, lukt med bølgen blå“, idet havet også her betegnes som det sted, hvor de danske drenge kan gå i leding.

UNDERSØGELSER VEDRØRENDE DANEBROGE OG DET DANSKE KONGEVÅBEN.

(1887.)

[Historisk Tidsskrift 6. R. 1. Bd. S. 148—93. — Her med enkelte Tilføjelser af Forfatteren.]

Siden jeg for godt en halv snes år siden i dette tidsskrift offenliggjorde en studie over „Danebroges oprindelse“ og et par år senere en lignende over „det gamle danske kongevåben“ i Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie[1], er der fremkommen forskellige andre bidrag til belysning af de nævnte emner, dels indeholdende et nyt værdifuldt stof — „et dansk flag fra unionstiden“ —, dels kritiske bemærkninger til de af mig fremsatte anskuelser. Som det vil være bekendt, skyldes begge dele hr. Dr. H. Petersen. Denne forfatter har således udtalt sig stærkt imod antagelsen af en oprindelig selvstændig tanke i valget af kongeskjoldets mærker; han polemiserer imod den tradition, at kong Hans skulde have ført det oprindelige Danebrogs-flag med sig til Ditmarsken — det må efter hans mening være gået til grunde langt tidligere —, og han har senest udtalt sig imod vor fanes identitet med Johanniternes[2]. Selv har jeg i de forløbne år havt anledning

---

[1] Hist. tidsskr. 4. række V 415 ff. [ovfr. s. 5 ff.]. Årbøger 1879, s. 19 ff. [ovfr. s. 52 ff.].

[2] Årbøger 1882, s. 1 ff. (31. 50). Danske gejstlige (d. e. kirkelige) sigiller (1886), s. XIV.

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

23. Hefte. 50 Øre.

til, om end ikke i videnskabelig form, at fremkomme med nye oplysninger vedrørende Danebroges undergang i Slesvig domkirke, med en kritik af den tidligere fremsatte påstand om en flytning til Kiel m. m.[1] Der vil således være god anledning til at komme tilbage til alle de spørgsmål, som med nogen føje kan rejses vedrørende disse vore nationale symboler, og jeg skal derfor i det følgende søge at samle og kritisk at sammenstille, hvad der formentlig kan sluttes af de forskellige kilders oplysninger om dem.

1. Danebroge og Johanniternes mærke.

I min før nævnte afhandling om Danebroges oprindelse havde jeg fremsat en, som det forekommer mig, rimelig formodning om denne fanes tilblivelse. At sagnet knyttede omslaget i kampens gang ved Reval til Danebroge, må vel have sin grund i, at denne fane, som det så ofte var tilfældet i middelalderens slag, havde været genstand for en hård strid, ligesom det af dens kors fremgår, at den ikke kan have været et bytte fra de hedenske Ester, men må have været de Danskes mærke. Nu fortælles der, at Esterne, efter at være brudte ind i den danske lejr, strax vendte sig mod det telt, i hvilket de formodede kongen fandtes; her trængte de ind og dræbte biskop Theodrik. Min tanke var da den, at det var hærens hovedbanner, plantet foran biskoppens telt, som her havde vist dem vej, og at vi altså måtte tillægge ham det korsbanner, som derefter blev kampens midpunkt. Nu var det så, at samme biskop Theodrik som munk i Livland havde fået sværdriddernes orden oprettet, til kamp mod hedningerne, og jeg sluttede da, at han muligvis havde havt til hensigt på samme måde at oprette en dansk ridderorden i Estland. Denne skulde da bære Johanniternes mærke, om end rimeligvis med nogen modifikation, ligesom sværdridderne havde fået tempel-

[1] „Dansk folkeblad", nr. 50 og 61 (Kolding 1881) [ovfr. s. 45 ff.] Sml. „Vort forsvar", nr. 105 (1884).

herrernes røde kors, forøget med et sværd[1]. Det er en selvfølge, at jeg ikke gav dette ud for andet end hvad det var, en hypothes, hvis sandsynlighed senere undersøgelser muligvis kunde styrke eller svække.

Allerede i sin afhandling om „et dansk flag fra unionstiden“ fremkom Dr. Petersen med en kritisk bemærkning hertil, idet han lagde hovedvægten på den omstændighed, at jeg havde henpeget på de danske Johannitere i Andvorskov, der alt i mange år havde kæmpet under det samme mærke. Han siger i den anledning: „Når J. udleder Danebroges oprindelse af Andvorskovs st. Hansbrødres korsbanner, turde det være berettiget at henvise til, at dette klosters korsmærke, således som det ses i Andvorskovs ældste segl . . (1288) . . til begge sider for st. Hans' billede, er et *dobbeltkors* —“ (anf. skr. s. 48). Stærkere fremhæves dette dog i den nylig udkomne fortale til sigilværket. Efter at have nævnt, at Danebrogskorset efter år 1400 kommer frem i de danske st. Hans klostres segl, siges der nemlig: „Men det må hævdes, at Danebroge har tjent som forbilledet for Johanniternes korsskjold og ikke omvendt, — netop Johanniterridderne kunde med mere berettigelse end andre optage det hellige nationale mærke . . . . Imod at Danebroge skulde være optaget fra Johanniternes fælles ordensmærke, taler desuden i almindelighed, at dette ordensmærke som anført er det splitarmede kors, og imod at det skulde være optaget fra et særligt mærke for Andvorskovs Johanniterriddere, af dem ført i slaget ved Lyndanisse, taler konventseglet fra samme århundrede, der af korsmærker, som kunde være konventet særegne, kun viser dobbeltkorset.“

Man kan som bekendt i den grad fordybe sig i et lærd studium, at man rent glemmer, hvad alle andre véd. Således er det i dette tilfælde gået Dr. Petersen; det forunderlige er kun, at denne forglemmelse har bredt sig over et længere åre-

[1] Der oprettedes i de tider jævnlig nye ridderordener i de forskellige lande, hvor kampen for korset førtes. Således især på den spanske halvø: Kalatravaordenen (1158. 1164), Aviz- (1162), Alkantara- (1156. 1177), st. Jagoordenen (1171) o. a.

mål. Hvad alle véd er, at Johanniterne havde et dobbelt ordensmærke, det otteoddede (splitarmede) kors i deres sorte ordensdragt, og det simple latinske kors i deres røde fane og våbenskjold såvel som på deres røde våbenkjortel. For en sikkerheds skyld havde jeg stærkt mindet herom i min afhandling (ovfr. s. 22): „Medens Johanniternes dragt var sort som Avgustinernes, hedder det, førte de et rødt banner; medens deres ordenskors var ottespidset, var fanens et sædvanligt latinsk kors, lagt på den røde dug . . .; i det gamle træsnit fra Rhodus's belejring tror man at se Danebroge vaje i slotsgården. I året 1259 fik ridderne tilladelse til at bære røde våbenfrakker, tegnede med hvide kors, „således som det står i deres banner", altså uden spidser; som Malteserriddere afbildes de endnu således med de mægtige kors over bryst og skuldre." Der henvises herved til billeder af de to stormestre L'Isle Adam (1521—34) og Johan de la Valette (1557—68); den førstnævnte har Danebrogskorset som våbenskjold på sin baldakin ved det højtidelige indtog, både selvstændigt og kvadreret med sit slægtvåben; den sidste fremstilles i kampen, klædt i den røde våbenkjortel; både han og ridderne har de brede hvide kors over bryst og ryg, såvel som på overarmen[1]. Endvidere henvises til forordningen af 25. Marts 1757, ved hvilken det bestemtes, at danske skibe, for at kunne skelnes fra Malteserne, i Middelhavet skulde føre kongens navnetræk midt på det hvide kors.

Som bekendt har huset Savojen lige fra middelalderen af ført det samme våbenmærke, således som det nu findes optaget i Italiens orlogsflag. Det var til sin tid en almindelig antagelse, at dette stammede fra grev Amadeo V's tid, og at han havde optaget Johanniternes mærke i sit skjold til erin-

[1] W Porter, A history of the knights of Malta I—II, titelbilleder og træsnit af Obsidio Rhodi, 1496. Alexanders bulle af 1259: Vobis . . . concedimus . . . qvod fratres milites . . . chlamides nigras deferant, ut ab aliis ejusdem ordinis fratribus discernantur: in bellis autem sive in præliis utantur jupellis, et aliis super insignibus militaribus, qvæ sint coloris rubri, et in qvibus etiam crux albi coloris sit, in vestri vexilli modum assuta etc. Vertot I 584.

dring om den hjælp, han havde ydet dem på Rhodus i året 1310. Således fremstilles sagen endnu af W. Porter i hans ordenshistorie (I 208, til år 1315). Imidlertid blev det alt eftervist af Vertot, i hans bekendte Histoire des chevaliers de St. Jean (i 4 dele, 1726), at dette måtte bero på en fejltagelse, da korset forekom som slægtens mærke forud for dette tidspunkt. Undersøgelser fra den nyere tid har da også godtgjort, at Amadeo allerede i året 1287 førte „Savojens kors", hans søster Eleonore 1273, og deres farbroder, grev Peter II's hustru Agnes endog alt i året 1263. Slægtens ældre våben, ørnen, førtes dog endnu af grev Filip indtil hans død 1285. Det må antages, at det er den mægtige grev Peter II († 1268), som først har optaget det nye mærke som personligt våbenskjold, ved siden af slægtens; men det er ikke lykkedes at påvise nogen antagelig grund eller anledning dertil. Kun derom er alle enige, at Savojens kors er lig Johanniternes, og det samme er tilfældet med vort Danebroge[1].

Det er da selvfølgelig uden al betydning, hvilket særligt mærke Johanniternes prior i Andvorskov har ført i sit segl; i den henseende indrømmede ordenen, som jeg har gjort opmærksom på, fuld frihed. Seglet har intet som helst med ordensfanen at gøre, denne er ens for alle med sit hvide latinske kors. At dette efter 1400 ligeledes bliver almindeligt i priorernes segl, fremgår af Dr. Petersens sigilværk, men at det hèr skulde være Danebroge, og ikke ordenens kors, som gør sig gældende, er vel mere end tvivlsomt.

2. Efterretninger om Danebroge i det 15. århundrede.

I et stridsskrift fra året 1424 forsvarer kong Erik af Pomern sit hærtog til Femern få år tilforn med en henvisning

[1] L. Cibrario & D. C. Promis, Sigilli de' principi di Savoia, s. 36 f. 40. 42 (fig. 9. 26—28. 19. 34. 36); s. 43 om det hvide kors i rødt: la medesim' arme levarono non solo i cavalieri Gerosolimitani, ma eziando varie famiglie nobili, e singolarmente la parte del popolo d'alcune cittadi italiane. Det udførlige skrift af L. Wurstemberger: „Peter II von Savoyen" (1856 ff., 4 bind), kommer ikke ind på spørgsmålet.

til indbyggernes frafald fra kronen og riget. De svor os troskab, siger han, men overgav ikke des mindre deres ø og borg til Holstenerne, dræbte vore folk og undersåtter „og opgav *kronen*, som de plejede at føre i deres lands segl, og *rigets banner*, således som de var pligtige til at føre det, og antog *nældebladet*, som er de holstenske herrers *mærke* og *våben*“ [1]. Som det vil ses, skelnes der også her mellem to ting: våbenmærket og fanen; greverne fører nældebladet i dem begge, men Femringerne havde forhen havt forskellige mærker, kronen og rigets banner. Disse tillægges der da også et forskelligt værd: kronen „plejede“ de at føre i deres segl; det var et særmærke, som de rimeligvis selv havde valgt, eller som dog efter analogier anden steds fra beroede på egen fri vilje. „Rigets banner“ derimod var de „pligtige at føre“ (de jure habere tenebantur); det er et fælles mærke for alle kongens undersåtter.

Hvad man dengang forstod ved „rigets banner“, fremgår heldigvis med fuld tydelighed af et kun få år senere af samme konge udstedt brev for Vadstena kloster. Da dronning Filippa nemlig var død i dette kloster, 5. Jan. 1430, kom Erik kort efter tilstede og oprettede en evig messetjeneste af 12 klerke (10 præster med forstander og klokker); de skulde kaldes „kongens kapellaner“ og „hwar klærk hafui vppa sit røklinn rykens baner, swasom ær eth røt kors vppa eth gulth fiæld“ [2]. Rigets banner er altså hvad vi vilde kalde dets farver, ikke noget våbenskjold; Sveriges banner var, som det senere vil ses, det samme som st. Eriks banner i Upsala. At Danebroge samtidig var Danmarks riges banner, fremgår tilstrækkeligt af kongens majestæts-segl, i hvilket korsflaget bæres af de tre løver, medens selve skjoldet deles af et mægtigt kors. Det

---

[1] Scr. VII 300: .. abrenunciaverunt *corone*, qua consveverunt uti in *sigillis terre* eorum solent(!), et *banderium regni*, sicut de jure habere tenebantur, et receperunt folium urtice, qvod est *signum* et *de armis* dominorum de Holsten, et illo utebantur tam in eorum *sigillis* qvam *banderio*.

[2] Diplomatariet i Geh. ark. 15. Febr. 1430.

store orlogsflag, som endnu er bevaret i Lybek og uden al tvivl hidrører fra kampen i Øresund 1427, deles da også i fire felter ved et hvidt kors. Et sådant må altså efter kongens ord i stridsskriftet antages at have været påbudt som et almindeligt og fælles mærke for alle Danske.

At det nu atter er dette mærke, som dengang kaldtes Danebroge, fremgår af den bekendte optegnelse om denne fanes oprindelse, som er bevaret på to forskellige steder i Peder Olsens historiske samlinger. At denne optegnelse er ældre end fra samlerens tid, har jeg alt tidligere henledet opmærksomheden på; det fremgår alene deraf, at han retter dens fejlagtige årstal i en tilføjet parenthes, medens han beholder dens lige så fejlagtige stedsangivelser i strid med sin egen efterretning. På det ene sted siger han endog ligefrem: „anden steds haves (den efterretning), at i hin Valdemar II's tid“ osv.[1]

Medens årbogsoptegnelsen er uden tidsangivelse, indeholder stykket om „Danmarks tolv udmærkelser“ årstallet 1527; ved denne tid har Peder Olsen øjensynligt nedskrevet det. Men det er vistnok ældre. Titlen, som det har fået i udgaven, er vildledende, det kalder sig selv „*Nordens* tolv udmærkelser,“ nemlig „den danske klosterprovinses“, ikke det danske riges. At dette ikke blot findes således i den oprindelige overskrift, men også svarer til indholdet, ses af så godt som hvert afsnit; det er hele Nordens natur og oldtidshistorie, som her fremføres i sine hovedtræk. Slutningen, der henviser til det sørgelige i de indre krige i dette land, er derfor også misforstået af udgiverne, når den udtydes på grevefejden; det er unionskrigene, som der sigtes til. Dette, såvel som den anførte literatur, der tilhører de sidste 20 år af det 15. århundrede, peger tilbage til en tidligere affattelse end 1527; en

[1] Scr. r. D. I 182: Alibi habetur, qvod tempore istius Valdemari II a. d. 1208, cum Dani fideles in Livonia etc. VIII 499: Hoc contigit in Livonia tempore V. II et in loco, qvi dicitur Felin, cum Dani fideles a. d. 1208 (rect. 1219) bellarent contra Livones etc.

afskriver måtte på det pågældende sted næsten med nødvendighed komme til at sætte det løbende års tal ind, hvilket ældre der så end stod i originalen[1].

Men stykket om Danebroge er utvivlsomt endnu ældre end selve helheden; thi det passer kun dårligt ind i den. Det var aldrig, så vidt vides, påtænkt eller forsøgt at påtvinge de andre riger det danske banner; selv Erik af Pomern taler i Sverige, som vi har set, om et andet rigsbanner som en selvfølgelig sag. Hvad der da end kunde siges til ære for Danebroge, vilde det vel neppe være falden nogen ind at forfatte en optegnelse om det på dette sted, hvis ikke en sådan alt havde foreligget og fristet til optagelse. Stilen i dette lille stykke er da også forskellig fra den i de andre, langt mere kortfattet og ædruelig til trods for sit overnaturlige indhold. Dette henviser den da nærmest til første halvdel af det 15. århundrede, da Estlands navn var trådt aldeles i baggrunden som en del af Livland, så traditionen talte om en kamp i Livland og særlig nævnte Felin, hvis blodige erobring og generobring levede i erindringen i Riga, medens Reval og de danske kampe deromkring var glemte. Senere genoplivedes mindet herom og kong Kristian I antog endog for en kort tid titlen „hertug af Estland“ (1456 f.), hvorefter fordringen på denne del af ordensstaten aldrig helt opgaves[2].

Men hidrører optegnelsen om Danebroge således formentlig fra en betydelig ældre tid end det håndskrift, i hvilket den er opbevaret, — og det samme fremgår jo alt af den respekt, Peder Olsen viser den, — så kan vi med rette sammenstille den med Erik af Pomerns anklage mod Femringerne: det rigets banner, der er tale om, er Danebroge med sit hvide kors, det samme, som sagdes at stamme fra kampen i Livland.

---

[1] Scr. VIII 494: 12 excellentie particulares, ex qvibus *provincia Dacie* pre ceteris citra mare probatur singulariter prerogata. (Udgiverne kalder stykket 12 excellentiæ *regni* Daciæ.) Årstallet forekommer i 3. afsnit: der er kongerækker i uoverskuelige tidsrum, usqve ad præsentem regem anno dni 1527 sceptra tenentem Danica.

[2] W. Mollerup, Danmarks forhold til Livland, s. 3 ff. 22.

Paludan-Müller rejste i sit lille skrift om „sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane" tvivl om, hvorvidt bunden i den oprindelige fane havde været rød, idet han gjorde gældende, at efterretningen herom først stammede fra Svanings krønike af 1560, medens Hvidtfeld endog senere kaldte den „grå" (s. 8 ff.). Imod dette fremhævede jeg i min afhandling, at man i den henseende måtte respektere den monumentale tradition ligeså vel som den skriftlige, ligesom det måtte indrømmes, at Svanings vidnesbyrd var utvivlsomt for sin tid, medens Hvidtfeld på dette punkt modsiger sig selv, hvis ikke grå snarest er en trykfejl for grov (graaff), således som Resen påstår[1]. Jeg er imidlertid senere bleven opmærksom på et ældre vidnesbyrd af stor betydning, som mærkeligt nok hidtil helt er undgået de forfattere, der har syslet med dette spørgsmål. Det er Kristen Pedersen, som i sin fortsættelse af Saxe, forfattet i årene 1520—23, siger følgende: „Somme mene og sige, at samme kong Valdemar skulde fange(t) Danebroggi ned af himlen samme tid, som er en hvidt kors i et rødt fjeld"[2].

Som orlogsflag findes Danebroge nu også afbildet flere gange i det 15. århundrede; således i Roskilde domkirke 1498 på det skib, der fører Lucius's hoved til landet, og i et sønderjydsk herredssegl fra århundredets begyndelse; begge steder er det et splitflag[3]. På samme måde findes navnet i folkevisen om kong Hans's bryllup (1478); skibet, som henter hans brud, har „Danebroge i fremmerstavn"[4]. Hertil hører også navnet „Danebrogsskibe", der tillagdes en samling af stensætninger i

---

[1] Ovfr. s. 7 ff.

[2] Danske skrifter, V 443. Tiden for krønikens affattelse kan indskrænkes til årene 1520—23, idet forf. s. 444 citerer Krantz's Vandalia, som udkom 1519, medens han ikke kan antages at have havt tid efter 1522, da han blev erkebispens kansler, eller lyst efter 1523, da Kr. II blev fordreven og han selv mistænkt og forfulgt.

[3] Årbøger 1874, s. 423. 1882, s. 56. Johanniternes korsbanner på Rhodus, 1496, har en lang flig ud fra flagets øverste felt. På billedet af Københavns belejring 1536 har hær og skibe korsflaget (O. Nielsen, Kbhvn., II 152).

[4] Svend Grundtvigs danske folkeviser, III 620: „Danmark-brage", 633: „Danebroge".

skibsform, som for et par hundred år siden fandtes ved Genner i Sønderjylland og af sagnet henførtes til kong Valdemars Estlandstog. Oprindelsen til navnet var snarere den, at danske orlogsskibe efter flaget kaldtes Danebrogsskibe[1].

Med disse oplysninger for øje vil det da også være let at få den rigtige forståelse af de svenske krønikers brug af navnet Danebroge i det 15. århundrede. Således fortæller rimkrøniken med den største forargelse, at Nils Stensen, en svensk mand, i året 1439 drog ind i Østergøtland „med Danebroge udslagen", og navnet gentages mange gange som betegnelse snart for banneret, snart for de danske tropper. At der herved kun er tænkt på det bekendte danske bannermærke, ikke på noget enkelt flag, er en selvfølge; Nils Stensen har, som rådet siger, „ført her ind i riget med hærskjold og ulovlighed Danebroge, . . . at nedertrykke Sveriges tre kroner". Dette sidste mærke fandtes dengang i alle svenske faner, ligesom Danebrogskorset i de danske[2]. Til et mere bestemt enkelt flag sigtes der i senere efterretninger. Således siger Olaus Petri, at bønderne i året 1464 overfaldt kong Kristian I i Steksund; de tog et af hans 24 skibe og fik her fat i „et banner, som de kaldte Danebroge"; det sendtes som trofæ til lejren på Nørre Malm. Hertil må dog bemærkes, at den samtidige rimkrønike intet har at fortælle herom, ligesom denne efterretning mangler i forfatterens første redaktion af krøniken; han har først senere fået fat i den. Fortællingen har således sit sidestykke i rimkrønikens yngre redaktion fra efter 1520, når den fortæller, at de Svenske 1471 på Brunkebjerg tog kongens hovedbanner, der kaldtes Danebroge. Derom véd den ældre samtidige rimkrønike intet, skønt den også giver hovedbanneret samme navn og taler om det store mandefald om-

---

[1] Arnkiel, Cimbrische Heidenthümer, VI 340.

[2] Svenska medeltidens rimkrönikor, II v. 5980. 5995. 6027. Sml. v. 8609 fl.:
ok huat i baneren malat äre,
3 cronor skulle joo mädhen wäre.
Hadorphs udgave II 133.

kring det[1]. Fortællingerne om Danebroges tab ved disse lejligheder er da vel snarest fremkaldt af efterretningen om, hvad der var sket i Ditmarsken i året 1500, idet man i Sverige ønskede at have tilføjet unionskongerne den samme forsmædelse. — De svenske kilder stadfæster da kun, hvad de danske meddeler: at Danebroge var det danske rigsbanners navn, at det bestod i et hvidt kors, i rød bund, når ingen våbenmærker brugtes, og at det var et fælles mærke for danske stridsmænd til lands og til vands.

Det må herved endnu særlig fremhæves, at Danebroge er et „rigets banner“ i langt strængere forstand end f. ex. hellig Eriks banner i Upsala. Også dette kaldes vel rigets banner og det forudsattes, at rigets indbyggere vilde kunne drage erkebispen til ansvar, hvis det forkom; men det er dog ganske særligt Upsala kirkes fane, ja det siges endog 1495, at det aldrig har været fra kirken, siden det først kom til den. Derfor kan det svenske rigsråd 1439 modsætte Danebroge „de tre kroner“, ikke korsbanneret, og dette sidste optages i erkebispernes, medens Danebroge optages i *rigets* segl. Dette sidste bør der formentlig også tillægges en vis vægt; hvor korset første gang fremtræder som skjoldmærke, i Valdemar Atterdags tid, er det i rigens kanslers segl, medens kongens kansler fører en krone. Danebrogsseglet har udtrykkelig påskriften „til Danelov“. Korset er endnu i rigens kanslers segl i det 17. århundrede.

Således fremtræder fanen ikke blot som et rigsbanner i kong Eriks klageskrift, men også ved kongehyldingen i 1448.

---

[1] Om 1464: G. E. Klemming, Olai Petri Svenska krönika, s. 232. 343. Sv. medeltidens rimkrönikor III v. 1097 fl. — Om 1471: Sst. v. 2302: „nu drager danabroka af bergit nider“ osv. v. 2318 fl.:

„bloden måtte øver hænder flyta,
før end Svenske kunde danabroke slita,
striden var svår med alla,
så måtte danabrok niderfalla,
hard strid måg valla,
thi kan her Strange danabrok ej halla —.“

2340 f.: „svenske mænd sankes fjerde sinde, akter det banner åter vinde“ osv. Sml. v. 4833 ff. Side 302, sml. s. 290. 293. Olai Petri. s. 272 (her intet om fanens tab).

Efterretningen herom er bevaret i erkebispekrøniken fra Lund, den såkaldte erkebiskop Tues krønike. Efter dens beretning kom den foreløbigt udvalgte konge Kristian af Oldenborg den 28. Sept. 1448 til Lund, hvor han da blev valgt og hyldet på st. Libberts høj, idet erkebiskop Tue her overrakte ham rigets banner. Året efter kronede han ham i København.

Som det alt tidligere er bemærket i Wegeners fortale til Kristian I's diplomatarium, har der dog i denne efterretning indsneget sig en fejltagelse; det ses nemlig af kongeeden, at hyldingen på den nævnte dag foretoges i Viborg. Men hermed synes da også krønikens overskrift, efter hvilken Tue selv skulde have forfattet den, at måtte forkastes som uefterrettelig. At den imidlertid virkelig hidrører fra hans tid og nærmeste kreds, bliver ikke des mindre så godt som vist, når man ser, at den stadig for hver ny erkebiskop fulgte overgang: „cui successit N. N.“ pludselig for hans vedkommende forandres til: „cui successit reverendissimus pater dominus T.“, hvorefter fortsættelsen atter vender tilbage til den tidligere form.

Fejlen i den pågældende opgivelse kan have en nærliggende grund. Da Kristoffer d. 9. April 1440 aflagde sin kongeed på Viborg landsting, tog den tilstedeværende erkebiskop Johannes samme dag en retsgyldig afskrift af den, for at originalen, som det hedder i hans bekræftelse, skulde kunne nedlægges i Roskilde kirkes arkiv, hvor dengang uden al tvivl de ældre håndfæstninger opbevaredes. Erkebiskoppen skulde da som rigsrådets formand have en gyldig afskrift, for at ikke originalens tab ved en ulykkelig hændelse eller ved svig skulde ligesom kunne løse kongen fra hans forpligtelse.

Ved valget i Viborg d. 28. Sept. 1448 udstedte nu kong Kristian en omtrent lige lydende ed, og der kan da vel ingen tvivl være om, at jo erkebispen også denne gang tog en tilsvarende afskrift til opbevaring ved sin kirke[1]. Men et sådant aktstykke måtte let ved sin datering kunne vildlede en

[1] G. A. Årsberetninger II 40. Diplomatarium Chr. I. p. XIII. Scr. r. D. VI 633.

krønikeskriver, selv fra den nærmeste samtid, så han bragte hyldingen i Lund i umiddelbar forbindelse med det erkebiskoppelige diplom. Den nævnte fejl i krønikens beretning er derfor ikke skikket til at svække dens troværdighed i andre henseender.

Aftalen om grev Kristians valg fandt som bekendt sted i Haderslev, den 1. Septbr. 1448. Det højtidelige kongevalg på Viborg landsting blev dog opsat i 4 uger, dels for at de nødvendige forberedelser kunde træffes, dels vel også for at tillysningen på landstinget kunde finde sted enten tre løverdage i træk eller på det af adelen så stærkt søgte ting ved Movridsmesse, den 22. Sept.[1] Udvælgelsen i Viborg og aflæggelsen af kongeeden her gjaldt selvfølgelig for hele riget, selv om hyldingen måtte gentages på de andre landsting. Man skulde da også synes, at overrækkelsen af rigets banner naturligst måtte have fundet sted her; men krønikens beretning om, at det var ved Lund, kan dog neppe underkastes tvivl. Man er da måske gået ud fra, at det ikke var rimeligt at udsætte banneret for farerne ved en længere transport tilsøs ved jævndøgnstid, eller at det mere stemmede med rigsbannerets værdighed, at den udvalgte konge opsøgte det, hvor det for tiden opbevaredes.

Hvorom alting er, synes det afgjort, at erkebiskoppen ved hyldingen i Lund overrakte den udvalgte konge rigets banner og dermed den faktiske regering. Det var altså en symbolsk handling, aldeles uafhængig af kroningen, som først fandt sted året efter og bestod i overdragelsen af de fire såkaldte regalier: krone og spir, sværd og rigsæble.

Det ved første øjekast mærkelige ved denne handling er, at den ikke er overleveret fra noget andet kongevalg. Hvad de tidligere angår, kan man endda forstå, at kildernes magerhed er skyld i denne tavshed, men hvad skal man tænke om Kristians efterfølgere? Det ligger dog nær herved at mindes den

[1] Danske atlas IV 644.

særegne situation i året 1448. Kristoffer var død strax efter nyår og først ved Mikkelsdagstider hyldes den nye konge. Hvad der var skyld i denne opsættelse, siges ikke, men det ligger ikke fjernt at antage, at enkedronningen har været frugtsommelig og at man har villet afvente barnets fødsel[1]. Men i denne lange mellemtid var regeringen hos rigets råd og da først og fremmest hos dettes formand erkebiskoppen. At dette var efter den faktisk bestående ret, ses af kong Kristian III's klageskrift mod biskopperne; her hedder det nemlig i den særlige klage mod erkebiskoppen: „Efterdi at alle vel vitterligt er, at det haver været gammel sædvane her udi riget, at når kongen er død og afgangen, at erkebispen da strax af Gud og hans embede haver været pligtig at forskrive rigens råd og holde, tvinge og formå dennem dertil, at de strax vilde udvælge en konge, på det at riget, den stund det var uden hoved, ikke skulde blive adskilt og adsplit, som nu sket er" . . . og senere: „efterdi at samme erkebiskop er det største og principale hoved for rigens råd og alt regimentet, og rigens handel haver mest hængt ind på hannem . . ."[2].

Det var da en selvfølge, at erkebiskoppen 1448 måtte optræde som rigsforstander, og det er i denne egenskab han overrækker den udvalgte konge rigets banner, symbolet på den højeste myndighed til at samle riget og folket indad og udad til. Men deraf følger da også, at en sådan handling ikke kunde gentages ved de følgende kongeskifter, hvor valget var afgjort længe iforvejen og magten umiddelbart gik over fra fader til søn[3].

---

[1] W. Mollerup, En hidtil ukendt dansk prinsesse, i Hist. tidsskr. 5. række, V 88. 97.

[2] Rørdam, Kildeskrifter, I 161. 163 f. På samme måde forholdt det sig i middelalderen i Tyskland med erkebispen af Mainz. Waitz, Verfassung d. deutschen Reichs, II 147 f. 151. 154. 161 ff.

[3] Dr. H. P. henfører uden hjemmel bannerets overrækkelse til kroningen, men forfejler derved aldeles det rette moment (s. 49). — [Senere Tilføjelse:] D. mag. 3. r. III 23: W. Uttenhof fortæller, at da Fredrik I kom til hylding udenfor Viborg, hyldes han med ed — -- „darnach sie des Reichs paner vber anthwordt, vnder welchem er vor sich vnd sie sicklichenn streiten solte" (dette er lykønskningsformel, som følger med overrækkelsen); han modtog det og holdt dermed indtog i Viborg.

Der er endnu en efterretning fra det 15. århundrede, som på grund af forfatterens avtoritet på andre områder med en vis vægt er bleven draget ind i diskussionen og som derfor fortjener en særskilt omtale. Det er Kristen Pedersens fortælling, at kong Erik af Pomern skulde have bortført rigets banner tillige med dets andre skatte og klenodjer.

Hvad selve det formentlige historiske faktum angår, da er det ikke vanskeligt at få rede på. Kristen Pedersens fremstilling af kong Erik er så aldeles gennemvævet af de mest hadefulde beskyldninger, at den ikke fortjener den mindste tiltro, om hans kilder end desværre i århundreder har givet opfattelsen af denne konge sit præg. Hvad der særlig fortælles om bortførelsen af rigets klenodjer bærer afgjort sagnets præg. Kongen tog flugten, siger han, fordi Oluf Axelsen på Højbro havde mødt hans frille Cæcilia, slået hende på bagen og bedt hende fortælle Erik, at denne legemsdel skulde drive ham af Danmark. Han „gjorde sig da hemmelig rede og for til Kalundborg og tog der Danmarks ypperste klenodjer, som var 12 apostle, støbte af nobel-guld, og kaldedes Dan(!), som danske mænd hulde i fordum tid for deres afgud(er), før de blev kristne. Han tog der en bannere, som kaldes Danebroge, hvilken Gud sendte danske mænd ned af himmelen ved sin hellige engel, at de skulde føre hannem i krig mellem dem og deres fjender, som de og ofte gjorde og vunde derved stor pris og ære osv.“ . . . „Somme mente, at den skib, som 12 apostle og Danebroge var på, skulde forganget under Pomern og alle som der var på.“ Senere fortæller han igen under kong Kristian I, at det var en aftale mellem denne og kong Erik, at han skulde have Låland og Falster imod at genafstå Danmarks „dressel“ og „de 12 apostle af nobel-guld, hvilke Danske hulde for deres afgud(er) i fordom tid, og andre rigens dyrebare klenodje, som han før tog af Folen på Kalundborg“. Men skibet gik til grunde[1].

---

[1] K. Pedersens danske skrifter, V 488 f. 495.

De samtidige kilder véd intet om et sådant ran, der i sig selv er aldeles usandsynligt. Kong Erik forlod landet i foråret 1438 og gik til Gulland; først i den næstfølgende sommer blev han undsagt og hans søstersøn Kristoffer indkaldt. I undsigelsesbrevet fremføres der ganske vist en klage over, at han har ført rigets skat bort, men den lyder kun på „rigens skat og klenodje, som i løbet af en lang årrække før hans tid var bleven samlet af konger og rigets forstandere på rigets vegne og til dets nytte og behov“. Denne bortførelse knyttes ikke til noget bestemt tidspunkt, men omtales før den sidste rigsdag i Vordingborg, på hvilken han havde været tilstede. Kongen svarede med et tilbud om at lade fire navngivne mænd, som han formodede havde kendt dronning Margretes klenodjer, komme til ham for at forvisse sig om, at alt hvad han havde hos sig af klenodjer, var anskaffet af ham selv eller arvet efter hans afdøde dronning. Hvad pengeskatten angik, da kunde de gennemgå rigets regnskaber for at overbevise sig om, at han i fuldeste mål havde brugt rigets indtægter til dets eget tarv[1]. Som det vil ses, er der her slet ikke tænkt på andet end penge og penges værd; ingen beskylder ham for at have bortført rigets banner eller dets breve, således som det også senere berettedes både om ham og kong Kristian II[2].

Tilbage bliver da kun det mærkelige faktum, at Kristen Pedersen, der jo var kanik i Lund, kunde være uvidende om, at Danebroge først i hans egen tid var gået tabt i Ditmarsken, hvis dette virkelig havde været tilfældet. Dette forekommer da også Dr. Petersen så utroligt, at han væsenlig herpå støtter sin påstand om, at hin originale fane alt dengang forlængst havde været tabt eller opslidt: „thi hvorledes kunde en sådan begivenhed være gået *hans* øre forbi?“ (s. 52). Hertil må dog bemærkes, at det ikke så sjelden kan være utroligt, hvad ellers kyndige folk er uvidende om, men at man ofte nødes

[1] Danske mag., 3. række, I 224. 233.
[2] Allen, Breve og aktstykker, s. XI.

til at tro det alligevel. Og hvad Kristen Pedersen angår, da var han ikke nogen særlig kyndig mand. Hans store betydning som folkelig dansk forfatter ufortalt, må det siges, at han som historiker er noget af det mest uefterrettelige og lettroende, vor litteratur kender, og at hans fortsættelse af Saxe for det meste er en stor fabelbunke. Nogle få prøver, grebne på må og få, kan vise det. Når ældre årbøger sigter Abels dronning („en tysk kvinde") for at have ødelagt kongernes adkomstbreve på de nordtyske lande, så bliver det hos Kr. Pedersen til en fortælling om, hvorledes hun tog brevene for at få fat i de gyldne seglkapsler, som hun rev af — „hun gemte guldet, for det var dejligt og rødt" —, medens hun brændte brevene. Han drager heraf den slutning, at man ikke bør give kvinder nøgle og gang til sådanne breve, efterdi „de er gerne løsagtige i hu og hjerte, når de se noget, som dem behager" (s. 446). Om Margrete fortæller han, at hun blev kronet til dronning i alle tre riger; den falske Olav fremstiller sig for hende i Danmark, medens den rette er i Sverige og vender tilbage hertil, efterat den anden er bleven brændt osv. Unionen bliver sluttet på Sælland. Om Erik Glipping og Erik Menvæt fortælles der de vildeste eventyr o. s. fr. Blivende værd har denne krønike på grund af forskellige småtræk af samtidens tradition og da også som bevis på, hvor sørgelig uvidende selv dannede folk dengang var m. h. t. deres fædrelands fortid. Men ved at læse blot nogle få sider i den får man et overvældende indtryk af, hvor umuligt det er at slutte noget af denne forfatters tavshed.

Det var ikke i og for sig at undres over, at særlig Danebroge var gået noget i glemme i de to slægtsaldre, som fulgte efter hyldingen 1448. Kong Erik havde havt sit kancelli og skatkammer på Kalundborg, og i et fast tårn ved dette slot, Folen, gemtes endnu rigets breve; men alt Kristoffer havde flyttet selve regeringens sæde til København. Folen blev derved i over 100 år et afsides, lidet kendt oplagssted for det ældre rigsarkiv og hvad der fra ældre tid var bleven gemt i

forening med det; endnu kong Hans måtte udtrykkelig love bestandig at lade „rigets dressel og breve“ forblive her under fire råders varetægt. Herfra var da også efter den af Kr. Pedersen optegnede tradition Danebroge bleven bortført af kong Erik. Et andet vidnesbyrd om det rygte, der gik om det hemmelighedsfulde tårn, findes i pavebreve af 1517 og 1526 til kongerne Kristian II og Fredrik I, i hvilke disse anmodes om at overlade pavernes sendebud de håndskrifter af romerske historieskrivere og Pavli breve, som findes i tårnet på Kalundborg under kongens omhyggelige bevogtning[1].

Antages det nu, hvad der vel i alle måder er det sandsynligste, at Danebroge virkelig har været gemt på dette sted[2], under kongens og rådets lås, uden at der i mange år var anledning til at bruge det, så kunde jo både dets existens og dets tab i Ditmarsken gå forholdsvis sporløst hen over samtiden. Det kan ikke her komme an på, hvad en meget optagen forfatter fra hin tid, som blandt andet har skrevet en skødesløs krønike, har hørt eller ikke hørt; vi må, for at få rede på begivenhederne i Ditmarsken, henvende opmærksomheden på de forfattere, som omtaler dem og viser sig at vide besked om dem.

3. Danebroges tab år 1500.

Efterretningen om, at Danebroge gik tabt på kong Hans's tog til Ditmarsken, skyldes to indbyrdes uafhængige forfattere fra midten af det 16. århundrede. Den kongelige historiograf Hans Svaning skrev 1558—59 en fremstilling af kong Hans's historie, og heri forekommer den oplysning, at „rigets banner, delt af hvidt og rødt i form af et kors, og nedfalden fra himlen til kong Valdemar II, som der fortælles, da han førte krig mod Livlænderne, som dengang var kristendommens fjen-

[1] Pontoppidan, Annales, I, fortale s. 10 f. Norsk diplomatarium VI 736.

[2] [Senere Tilføjelse:] Madvig, Den rom. stats forfatning og forvaltning, I 365: i Rom opbevares arkivet og fanerne i skatkamret. Livius 3, 69. 6, 22. 7, 23.

der," her gik tabt. Fra Svaning er denne efterretning gået over til Hvidtfeld[1].

Uafhængigt heraf fortæller Joh. Rantzov i sin fremstilling af den sidste Ditmarskerkrigs historie, at blandt de tilbageerobrede faner var også „et stykke af det banner, som man siger til sin tid ved et mirakel blev givet en dansk konge imod Russerne og som fordum kong Hans havde taget med i håb om derved at stride heldigt imod Ditmarskerne". Hans søn, den lærde statholder Henrik Rantzov, kalder fanen „det ældgamle, af Danmarks fordums konger som helligt i ære holdte banner". Ditmarskernes historieskriver Neocorus gentager Rantzovernes fortælling og viser derved, at den stemte med den tradition, som han havde havt lejlighed til at høre[2].

At nu disse to efterretninger er indbyrdes uafhængige, fremgår noksom af deres hele indhold; Rantzov nævner Russerne, Svaning Livlænderne som vore modstandere i den pågældende kamp; Svaning har hørt det rette kongenavn, medens Rantzov ikke kender det. Der kan ikke rejses tvivl om, at det jo ved Ditmarskens undertvingelse 1559, da de gamle faner leveredes tilbage og traditionerne fra den tidligere kamp fremdroges både i Danmark, Holsten og Ditmarsken, var den enstemmige mening, at det oprindelige korsbanner, originalen af det danske rigsbanner, endnu var til som en skrøbelig levning fra hin kamp.

Hvorpå støttes da den tvivl, som er rejst imod hin tids enstemmige vidnesbyrd?

For det første på usandsynligheden af, at et flag skulde

---

[1] Svaning, Refutatio calumniarum etc., Y 3: vexillum regni, albo ac rubro in formam crucis discretum, ac cælitus missum Valdemaro II uti ferunt, qvum bellum contra Livones religionis christianæ id temporis hostes gereret, D. Joh. de Aluelde primario signifero cæso, signa præterea alia, item tormenta nostris erepta sunt omnia. Hvidtfeld, s. 1033 f. 184. Sml. Rørdam, Historieskrivningen siden reformationen, s. 78 fl.

[2] Wahrhaftige und kurtze Verzeichniss des Krieges 1559 etc (1563), L iij. . . . unter welchen ein stück von dem banner ware, welches man sagt dasz es vorzeiten einem dänischen könig durch mirakel wider die Russen gegeben, und das vormals könig Johan in hoffnung dadurch gegen die Ditmarschen glücklich zu streiten, mitgenommen und verloren. — Belli Dithmarsici vera descriptio (1570), p. 246. — Neocorus, Chronik des Landes Ditmarschen, II 232.

have kunnet holde sig gennem århundreder „i regn og i slud“, — „hvorlænge holder vel nutidens regimentsfaner?!“[1] Dette er vistnok meget forskelligt efter de forhold, under hvilke de lever; på tøjhuse og i gravkirker kan de hænge længe, på exercerpladsen går det hurtigere ned ad bakke; den fane, som har givet Dr. Petersen anledning til sine studier over Danebroge, er således i god behold efter henved et halvt årtusind. Spørgsmålet er nu, hvorledes vi skal tænke os Danebroge opbevaret. Mon det er brugt ved våbenøvelser og til hverdag; eller skal vi dog ikke snarere tænke os det behandlet med en vis ærbødighed? — Den indvending, der hentes fra bannerets slid og vanrøgt, kan vi formentlig se bort fra som aldeles betydningsløs.

En anden tvivl har rejst sig af efterretningerne om Danebroge i Sverige: „I 1439 hører vi „D.“ ført af marsken Nils Stensen i Sverige. „D.“ erobres 1464 af Svenskerne ved overfaldet på kong Kristian i Steksund. „D.“ bliver på valpladsen på Brunkebjerget 1471. „D.“ tabes i Ditmarskerkrigen 1500. Allerede det, at „Danebroge“ historisk kan påvises tabt *tre* gange, gør det mere end sandsynligt, at det originale Danebroge som anerkendt rigsemblem har været mangfoldiggjort ved mange efterligninger.“[2]

Som i det foregående omtalt, beror denne påstand om et tre gange tabt Danebroge på en fejltagelse; først længe efter fanens tab i Ditmarsken fremkommer de svenske beretninger om et lignende tab i Sverige; én kilde lader det ske 1464, en anden 1471; men de samtidige véd hverken om det ene eller det andet. Derimod forholder det sig rigtigt, at „Danebroge“ alt i det 15. århundrede er blevet navn også på enhver efterligning af dets mærke, netop som vi ser kong Erik tale om, at hans „kapellaner“ i Vadstena skal have „rigets banner“ på messekåben, og at Femringerne var forpligtede til at føre „rigets banner“. Når det da siges, at Kristian I's hovedbanner

[1] Dr. H. Petersen, anf. skr., s. 50 f.
[2] Anf. skr. s. 51 f.

på Brunkebjerg 1471 var et Danebroge, får vi lade det stå ved sit værd, om det var originalfanen eller ej, siden det end ikke antydes i kilderne; men at man ikke betroede den svenske marsk Nils Stensen denne helligdom på toget i Østergøtland, er vel en selvfølge.

Hvad der betegner den store forskel på de svenske krønikers omtale af Danebroge i Sverige og de danske og holstenske krønikers omtale af det i Ditmarsken, er dette, at de sidste, uden at nævne navnet, betegner banneret som det himmelfaldne, som en historisk relikvie, en lykkebringende helligdom; noget sådant nævnes ikke i Sverige.

Hvad kunde nu give kong Hans anledning til at fremdrage det gamle flag af den forglemmelse, som tilsyneladende hvilede over det i de tider? Er der ikke noget påfaldende i pludselig at se det dukke op, uden at man har hørt tale om det i 50 år og uden at dets tab gør et stærkt og almindeligt indtryk?

Anledningen lå imidlertid meget nær i en umiddelbart forudgående begivenhed i Sverige, der nødvendigvis måtte komme til kongens kundskab. Da Russerne i året 1495 hærgede Finland, henvendte rigsforstanderen Sten Sture sig til erkebiskop Jakob Ulfson i Upsala med bøn om at måtte låne st. Eriks banner på sit forestående tog: „det skulde være vore venner til en ganske stor trøst og vore og kristendommens fjender til en stor vantrøst, der rygtet deraf udkomme —". Tilladelsen blev given, men ikke uden betænkelighed: rigsforstanderen og rådet måtte indgå en skriftlig forpligtelse til at tilbagelevere banneret uskadt, så snart toget var til ende, såvel som at svare til „al eftertale, som kunde komme deraf af Sveriges indbyggere". Endvidere lovede de aldrig oftere at æske og begære banneret „uden mod Ryssen og den hellige kristne tros fjender, efterdi at det nævnte banner haver aldrig kommet fra Upsala domkirke, siden det var der først indkommen". Dette måtte de stadfæste med deres ed på helligdommen.

Samme dag, som dette brev udstedtes, modtog rigsfor-

standeren banneret; den samtidige rimkrønike skildrer det således:

„I det udsendte de gode herrer, i Upsala bo,
alle Svenske til hugned og ro,
erkebiskop Jakob og kapitlet også,
sankti Eriks banér i Klara kloster at slå,
så måtte mange at høre,
hure sankti Eriks banér lods af Upsala føre,
stor processio af Stokholm udgik,
da ridder Sten dette banér undfik,
jeg så der så underlig låd,
stor sorg og storen gråd,
både af kvinder og mand
tårer af deres øjen udrandt,
da ridder Sten dette banner tog,
hannem følger almuen som en skog,
både munke og præste,
ridder og svende jo de bedste
i bykirken ind,
mange med blege kind',
her degn Mattis, mester Erik og doktore to,
det banér sættes på sankti Jørgens alter da,
ridder Sten på både sine knæ nedfuld:
„Gud i himlen være alle Svenske huld!“

Dette foregik den 17. Nov. 1495; dagen efter afgik hæren til Finland. Erkebiskoppen skrev til biskoppen og kapitlet i Åbo med bøn om at følge banneret med deres opmærksomhed, for at det ikke skulde komme noget til, og at påskynde dets hjemsendelse. Efter tilbagekomsten forhastede rigsforstanderen sig imidlertid ikke med at opfylde sit løfte om tilbagegivelsen; erkebiskoppen måtte gentagne gange minde ham derom. Der er bevaret et brev af 18. Jan. 1497, i hvilket han beklager sig herover og forlanger endeligt svar; han vil have banneret til den forestående Eriksmesse, den 24. s. m., og spørger, om rigsforstanderen vil sende nogle adelsmænd med det, eller om han selv skal lade „helligdommen“ hente ved et par af dom-

kirkens prælater[1]. Det er rimeligt, at sagen nu bragtes i orden, thi kort efter mødtes de høje herrer i Stokholm, hvorpå der fulgte et afgørende brud, som da atter førte til kong Hans's tronbestigelse samme sommer.

Det vil herefter ikke kunne forundre, at samme konge kom i tanke om Danmarks gamle rigsbanner og tog det med sig på toget til Ditmarsken for at knytte sejren desvissere til sine våben. —

Vi kommer derpå til de samtidige kilder til Ditmarskertogets historie og skal nu undersøge, om der i dem findes tilknytningspunkter til Svanings og Rantzovernes beretninger.

De mest umiddelbare kilder til togets beskrivelse er de viser, som strax efter i stort antal blev satte i omløb; i dem omtales nu også kongens hovedbanner gentagne gange. Første gang er det i anledning af Meldorfs indtagelse. Dette var en hovedbegivenhed i krigen, dens højtidelige begyndelse. Meldorf var fra gammel tid af landets hovedstad, kirken en stor og prægtig bygning fra begyndelsen af det 13. århundrede, opbevaringssted for folkets ældste frihedsbreve. Byen ligger højt, synlig til alle sider, det svære kirketårn ragede op over hele landet. — Da Meldorf var indtaget i det første stormløb, tog kongen herfra ligesom hele landet i besiddelse: han lod korsbanneret plante op på tårnets høje tag og hæren bringe det sin hyldest i livlige tilråb; det skulde være et varsel om landets snarlige undertvingelse, idet man mindedes Konstantins drøm om korset: i dette tegn skal du sejre! Det samme ord havde jo efter sagnet lydt over Danebroge ved Reval.

At dette er meningen med visernes fremstilling, vil let ses, når deres udtryk sammenstilles. Mest betegnende er det, først for nylig fremdragne, latinske distikon af Henrik Boger:

„prominet a turri labarum victoris, ovatur
undiqve spes belli faustior inde venit",

[1] Hadorphs udg. af rimkrøniken, I 538. II 355. Svenska medeltidens rimkrönikor, III v. 3655—76. Handlingar rör. Skand. hist. XVIII 54. 55. 65 ff. Styffe, Bidrag till Skand. historia, IV 196. CXC. CXCVIII. CCV.

„sejrherrens banner rager op fra tårnet, det tiljubles alle vegne fra, håbet om sejr er voxet derved“; eller som det oversættes på plattysk:

. . . . „vort de banner uth,
hopen me to der volghe droch“,

„strax ud med banneret, — man bar håb til udgangen“.

Samme betydning ligger der nu i andre vendinger; således i det ofte fremdragne:

„tor stund is de torne geziret mit einem teken,
ein kruze mit golde und parlen besteken,
also der keiser Konstantinus ehr heft gebaden,
up dat ehn gott desto luklicher wolde raden.“

Det er det eneste sted, hvor der hentydes til bannerets ydre: det var prydet med guld og ædle stene. Også dette tyder på, at det er en kostelig relikvie, der her er tale om, og ikke et almindeligt banner.

Atter i en anden sang gives der den nærliggende modsatte fortolkning af symbolet: det er et tegn på landets skænsel, men det spår sine ophavsmænd fordærv:

„se steken ehren banner thom hogen thoren uth,
den Ditmarschen dar thor schande,
se hengen ehren schild woll aver de muren,
daraver is it en nicht wol ergangen!“

Endnu længe efter mindedes dette træk, at Danebroge skulde sikre kongens hær sejren; det udtales af Johan Rantzov, der dengang var 8 år gammel og levede i landets umiddelbare nærhed, medens hans ældre broder Brejde fulgte hæren og fandt sin død på valpladsen. Intet kunde være mere selvfølgeligt end denne opfattelse, når hint banner var det gamle Danebroge fra Estland; intet kunde være mere uhjemlet, når det var et andet tilfældigt flag.

Dernæst omtales Danebroges tab ved Hemmingstedt. I

en som det synes aldeles samtidig, samme eller den følgende dag, skreven tabsliste hedder det om dette ulykkelige slag: „de konink hefft vorloren in dem stride LX gude manne. Item dar tho sin houetbanre vnde noch XV klene banre“ etc. Således hedder det ligeledes i en vise:

„he hadde sine banren dar upgericht,
de let he dar to pande.“

Bannerfører var ridderen Hans Alefeldt til Tørning, amtmand på Segeberg; om ham siger samme vise:

„de bannervorer blef dasuluest doet,
her Hans van Alefelde rakde ein busse kloet . . .“;

„han blev truffen af en bøssekugle“; bøsse er den tids feltskyts. Slægten føjede hertil en anden tradition. Hans sønnesøns sønnesøns søn, storkansleren Fredrik Alefeldt, fortalte Thomas Bartholin, at hans stammefader havde svøbt sig helt ind i bannerets dug og tilligemed det var bleven hugget i tusende stykker af fjendens sværd. Begge dele lader sig dog ikke helt forene; blev Hans Alefeldt truffen af en bøssekugle, så blev det tillige efter visens opfattelse hans bane, og han kan da vel endnu have draget bannerets flige om sig for om muligt at forhindre dets tab, men kampens hele karakter lader på ingen måde forudsætte, at fjenden skulde have havt anledning til yderligere at tilføje ham sår og hug. Ditmarskerne kæmpede jo som bekendt i en snæver forsvarsstilling, og hærens nederlag blev nok så meget hidført ved en almindelig panik som ved egenlig kamp, mand imod mand. Danebroge må da også efter alle beretninger antages at være falden i Ditmarskernes hænder, i det væsenlige uskadt, om end med spor af kampen og dens ofre[1].

[1] Zeitschrift f. d. Gesch. der Herzogthümer XI 23. 17. 365. V 368. Jahrbücher f. d. Gesch. der Herzth. IX 111 f. (v. 1. 9). Neocorus I 462. 499. II 564. R. Haupt, Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schl.-Holst., s. 121 ff. Acta medica IV 68: . . eqvitem laudatum (Joh. Alef.) involvisse se totum huic labaro et in mille partes

4. Danebroges skæbne efter 1500.

Som skik og brug var, ophængtes de erobrede faner i landets kirker; Danebroge kom til Wöhrden (Olden Wöhrden). Denne kirke indtog en fremragende plads i landets historie. Beliggende i marsken på en over 10 alen høj vold, efter hvilken den havde navn (wurth), var kirken og byen en naturlig fæstning med kun én adgang fra øst. Hertil havde Ditmarskerne trukket sig tilbage, da de 1319 trængtes hårdt af Holstenerne; de havde tilsidst taget deres tilflugt til den mægtige kirkebygning. Da de imidlertid heller ikke havde udsigt til at holde sig her og grev Gerhard lod lægge ved til kirken for at indebrænde dem, bad de om fred og lovede underkastelse. Greven vilde imidlertid intet høre herom, men fortsatte ildspåsættelsen, indtil det smeltede bly fra taget begyndte at flyde ned på de indespærrede. Med fortvivlelsens mod gjorde de nu et udfald og tilintetgjorde den holstenske hær. Kirken var bleven genopbygget, stor og prægtig efter landets forhold, og da den yngre grev Gerhard, hertug i Sønderjylland, 1404 fandt sin død på et lignende tog mod det frie bondefolk, blev det ene af hans hovedbannere ophængt i Wöhrden, „i landets hjerte“, „fæstet til en lang stang, til skue for alle“, medens det andet kom til Meldorf[1]. I året 1500 mistvivlede man rimeligvis om, at det kostelige bytte kunde være sikkert nok på det sidst nævnte sted, og Danebroge kom således til Wöhrden.

At kirken i Wöhrden ikke var noget ringe gemmested, ses af dets til nutiden bevarede arkivskab. I dette opbevares der bl. a. en pergamentsbog, som efter en foran indført notis stammer fra året 1527. Det blev dengang vedtaget, hedder det, at der i denne bog skulde indføres årlige regnskaber over visse memoriepenge, og at den skulde „have fuldkommen magt

---

hostili acinace utrumqve discerptum fuisse, fidem parenti meo fecit ex antiqvissimæ suæ gentis genealogia . . Fr. comes de A.“ Sml. stamtavlerne 2 og 5 i Jahrbücher X.

[1] Presbyter Bremensis, s. 51. 109. Neocorus I 367 f. 559. J. A. Bolten, Ditmarsische Geschichte, III 175 (note 169).

ligesom sankt Nikolaus' hovedbog". Endvidere bestemmes det, at den skal gemmes i præsteskrinet („in der prester laden") under firedobbelt lås, de to nøgler hos præsterne og de to hos lægfolk, og hensættes i sakristiet („gerkamer"). På samme måde gemtes her i kirken flere af landets gamle frihedsbreve (f. ex. fra 1447 og 1496)[1]. Når da Danebroge blev ophængt her, kan det ingenlunde siges, at der vistes det ringeagt, eller at man ikke satte pris på at bevare det.

Efterretningen om at det var her banneret fandtes ophængt, skyldes landets bekendte historieskriver, præsten Johan Neocorus, der fuldendte sin krønike i året 1598. Han måtte særlig i dette tilfælde vide god besked, thi da hans fader døde 1580, havde han i 20 år været degn i Wöhrden, og her var historieskriveren altså selv voxet op; han var alt en dreng, da landet blev erobret 1559[2].

Blandt de fredsbetingelser, som Ditmarskerne dengang måtte indgå overfor kong Fredrik II og hans to farbrødre, var også den „under ed at overantvorde de hovedbannere og faner, som var bleven erobrede i salig kong Hans's og hertug Fredriks nederlag, tilligemed alle de klenodjer, som var i deres behold". Efter Joh. Rantzovs beretning var der altså heriblandt „et stykke af det banner", som ved et under var givet en dansk konge. Hans søn siger nærmere forklarende: „et stykke af banneret . . ., som næsten var ødelagt af fugtighed og ælde". Men han tilføjer endvidere: „som nu ses ophængt i Slesvig domkirke som et vidnesbyrd om denne sejr"[3]. Ødelæggelsen

[1] Michelsen, Ditm. Urkundenbuch, s. 104. VII. R. Haupt, anf. skr., s. 149 ff. Sml. Mohr, Zur Verfassung Ditmarsens, s. 357 ff.

[2] Dahlmanns udg. af Neocorus, I pag. IV ff. II 285. 249. 305. Endnu efter delingen 1559 var Vilh. Dunker degn i W., og Neocorus var altså neppe født her, som D. antager (Michelsen, Urkunden, s. 227). Hans omtrentlige alder ses af, at af de 11 præster fra 1556, som han havde kendt „som dreng", var de 5 afgåede 1559 (Neoc. II 105 og Michelsen, anf. st.).

[3] Belli Ditmarsici descriptio, p. 246: Vexilli præterea pervetusti et a priscis usqve Daniæ regibus antiqvitate religiosa venerabilis, qvod regi J. olim superato ademptum caries situsqve pene absumpserant, fragmentum restitutum est: qvod nunc in æde summa oppidi Slesvici in Holsatia suspensum, qvasi victoriæ hujus argumentum conspicitur.

var altså dog ikke større, end at banneret kunde genkendes på sin ophøjede plads.

Det spørgsmål må påtrænge sig enhver: hvorfor tog kong Fredrik II ikke Danebroge med sig som tilhørende det danske rige, men lod det blive i sin farbroders eje? Svaret har altid med en vis bitterhed lydt på, at det var af ligegyldighed, af den fuldstændigste mangel på sans for fædrenes minder. Dette er imidlertid en aldeles utilstrækkelig og usandsynlig forklaring; thi både den unge konge og hans rådgivere, først og fremmest kansleren Johan Fris, havde megen sans for vor historie, og det bliver derfor dobbelt påfaldende, at han ilede hjem fra Ditmarsken til sin kroning, uden at tage denne ærværdige levning, som en af hans formænd på tronen havde forkommet, med sig.

Grunden synes snarest at måtte være den, at traditionen om Danebroge stred mod „den rene lære" og alt for meget mindede om „papisteriet". Det antoges, at fanen var sendt fra selve paven, og dens tab i Ditmarsken havde ligesom givet en støtte for tvivlen om, hvorvidt slige „helligdomme" kunde være Gud velbehagelige eller snarere måtte være ham til forargelse[1].

Hvad der synes at støtte en sådan antagelse, er andre tilsvarende træk fra hin tid. Da Bugenhagen havde kronet kong Kristian III og hans dronning, misbilligede Luther det som et overgreb fra kirketjenerens side: indvielsen af en konge tilkom Gud alene[2]. Ved Fredrik II's kroning viste det sig endvidere, at af de 18 adelsmænd, hvem ridderslaget blev tilbudt, kun 7 vilde modtage det; det var en værdighed, som tildelt på denne måde og ledsaget af riddereden alt for meget mindede om katholicismen[3].

Vi ser da også kong Gustav (Vasa) opgive det nationale

[1] Sml. Den danske kæmpebog s. 299 nederst.

[2] Werlauff, Kr. III's kroning, s. 32.

[3] T. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Giø, s. 15. Hist. tidsskr. 5. række VI 26. Sml. 4. række IV 23.

st. Eriks banner; første gang korsflaget atter fremtræder i Sverige, er det blåt og gult efter rigets våben, således som Gustav havde delt dets fire blå felter[1]. Danebroge kunde nu som gammelt rigsbanner ikke således opgives, da dets farver var trængte alt for stærkt ind i den nationale bevidsthed; men man kunde nok kaste ringeagt på den originale helligdom som gammel genstand for overtro. Hvorom alting er, så fik Danebroge sin plads i Slesvig domkirke; hertug Adolf var fuldstændig fri for religiøse fordomme, han stod i sine stadige felttog snart i katholikernes, snart i protestanternes rækker.

Spørgsmålet om, hvor Danebrogsfanen senere var bleven af og hvor den omsider er gået til grunde, blev først fremsat i programmet for det i året 1777 stiftede genealogiske og heraldiske selskab. Som andet punkt nævnes her: „om den store danske antikvitet „Danebrogsfanen“, dens oprindelse, beskaffenhed, brug, indflydelse, skæbne og endelige undergang“ [2]. Selskabet selv har neppe senere syslet med dette spørgsmål; derimod blev det kort efter besvaret i to lærde værker, et dansk og et tysk, men rigtignok i meget forskellig retning.

I den 1781 udkomne 7. del af „Den danske atlas“, omfattende Sønderjylland, hedder det nemlig (s. 605) ved beskrivelsen af koret i Slesvig domkirke: „I dette kor hængte den berømte danske fane Danebrog . . . . og var at se, indtil den ved 1660 af alder og forrådnelse aldeles forfaldt, da nogle børn ved deres leg nedrev den af loftet og ingen bekymrede sig om at samle dens levninger.“ Hvorfra udgiveren, Hans de Hofman, har denne efterretning, siges ikke; den må efter værkets tilblivelse antages at hidrøre fra en lokal indberetning.

Få år efter, 1784, omtalte præsten i Altona J. A. Bolten i sin „Ditmarsische Geschichte“, 3. bind, Danebrogsfanen som undergået i Nikolaj kirke i Kiel: . . . „wovon solcher Rest nachher in der Domkirche zu Schleswig, und zuletzt in der

---

[1] H. Petersen, s. 39.
[2] Werlauff, Det kongl. danske selskab, s. 133.

Nikolai-Kirche zu Kiel, zu sehen gewesen" (s. 406). Kilden til denne efterretning er det store værk af Westphalen, Monumenta inedita, III, i hvilket aktstykkerne fra Ditmarskens erobring var aftrykte; her findes der nemlig til hin artikel om fanernes tilbagelevering den anmærkning: „Levningerne af disse faner bevares endnu, ophængte over alteret i Nikolajkirken i Kiel"[1]. I henhold til disse oplysninger søgtes der ivrigt efter ethvert spor af den tabte fane, dengang Danebrogsordenen skulde udvides 1808, men uden resultat; levningerne af de gamle faner, som oprindelig havde hængt over alteret, var senere bleven bragte op på kirkeloftet, til det såkaldte kirkekammer, hvor bl. a. landrettens arkiv havde sin plads; men henimod slutningen af århundredet var der også her bleven ryddet op og endel af det gamle skrammel var solgt på avktion. I sin „Historie om Ditmarskerkrigen" udtalte Molbech da også 1813 om kirken i Kiel: „her skal denne relikvie endnu have været at se i sidste halvdel af det 18. århundrede; men når den, efterat man så lidet agtede på den, rent er forsvunden, er mig ubekendt" (s. 232).

Molbechs bog blev den nærmeste anledning til, at spørgsmålet et par år efter fornyedes i tidsskriftet „Provinzial-Berichte der Herzogthümer Sch. H." for 1816; her fremsattes nemlig (s. 539) af en anonym, som havde læst ovenstående ytring, en motiveret „Anfrage, betreffend die in Kiel bis in die neuesten Zeiten aufbewahrt gewesen sein sollenden alten Danebrogsfahnen". I den næst følgende årgang (1818, s. 127) fulgte svaret, som udbredte sig over alle de herhen hørende spørgsmål og stadfæstede de tidligere fremkomne oplysninger.

Først adskillige år efter mødte denne opfattelse en indsigelse, men den kom da også med des større kraft. G. W. U. Wedel skrev nemlig i samme tidsskrifts årgang 1827 en længere afhandling „vom Danebrog, nämlich den bisher verbreiteten Fabeln seines Ursprungs, seines Verlustes und seiner

[1] III 1881: Quorum reliquias suspensas servat altare templi s. Nicolai Kiloniensis.

Wiedereroberung in Ditmarschen; desgleichen über die erste Stiftung des Ordens vom Danebrog"' (s. 284. 426), og drog her i de voldsomste udtryk til felts imod alt hvad der berettes om den gamle fane. Denne kritik er nu vel aldeles forældet, da den opererer med et meget ufuldkomment kendskab til vor histories kilder, men den indeholder dog en såre berettiget kritik af den hele tale om Danebroge i Kiel: „Der Unsinn eines Transportes dieser Fahne vom Schleswiger Dome ist aber um so auffallender, weil für eine solche Wanderung auch nicht ein einziger vernünftiger Grund denkbar ist" (s. 298).

Dette er da også i virkeligheden alt hvad der kan siges om den ting. Når skulde denne flytning være foregået? Man har svaret: da Gottorperne blev fordrevne fra Sønderjylland. Men dette skete hver gang uden varsel, over hals og hoved, og de flygtede ingen sinde til Kiel, men til Hamborg. Og hvad i al verden skulde have bragt dem til at lade Danebroge hente fra domkirken for at føre det med sig ud af landet?

Det hele beror på en mistydning af Westphalens anmærkning: fanerne fra Ditmarsken ses der levninger af i Kiel, siger han; men der var jo mange faner foruden Danebroge. Dette sidste førte Adolf til Slesvig domkirke, resten kan han jo have sendt til Kiel. I og for sig var det jo dog naturligt, at den gamle danske helligdom kom til en gammel dansk by og kirke, — man var dengang ingenlunde uvidende om eller ligegyldig for Slesvigs gamle berømmelse under de danske konger. I Kiel har Danebroge aldrig været, og hvad der kan oplyses om de derværende faners skæbne vedkommer ikke os[1].

Vi må da vende tilbage til den i „Danske atlas" med-

[1] Striden om „hvor blev Danebroge af?" optoges som bekendt 1839 af Fr. Barfod i „Brage og Idun" og besvaredes af ham i de mest sårende og harmfulde udtryk, medens A. Baggesen kritiserede hans fremstilling. N. Falck i Kiel stillede sig imidlertid på Barfods side og fastholdt de ældre påstande. Endelig gentog B. dem 1881 i „Dansk folkeblad", men blev her imødegået af mig, dels ved en kritik af de ældre forfattere, dels ved fremdragelsen af det i det følgende nævnte vidnesbyrd af U. Petersen (Nr. 49. 50. 59. 61 [ovfr. s. 45 ff.]).

delte efterretning, at Danebroge gik til grunde i Slesvig domkirke ved år 1660. Dette stemmer med den ældste og fuldt pålidelige meddelelse, som er efterladt i Ulrik Petersens håndskrevne Slesvig bys historie. Forfatteren af denne har som bekendt efterladt sig uhyre samlinger til hertugdømmets og særlig til sin fødebys historie; hver lille enkelthed er her drøftet med den største omhyggelighed og en rigdom af oplysninger bevarede fra en fjern fortid. Ulrik Petersen var født 1656 og levede til 1735, men hans store historiske værk er affattet før 1713; han kalder nemlig byen for de gottorpske hertugers residens. Han tilhørte en formuende og ansét slægt, hans fader var købmand og rådmand og selv var han jurist og havde uddannet sig ved mange års rejser i udlandet. Ingen kunde altså være bedre underrettet om, hvad der var foregået med det navnkundige flag end netop han, hos hvem stedkyndighed og fordomsfri dannelse gik hånd i hånd med en varm interesse for alle fortidsminder; hans studier over Danevirke er bekendte i videnskaben.

Ulrik Petersen fortæller da, efter at have omtalt bannerets hidkomst til kirken, at det hang her „bis sie endlich vor Alterthum anno etwan 1660 niedergefallen und verloren gegangen, vielleicht da das vorhin bunt bemalte Gewölbe repariret und mit weissem Kalk übertünget worden“[1]. Fortællingen om drengene, som skulde have revet det ned, må han endnu ikke have hørt, og den er da ej heller ret sandsynlig; langt rimeligere lyder det, at den sidste svage levning er bleven fjernet som værdiløs, da hvælvingerne hvidtedes og de sidste minder fra den katholske tid således forsvandt.

Det forekommer mig efter alt det her fremførte at være utvivlsomt, at „Danebroge“ således kan følges gennem vor historie i over 400 år. Ikke som et paveligt labarum, men som et ridderligt stridsbanner dukker det op på korstoget i Estland; som rigets symbol, et „Danebroge“, kendes det i de

[1] Håndskriftet i Geh. ark.: Slesvig by, s. 352. Om U. Petersen se Staatsb. Magazin, X 636. Danske samlinger, 2. række IV 339.

følgende århundreder, og dets mærke bliver sat i alle flag og faner; da erkebiskoppen i den kongeløse tid har ført rigets styre, overdrager han med det den højeste magt til den udvalgte konge. Så fremdrages det atter et halvt hundred år efter af sin forglemmelse og føres til Ditmarsken for at lægge dette frie land under kongens magt; men det fører ikke sejren med sig og går tabt. Mange år efter hentes det tilbage med våben i hånd og føres til sit sidste hvilested, i Danmarks ældste bispekirke, nær Danevirke og alle de store minder fra vort folks ældste tider. Her hænger det endnu i hundrede år; omkring det færdes en slægt, som holder stedets navnkundige fortid i ære, og under det jordfæstes kongehusets frænder, det danske riges hertuger. Da dette siden forandredes og Gottorp blev „en torn i Danmarks fod", da havde det gamle banner fyldt sine dages tal og var umærkelig hensmuldret og forgået.

5. Danebroges navn.

Ordet brog (broge) bruges endnu i sproget om tøjstykker, der er afskårne til særligt brug: rorbrog, pattebrog o. l., særlig om benklæder (lårstykket, modsat „hoser"). At det dog alt tidligere også særlig betegnede en fane, synes at fremgå af en sammensætning, der vel kun forekommer en enkelt gang i vore middelalders breve, men ikke desmindre kræver en sådan forklaring. Det er som bekendt ikke det eneste ord eller begreb, som kun er overleveret os på denne tilfældige måde.

Det hedder nemlig i et forlig, som 1318 oprettedes mellem kong Erik Menvæt og hans forhenværende drost Nils Olavsøn, at dennes venner skal have ret til at sælge deres jordegods, om de vil det, undtagen „brogelen" og „sådant gods, som er givet dem for tjenester" („ipsum (amicum N.) seqventur bona sua preter broghelen et talia qve pro serviciis sunt concessa" [1])

[1] Michelsen, Urkunden, II 154.

Udgiveren fremsætter det spørgsmål, om ordet ikke skulde være fejlskrift for „borglehen“; men dels er der slet ingen grund til at skyde en sådan rettelse ind i et vel bevaret originalt dokument, dels vilde vi være lige nær, da borgelen vilde stride mod vor sprogbrug i middelalderen.

Vi må da undersøge, hvad der skal forstås ved det nævnte udtryk; hvad må det antages at være for gods, som de pågældende ikke må sælge, altså betragte som deres fulde ejendom? Vi har da uden al tvivl en parallel i Kristoffers løfte til forskellige personer om at „måtte bruge“ deres rette arvegods i Danmark („de scollen al eres rechten ervegodhes, dat se hat hebben und noch hebben an Denemarken, bruken“, sst. s. 177). De gode mænd kan altså sidde inde med tre slags gods: arvegods, personlig erhvervet gods (gaver, sold o. l.) og „brogelen“; købegods må vel i denne sammenhæng regnes for arvegods. Brogelen vilde herefter omfatte ethvert personligt len og navnet svare til det, også samtidig hos os om de vendiske len brugte „fanelen“. Navnet har sin tilknytning i den skik at overlevere lenet med en fane, eller større len med et antal faner; således siges Sønderjylland 1386 at være overdraget Gerhard „cum banderiis“, med faner. Men det kan også have en ældre oprindelse. I Tyskland fandtes der nemlig særlige forleninger, som lå til embedet som mærkesmand („beneficia ad regia vexilla pertinentia“, — „beneficium qvod ad vexillum ferendum pertinet“ [1]), og det samme kan for så vidt også siges at have været tilfældet hos os, som jo endnu i Valdemarernes tid høvdingerne selv fører deres banner. Da Valdemar I drog mod Venderne og måtte opgive det skib, på hvilket han var, sprang han over på et andet med sværdet i sin højre og banneret i sin venstre hånd, og Saxe omtaler det som en selvfølgelig sag, at hæren havde at følge banneret, ikke skibet. I anledning af den bekendte fortælling om Tymme Sællandsfar i England kommer det frem, at det er stridende

[1] Waitz, Deutsche Reichsverfassung, II 32. IV 185.

mod vedtagen skik, at en almuesmand fører mærket, det tilkommer en „splendidissimus aqvilifer“[1]. Således bærer jo også endnu 1500 en af landets ypperste riddere hovedbanneret for kongen; 1404 føres grevens banner af hans marsk. Når da en eller flere faner overrækkes lensmanden, er det selvfølgelig tegn på hans lenspligt, og flertallet af faner tegn på, at han skal møde med flere afdelinger. Navnet „brogelen“ må herefter antages at være en gammel dansk betegnelse for et len, som blev givet mod forpligtelse til at yde hærfølge, at føre en trop med særligt mærke, en clipeus (et skjold, et mærke), som Saxe synes at kalde det[2].

Heraf synes da også tillægsordet broget, svensk brokig, at måtte forklares, som afledet af brog i den særlige betydning af mærke, banner. Ordet haves som bekendt også i sammensætningen „danebroget“, „danbroget“, særligt om de danske farver, men også om enhver stærk sammenstilling af farver; alt Vedel har i visen om Svend Felding en „danebroget hest“[3].

Endnu må jeg komme tilbage til, at navnet Lodbroge bør opfattes på samme måde som navn på en fane, der da giver bestemte personer tilnavn: Regner Lodbroge, Lodbrogsønnerne, Lodbrogsdøtre (der syr banneret). Det er en mistydning af navnet i det islandske sagn, når det udledes af de lodne benklæder, hvad så Saxe har optaget, idet han samtidig sætter det islandske Lodbrog istedenfor det danske Lodbroge (Lodbroki). På samme måde udledede man i Sverige Danebroge af de danske vide benklæder[4].

Hvad det første led i sammensætningen angår, da bliver det mere tvivlsomt, om der derved skal tænkes på „lod“, en

---

[1] Saxo p. 746. 510.
[2] Årbøger 1876, s. 73 [nærv. skr. I 296].
[3] S. Grundtvig, Folkeviser, I 409. 403 anm. 2. Molbech, Dialektlexikon (brokug — broged, sml. avug — aved).
[4] Loccenius, Historia Sveciæ, lib. IV p. 152. — [Senere Tilføjelse:] „Borgmestersbuxer“ kaldte man i Kiel den fane, der blev hængt ud fra kirketårnet for at betegne, at markedsfreden var indtrådt (i omslaget). Holst. Idioticon III 333.

skindbræmme e. l.; eller jord, land (láð) i betydning af kongens rige; eller om det er „lot", skæbne, varsel, svarende til den forestilling, som man havde om banneret og som gav det betegnelsen „præsagiens vexillum" [1].

6. Det danske kongevåben.

I „Arbøgerne" for 1882, s. 31, siger Dr. H. Petersen med henblik på min afhandling om det danske kongevåben (ovfr. s. 79): „Det er alt for søgt endnu at ville antage, at der i de (røde) søblade, flores, er nedlagt nogen somhelst tanke om Danmarks svømmende (grønne) øer, og at tro, at løvernes blå farve antyder havets strømme (!) som Danmarks naturlige værn. En slig fortolkning tør med sikkerhed, for de tider her er tale om, antages for heraldisk umulig; det er helt andre grunde, som har havt indflydelse på våbenmærkerne og deres farve." Som sådanne grunde anføres derpå, at den engelske konge havde valgt gyldne, den tyske kejser sorte (eller røde) løver; den danske konges blev da af hensyn hertil „naturligt" blå. Søbladene anvendtes som dekoration for bunden, især i vævede tøjer. — Men er dette „grunde" for „valget" af den danske konges mærker og deres farver?

Jeg skal villig indrømme, at min forklaring af mærkerne i den før nævnte afhandling var holdt for snæver; opfattelsen af søbladene som symbol på øriget, og af de blå løver som symbol på havet, der omgiver det og ligesom er dets forsvar, er rimeligvis for bestemt formuleret. Jeg har da også forlængst selv givet tanken en anden og videre form: „En anden overlevering siger, at der ved de blå løver var tænkt på rigets strømme, og rigtigheden heraf bestyrkes i høj grad ved søbladenes naturlige betydning. De konger, som valgte dette dobbelte mærke, har uden al tvivl dermed villet betegne deres

[1] Sml. min afh. om Danebroge, ovfr. s. 9 f. Den danske kirkes grundlæggelse, tillæg s. 108.

rige som en havets datter og en havets dronning.“[1] Denne opfattelse må jeg på det bestemteste fastholde.

Dr. Petersen synes at antage, at „en slig fortolkning“, d. e. en forståelse af mærkerne som symboler på den pågældende konges rige, „for hin tid“ er umulig. Af hvilken grund? Er det, fordi hin tid var fremmed for symbolikkens ejendommelige tiltrækning? Tværtimod. Dens åndfuldeste og betydeligste mænd tænkte så at sige i symboler. Man læse f. ex. Lucidarius med dens utallige udtydninger af messetjenestens og kirkebygningens tilfældigste enkeltheder. Eller man gøre sig bekendt med riddervæsenets betydningsfulde ceremonier og ridderdigtningens symbolik; man tage lensvæsenets og kongedømmets symbolske handlinger, eller de kirkelige og borgerlige lags vedtægter. Overalt møder der os det mest udprægede hæng til at symbolisere, at iklæde tankerne en billeddragt eller en let forståelig billedskrift.

Særlig må det siges om våbenmærkerne[2]. Som jeg alt i min første afhandling henviste til, findes der i Didrik af Berns saga en række skjoldfortolkninger, således som de jo alt kendes fra Grækernes tid. Det samme findes i samtidige tyske heltedigte. Er det da for meget at gå ud fra, at mænd som Absalon og hans konger, hvem af dem der nu først har optaget vort våbenmærke, har kunnet og har villet lægge en tanke i valget? Jeg skal til yderligere bestyrkelse for min antagelses rigtighed anføre et sted af det omtrent samtidige tyske heltedigt „Gudrun“, der som bekendt behandler et tildels nordisk sagnstof. En hær fra Vesterhavets kystlande drager til Normandi for at udfri Gudrun af kong Ludvigs fangenskab; den lander og drager op imod borgen, og kongens søn Hartmut opregner nu dens bannere. Foruden det hvide hovedbanner

---

[1] Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie (1882), s. 78 f.

[2] [Senere Tilføjelse:] Om kendemærker fra hin tid se Saxo p. 979: Venderne kender Absalon, der står ved masten på sit skib, „ex clypeis notis“.

nævnes således to andre kongeflag, der symbolsk betegner dem, som fører dem. Det første er fra „Sølandet“:

Noch sihe ich hie bî weiben einen vanen, der ist breit,
von wolkenblâwen sîden, daz sî iu geseit,
den bringet uns her Herwîc dâ her von Sêlanden:
sêbleter swebent drinne: er wil hie vaste rechen sînen anden[1].

Det er ordret:
„End ser jeg derhos flagre en fane, den er bred, af *skyblå* silke, det være sagt eder, den bringer os her Hervig, herren fra Sølandet: *søblade* svæver der i den: han vil her for sandt hævne sin skam.“ Her tillægges der altså utvetydigt både den blå farve og søbladene en symbolsk betydning; det er sørigets konge, som sætter dem i sit banner[2].

„Søbladet“ har en gammel mythologisk betydning; det siges i Tyskland at være en forvandlet jomfru, kaldes „svaneblomsten“, eller antages at være bolig for en søvætte. Hos os kaldes planten foruden søblad og søblomst for søfrue og åkone (åkande); i Norge og Sverige nøkkeblomst[3].

Hvad løvernes blå farve angår, da har, som jeg alt tidligere har fremhævet, opfattelsen af deres symbolske betydning århundreders tradition for sig. Jeg henviste i så henseende til Terpagers Ribe-beskrivelse (1736), der atter støtter sig til Jon Kolding (1594); men det pågældende sted hos denne forfatter (s. 86) omtaler dog kun Nipsåens tre arme som anledning til de tre løver i Ribe segl. Kolding kommer dog på et andet sted i sin Danmarks beskrivelse ind på en omtale af selve rigets våben, og her stemmer hans tolkning fuldstændig, endog i udtrykkene, med den forhen af mig frem-

---

[1] Kudrun, Übersetzung und Urtext, von W. v. Ploennies, s. 122.

[2] [Senere Tilføjelse:] Der har været talt imod, at søbladene havde selvstændig betydning. Det fremgår dog af hr. Eriks skjold til Halev, hvor de danner et selvstændigt felt (Thorkelin).

[3] Simrock, Deutsche Mythologie, s. 509. Jenssen-Tusch, Nordiske plantenavne, s. 152 fl.: Nymphea alba.

satte. Ved skildringen af Kronborg kommer han nemlig ind på at opregne de rigdomme, som alle vegne fra føres hertil og her forbi, og han siger da, at de græske høvdinger som skjoldmærke bar et gyldent vædderskind, at Franskmanden fører tre liljer, „non sine mysterio“, og kejseren en ørn i sit våben: „men for Danmarks og Nordens (d. e. Norges) konge er der af det tredobbelte Bæltehav[1], der ad tre veje trænger ind i disse lande og skiller Jylland fra Fyn, Fyn fra Sælland og Sælland fra Skåne, opstået et berømmeligt våben, nemlig de tre blå løver“. Ved sin vildhed, sin styrke, sin larm og evindelige uro ligner havet dette forfærdelige dyr, og ligesom løven langt overgår alle andre firføddede og fælder dem uden møje, „således forfærder dette hav, sikkerlig det ypperste af alle, som et værn for de danske, med sine udbredte arme og sine dybe strømme hver den fjende, der beskuer det, og omgiver rigets styrke, omgjorder dets mange øer, der er som forbundne ved et bælte, og bevarer dem sikre for fjenders indfald og hærværk, ret som en kærlig moder, der omfavner sit barn, eller som et kosteligt bælte, der pryder en jomfru. Derfor kaldes dette hav også Bæltehavet.“ [2]

Som det vil ses, modstår Jon Kolding ikke den nær-

---

[1] [Senere Tilføjelse:] Se O. Nielsen, Danske stednavne, s. 327: Bælt = Kattegat. Resen, Samsø (1675), s. 75, digt af Kingo til Samsø: „tal til din broder Bælt, som med de våde arme dig favner rundt omkring“; s. 77 om Samsø: „og hvor hun vender sig, der har hun brødreland, som drikker hendes skål i Beltis salte vand“. — Adam 4,10 betegner tydeligt Bæltehavet som Østersøen helt ud til Skagen (hvor det grænser til Vesterhavet). 2,15 har han navnet Østersø; han siger, at det går som et bælte (til Grækenland).

[2] Jonas Koldingensis, Daniæ descriptio nova, p. 123 f.: „at Daniæ et septentrionis regi ex trimari Balthico, in has terras se triplici incursu immittente et G. a F., F. a Sel., Sel. a Sc. dividente: qvædam suorum nobilissimorum insignium oriuntur: tres nimirum cærulei coloris leones“ . . . „Et ut fera hæc validissima . . . . cætera bruta, maxime vero inimica, sine negotio prosternit, nobilemqve iram gerit: ita hoc mare, facile omnium præstantissimum, Danis munimentum, brachiis extensis, alveisqve suis profundissimis, hostes se intuentes terret, et regni vires circumdat: ejusqve insulas qvamplurimas, qvasi cingulis redimitas cingit, tutasqve ab hostium incursionibus et latrociniis conservat: haud secus ac pia mater infantulum ulnis suis amplectitur: vel qvomodo virginem baltheus pretiosus condecorat. Unde et mare Balthicum nuncupatum est.“

liggende fristelse at lade de tre løver være de tre hovedsunde; men hovedsagen for ham er dog selve havet, som omgiver de danske lande. Og den tradition, at det netop er havets farve, som er givet vort kongevåbens hovedmærke, medens dets gyldne bund er prydet med søblade, vil neppe heller i fremtiden nogen umotiveret kritik få til at forstumme.

ERLAND KALV OG KONG VALDEMAR.

(1877.)

[Historisk Aarbog 1878, udg. af S. B. Thrige, S. 219—28.]

Fortællingen om „ridder Kalv“ er ved Kristian Winthers digt vistnok bleven en af de mest populære i den danske historie. Kongens vittige indfald, som det er overleveret af Arild Hvidtfeldt og findes hos alle senere historikere, er her bleven fortrinlig fremhævet, såvel ved digtets hele tone som ved den række allusioner til slægtnavnene, der sætter skæmten med Erland Kalv i det rette lys.

Men det går denne fortælling som så mange andre, der indeholder „historiske ord“, at den fra først af er fremgået af en misforståelse af kildernes udsagn. Alle senere forfattere har den på første eller anden hånd fra Hvidtfeldt, men denne har her som så ofte brugt sin kilde skødesløst, og skønt denne nu for længst har været tilgængelig for alle — (det er den såkaldte holstenske krønike, presbyter Bremensis) — og er bleven forøget med flere værdifulde aktstykker, synes dog endnu ingen at have lagt tilbørlig mærke til Hvidtfeldts fejl.

Dette kunde nu endda være det samme, dersom hans forandring var en forbedring af historien, dersom han f. ex. havde pointeret vittigheden skarpere; men dette er så langt

fra tilfældet, at tværtimod det, som i hans gengivelse er bleven en let spøg, i virkeligheden viser sig at have været en ualmindelig træffende og bidende vittig revselse af den frafaldne ridder. De forhold, under hvilke sammenstødet fandt sted, er desuden så ejendommelige, medens det nu står som en fuldstændig løsreven anekdot, at det vel lønner sig umagen et øjeblik at dvæle ved det.

Hvidtfeldt fortæller i anledning af Valdemar Atterdags kamp i Jylland i året 1359: „Udi dette oprør faldt Erland Kalv fra hannem, som indehavde Ribe; han fik Møgeltønder og Gram derfore udi forlening.“ Og til det følgende år fortælles: „Erland Kalv lod forsone sig på den tid med kong Valdemar og faldt hannem til igen, med tre slotte, Ribe, Møgeltønder og Gram. Derover sagde kong Valdemar om hannem: Kalv er en god ko; ifjor gik han bort som en kalv, nu er han som en ko kommen igen med to.“ Det samme findes så godt som ordret hos Holberg og Suhm og derefter med små variationer hos de nyere forfattere.

Den lærde Hans Gram, som underkastede en hel række punkter i Valdemar Atterdags historie en grundig kritik, gik kun tildels ind på fortællingen om Erland Kalv; han tog den på Hvidtfeldts avtoritet, men oplyste af aktstykker fra året 1372, at ridderen også i dette år måtte have tjent greverne, og da han uimodsigeligt i mellemtiden var kongens højtbetroede mand, måtte man altså antage et dobbelt frafald og en dobbelt forsoning. Hvidtfeldts gengivelse af anekdoten gik han ikke ind på.

Hertil må der nu først bemærkes, at der ikke er fjerneste grund til at antage et dobbelt frafald under næsten de samme omstændigheder; Hvidtfeldt henfører ofte sine begivenheder med den største vilkårlighed til den tid, som forekommer ham den mest passende, og særlig har han gjort sig skyldig i dette ved den tid, der her er tale om. Der frembyder sig et meget nærliggende exempel herpå i en fortælling, som han har taget af samme kilde som den om Kalv og antedateret på lignende

måde. Den holstenske krønike fortæller nemlig, at det hændte i grev Adolfs tid, at to af Henneke Lembeks tjenere blev grebne og henrettede som stimænd i Kiel, hvorfor Henneke hævnede sig ved at overfalde de købmænd, som drog hjem til Kiel fra markedet i Ekernførde; følgen heraf var atter et almindeligt fjendskab mellem Lembekkerne og hertug Henriks enke på den ene og de holstenske grever på den anden side, og dette førte til indtagelsen af slottene Haderslev og Tønder. Hvidtfeldt henfører uden videre disse begivenheder til året 1357, og således er de siden bleven fortalte efter ham, indtil udgiveren af den holstenske krønike gjorde opmærksom på, at hertug Henrik først døde i året 1375 og at Haderslev først flere år efter kom i Holstenernes hænder.

Idet vi altså opgiver Hans Grams forsøg på at forene Hvidtfeldts udsagn med de samtidige aktstykker, vender vi os til disse for at finde et bestemt grundlag for Erland Kalvs historie. Allerede i året 1360 forekommer han blandt kong Valdemars betroede rådgivere; han underskriver et brev i Ribe, hvorved der aftales et forlig eller en voldgiftskendelse mellem Danmark og Sverige, og han kaldes her ridder ligesom Nils Lembek og Borkard af Otzehude, mellem hvilke hans navn findes, foran de tilstedeværende væbnere: Volrad Lytsov, Knud Bugge, Thomas Nilsøn og Moltov Dus. Nogle år efter forekommer han i de vigtige underhandlinger med Hansestæderne og kaldes da „høvedsmand på Skanderborg“. I Hjerm herred, Vejrum sogn (Ringkøbing amt) fandtes der endnu i begyndelsen af det 17. århundrede en gård med dobbelte volde og grave, kaldet Rovnborg, som sagdes at have været Erland Kalvs sædegård.

Dette viser da, hvad også det senere vil stadfæste, at denne ridder var en Jyde, medlem af den høje jydske adel. Hvornår han er falden fra kongen, vides ikke; i det forbund, som sluttedes mellem greverne Henrik og Klavs af Holsten, Hansestæderne og den jydske adel, nævnes han ikke; af riddere træffer vi her kun Stig Andersøn, Nils Lembek, Lyder Lembek,

Anders Ovesøn, Iver Nilsøn og Benedikt Alefeldt. Alligevel må han bagefter have sluttet sig til oprøret; thi ved fredslutningen mellem rigsrådet og rigets fjender i November 1369 nævnes han ikke blandt de danske herremænd, medens Kristen Vendelbo nu forekommer som høvedsmand på Skanderborg. Det kongelige slot, som han forrådte til Holstenerne, var ikke Ribe, men Ålborghus, således som det ses af senere aktstykker; men når kongen i sin spot, som vi vil få at se, udtaler, at han løb med to borge, så kan vi ikke angive, hvilket det andet har været; rimeligst er det vistnok at antage, at det har været et mindre vigtigt, som har hørt til Ålborg len og derfor ikke særlig nævnes i forhandlingerne.

I slutningen af året 1371 tog sagerne en betænkelig vending for kongens fjender. Valdemar sluttede fred med Hansestæderne i Stralsund og stadfæstede den midlertidige afståelse af Skåne; nogen tid efter kom han hjem efter 3 års fraværelse og beredte sig til at optage kampen med sine fjender på halvøen. Under disse forhold var det, at greverne Henrik og Klavs overdrog Erland Kalv og hans søn Jakob Kalv deres borg Ribe med tilliggende len. Gram har efter originalen meddelt deres forsikringsbrev, udstedt i Ribe den 26. Januar 1372, der i oversættelse lyder således:

„*Erland Kalv*, ridder, og hans søn *Jakob Kalv* hilse alle, som se dette brev, evindelig med Gud. Gøre vi vitterligt både nærværende og tilkommende, at ihændehaverne af dette, de højædle herrer, vore kære herrer brødrene *Henrik* og *Nikolaus*, grever af Holsten og Stormarn, have overdraget os og vore arvinger deres hus Ribe med tilliggende herreder, kaldet *len*, til tro hånd, at styre det i deres og deres arvingers navn. Derved er fastsat den betingelse, at så længe vi ere de nævnte herrers lensmænd på det nævnte Riberhus, skulle vi ikke beregne noget af det, vi måtte låne dem, på det eller det tilliggende len. men alt på Ålborg og de andre pant, vi have af dem, således som det formeldes i deres åbne brev derom. Men når som helst de nævnte grever, Henrik og Niko-

laus, eller en af dem, eller deres arvinger kræve det nævnte Riberhus af os eller af en af os eller af vore arvinger, skulle vi ufortøvet, når de kræve det, levere de nævnte grever det tilbage tilligemed herrederne, til dem, deres arvinger eller hvem de ville overdrage det til, kvit og frit for os og vore arvinger, alt uden nogen undskyldning eller udflugt; — hvis da ikke, hvad Gud ville afvende, borgen er fravunden eller fravristet os eller vore arvinger."

Et andet oldbrev viser os Erland Kalv i fejde med borgen Gram; det er det samme, som bragte Hans Gram til at fremdrage spørgsmålet om Erlands frafald; det indeholder nemlig det ældste vidnesbyrd om krudtets brug i Danmark. Dagen efter st. Hans 1372 udstedte Erland Kalv nemlig et brev om grunden til købmanden Nikolaus van Rijnes halshuggelse efter bythingsdom i Ribe. Lørdagen den 29. Maj var der bleven klaget på thinge over at folk fra Ribe tilførte deres fjender på Gram penge og forskellige fornødenheder. Ridderen havde da foreslået og borgerskabet vedtaget den bestemmelse, at intet som helst måtte tilføres borgen. Ikke des mindre var den nævnte Nikolaus van Rijne truffen på vejen til Gram den følgende mandag og det med to beholdere (lagunculæ) med svovl og salpeter, der kaldes „bøsse-krud". Da han havde tilstået sin brøde, blev han dømt til døde. — Erland Kalv blev således af sin partistilling dreven til at straffe en dansk mand på livet, fordi han vilde bringe kongens borg den hjælp, han formåede.

Atter syv måneder frem i tiden fandt striden en afgørelse; kong Valdemar tog Flensborg med storm og tvang greverne til at følge Hansestædernes exempel, slutte fred og opgive de frafaldne stormænd i Jylland; troløshed hørte til tidens mest fremtrædende ejendommeligheder. Freden sluttedes den 24. Januar 1373 ved hjælp af hertugerne af Meklenburgs mægling, og greverne lovede „at vise alle riddere og svende og alle borgere, som bo i Nørrejylland og have hyldet dem og ere blevne deres mænd, til kongen. Hvad Sønderjyderne angår,

der tilhøre hertugen af Slesvig, da skulle de gøre hertugen hvad de ere ham skyldige, og ere de kongen noget skyldige, da skulle de gøre kongen det. — Hvad de Jyder angår, som have hjulpet Holstenernes herrer, og deres folk, da skulle de have en hel og bestandig sone med kongen eftersom den sone lød, som blev vedtagen på Fænø kalv og i Kallundborg. —"

Særligt fremhæves de enkelte førere for oprøret og først og fremmest Erland Kalv. „Endvidere skal greve Klavs", hedder det, „vise hr. Erland Kalv med Ålborghus og staden og hvad der ligger dertil, til kongen. Og dersom hr. Erland vil rejse søgsmål mod Holstenernes herrer for et eller andet, da skulle de yde ham, hvad vi hertug Albrecht og hertug Henrik sige at de med rette skylde ham. Skulde Holstenernes herrer derimod rejse sag mod ham, skal han ligeledes lide som vi fornævnte hertuger sige i rette. Valget skal stå til hr. Erland, om han vil tage og gøre dette."

Kort efter drog kong Valdemar selv til Nørrejylland for at ordne landets styrelse; Hans Gram, der ikke kendte fredslutningen i Flensborg, har derom følgende: „Anno 1373 var kongen om vinteren, efter kyndelmisse, i Nørrejylland. Til Lemvig, i første ugen efter fastelavn, har han taget forpligt af hr. Nigels Eriksøn, ridder, at han skulde igen opbygge det slot og fæste Aggersborg samt den udenfor liggende by Vorborg og dets barfrede med planker, broer, grave og volde, alt lige så godt og fuldkomment som det havde været før end det blev afbrændt i sidste oprør og fejdetid, og skulde han skaffe det istand og færdigt inden år og dag, hvilket han, med sin broder og trende andre herremænd til forlovere, indgik og beseglede. Sidst i fasten og til påske var kongen i Ålborg og iblandt andet tog en ligedan forpligt af en adelsmand ved navn Magnus Mathisøn, at han inden næstkommende pinsedag skulde igen opbygge og fuldkommen reparere Ørum slot og gøre det lige så godt igen med bygninger, huse, grave, volde, barfred og planker i alle måder som det var tilforne, før end han og hans stalbrødre brøde det ned i sidste fejde; og des-

foruden skulde han forsjune det med så megen forråd af våben og værge, proviant og inventarii-gods, som i brevet specificeres. Samme tid købte kongen Egholm i Himmer-syssel ved Ålborg af hr. Iver Lykke og gjorde det til et kronens slot. —"[1]

Ved denne lejlighed var det da uden tvivl, at kongen traf sammen med sin forrige betroede mand, Erland Kalv, og straffede ham med sin skæmt. Frafaldet var ikke så uskyldigt, som digteren fremstiller det, og det var ikke følgen af anger, at han kom tilbage; han var tværtimod falden fra i et farligt øjeblik, og han åbnede kun borgens porte for sin sejrrige konge, fordi hans nye venner havde ladet ham i stikken og kun havde udvirket „en fuld sone" for ham. Det kunde da ikke forudsættes, at kongen var tilbøjelig til at slå det hele hen i en spøg; men han viste sin overlegenhed ved at revse den ydmygede lensmand, der nu selvfølgelig fjernedes fra enhver tillidspost, med sit bidende vid istedenfor til ingen nytte at overfuse ham med bebrejdelser.

Den holstenske krønike fortæller dette således: „En ridder ved navn Kalv havde med to af rigets borge overgivet sig til grev Klavs og var bleven hans mand. Samme Klavs gav ham derpå en anden borg at tage vare til tro hånd. Da voxede kong Valdemars magt i Danmark, idet han efterhånden fik rigets borge i sin hånd; nu vendte nævnte Kalv kåben og overleverede kong Valdemar de tre borge. Da sagde kongen skæmtende: „Atterdage! det er en god „kalv"! med to huse stak den af, som en „stud" kommer den igen med tre!"[2]

Ordspillet ligger her altså ikke i modsætningen kalv og ko (der rimeligvis har gjort det nødvendigt for Hvidtfeldt at lade det være én og tre borge!), men i de to slægtnavne Kalv og Stud: han gik som en „Kalv" og kommer igen som en „Stud" — (der nævnes i de samme år en Olav Stud) —, og

[1] Hans Gram, Forbedringer til kong Voldemar Kristoffersøns historie, i Københavnske selskabs skrifter IV 183 f. 219. Om bøsse-krudt, sammesteds I 254. 304. Michelsen, Urkundensammlung, II 289 ff.

[2] Presbyter Bremensis, ved Lappenberg, p. 71; Atterdaghe! bonus vitulus est; cum duobus castris abibat, ut bos cum tribus rediit.

i den tvetydighed, der ligger i billedet både af kalven, der løber sin vej, og studen, der kommer igen, ikke af sig selv, men udleveret af sine opdrættere.

Før vi forlader denne historiske anekdot, turde det dog være på sit sted at knytte endnu en anden bemærkning til kongens udbrud. Texten lader ham sige „Atterdage!“ og dette er bleven forklaret som hans mundhæld, ligesom samme forfatter strax efter kalder ham Valdemar Atterdage. Mærkeligt nok forekommer dette tilnavn imidlertid, så vidt vides, ikke før Hvidtfeldts tid, og der kan neppe være nogen tvivl om, at han jo har taget det af den her nævnte kilde. Men det er da en såre uheldig omstændighed, at samme kilde i virkeligheden slet ikke har dette navn, men kun skylder udgiverens velvilje det, som rettelse i håndskriftet efter den af Hvidtfeldt dannede tradition om tilnavnet! I. håndskriftet, som det er overleveret os, og som det ligeledes har foreligget for Hvidtfeldt, står der det ene sted: Tertaghe, og det andet: Tergage, og der kan neppe være nogen tvivl om, at det er Hvidtfeldt, som har troet at burde forklare det for ham meningsløse ord på den angivne måde. Og skønt det jo må indrømmes, at forklaringen er god, især således som vi nu forstår den om hele kongens gerning, så er det dog ikke den oprindelige og naturlige.

Af de to læsemåder må selvfølgelig den første foretrækkes for den sidste, fordi denne er en meningsløs afskriverfejl. Tertage derimod er neppe andet end Plattyskerens skrivemåde af det højtyske „der Tage“, flertallets ejeform af der Tag. Dette stadfæstes ved den samtidige latinske årbog fra Danmark, opbevaret i Thomas Gheysmers håndskrift, som giver ham tilnavnet: Valdemar „des Dages“, samme form i enkelttal og på plattysk. Det er da klart, at kongen har fået sit tilnavn, fordi han brugte dette tyske udbrud, uden tvivl også i sin danske tale, som en vane, han førte med sig fra Tyskland. Meningen med dette er vistnok kun at udtrykke stærk forbavselse: hvad må vi opleve! hvilken tid vi lever i! eller

lignende; og da det i sådanne udtryk ikke kommer an på, hvad de oprindelig betyder, men hvorledes de kommer i brug og bliver til enkeltmands mundhæld, bør man ikke tillægge det en særlig karakteristisk betydning; det er et tysk forundringsudbrud og intet andet. Men der er jo intet til hinder for, at vi vedblivende giver kong Valdemar sit betydningsfulde tilnavn „Atterdag“ som den, der atter bragte dag over land og rige; kun må der ikke tænkes på en formentlig tilbøjelighed til at se tiden på og opsætte sine planer; thi meget tyder på, at han netop sejrede ved at handle rask og gribe øjeblikket.

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

24. Hefte. 50 Øre.

STRIDEN MELLEM BISKOP TYGE OG ØM KLOSTER.

(1879.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1879, S. 111—53. — Her med et Par Tilføjelser af Forfatteren.]

I det sidst udkomne (8.) bind af „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte“ (1878) har Dr. G. v. Buchwald meddelt en udførlig monografi over Øm klosters krønike og særlig den bekendte gæsteri-strid med biskop Tyge af Århus („Die Gründungsgeschichte von Øm und die dänischen Cistercienser“, side 1—121 [1]). Den lærdom, som her på mange punkter lægges for dagen, den levende interesse for vor middelalders historie, som afhandlingen bærer vidne om, og særlig den sympathi, den viser kongehusets sag overfor prælaterne og den sønderjydske hertug, vil utvivlsomt tildrage den opmærksomhed blandt nordiske læsere, ligesom den omstændighed, at forfatteren helt igennem støtter sig til Paludan-Müllers berømte navn, strax fra første færd vil indtage videnskabsmanden for det af ham hævdede standpunkt i opfattelsen af de talrige aktstykker. Det vil derfor være nødvendigt, at dette indlæg ikke kommer til at stå som det sidste ord i sagen, men snarest muligt møder en kraftig indsigelse;

[1] Exordium Caræ Insulæ, Codex pergam. 4. 135 på universitetsbiblioteket. Trykt i Scriptores rerum Danicarum V 231—302.

thi ved nærmere eftersyn vil det snart vise sig ikke at være et arbejde, som er båret af en fordomsfri granskning, støttet til overbevisende kendsgerninger, men et stridsskrift, fuldt af lidenskabelig polemik, fuldt af fejlgreb i stort og småt, og derfor forfejlet i hele sit anlæg og i så godt som alle sine resultater. Forfatteren sigter den ene gang efter den anden Øm klosters krønike og dens forskellige forfattere for det laveste bedrageri og det med en uforbeholdenhed og sikkerhed, der tilvisse måtte støttes til vægtige indicier, dersom den skulde godkendes af uhildede læsere; han fremsætter beskyldninger for en perfidi i fortællingen og en dristighed i forfalskningen af aktstykker, der vilde være en plet på vor middelalders historieskrivning, dersom den var sand, men for hvilken han ikke fremfører et eneste antageligt bevis. Forfatteren vilde i sandhed være dårlig tjent med, om nogen vilde behandle hans afhandling på samme hensynsløse måde og drage slutninger om hans sandhedskærlighed af den måde, hvorpå han her gengiver den kritiserede forfatters ord og tankegang.

Skønt det selvfølgelig ikke er meningen her at gå ind på en udførlig påvisning af de misgreb, Dr. Buchwald gør sig skyldig i, men derimod at oplyse selve det historiske emne, så vil det dog være nødvendigt at imødegå hovedpunkterne i hans fremstilling, da den må antages at have tiltalt ikke få læsere. Her skal foreløbig kun et par småting fremdrages for at vise, hvor skødesløst forfatteren behandler kilderne og hvor dristige de slutninger er, som han drager af sine misforståelser.

Side 44 omtales de første sammenstød mellem biskop Tyge og Øm kloster; man venter her biskoppens besøg og er bestemt på ikke at yde ham gæsteri: „Nun erwartet man im Kloster den bischöflichen Besuch bis zu Mariæ Reinigung. An einem gewissen Sonntag vor diesem Fest meldet Domherr Peter Åby den Bischof auf den nächsten Dienstag an. — Hier stellt sich der Mönch, als ob er nicht mehr die Namen der Sonntage kenne, um nicht sagen zu müssen, dass die Ereig-

nisse kurz vor das caput jejuniorum fallen. Und doch lässt sich aus der Zeitbestimmung die Sachlage unschwer erkennen; — wiewohl der schlaue Mönch den Besuch Tyges als zufällig hinzustellen bemüht ist, er verräth die Wahrheit dennoch. — — So sehr der Mönch sich krümmt und windet osv.“ — Og hvad ligger der så til grund for denne beskyldning? Krøniken siger: Quodam sabbato ante purificationem venit quidam canonicus suus (episcopi) nomine P. A. et dixit: Proxima sequenti secunda feria veniet dominus meus episcopus — (p. 268). Der er altså slet ikke tale om nogen søndag eller tirsdag, men om lørdag og mandag og forfatteren har intet fortiet og ingen ukyndighed hyklet; det hele er fremsat i sin naturlige sammenhæng.

Side 58 f. omtaler Dr. B. krønikens måde at fremhæve enkelte ord med rød skrift; også et enkelt punktum er helt skrevet med rødt: „Dieses Rubrum von p. 271 Iterum secundo — verba priora enthält die Angabe, Tyge habe zum zweiten und dritten Male wie oben (p. 270) an den Abt geschrieben. Der habe aber keine Copie dieser Briefe bekommen können, darum seien diese nicht in das Exordium eingeschaltet. — Die Unwahrheit und ihr Zweck liegen auf der Hand: Tyge stellt als kirchlicher Vorgesetzter einfach die bekannte dreimalige Aufforderung des canonischen Rechtes, um wegen Contumaz mit dem Sequester vorgehen zu können. Das darf der Mönch nicht eingestehen —“. Dette rubrum lyder i sin helhed således: Iterum secundo et tercio misit nobis litteras episcopus secundum tenorem priorum litterarum; sed quia copiam illarum duarum litterarum sequentium habere non potuimus, noluit abbas ei rescribere, sed renunciavit ei verbotenus secundum verba priora. Der er altså ikke tale om nogen indførelse i krøniken, men om et skriftligt svar fra abbedens side, og der er heller ikke her tale om nogen somhelst fortielse eller forvanskning.

Side 84 omtales krønikens efterretning om, at Jakob Er-

landsøn var landflygtig[1], dengang han valgte Arnfast til biskop i Århus, nemlig i året 1260: „Wie Paludan-Müller p. 10 bereits bemerkt hat, ist die Angabe, Jacob sei damals landflüchtig gewesen, falsch. Ein Irrthum kann nicht vorliegen, denn der Erzähler steht im engsten Connex zu Jacob, die Angabe ist also eine absichtliche Entstellung der Wahrheit.“ På det anførte sted siger P.-M.: „Exordium Caræ Insulæ siger, at erkebiskoppen dengang var uddreven af riget formedelst krigen imellem ham og k. Kristoffer. Heri er en slem anakronisme. K. Kristoffer var jo død et årstid førend Århus bispestol blev vakant ved biskop Peders død. Der var heller ingen fejde mellem erkebiskoppen og regeringen i det første år efter dennes løsladelse; og i 1261 bevægede han sig ganske frit i Danmark. — Klosterbroderen fra Øm, der skrev mindst otte år efter Arnfasts indvielse, er overhoved ikke så sikker i sine tidsbestemmelser, at et løst ord af ham kan sætte et nyt faktum ind i historien.“ Dr. Buchwald kunde have lært meget af Paludan-Müller, som han ikke har lært, således her at give en naturlig forklaring af en formentlig urigtig opgivelse. Men med hensyn til selve det foreliggende tilfælde vilde han dog have gjort vel i at undersøge sagen nøjere, før han gjorde en notis, der for P.-M. havde underordnet betydning, til udgangspunkt for en moralsk domfældelse. Thi P.-M. har på dette sted mærkværdig nok oversét et dokument, som han selv meddeler i oversættelse på den følgende side og som giver krønikeforfatteren ret; Dr. B. meddeler samme dokument i original, lægger fortrinlig vægt på det og — oversér det også. Ribe kapitel vidner nemlig den 13. Maj 1261, at dets biskop den 21. Oktober 1260 på en synode appellerede mod Jakob Erlandsøn, „der da var udenfor rigets grænser og mistænkt for højforræderi“ (P.-M. s. 11): „cum tamen esset extra regni terminos constitutus et de crimine perduellionis suspectus“

---

[1] Scr. V 272: J. qui et ipse expulsus fuit a regno propter guerram, que vertebatur inter illum et regem Chr.. quia noluit ecclesiæ sue pati injuriam.

(Dr. Buchwald, s. 118). Man bør tilvisse være varsom, når man vil kaste sten og selv bor i et glashus!

I. Hovedpunktet i striden, efter aktstykkerne.

For at få et fast grundlag for undersøgelsen af krønikens fortælling vil det være nødvendigt først at fremdrage aktstykkerne i striden, de forskellige breve, som blev vexlede, klageskrifterne og voldgiftskendelsen. De vil være tilstrækkelige til at vurdere krønikeforfatternes sandhedskærlighed og gennemskue deres partistandpunkt med dets mangel på fuld forståelse af stridens udvikling og rette betydning.

En af de sidste dage i Januar måned 1263 bringer to kaniker fra Århus et brev til Øm kloster, indeholdende det pålæg til dem (kanikerne), at tilsige klosteret til gæsteri den første søndag i fasten; da skal det gæsteri på tre uger, som skyldes ham, være rede (ut procurationes trium septimanarum nobis debitas habeant preparatas). Det vil ikke kunne nytte dem noget at søge udflugter, tilføjer biskop Tyge, „da det er alle vitterligt, at selve klosteret er grundlagt af hans formand biskop Eskil og rigt udstyret af dennes efterfølger biskop Sven, som udbetingede sig og sine efterfølgere det nævnte gæsteri for de ejendomme, som han overdrog dem i Djurs, ejendomme, som de endnu den dag idag har i tryg og fredelig besiddelse“ (cum constat omnibus, monasterium ipsum a venerabili fratre nostro dom. Eskillo predecessore nostro fundatum et a domino Suenone successore suo dotatum et ditatum, qui ratione possessionum, quas eis Djursæ contulit, predictas procurationes sibi et successoribus suis retinuit, in quarum possessione fuerant actenus pacifica et quieta; p. 270).

Herpå svarede abbeden Bo med en indsigelse. „Eftersom eders formand biskop Peder, salig ihukommelse, på synoden i Århus i overværelse af sit kapitel og præsteskabet uden nogens indsigelse fritog os for dette gæsteri mod at få sin oppebørsel og gave (d. e. helgbrud og biskopsgave), der var overdraget

og indrømmet os af hans formand, tilbage, og desuden på grund af den store fattigdom og mangel, som er en følge af hvad der i mange retninger er overgået os af forurettelser og krænkelser, nødes vi til, om end ugerne, indtil videre at negte dette gæsteri — (dictas procurationes compellimur licet inuiti ad presens denegare). Abbeden vil ikke negte, at Øm kloster er stiftet af Eskil og doteret af Sven; „men det var ikke, som I siger, på grund af de ejendomme, han overdrog os i Djurs, at han forbeholdt sig det omtalte gæsteri; thi dem efterlod han os helt og holdent af sit arvegods og til sin sjæls frelse og det med samtykke af alle Danmarks stormænd. Og det er ingenlunde noget tomt påskud, vi i den henseende skyder os ind under, men det er den nævnte herre Svens testamente og de pavelige legaters stadfæstelser og to kongers og lige så mange erkebiskoppers frihedsbreve vi væbner os med; derfor er vi ingenlunde forpligtede til at yde dette gæsteri.“ Brevet ender med en henvendelse til biskoppens retfærdigheds- og billighedsfølelse (p. 270 f.).

Originalerne af de her nævnte breve synes nu at være tabte, de fandtes endnu i året 1554 på Skanderborg (Ældste danske arkivregistraturer I 219). Derimod haves de i afskrift i selve klosterkrøniken og deres indhold stemmer med hvad abbed Bo her opgiver: der knyttes ingen betingelser til gaven af jordegods i Djurs. Dr. Buchwald forkaster dem derfor som forfalskede, idet han går ud fra, at Tyge har havt ret i sin påstand.

Det vil ved en nærmere betragtning snart vise sig, hvor urimelig denne påstand er. Var afskriften endda tagen af samme forfatter, som fremstiller striden mellem biskop og kloster, men den hidrører fra en langt ældre forfatter og fra en tid, da ingen somhelst strid var rejst om denne sag. Klosterkrøniken er nemlig skreven af flere forskellige forfattere og Dr. B. har selv omhyggelig undersøgt og beskrevet håndskriftets forskellige dele. Den sidste forfatter skrev herefter ved 1269—70 og behandler striden i årene 1257—67, den første derimod,

som skildrer klosterets grundlæggelse og fremvæxt i de første 42 år, ligesom han meddeler alle de vigtigste aktstykker fra dets ældste tid, begyndte sit arbejde i året 1207 og fuldførte det før 1216 (s. 10 f.). Hvad vil det nu sige, at denne forfatter indfører et falsk testamente i sin krønike? 20—30 år efter dets udstedelse, da endnu talrige vidner levede, da hvert barn i Århus kapitelskole vidste, hvad der i den henseende var foregået, da den mand, som havde sat sit segl under testamentet og dets stadfæstelse, sad på Danmarks trone i sin ypperste manddomskraft, — da skulde en klosterbroder have udfærdiget et falsk testamente og indført det i krøniken? — I alle tilfælde blev det da ikke brugt; thi endnu længe efter ydedes dette gæsteri, som her svigagtig skulde være fortiet, uden nogen indsigelse, først over en menneskealder senere opstår spørgsmålet. Der må dog kunne påvises en vis sandsynlighed for et bedrageri, en vis fornuftig om end forbrydersk mening med det, når beskyldningen skal fremsættes; men hvor er denne her at finde? Og hvor let er det på den anden side ikke at forstå, at biskop Tyge 80 år efter testamentets udstedelse kunde bringe det i en uhjemlet forbindelse med det gæsteri, som rimeligvis stammede fra en lige så gammel tid. Vi vil da også få at se, hvor fuldstændig hans påstand falder til jorden overfor samtiden, den er først nu i vor tid lyst i kuld og køn.

Vi kommer nu til de forskellige udtalelser af parternes venner for endelig at stanse ved voldgiftsdommernes kendelse.

Dronning Margrete stiller sig ubetinget på biskop Tyges side; han var hendes fuldtro mand i kirkekampen mod Jakob Erlandsøn og indsat til midlertidig styrer af Sællands stift, som var forladt af sin biskop. Dronningen skriver til munkene i Øm, at hun nylig har hørt, at de har tilføjet biskop Tyge en stor ubillighed ved „ubeføjet at negte ham det gæsteri, som de af mange grunde og efter gammel skik fra hans forgængeres tid er skyldige årlig at yde ham“ (apparatum suum, quem multis de rationibus et secundum antiquam con-

svetudinem antecessorum suorum habere tenebatur annuatim, eidem inhumaniter denegando). Hun pålægger dem derfor at gøre hvad de er skyldige, under fortabelse af den kongelige nåde (p. 290 f.).

Ligeoverfor denne tilkendegivelse står en række udtalelser af de andre danske abbeder af Cisterciensernes orden; de tager lige så afgjort parti for Bo af Øm. De synes først at have henvendt sig til erkebiskop Jakob som deres nærmeste overordnede; da han var afmægtig på grund af striden med kongen, gik de til paven, kardinalerne og de fire første-abbeder i Frankrig. Til erkebiskoppen skriver ikke mindre end 8 abbeder (af Hervad, Esrom, Vidskøl, Sorø, Tvis, Holm, Løgum og Ryd): de har hørt for vist og overbevist sig om, at „magister Tyge, der optræder som biskop i Århus, til trods for de apostoliske friheder og privilegier, som er tilståede deres orden, overhænger og plager abbeden og klosteret i Øm med forskellige uretfærdige byrder og ydelser, og at han for at afnøde dem et utilbørligt gæsteri har trængt ind i klosteret med væbnet hånd osv.“ (spretis apostolice sedis privilegiis ac libertatibus ordini nostro indultis, diversis gravaminibus et exactionibus injustis abbatem et conventum de Cara Insula inquietat et molestat, atque procurationes indebitas exigendo, monasterium ipsum armata manu intrans —; p. 277). De andre breve, som kun er udstedte af 5 abbeder og daterede d. 6. Maj 1263, siger det samme, tildels med de samme ord.

Til hvilke pavelige frihedsbreve sigtes der her? Krøniken besvarer det ved at indføre tvende buller af Alexander IV, henholdsvis af 18. Marts og 17. April 1255, ved hvilke klostrene af Cisterciensernes orden for bestandig fritages for alt gæsteri af deres biskopper, såvel som for at visiteres af dem: det forbydes prælaterne at opfatte den gæstfrihed, som klostrene måtte yde dem, som en forpligtelse eller som hævdet ved skik og brug (ne quisquam prelatus id, quod sic gratiose inpenditis, a vobis ex debito seu prescripta consvetudine presumat exigere, auctoritate presentium districtius inhibemus). Det apo-

stoliske sæde har tilstået dem den ret ikke at visiteres af nogen undtagen fædre-abbederne — (det var alt sket den 2. Maj 1245, Dr. Buchwald s. 41) —; „men da der er visse gæsterier, som er knyttede til bispevisitationen, så de kun skal ydes i forbindelse med den, så byder og befaler vi, at ingen biskop eller anden prælat må afnøde eder sligt gæsteri, lige så lidt som I må yde det“ (quia vero sic sunt procurationes visitationi annexe, ut prelatis non sint, nisi visitent, exhibende, auctoritate presencium, ne quisquam dyocesanus aut prelatus alius a vobis procurationes hujusmodi exigere vel extorquere presumat, nec vos eis exibeatis; p. 269). At disse pavebreve ikke uden videre kan overføres på retsforhold i Danmark, har alle parter havt en følelse af; til en tid, da erkebiskop Jakob forgæves søgte at hævde de kanoniske bestemmelser om biskoppernes uafhængighed af kongemagten, vilde det selvfølgelig have været et alt for dristigt ønske at kunne frigøre sig for en bestemt materiel forpligtelse, på hvilken biskoppen havde mange tiders hævd; at det fremsættes af abbederne er såre forklarligt, men overfor Tyge gøres det end ikke gældende fra begyndelsen af, man ønsker kun en mindelig afløsning, således som biskop Peder havde indrømmet den. Men hverken biskop Tyge eller dronningen har isinde at tillægge disse privilegier nogen betydning overfor gammel vane og god skik.

De følgende aktstykker i striden, pavens kommissorier osv., indeholder intet bidrag til at belyse stridens indhold; des større betydning må der tillægges den voldgiftskendelse, som afsagdes af bisperne Esger og Nils, den 26. November 1264 i Århus; thi ved denne kendelse bliver stridens hovedspørgsmål fuldstændig gennemskueligt for os. Før vi imidlertid går over til at gengive dette aktstykke, må det bemærkes, at begge disse mænd forlods må antages at stille sig væsenlig på biskoppens side, og det er fuldt troværdigt, når krøniken fortæller, at det var nødigt, at abbed Thure (Bos efterfølger) indlod sig på deres voldgift. De hørte nemlig begge afgjort til kongens parti i den store kirkestrid, Esger af Ribe prote-

sterede udtrykkeligt og gentagne gange mod Vejlekonstitutionen som et overgreb mod kongen, ja et landsforræderi, og Nils af Slesvig var ganske særlig genstand for Jakob Erlandsøns had og forfølgelse; da han havde været så uheldig at falde i fangenskab i slaget på Lohede, begav erkebiskoppen sig over til det slot, på hvilket han sad, og foranledigede at han blev lagt i lænker, og senere havde den sønderjydske hertug, som da var forbunden med Jakob, endnu engang fængslet ham. Nu opholdt han sig, landflygtig fra sit stift, i kongeriget, hvor han året efter døde. Tyge tilhørte som den tredje dette protestparti imod Jakob Erlandsøn, deres grundtanke var den, at fædrelandets nedarvede lovgivning stod over enhver fremmed ret, at troskaben mod kongen stod over ethvert hensyn til paven og hans påbud. Når slige mænd skulde være voldgiftsdommere istedenfor de af paven udnævnte abbeder og priorer, kan det ikke antages, at der er bleven taget et uberettiget hensyn til munkenes påstande, eller at man har ladet et falskneri passere dér, hvor man ikke engang tog hensyn til Alexanders utvetydige frihedsbreve.

De to biskopper gør vitterligt, „at efter vor mægling den klostergivne mand abbed Thure af Øm kloster lovede vor ærværdige broder biskop Tyge af Århus det gæsteri, som hans formænd, de Århus biskopper, vides at have havt efter anerkendt skik og brug (Thuro — promisit venerabili fratri n. dom. Tukoni A. ep. procurationes, quas antecessores sui Arusienses episcopi in dicto monasterio secundum approbatam consvetudinem dinoscuntur habuisse). Hvis der nu skulde blive strid om, hvad Gud forbyde, hvorledes denne skik og brug var, med hensyn til det gæsteri der skal ydes biskoppen i fasten, så vidner vi herved for alle og enhver, at vi til sin tid, da vi indtog en mere underordnet plads og var hos den ærværdige broder her Peder Elavsøn, biskop i Århus, har set sådan skik: når han kom til klosteret askeonsdag, lod han hele sit følge tage bort igen på 4 klerke og højst 5 lægmænd nær, og således opholdt han sig i klosteret med et lille følge,

somme tider i tre uger, somme tider kortere. Dette har vi vidst og dette véd vi, og vi selv personlig har tre gange været i Øm kloster med ham i fasten. Endvidere véd vi og har været tilstede ved og har set, at hver gang samme biskop skulde have en sammenkomst med herremænd eller almuesfolk, så forlod han klosteret og drog afsted, snart hist, snart her hen, til lands eller vands, for ikke at falde klosteret til besvær med sine gæster. Endvidere véd vi og vidner, at dette samme kloster frit har havt den indtægt af biskop Peder Elavsøn, som kaldes biskopsgave, og oppebørselen af helgbrud overalt i Århus stift af sine bønder og bryder. Alle disse friheder lovede vor ærværdige broder her Tyge, Århus biskop, i begges vor og mange andre gode mænds nærværelse den nævnte abbed og broderskab at lade dem frit og rolig i eje, idet han aflagde en korporlig ed i vor hånd, at der for fremtiden ikke herover skulde høres nogen klage fra abbedens og broderskabets side, og biskoppen lovede endvidere med en ed, at hvis der skulde rejses strid om andre ting, da at gøre og mage alle ting således for klostret, som vi måtte ansé det for billigt. Sket i Århus St. Klemens kirke, i mange troværdige mænds overværelse, 1264 dagen efter St. Katrine" (p. 287).

Det trænger vistnok ikke til nogen vidtløftig påvisning, at der her er afsagt en kendelse, som i alt væsenligt giver klosteret ret. Påstanden om at gæsteriet hidrører fra biskop Svens testamente nævnes end ikke, den har selvfølgelig vist sig at være aldeles uholdbar; de to biskopper holder derimod fast ved, at gæsteriet er hævdet ved mange års skik og brug, pavebrevene dérimod kommer heller ikke i betragtning. Biskoppen får altså sin ret til gæsteri anerkendt, eftersom han ikke vil gå ind på den afløsning, som Peder Ugedsøn indrømmede på synoden i Århus, men han må da til gengæld afstå fra indløsningssummen: bispegaven og helgbrud af klosterets fæstebønder; og han må endvidere anerkende den grænse for gæsteriet, der er givet ved skik og brug, nemlig forplejning af biskoppen selvtiende i højst tre uger i fastetiden. Meningen

med dette ophold i klosteret skinner her tydeligt nok igennem; biskoppen kommer ikke for at forstyrre klosterets fred, men netop for at nyde godt af den; han kommer i fasten, i den tid, da hver enkelt skal samle sig i åndelig og legemlig beredelse for at betænke Kristi ophold i ørken, hans fristelse og forberedelsen til hans lidelse og død. Det er altså ikke gæsteri i almindelig betydning, forplejning for hele det brogede følge, som slutter sig til biskoppens gård, men det er klosterlig gæstfrihed i årets strængeste fastetid, og biskoppen optages kun for en stund blandt klosterbrødrene for med dem at „sørge for sine synder“.

Dette „gæsteri“ er da heller ikke enestående for Øm kloster. I året 1299 afløste abbeden Gunner i Løgum klosterets forpligtelse til at yde biskoppen af Ribe tre ugers gæsteri, „da de af erfaring vidste, at det virkede i høj grad forstyrrende på broderskabets stille liv på grund af den store tilstrømning af folk“; der gaves i afløsning både jordegods og bispegave af fire herreder. (Scriptores r. D. VIII 107 f.: expensas trium septimanarum, quas reverendis patribus, dom. episcopis Rip., nomine suæ ecclesiæ consvevimus exhibere —.)[1]

Hvor forbavset bliver man da ikke, når man efter at have gjort bekendskab med disse aktstykker vender tilbage til Dr. Buchwalds fremstilling af dem. Her mærker man ret, hvad det vil sige ved siden af de almindelige videnskabelige forudsætninger og megen god vilje at mangle det tilbørlige kendskab til det folks nationale udvikling, hvis historie man vil behandle. Dr. Buchwald går ud fra, at det var „weltbekannt“, at pave Alexander havde forandret Cistercienserklostrenes retsforhold overfor bisperne, det falder ham slet ikke ind, at der må føres bevis for disse bullers anerkendelse her i Norden, at al analogi taler imod den og at selve det emne, han behandler, fra først til sidst er et håndgribeligt bevis for, at de ikke blev anerkendte uden videre. Og dog følger han

[1] 12/5 1322 frafalder Viborgbispen sin procuratio af Vitskøl (Suhm XII 60).

Paludan-Müller i sin sympathi for kongedømmets kamp imod langt ældre og langt mere grundfæstede sætninger i kirkens retssystem, og han véd meget vel. at sætningerne om tienden og præsternes ugifte stand aldrig trængte fuldstændig igennem her i Norden, hvor „weltbekannte“ de end var og er.

Dr. Buchwald tager sit udgangspunkt fra voldgiftskendelsen; den godtgør bispens ret til gæsteri, siger han; „die Consvetudo durch Verjährung ist verboten, jene Consvetudo, von welcher der Vertrag in der Clemenskirche als Rechtsgrund spricht, kann also nur durch einen Privatvertrag zwischen Kloster und Episcopat entstanden sein; als solcher ist aber nur der, den Tyge angiebt, möglich. — Das Recht der Procuration, ihre Existenz ist festgestellt durch den Vertrag; — was also von Øm aus dagegen vorgebracht wird, fällt in das Reich der Unwahrheit, und Urkunden, die das Gegentheil erweisen sollen, sind mindestens verfälscht“ (s. 46 f.). Dr. Buchwalds fejltagelse i dette hovedpunkt er forklarlig af hans mangel på fortrolighed med vor middelalders historie. men den er vanskelig at undskylde, når han tror at måtte drage så vidtgående konsekvenser af sin opfattelse.

II. Krøniken om årene 1246—57.

Der vilde ikke være nogen grund til at gå nærmere ind på den forfatter i klosterhåndskriftet, som har gjort optegnelser fra årene 1246—57, dersom ikke Dr. Buchwald havde draget ham ind i den almindelige malstrøm af underfundighed og perfidi. Der er da så meget mere grund til at gennemgå hans fortælling, som den i høj grad taler for den gode tro, i hvilken munkene tog sig på at fortsætte det første håndskrift og give efterverdenen nogen kundskab om de lidelser, som de hårde tider i århundredets midte påførte dem.

Denne forfatters optegnelser fylder kun få blade (Scr. p. 259—63) og fortællingen er spredt og uden ro og helhed. Der meddeles en del værdifulde oplysninger om klosterets

lidelser i den ulykkelige tid før og efter Erik Plovpennings mord, men henvises iøvrigt i den henseende til „cronica nostra et acta temporum“ (p. 262); der omtales endvidere en flytning af klosterkirken med et tilhørende aktstykke (år 1257), og mellem disse to partier får vi underretning om de forurettelser, som biskoppen Peder Ugedsøn tilføjede klosteret. Dr. Buchwald synes forlods at have været overbevist om, at forfatteren her må have lagt an på at bedrage os. Han finder det i højeste grad mistænkeligt, at han så ubetinget fordømmer hertug Abel og roser kong Erik, og spørger man, hvorfor det netop her er så påfaldende, da dog alle andre kilder heri er enige med krøniken, så får vi den oplysning, at der her er lagt an på at vinde læsernes sympathi for bedre at kunne få sine senere påfund til at vinde indgang. Mærkeligt nok er derimod efterretningerne om den nye kirkebygning ikke bragte i forbindelse med hovedsagen; skulde det være Dr. Buchwalds mening, at vi trygt kan stole på sandheden af denne fortælling og det meddelte aktstykkes ægthed? Så vilde vi dog få noget godt ud af dette sørgelige håndskrift!

Nu vil forfatteren meddele os noget om klosterets ejendom i Sødringholm (dicam nunc de Sythring aliqua), — denne naive indledning er meget mistænkelig. Tingen er den at klosteret har fået de to tredjedele af Sødring af biskop Peder Elavsøn, den ene som gave, den anden ved køb; den tredje er mageskiftet fra Johannes Judesøn for Hørningtorp; det havde biskoppens brev og segl på det hele, stadfæstet med mange vidner. Således stod det i 5 år og derover før Peder Elavsøns død (1246). Derpå var bispestolen ledig i 3 år på grund af indre stridigheder i kapitlet. Den nye biskop Peder Ugedsøn havde altid forhen vist sig fjendsk mod klosteret og det viste sig snart, at han vilde optræde anderledes imod det end Peder Elavsøn. Særlig vendte han sig mod Sødringholm, og det ender med at brødrene må lade mageskiftet med Johannes gå tilbage og betale biskoppen 80 mark for at få fred for hans og kapitlets påtale. Og dog har de intet andet ud

af det end store byrder og mangehånde gæsteri! Abbeden Johannes tog sig dette meget nær og nedlagde 1249 sin værdighed, træt af megen modgang.

Er der i og for sig noget påfaldende i denne fortælling? Peder Elavsøn er meget venlig stemt overfor klosterbrødrene, han søger sin grav i deres kirke og når han gæster dem i fasten, er det med et ringe følge og meget stilfærdigt. Således giver han dem også en rig gave i jordegods, andet sælger han til dem, uden al tvivl for en billig penge. Hans efterfølger anerkender ikke dette salg, men gør patale på Sødringholm; munkene sætter sig selvfølgelig til modværge, men det ender med deres nederlag, de må lægge 80 mark til købesummen. Hvormange lignende tildragelser finder vi ikke omtalte i vore oldbreve; er der noget, som kan kaldes konstant i disse, så er det stridigheder med hensyn til afdøde mænds og kvinders gaver og pro-forma salg til kirker og klostre; det gik meget vanskeligt op for vore forfædre, at enkeltmand således kunde lægge slægtens nedarvede jordegods til sin gravkirke. Disse forhold er imidlertid ikke Dr. Buchwald nærværende, han aner en dyb og skjult mening i de enkelte udtryk. „Warum war P. U. „nobis ante contrarius“?“ Dette spørgsmål og denne stille tvivl om muligheden af et sådant fjendskab kommer oftere igen, men bliver lige uforståelig. Hvad mærkeligt er der i, at klosteret kender bispeemnerne i Århus? at det i henseende til spørgsmålet Sødringholm deler dem i venlige og fjendlige? Valget var uafgjort i 3 år (transactis tribus annis, Dr. B. har fejlagtig: 3 Tage nach P. E.'s Tode, s. 40), der var tid nok til at orientere sig. — „Was bedeutet das unklare „nobis in contrarium disturbavit“? Worin besteht die „querimonia episcopi vel canonicorum“? Der Grund der Feindschaft, die Klage der Gegner und ihre Handlungen sind so gut wie verschwiegen.“ Ingenlunde! Querimonia er kæremål, klage for retten, påtale, den de køber sig fri for ved de 80 mark. Det hedder foran i fortællingen: vore brødre sad i 5 år og derover på Sødringholm „sine querimonia, omnes usus-

fructus percipientes"; dermed mener forfatteren, at de havde laghævd på gården, de „trende halme" som det kaldes, og han måtte tilføje, at de sad der uden kæremål, thi, siger Andreas Sunesøn, nec prodesse poterit ista prescriptio, nisi in pace continuata fuerit et quieta, non turbata querimoniis (lex Scan. IV 12). Peder Ugedsøn derimod kærer på dem og andet ligger der ikke i hans disturbare.

Så kommer abbeden Olav og hans tilskikkelser (1249—55). Kong Abel afnøder ham 300 mark for at få klosterets friheder stadfæstede, ligesom han plagede rigets andre kirker og klostre. „Men også Peder Ugedsøn, som vi før har nævnt, aftvang klosteret 150 mark, foruden andet ondt, som han tilføjede klosteret, for de tre års gæsteri, som stod til rest fra den tid, bispestolen var ubesat." (Denne pludselige overgang fra Abel til biskop Peder er mistænkelig: „Diese Malice charakterisirt die Stellung des Autors zu seinem Stoffe.") — „Senere hen kom han til os som for at visitere, men på skrømt, som det noksom viste sig. Han blev nemlig (efter visitationen) hos os sålænge han havde lyst og gennemgik alle vore bøger i samlingen; dér fandt han bøger, som havde tilhørt salig Peder Elavsøn og som han dels havde givet os i sjælegave, dels solgt os for penge; dem lod han bringe over i bispehuset (på klosteret) efter at have gjort en ed på helligdommene og evangeliet, at de strax skulde leveres tilbage. Men han brød sin ed og tog bøgerne med sig." Forfatteren knytter hårde forbandelser til denne fortælling.

Også denne fortælling bærer for Dr. B. tydeligt præg af underfundig forvanskning. Forfatteren véd godt, at visitationer er forbudne biskoppen (1245), det er altså en skammelig insinuation, at Peder kom i den anledning; han véd godt, at biskoppen har ret til gæsteri, men han vil skjule det ved at kalde det „apparatus" istedenfor „procurationes": „Wir haben also einen Schriftsteller vor Augen, der die Klagmotive, die Klagen und die Handlungen seiner Gegner theils blos verschweigt, theils absichtlich verhüllt" (s. 42).

Men krønikeforfatteren lægger aldeles intet deri, at biskoppen kommer for at visitere, tværtimod; var han kommen kun af den grund, vilde der intet have været at sige på ham, men det var kun et påskud, han kom for at hente de bøger, der tilhørte klosteret med samme ret som Sødringholm, en ret, som han ikke anerkendte. At apparatus var lig procurationes vidste virkelig enhver dansk læser, som overhoved kunde forstå klosterkrøniken, deri lå der ingen „Verhüllung" (sml. kong Valdemars jordebog). — Nej, denne forfatter fortæller fra sit standpunkt hvad der er sket og som det er sket, og det er utilbørligt at gøre ham til genstand for en så aldeles ubeføjet kritik, fordi man vil hans efterfølger tillivs.

III. Gæsteri-overenskomsten med Peder Ugedsøn.

Vi kommer nu til den forfatter, som fortæller om gæsteri-striden, og hvis fremstilling derfor særlig er genstand for Dr. Buchwalds mistænksomme kritik. Dette afsnit af Øm-håndskriftet er forfattet kort efter det tiår, hvis historie det fremstiller (1257—67), Dr. B. antager ved 1269—70. Forfatteren knytter sin fremstilling umiddelbart til den foregåendes, og ligesom denne er han en samtidig og har selv oplevet hvad han fortæller om. Hans skrift fylder to læg i håndskriftet, hvert på 4 skindblade; i den trykte udgave udgør det 36 foliosider (p. 266—301), men den overvejende del består af aktstykker.

Det første lille afsnit omhandler en overenskomst mellem abbeden Asgåt og biskop Peder, som er af ikke ringe betydning for stridens udvikling; vi skal derfor her gøre den til genstand for en særlig omtale. „Da biskop Peder, således begynder forfatteren, så, at abbeden var en godmodig mand, så løftede han sit hovmods horn så meget des mere imod ham, idet han kom til klosteret med et så stort følge, når han kom for at nyde sit tre ugers gæsteri, at det forekom os alle utåleligt. Brødrene rådslog da om denne ting og gik til

ham for at sige, at de ikke kunde evne disse udgifter. Han svarede dem: I har meget mere af os end der behøves hertil.“ Dette fortolkes nærmere om helgbrud af deres bønder, som han anslår til 40 mark penge, og bispegaven, der skulde beløbe sig til 18 mark havre. Fra munkenes side benegtedes dette; helgbrud havde de næsten intet af, i alle tilfælde kun den fordel at deres bønder ikke blev flåede af bispens ombudsmænd — (en snært til den biskoppelige rettergang i stiftet) —, bispegaven var kun tildels indrømmet dem af biskop Peder — (den anslås til 2½ mark) —, resten havde de havt fra klosterets første tid. Nu ønskede imidlertid biskoppen at få disse oppebørsler tilbage og efter mange forhandlinger og efter mange venners indtrængende råd gik klosteret endelig ind på en overenskomst: biskoppen fik sit helgbrud og sin bispegave og klosteret fritoges aldeles fra at yde gæsteri. Således holdtes det i biskop Peders tre sidste år (i fasten 1257—59). Derefter var der atter et par års strid om bispevalget.

Dr. Buchwald har kun det at indvende imod denne fortælling, at overenskomsten savnes mellem aktstykkerne, og han giver ikke utydeligt at forstå, at han for sit vedkommende tror, at den er urigtig gengiven (s. 43. 46 f.); men enhver som véd, at hele vort offenlige retsvæsen dengang hvilede på mundlig vidnefast overenskomst, vil finde dette naturligt; det var ikke en varig, men kun en personlig midlertidig overenskomst, den var sket på synoden og altså absolut bindende for den tid, for hvilken den var afsluttet.

Men fortællingen giver i sig selv vistnok anledning til andre tvivlsmål. Forfatteren er partimand og lægger ikke dølgsmål derpå, han skriver ud af flere års lidenskabelige forbitrelse, han har følt sin og klosterets afmagt overfor vilkårlige biskoppers overgreb, det forhen velhavende broderskab sidder forskræmt på sin sidste gård og beråber sig forgæves på biskoppernes voldgift og pavelige legaters domme. Det går ham da som det er gået så mange både før og senere, at han taber oversigten over de tidligere begivenheder. Han

mindes vel, at der har været kæmpet med forskellige grunde, thi således går det jo i hver længere strid, som er rig på omskiftelser, at der tyes til forskellige grunde, at der fremsættes forskellige påstande og at hele sagen efterhånden vinder et noget andet udseende. Men han kan ikke holde disse forskellige standpunkter ude fra hverandre og pointere dem skarpt, og han er desuden alt for meget partimand til at ville stå ved, hvad der på tidligere trin af sagen har været indrømmet eller kæmpet for. Dengang forfatteren nedskrev sin beretning, havde Øm kloster fået dom for, at gæsteriet var et overgreb, og han opfatter derfor enhver tidligere overenskomst som en afnødt indrømmelse, eller finder det i det mindste i sin orden at fremstille den således.

Her er der i virkeligheden et punkt, på hvilket kritiken bør henvende sin opmærksomhed, men dette har Dr. Buchwald ikke fået øje på. Forfatteren kan have eller har vistnok ret i, at Peder Ugedsøn krævede større gæsteri end Peder Elavsøn, der kom for at faste i klosteret, og det er rimeligt nok, at han gjorde gældende, at det kunde munkene nok yde som vederlag for de indtægter, der umiddelbart hidrørte fra bispedømmet — (man lægge mærke til, at der her endnu slet ikke er tale om biskop Svens gave af sit arvegods) —; men stødet til at gæsteriet afløstes kom vistnok snarest fra munkene, der netop dengang må have modtaget Alexanders buller om gæsteriets afskaffelse. Det kunde da vistnok neppe noget øjeblik falde dem ind uden videre at opnå en eftergivelse af en materiel byrde, som havde mange års hævd og sikkert stod i det nærmeste forhold til de indtægter, som bispestolen havde afstået til dem, men det var dog et bekvemt og velkomment udgangspunkt for en underhandling om afløsning. Og om det jo end hører til god politik at undervurdere det man vil opnå, sålænge underhandlingerne er svævende, kan der dog neppe være nogen tvivl om, at det jo er den rette opfattelse, som noget senere kommer frem i samtaler og breve, hvorefter Peder Ugedsøns forlig er en indrømmelse og et bevis på hans frede-

lige og venlige sindelag overfor klosteret. Og var hans efterfølger uden videre gået ind på det samme, vilde der vel heller aldrig være bleven opstillet videregående fordringer fra klosterets side. Som det nu udviklede sig, tog det ene ord det andet og den ene påstand fremkaldte den anden, indtil man stod overfor to uforligelige opfattelser og appellerede til den rå magt og til de pavelige afsendinge.

IV. Abbeden Bo og biskop Tyge.

Efter biskop Peders død opstod der som alt omtalt igen en heftig strid om bispevalget. Efterat alle de kanoniske valgmåder var komne til anvendelse uden at føre til noget resultat, udnævnte erkebiskoppen Jakob Erlandsøn abbeden Arnfast i Ryd kloster i Sønderjylland, men hans valg forkastedes af dronningen, da han var mistænkt for kongemord, og marsken Johannes Kalv søgte ivrigt efter ham i stiftet; på Øm kloster var han ikke mindre end syv gange, idet han åbent udtalte, at han vilde gribe og fængsle Arnfast, om han så fandt ham foran højalteret. Krøniken forsikrer, at han ikke havde sin fod på Øm efter sin vielse, medens han dog vistnok før den tid var kommen der eller vel endog havde havt tilhold der under valget; thi senere anklagedes klosterbrødrene for at huse ham. Da lykkedes det endelig en anden af bispeemnerne i Rom at opnå udnævnelse og vielse af selve paven, det var munkenes senere hensynsløse avindsmand Tyge; stiftet måtte senere betale de 600 mark rent sølv, som valget havde kostet ham.

Tyge kom til landet Vor frue dag i høst (d. 8. Sept.) 1262, et fjerdingår efterat abbeden Bo var tiltrådt i Øm kloster. Samme efterår, siger krøniken, lærte man hans sindelag imod dette at kende; munken Lage blev uden grund overfalden og såret på Rødsmose klostergård, men biskoppen var så langt fra at straffe dette, at han tværtimod tog sig af drabsmændene, der var almuesmænd, og gjorde nogle af dem

til sine landboer, andre til bryder, hvorved de kom ind under hans vårdned.

Det var forgæves at Bo søgte at få overenskomsten med Peder Ugedsøn fornyet, Tyge stod på bispestolens gamle ret og forlangte gæsteriet som det altid tilforn havde været skik; Bo fremsatte da herimod sin påstand på, at gæsteriet i og for sig beroede på klosterets gode vilje og ikke på nogen forpligtelse. I den nærmest følgende langefaste kom det til et sammenstød.

Lørdagen før kyndelmisse, den 27. Januar 1263, melder et bud, at biskoppen ønsker at træffe abbeden hjemme den følgende mandag; de modtager ham efter skik og brug med procession og fører ham til bøn i kirken. Derefter spurgte abbeden ham, om han ikke vilde træde indenfor i stuen, da det var koldt, men han afslog det. Abbeden gik da ind for at se til anretningen, men biskoppen fulgte strax bagefter og fandt stuen mørk på en enkelt prås nær. Derover vrededes han meget og fremførte det senere blandt sine klager til kongen.

Næste morgen bad han om tilladelse til at overvære kapitlet, og da abbeden tog ham med derind, begyndte han at visitere: „jeg er kommen, sagde han, for at visitere og ønsker at vide, om nogen har noget at fremføre imod nogen anden, om I holder eders orden, om I giver almisse ved klosterdøren og hvor meget.“ Abbeden tilbageviste disse spørgsmål. „Herre, sagde han, hvis I har noget andet at fremføre, da sig til; men dette vedkommer ikke eder; vi har visitatorer i fædreabbederne.“ Dermed rejste han sig og istemmede salmen Adjutorium nostrum.

Kort efter forlangte Tyge igen en samtale med broderskabet; han sagde da, dirrende af vrede, at han var kommen for at visitere og for at modtage sit gæsteri; men da de ikke var rede til at modtage ham nu, vilde han komme igen i fasten. Abbeden, som i forvejen havde overbevist sig om, at alle munkene var enige i ikke at ville yde gæsteriet, gjorde

indsigelse herimod ved at henvise til overenskomsten med biskop Peder, men Tyge henholder sig til hvad der er gammel skik og brug (consvetudo). Da tager Bo de to pavebreve frem, af hvilke klosteret ejede det ene i en original udfærdigelse, det andet i en verificeret kopi fra Clairvaux, og gør indsigelse imod, at gæsteri skulde kunne kræves efter gammel „skik og brug“.

Biskoppen fremførte derefter sin anden påstand: „vil I ikke yde efter skik og brug, så bør I yde det for ejendommene i Djurs, og det vil I da ikke kunne negte“. Bo indvendte, at på de ejendomme havde klosteret gavebreve med stadfæstelse af paven, kongen og erkebiskoppen, men Tyge afbrød her samtalen for at gå til bords.

Strax efter modtager Bo så det allerede tidligere omtalte brev og svarer på det; tilsigelsen til gæsteri gentages to gange skriftlig, uden at abbeden gentager sit skriftlige svar, da brevet ikke leveres ham, men kun læses op som stævning.

Biskoppen kom derpå med sit følge på den i brevet nævnte dag, siger krøniken. Her må der dog vistnok foreligge en hukommelsesfejl, da det følgende bestemt forudsætter, at scenen i klosteret foregik askeonsdag, på hvilken dag jo også de tidligere biskopper siges at have indfundet sig, medens brevet derimod bebuder hans ankomst til første søndag i fasten. Der var sendt kokke i forvejen, men de var bleven afviste og kom anden gang med ordre til at tage hvad man ikke godvillig vilde give dem, men umiddelbart efter kom Tyge selv til hest over søen fra Vór kloster med ridende følge. Abbeden modtog ham med ærbødighed, men afviste strax hans fordring. „Er vor mad til rede?“ spurgte han, idet han sprang af hesten. „Det antager jeg nok den er, svarede Bo, men ikke her.“ Bispen pegede op imod den bygning, som kaldtes bispehuset, og sagde: „er det monstro ikke vort hus?“ „Vore munke siger, svarede abbeden, at det er deres hus, ikke eders.“ Derpå trak han et skrift frem og læste det op for biskoppen, det var en appellation til paven, som han i forvejen havde

skrevet for strax at kunne gøre brug af den ved denne forudsete lejlighed.

Forbitret herover trådte biskoppen et trin op til huset og sagde: „vi må have hvad vi trænger til"; derefter sønderbrød han døren ind til kapellet. Munkene talte nu om at sætte magt mod magt og dette blev berettet biskoppen af en klerk fra Ribe, Johannes Piper, som var blandt gæsterne; i det samme lød klosterklokken, og Tyge fandt det nu at være rådeligst at opgive slaget som tabt. Endnu engang lagde en ven af begge parter, Ebbe Ugedsøn, sig imellem for at undgå et fuldstændigt brud; men da abbeden kun vilde modtage gæsterne på den betingelse, at biskop Tyge udstedte en skriftlig tilståelse af, at det kun var gæstfrihed, ikke gæsteri, som var ydet ham, vilde han ikke høre noget om forlig; han satte sig til hest og forlod klosteret.

Næste torsdag, altså vistnok den følgende dag (15. Februar), fremtrådte biskoppen på Åbo sysselthing med klage over abbeden, han påstod at være dreven af gårde med kæp og hug; munkene, sagde han, var bleven sammenkaldte ved klokken for at sætte sig op imod ham. Endvidere påstod han, at man i klosteret fjælede biskop Arnfast og andre kongens fjender. Krønikens forfatter negter ikke blot dette sidste, men også det med klokken; det var et rent tilfælde, påstår han, at klokken kimede netop dengang, det var for at angive hvad tid det var (secunda refectio).

Næste torsdag mødte abbeden sammesteds for at tage til genmæle imod biskoppens sigtelser, men krøniken fortæller ikke nærmere om hvad der foregik på thinge. Det fik heller ingen betydning, thi dagen efter kom en ridder Johannes Kanne, en ven af klosteret, til abbeden og bad ham om dagen efter, som var tamperlørdag (d. 24. Februar), at følge med ham til Århus, for at han og andre venner af klosteret kunde prøve på at stifte forlig mellem ham og biskoppen.

Der var mange gode mænd kommen sammen i staden i den anledning, men det lykkedes kun med stor møje at få

biskoppen til at møde til forlig. Endelig havde de en sammenkomst i et kapel ved domkirken, og her fremsatte biskoppen igen de samme beskyldninger, medens abbeden fralagde sig dem. Da svor biskoppen ham dem på hånd, og alle vendte sig nu imod ham med det spørgsmål, hvorfor han havde båret sig således ad. Abbeden svor da også på, at han aldrig havde set Arnfast, efterat han var bleven biskop, og at der ikke var bleven kimet med klokken for at tilføje biskoppen nogen overlast. Endvidere fremtog han sin stola, lagde den om halsen og udtalte en forbandelse over den, der i dette tilfælde fór med usandhed: over den, som først havde rejst beskyldning mod ham, hvis den var falsk, eller over sig selv, hvis den var sand. Herefter opstod der en heftig scene i kapellet; biskoppen var rasende over, at nogen vovede at lyse forbandelse over ham i hans egen kirke, og de tilstedeværende adelsmænd måtte lægge sig imellem for at forklare ham, at det gjaldt den, som først havde løjet abbeden på. Det endte da med, at biskoppen stævnede sin modpart til møde næste dag (søndagen) ved Dover kirke, hvor da aktstykkerne skulde fremlægges og undersøges. Dermed erklærede de tilstedeværende sig alle tilfredse, thi en fortsættelse af den forargelige strid mellem de to kirker var efter alles mening utålelig, retten måtte have sin gang.

Mødet ved Dover kirke var meget talrigt; klosterbrødrene mødte ikke blot selv i stort antal, men havde sendt alle deres læge arbejdsmænd i forvejen, ligesom de havde tilsagt alle deres bønder og bryder til møde. Biskoppen kom med sit sædvanlige følge og havde desuden sat alle provster og munke af sit stift stævne, de „sorte“ brødre (Benediktinerne) var Cistercienser-brødrenes naturlige modstandere. Bo læste testamentet og privilegierne op, og alle undredes over at høre, hvor vel funderet klosterets ret i den henseende var. Biskoppen tav hertil, men slog ind på en ny vej: „I har kirker i værn, sagde han, dem tager jeg tilbage“. Strax trak abbeden et paveligt stadfæstelsesbrev på Veng kirke frem og læste det

op. Biskoppen afbrød ham og sagde: „alle eders breve er ikke en bønne værd“. Så tog han det på en anden led. „Hvem har valgt dig til abbed, sagde han, hvem har stadfæstet dit valg og hvem har indsat dig imod min vilje?“ Abbeden henviste til faderabbeden, hvis jurisdiktion han var underkastet. Bispen svarer: „jeg bandlyser dig, fordi du kalder dig abbed, og jeg bandlyser broderskabet, fordi det kalder dig abbed, og jeg bandlyser alle og enhver, som kalder dig så.“ Abbeden rejser sig og siger: „lige så let som du bandlyser mine undergivne, lige så let giver jeg dem afløsning: de være løste fra bandet, nærværende og fraværende, i vor herre Jesu Kristi navn“. Nu lagde hans venner sig atter imellem og opfordrede ham til at give biskoppen gode ord, det kunde umuligt gå an at tale således til sin biskop. Men Bo var ubevægelig: „jeg har aldrig fornærmet ham, sagde han, og min eneste forbrydelse er, at jeg ikke kan yde så meget som han vil have“. — Dermed endte dette møde.

I den følgende uge blev alle klosterets bønder tilsagte til møde for biskoppens bryder, således at de kom til at ulejlige sig den længst mulige vej; fra Låsby kaldtes de til Grenå (10 mil i lige linje), fra Assens, syd for Horsens, til Randers, fra Djurs til Virklund ved Silkeborg, steder der alle ligger omtrent i samme urimelige afstand fra hverandre. Nu blev det betydet klosterbønderne, at de foreløbig var under forbud, men at dette snart vilde gå over til fuld bandsættelse, dersom de vedblev at tjene munkene på Øm. Hylende og klagende kom de så til abbeden, som forgæves søgte at berolige dem og få dem til at vise tålmodighed; de kaldtes atter og atter til stævne med biskoppens bryder, de måtte betale bøder og tåle forbud og efterhånden faldt de næsten alle fra deres lovlige herskab for at få fred.

Nu henvendte abbeden sig til biskop Nils af Viborg, kongens kansler, og Johannes Kalv, kongens marsk, og andre gode mænd for at opnå deres mægling; biskoppen svarede, at han enten vilde have sit gæsteri eller selv tage det tifold. De

gjorde da hensynet til bønderne gældende, påsken stod for døren og de ulykkelige våndede sig under forbudet, der vilde udelukke dem fra herrens bord skærtorsdag. Endelig gav han efter og der holdtes et nyt møde i fælles venners nærværelse. Nu vilde abbeden igen komme frem med sine aktstykker, men biskoppen tillod det ikke: „I véd alle, sagde han, at de Århus bisper har havt for skik at gæste Øm kloster 3 uger i fasten, hvorfor dette har sine ejendomme i Djurs. Jeg vil derfor sige Jer, at det nu er min agt at sætte mig i besiddelse af disse ejendomme, med mindre jeg får godtgjort gæsteriet for de 3 år, i hvilke bispestolen stod ledig, tilligemed en bøde, og så for det indeværende år.“ Abbeden gjorde et nyt forsøg på at komme til orde med sit testamente, men Tyge tillod det ikke: han betakkede sig for at få en forelæsning istedenfor gæsteri. „Vi véd nok, sagde han, at I har dygtige skrivere, I kan sagtens få breve efter Jert hoved.“ —

Enhver som læser denne fremstilling uden forudfattede meninger vil føle sig slået af den livfulde fortælling og den indre sandhed, såvel i de enkelte træk som i den hele udvikling. Man vil indrømme sandsynligheden af, at modparten rimeligvis vilde kunnet fremføre adskilligt til at supplere disse meddelelser, og at et og andet derved vilde komme til at stå i et andet lys; men det er ikke des mindre et ypperligt stykke historie, som her bydes os, dobbelt værdifuldt fordi det hidrører fra en tid, som er så sørgelig fattig på historiske optegnelser. Vi får her et indblik i en række forhold, som ellers er os så godt som ubekendte, en kommentar til oldbreve, hvis rette forståelse i forhold til tiden ofte er så vanskelig.

Der er noget pinligt i at skulle komme tilbage til et forsvar for forfatterens sandhedskærlighed, men det vil på dette punkt desuden være ufornødent; thi Dr. B. vilde vistnok være den sidste til at angribe dette parti af krøniken, når forudsætningen for hans opfattelse i dens helhed svigter. Sådanne misforståelser, som at det skulde være „eine vortreffliche reservatio“, d. e. en jesuitisk udflugt, når abbeden forbander

den, som først måtte have sagt ham dette på, „dersom han har talt falsk“[1], er aldeles urimelig og kan kun undskyldes, når de så øjensynligt bærer præg af at være fremsatte bona fide.

Vigtigere er det at komme på det rene med de forskellige mæglingsforsøg og indblandinger af andre i striden, som den udviklede sig før Bos fratrædelse i Juni måned. Mødet i domkirken var lørdagen d. 24. Februar (p. 273: sabbato quatuor temporum, ikke som Dr. B. s. 61 vil: søndagen d. 25.); ved Dover kirke derimod søndagen den 25., selvfølgelig efter gudstjenesten, til „kirkestævne“[2]. Den følgende søndag (4. Marts) stævnes bønderne til møde med bispens ombudsmænd og forbudet begynder; det nye forligsmøde falder da endnu før skærtorsdag (29. Marts).

På dette møde må der rimeligvis være sket noget, som forfatteren ikke på dette sted nævner, men som biskoppen senere sigter til i et brev. Han siger nemlig, at abbeden har „fæstet bøder“ til 4. Maj for de fornærmelser, som vår tilføjede ham i klosteret; forfatteren knytter hertil den oplysning, at der ingenlunde fæstedes bøder, men kun afgaves et betinget løfte om eftergivenhed[3]. Hvorledes dette nu end forholder sig, så kan vi måske deraf slutte, at dette møde fandt sted fredagen d. 23. Marts, før påskeugen, nemlig 6 ugers dagen før 4. Maj, da dette tidsrum i slige tilfælde var en almindelig retstermin. Det er da vel også det rimeligste, at der her virkelig er bleven fæstet en bøde, som biskoppen påstår, men at den kun ikke er bleven betalt, fordi imidlertid andre ting kom ivejen eller biskoppen ikke opfyldte sine løfter.

[1] Side 61. Det hedder nemlig p. 273: cepit maledicere *illum, qui* hoc primitus dixisset, *si* falsum dixerat, et *se ipsum, si* per se vel per suos factum fuisset etc.

[2] Dr. B. sætter aldeles umotiveret de to møder til d. 18. og 19. Marts (søndag og mandag), efterat han selv andensteds har nævnt d. 25. Februar (s. 53). S. 51 sættes de endelig til 17. og 18. Marts.

[3] Pag. 278: emendam, quam nobis — firmastis, que in sexta feria ante ascensionem domini — solvi debuit. Dr. B. har ikke forstået udtrykket emendam firmare, fæste bøder, udlove at betale bøder en vis dag, og får derfor intet ud af denne opgivelse (s. 63).

For forfatteren havde denne sag tabt sin interesse og han kommer kun ind på den, fordi den findes i det brev, han af andre grunde vil indføre i sit skrift. For os har den derimod meget at sige, thi den viser os et nyt led i den oprindelige retsforfølgning, der ikke førte til noget resultat, men dog kaster lys over tidens kirkelige retssædvaner. Biskoppen stævner abbeden til sysselthinget, abbeden møder ugedagen efter for at fralægge sig de gjorte beskyldninger; de gode mænd, hvis egenlige værnething sysselthinget er, lægger sig imellem og sagen går over til privat mægling, biskoppen anvender al optænkelig retstvang, og det kommer til et forlig med bødefæstning. — Derefter kommer det til en langvarig kirkelig procedure, men efter en halvanden års lidelser og frugtesløse forsøg på at opnå noget ad denne vej vender man tilbage til mægling og voldgiftsdom på grundlag af de nationale retsvedtægter.

Imidlertid var de 6 uger gåede og den 4. Maj kommen; sagen havde vistnok i flere henseender antaget en anden skikkelse, ligesom den havde vakt manges interesse, der indfandt sig 5 abbeder fra alle Danmarks hovedklostre for at tage del i kampen for Cisterciensernes rettigheder. Hvad der foregik om fredagen véd vi ikke, men om søndagen affattedes abbedernes klageskrivelser til paven, kardinalerne og de fire fædreabbeder, og om torsdagen, Kristi himmelfartsdag, udstedte 12 gode mænd, nemlig biskop Nils af Viborg, kongens kansler, erkedegnen af Århus og viceerkedegnen af Ribe tilligemed 9 lægmænd, i Århus domkirke et brev, hvori de optog abbeden Bos appellation imod biskop Tyge som retslig udført og af denne uden grund tilbagevist.

Da heller ikke disse forhandlinger førte til noget resultat, nedlagde Bo sin værdighed i nærværelse af abbederne af Tvis og Vidskøl, og Thure, som forhen havde været abbed både i Vidskøl og Esrom, udvalgtes i hans sted. Selv nævnes han for fremtiden blandt munkene i Øm (10. Juni 1263).

Dr. Buchwald har gjort et meget stort nummer af dette abbedskifte; han forkaster selvfølgelig hele fortællingen om,

hvorledes Bo tvang sin afgang igennem, skønt den er så aldeles i stil med alt hvad der forhen er fortalt om ham: „unbedingt wahr wird sein: Bischof Tyge erkannte den Bo nicht als Abt an, dieser trat deswegen seine Stelle nach einer Berathung mit seinen Obern an Thuro ab“ (s. 53).

Ser vi imidlertid rolig på sagen, så stiller det sig en del simplere; at abbederne nedlægger deres værdighed, ofte efter ganske kort tids forløb, er ingenlunde så sjældent; Thure havde, som vi så, alt to gange tilforn været abbed, og gennemgår vi abbedlisten fra Øm, vil vi stadig møde samme fænomen. Den første abbed, Brienus, nedlagde sin værdighed og døde mange år efter i Sorø; den anden, Amilius, døde på samme måde i Vidskøl; den tredje, Vilhelm, blev først abbed i Vidskøl, hvor han nedlagde værdigheden, derpå blev han abbed i Øm, endelig døde han i Vidskøl. Brandanus fulgte efter ham først i Øm, dernæst i Vidskøl; Nikolaus nedlagde værdigheden og gik til Vidskøl; disse 5 var abbeder ialt i 34 år. Af de følgende 10 abbeder før Bo døde de 3 i embedet, én blev biskop og de 6 nedlagde værdigheden. Den hele undersøgelse om Bos afgang, der var så vel motiveret ved hans ubesindige optræden og den skæve stilling, hvori han havde bragt sig, kunde altså med fuld føje have været sparet, den hele række formodninger, beskyldninger og opdagelser med hensyn til Cisterciensernes planer om for fremtiden at undgå ethvert forhold til deres biskopper vilde da være falden bort af sig selv, og intet andet fænomen i vor historie vilde vistnok have givet anledning til at fremsætte dem.

V. Abbeden Thure, Juni 1263—November 1266.

Den nye abbed, som tiltrådte den 11. Juni 1263, begyndte med at sætte sig ind i stridens enkeltheder og dens hidtidige forløb. Han trådte derpå i underhandling med biskop Tyge, men forfatteren véd ikke i det enkelte at opgive, hvad der er forefaldet under disse, eller hvilke forligstilbud der er bleven gjorte. Kun det véd han, at alt var forgæves.

Hovedpunktet i striden er fra nu af klosterets præster og bønder. I sit sidste brev til Bo havde Tyge forlangt, at de munke, som var præster ved klosterets kirker, skulde kaldes hjem senest i løbet af 14 dage, hvis ikke han kunde fremlægge et ganske særligt privilegium, thi efter den kanoniske ret var det utilstedeligt (vel etiam — coram nobis compareatis, docturi quod id poteritis facere de privilegio speciali, cum hoc jure canonum minime permittatur; p. 277 f.). Da dette ikke toges til følge og de påbegyndte underhandlinger ikke førte til noget resultat, skred biskoppen til anvendelsen af magt. Søndagen den 7. Oktober lod han munken Skjalme, der fungerede som præst ved Rødsmose (Rosmos) kirke, gribe på fersk gerning og med en væbnet styrke føre i fængsel, et par heste toges ved samme lejlighed og andre voldsomheder fulgte efter i ugens løb. Dette førte til en ny appellation, som foretoges den 21. Oktober af abbederne fra Esrom, Løgum og Ryd, og hvori der særlig førtes klage over bøndernes ulykkelige stilling, da de var prisgivne en hensynsløs retsforfølgelse og belagte med forbud (p. 281 f.).

Denne fortælling om præsten Skjalme bringer Dr. Buchwald til følgende udbrud: „Und einen Sieg erringt sich hier die Wahrheit über die getrübte Darstellung, die in den späteren Klagen und dem Libellus gipfelt. Lange genug mussten wir durch das Glas des Mönches sehen, wir erblickten Kirchen der Aarhus Diocese, wir schauten wie Weltliche, qui sunt de foro proprio suo, vor dem Tribunal des Bischofs die grauröckigen Conversen. Aber das Prisma brach die Strahlen — jene schwebten in der Luft, diese standen auf dem Kopf. — Jetzt plötzlich schlägt der Zwang der Thatsachen dem Zauberer das Glas aus der Hand und wir sehen eine altbekannte Gegend: Auf dem Kirchhof von Rözmose nehmen die Bischöflichen den Priester Scalmi gefangen. Nun erst zeigt sich, was mit den räthselhaften Landpfarren und den Gerichtssitzungen gemeint ist — Nichts anderes, als die einfache Durchführung des Sequesters über die Praedia in Diursö“ (s. 64). Dersom

den lærde forfatter havde kendt noget til dansk ret, vilde han have afholdt sig fra på dette sted at istemme en sådan sejrssang. Der er aldeles intet „räthselhaft“ i klosterbøndernes retsforfølgelser, lige så lidt som i præsternes arrestation. Biskoppen lader ved sine ombudsmænd alle og enhver i sit stift stævne for helgbrud, og de udtrykkelige frihedsbreve, som gives enkelte stæder på ikke at stævnes udenfor den nærmeste egn, viser tilstrækkeligt hvad biskopperne i den henseende tillod sig[1]. Den nævnte „Libellus“ udfører tydeligt nok billedet af de trakasserier, som denne retsform tillod prælaterne. Alle abbediets bønder stævnedes nemlig på samme dag til møde på forskellige steder; der blev her givet dem sag for helgbrud og den samme dag bestemtes til deres vedermål. Derved blev det umuligt for dem at yde tylvteréd og de lovfældedes derfor alle — (eden skulde nemlig aflægges af naboerne, og de var stævnede hver til sit) —; det stilledes dem nu frit for at opgive tjenesteforholdet til klosteret eller betale høje bøder, eller i andet tilfælde komme under forbud. Samme fremgangsmåde gentoges oftere med hver af dem, og følgen heraf var naturligvis et almindeligt frafald (p. 293). Der er altså i dette slet ikke tale om klosterets gods som sådant, om bøndernes landgilde e. l., hvad biskoppen gør. det gør han i dette tilfælde som håndhæver af den kirkelige lovgivning, og det er et misbrug af hans jurisdiktion i sager angående helgbrud, de samme, hvis sagefald havde tilhørt klosteret, indtil det for en tid overdroges til Peder Ugedsøn. Hvad derimod forfølgelsen af præsterne angår, da har vi jo biskoppens egen forklaring af dens betydning, han negter sit samtykke til fremtidig at anerkende de af klosteret i sine egne kirker og af sin egen midte beskikkede præster. Hele broderskabet er af ham belagt med forbud og det er da, som han siger, in contemptum clavium at de fortsætter sakramenternes forvaltning (p. 277).

---

[1] F. ex. Åbenrå skrå, k. 31: Dom. episcopus nullum civem citet ultra curiam Hesel, pro quo de quolibet matskap duos cupreos denarios debet habere. Det ligger alt heri at Jydske lovs simple bestemmelser i den henseende ikke er bleven overholdte.

Der ligger intet somhelst andet i hvad der fortælles om Skjalmes fængsling end hvad her er fremdraget, og krønikens forfatter har her intet røbet, intet indblik givet i noget, som han ikke forhen vidtløftig har berettet om. Biskoppen misbruger, eller bruger om man vil, sin rent kirkelige myndighed til at forfølge og ødelægge klosterets bønder såvel som dets præster, for munkene er der intet andet at gøre herimod end at søge pavens beskyttelse, siden kirkeprovinsen ingen anerkendt erkebiskop har. Om han samtidig har virkeliggjort sin trusel med hensyn til klostergodsets fuldstændige beslaglæggelse, siges der intet om, men det vilde selvfølgelig have været et endnu yderligere gående skridt, så forfatteren vist neppe vilde have fortiet det, om det var kommen så vidt.

Samme vinter sendtes derpå tvende brødre, Lavrentius og den tidligere abbed Bo, til Rom for at føre klosterets sag; deres fuldmagt er udstedt den 28. Januar 1264. Da tog pave Urban sig endelig af sagen; den 22. Maj beskikkedes abbederne i Ringsted og Nestved, og kort efter, da man rimeligvis havde gjort paven opmærksom på, at disse mænd neppe kunde kaldes uvildige dommere, siden de var Benediktinere („sorte brødre“) og sorterede under Tyge som midlertidig biskop i Roskilde, tillige prædkebrødrenes provincial i Danmark, til at pådømme sagen. Domprovsten og erkedegnen i Slesvig beskikkedes samtidig til at varetage klosterets interesser og forsvare dets personer og gods mod vold og ødelæggelse. Da denne afgørelse imidlertid blev uden resultat, skal vi ikke nærmere indlade os på de derom udstedte forretningsmæssige breve, lige så lidt som vi skal indlade os på den nye voldsgerning, som biskoppen begik ved at lade 3 munke, som var på vej til Vendland for at købe korn, gribe, mishandle og udplyndre i Horsens. Noget bidrag til stridens gang giver det ikke.

Så afsiger de tvende biskopper deres voldgiftskendelse, den 26. November 1264; klosteret foretrak den for de sorte abbeders dom. I fasten 1265 skal Tyge altså have gæsteri;

men, siger forfatteren, han kom med et så stort følge, at klosteret neppe kunde yde hvad der krævedes; der var 100 ryttere og mange til fods og ikke en af dem forlod ham i de 3 uger. Tilmed vedblev ombudsmændene at forfølge klosterets bønder. Det var derfor en glad dag for brødrene, da de hørte, at Guido af Cisterciensernes orden var bleven udnævnt til pavelig legat i Danmark (11. Juni 1265).

Strax skriver Cistercienser-abbederne til ham og fremfører deres klager (p. 288); det fører imidlertid ikke til noget, før legaten personlig er ankommen til riget, da må klagen være gentagen, thi endelig den 21. Maj 1266 skriver Guido fra Roskilde til biskop Tyge. I dette brev opregnes alle klagerne i en lang række. Böndernes helgbrud ser man bestod i, at de hørte messe af de forbudne præster; klosterets avlsgårde, som tillige var præstegårde, blev hærgede, riddere og høvdinger fik anvisning på at fare frem mod bønderne som de syntes bedst. Om gæsteriet siges: I afnøder dem hvert år 3 ugers gæsteri for eder selv og et talrigt følge til hest (trium ebdomadarum procurationes ab eis pro vobis magnaque caterva equitante vobiscum annis singulis extorquetis). At alt dette strider mod ordenens pavelige friheder, følger af sig selv (p. 289 f.). Da dette brev ikke frugtede, gentog legaten noget senere sin påmindelse, og dette brev er dateret Roskilde, men uden opgivelse af dagen, det er da vistnok fra hans andet ophold i denne by, i Avgust måned. Kort derpå finder vi ham i Ribe, og herfra afgår det tredje brev til Tyge, i sidste halvdel af Avgust, hvori han stævnes til personligt møde i denne stad. Da biskoppen ej heller efterkom dette pålæg, skønt kongen samtidig opholdt sig der, stævnedes han anden gang til Slesvig (i September), tredje gang til Lybek, hvor Guido var i Oktober og ind i November måned. Her fik abbeden Thure, som var fulgt med ham, lejlighed til på en fuldtallig synode at læse et klageskrift op, som indeholder hovedpunkterne af de sidste års forfølgelser og efter forfatterens påstand fremkaldte stor bevægelse blandt de tilstedeværende; for legaten var hele denne

sag dog af underordnet vigtighed, da han netop nu havde foretaget sig et afgørende skridt i kirkestriden i Danmark ved en betinget bandlysning over kongen og et almindeligt forbud (den 30. September i Slesvig). Thure fulgte da med i det store følge, da Guido drog til Bremen, her blev han syg og måtte stanse, ligesom alt hans ledsager fra Øm havde måttet lades tilbage i Stade. Imidlertid vedblev erkebiskoppen Jakob Erlandsøn at følge med til Magdeburg, og herfra skrev da legaten endelig til den udvalgte biskop Bonde i Slesvig (den 30. November 1266) og overdrog ham hele sin myndighed som legat for denne sag mellem biskop Tyge og Øm kloster; særlig pålægger han ham at tage sig af de forurettede bønder.

Dermed kom striden ind i et nyt spor; men før vi følger den ind på dens sidste stadium, skal vi dog se endnu en prøve på Dr. Buchwalds fantasirige kritik. Denne sygdom i Bremen forekommer ham højst mistænkelig, noget sådant sker ikke for ingen ting, netop i et afgørende øjeblik. „Willkommener konnte dem Thuro nichts kommen, als gerade zu dieser Zeit seine „corporis invalitudo“, denn sie wälzte die Verantwortlichkeit für alles Folgende auf Jacobs Schultern. Nicht Thuro ist es, der den Bannstrahl gegen Tyge schmiedet, will das Exordium sagen, er ist nur ein leidender Mönch, es ist Jacob, der das Geschoss richtet, es ist der Cardinallegat selber, der es abdrückt. Deutlich genug verräth diese feine Zeichnung den Geist, aus dem sie erwachsen ist. — — Der arme Thuro war ja im entscheidenden Moment — krank gewesen!“ (S. 78 f.) Tillægger da krøniken denne omstændighed nogen betydning? Ikke den ringeste; den fortæller begivenhederne, som de udviklede sig i tiden, den omtaler de indtrufne hændelser, hvorfor skulde den da ikke medtage også dette træk? Forfatteren kommer ikke senere tilbage til det. det omtales ikke i noget aktstykke, krøniken selv har sandelig ikke præg af et sådant. Det siges jo ganske ligefrem, at Thure til det yderste anstrænger sig for at opnå en afgørelse af legaten, det siges, at han overdrog erkebiskoppen at føre sagen videre

på hans vegne; hvad betydning har da denne tilfældighed? Hele denne mistanke er greben ud af luften.

VI. Biskop Bonde af Slesvig, 1267.

„Wir treten an eine der dunkelsten Partien des Exordium heran, aber auch an die interessanteste.

Aus den Falten des künstlich gewobenen Vorhanges, womit der Mönch von Øm die Scenen der Geschichte zu verdecken bemüht ist, schaut mit einem Male das Antlitz des Mannes hervor, der die ganze Machinerie des Kirchenstreites in Bewegung gesetzt hat und erhält. Herzog Erik Abelson lässt auf dem Ting von Hiælmæzlof einen Schutzbrief für Øm verlesen". (Dr. Buchwald, s. 79.)

At dette krønikens sidste parti skulde være det interessanteste, beror sikkert på en miskendelse af den betydning, som må tillægges fortællingen om selve den hjemlige retstrætte med alle dens forhandlinger og voldsomheder, og i henseende til historisk fremstilling tåler det aldeles ingen sammenligning med beretningen om Bo og Tyge. Men på den anden side er det en selvfølge, at emnet får en anden interesse ved at bringe den særlige strid i Århus stift i en vis forbindelse med den samtidige store kirkestrid og den politiske konflikt mellem kongen og hertugen af Sønderjylland, og de strøjflys, der herved kastes ud over denne, giver krøniken sin plads mellem kilderne til fædrelandets historie i de større forhold.

For imidlertid også her at holde det rette mål ved bedømmelsen af begivenhedernes betydning og forfatterens forhold til kendsgerningerne, er det nødvendigt først at samle i kronologisk orden, hvad der meddeles os.

Den 3. Februar 1267 stævnede biskop Bonde af Slesvig som legatens fuldmægtig biskop Tyge til møde i Flensborg den 12. Marts, lørdagen efter første søndag i fasten. Stævningen overdroges til Sortebrødrenes prior i Århus. Da Tyge havde modtaget den, fór han op i det højeste raseri; han drog

strax til hoffet og klagede for kongen: aldrig var en sådan beskæmmelse overgået nogen biskop tilforn, selv den kongelige værdighed var af abbeden trådt under fødder ligeoverfor legaten. Kongen blev yderlig opbragt herover og truede klosteret med tabet af alt sit gods, hvis man ikke forligte sig med hiskoppen, abbeden truedes med fængsel.

Herefter fulgte en fælles henvendelse af otte Cistercienserabbeder til kongen; de forsikrer ham højt og helligt, at ingen har nedsat hans værdighed for legaten, at biskop Tyge har gjort Øm kloster til genstand for en række forfølgelser og voldsomheder, som kun kongen kan afvende for at frelse klosterets tilværelse. Kan den verdslige arm ikke skaffe dem retfærdighed, så nødes de til at ty til deres kirkelige overhoved og hvem han beskikker.

Omtrent samtidig læstes på Hjelmslev herredsthing, der dengang udentvivl var klosterets værnething[1], et brev af hertug Erik af Sønderjylland, udstedt den 23. Februar, i hvilket han kundgør, at han har taget Øm kloster i sit værn og byder alle og enhver at afholde sig fra dets gods og tjenere, da det tilkommer ham at holde enker, faderløse, umyndige og klosterfolk ved deres ret og fred (p. 297: cum spectat ad nos, viduas, pupillos et orphanos ac claustrales fovere in jure suo). Rimeligvis har hertugen herved tænkt på Jydske lovs bekendte udsagn: „Det er konungs embed og høvdings, i landet er, at gemme domme og gøre ret og frelse den, der med vold tvinges, såsom enker og værgeløse børn og pilgrime og udenlandske mænd og fattige mænd, dem overgår tiest vold“. Han er da optrådt som en af rigets høvdinger, som rigets hertug i ældre betydning, således som Knud Lavard holdt over lov og fred i hele riget. For så vidt har dette brev en overordenlig interesse for hertugdømmets historie, hvad enten det er et led i striden med kongen eller ikke. Hertugen var ikke blot Dux

[1] Nu ligger klostertomten i Tyrsting herred, men den nuværende herredsgrænse synes at være af senere oprindelse, medens Sønder å mellem Guden og Mos søer danner den naturlige fortsættelse af skellet både nordpå og østerpå.

Jutie, men Dux Dacie, hertug i Danmark, en selvskreven beskytter af alle forurettede i riget. Vi behøver kun at gå 18 år tilbage i tiden for at finde et lignende brev udstedt af hans fader hertug Abel for Esrom kloster (28. April 1249, Thorkelin I 169), og dersom flere af vore klostre havde bevaret deres diplomatarier, vilde der vistnok findes flere af samme slags. Det er altså et stort spørgsmål, om der i hertug Eriks brev foreligger et politisk overgreb eller ikke. At det er udstedt efter opfordring af biskop Bonde, må vel ansés for utvivlsomt, og der foreligger intet bestemt om, at der dengang var fjendskab mellem kongen og hertugen. Få måneder i forvejen havde de kongelige sendemænd til legaten i Slesvig indrømmet, at forholdet mellem frænderne var godt og at der var fred og forlig mellem kongen og hertugen, så Slesvig ikke af den grund kunde vrages som mødested, medens man dog fastholdt, at det lå for nær rigets fjender[1]. Følgen af dette beskærmelsesbrev for Øm var imidlertid, at kongen igen fór op i vrede mod hertugen og klosteret, en virkning, som munkene fornuftigvis ikke kan have forudsét, men som ikke des mindre kan have været velbegrundet i det forhold, hvori hertugen stod til de fordrevne prælater eller i alle tilfælde formodedes at stå i til dem. Men så meget synes vist, at hertugens brev er et stærkt indicium mod den antagelse, at der var et oprindeligt og dybt begrundet forhold mellem ham og prælaterne, eller at dette endog lå bagved den hele kirkestrid. Jakob Erlandsøn opholdt sig længe i sit stift efterat striden var begyndt, og det var ham om at gøre idetmindste at kunne blive i sin kirkeprovins og det danske rige. Derfor blev Slesvig et naturligt tilflugtssted for ham, og det at han fik et fristed her

---

[1] — est (dux) regis vasallus ratione ducatus et se receperunt in amicitiam et gratum ad invicem tanquam consanguinei et est bona pax et firma inter eos. — — Stedet er ikke mistænkeligt propter ducem, cum bona pax esset inter ducem et regem et boni essent amici, sed propter inimicos, quos dicebant regem et reginam habere in vicino, tamen extra regnum. — Guidos dom, Slesvig d. 30. Sept. 1266, i Cronica et cartularium monasterii de Dunis (1867) p. 600 ff. Jeg skylder Dr. Fridericia en tak for at have gjort mig opmærksom på dette aktstykke.

medførte ingenlunde noget dødeligt fjendskab mellem hertug og konge. Hvor tåbeligt vilde det ikke ellers have været, at hertugen i året 1264 gav biskop Peder af Roskilde en formel erklæring for at han ikke havde deltaget i overfaldet på Sælland! Vistnok var der jævnlige rivninger mellem de to grene af Valdemarernes slægt og mere end éngang antog de karakteren af en kamp om kronen, til hvilken begge huse havde samme ret; men de udartede ingenlunde i den grad, at et vedvarende og dødeligt fjendskab var følgen. I det hele skiftede folk dengang så ofte parti og forhold i de vigtigste anliggender, at man må være varsom med at søge for dybt i deres venskab og fjendskab.

Den 28. Marts 1267 gentog biskop Bonde sin stævning til Tyge, denne gang ved abbeden Johannes af Løgum kloster, og tredje gang ved abbeden af Tvis, der siges ikke hvad dag. Påsken faldt i dette år på den 17. April, og krøniken fortæller, at man i Øm kloster fra den tid af modtog det ene kongebrev efter det andet med påbud om at underkaste sig biskoppen, der kom ialt 6 sådanne breve fra påsken til St. Andreas (30. November). Allerede det første af disse synes at have forskrækket abbeden således, at han rømmede fra klosteret natten til den 3. Maj for ikke at falde i biskoppens hænder; han gik til Sønderjylland og opholdt sig her i de to Cistercienser-klostre Løgum og Ryd, og af og til også i Slesvig, hvor han opsøgte erkebiskoppen og den tilforordnede legat, biskop Bonde.

En ny voldsgerning var da fornylig øvet mod klosteret; tirsdagen i påskeugen, d. 19. April, ranede præsten i Birke, hr. Bent, to heste af klosterets stod ved Svejstrup; to munke fra Øm, præsterne Bjørn og Johannes, aflagde den 7. Maj enslydende edelig forklaring derom i Gråbrødrenes kloster i Slesvig. Alligevel mødte den samme præst Bent som biskop Tyges fuldmægtig efter den tredje stævning til Flensborg, den 21. Maj; abbeden gjorde indsigelse mod hans berettigelse til at gå i rette, da han var en bandsmand på grund af sit forhold

til klosteret. De tvende vidner fremførtes og deres vidnesbyrd undersøgtes nøje af biskop Bonde i forening med biskop Esger af Ribe, og man kom til det resultat, at Bent måtte afvises. Der lagdes derfor biskop Tyge en ny dag fore, til dagen efter st. Ibs, den 26. Juli, i Slesvig. Da han atter udeblev her, nedlagde Thure påstand på at få en dom over ham såvel for retløse som for sagen, og denne opfordring efterkom Bonde den 3. Avgust ved en dom, afsagt i Slesvig domkirke, i nærværelse af erkebispen, biskop Peder og mange andre gode mænd, læg og lærd. Den lyder på bandsættelse for retløse og fuldt vederlag til klosteret for den ved retstrætten forårsagede skade. Denne dom stadfæstedes den 2. Sept. 1267 af Guido i Lybek.

Medens dette foregik i Sønderjylland, gik det selvfølgelig ud over de ulykkelige brødre på Øm; krøniken fortæller om deres lidelser, bøndernes frafald, munkenes adspredelse, de tilbageblevnes fattigdom og angest. Som det plejer at gå, demoraliseredes broderskabet og det gamle sammenhold svigtede i ulykken; mange tænkte kun på deres egen sikkerhed, søgte at bjerge hvad der endnu kunde reddes og opgav det strænge ordensliv indtil videre. De tilbageblevne vovede ikke at gå udenfor klosterets mur, hvert øjeblik ængstedes de ved efterretninger om at nu kom deres forfølgere, den ene gang efter den anden gravede de deres hellige kar og privilegier ned i jorden for at unddrage dem enhver undersøgelse. Imidlertid fik de bud på bud fra kongen; ved gode venners hjælp og altid nye udflugter lykkedes det dem længe at trække tiden ud, indtil endelig abbeden, som imidlertid var vendt tilbage til klosteret alle helgens dag, fik en sidste befaling til at indfinde sig hos kongen med løfte om frit lejde. — På dette sted ender krøniken.

Hvad der ses, beror ofte på øjnene, som ser, siger man. Her har vi et exempel. „Die Thatsachen reden offen“, siger Dr. Buchwald; „die Intrigue, in die Guido verwickelt ward, liegt klar vor Augen. Thuro oder Jacob hatten den Cardinal

bewogen, den Bischof von Schleswig zum subdelegirten Richter zu ernennen. Dieser stand aber unter dem Schutze des Herzogs und somit wurde Erik Abelson activ in den Strom der Ereignisse herein gezogen. Man hatte ihm einen Rechtsgrund in die Hand gespielt, gegen den König aufzutreten. Das musste diesen erbittern, der friedliche Vergleich war abgeschnitten, das Anathem musste in Kraft treten — und dann, hoffte man, stand dem Prätendenten der Weg zum Throne offen" (s. 88).

Man tænke sig, hvor dybt dette anslag var lagt! I Øm kloster ser hertugen endelig den hank, i hvilken han kan tage for at ryste det danske rige; han har havt kongen siddende i sit slot på Als som dreng uden at benytte lejligheden til at tage hans rige, men da var der heller ingen allierede at finde på Øm! Nu derimod, endelig er lejligheden der; hans beskærmelsesbrev læses op på Hjelmslev herredsthing, det er det første slag som rammer kongeriget; og nu følger der slag i slag: bisp Bondes brev udgår til tre abbeder, Tyge stævnes, efter et halvt års retløse sættes han i band i Slesvig domkirke. Kongen føler, at han skal slå et sidste slag for sin krone, han stævner abbeden for sig for at få rede på sagen, — da afbrydes krøniken og vi må andensteds fra slutte os til, at riget dog ikke dengang gik over til hertugslægten! Hvor må vi ikke være denne munk taknemlig for at han har opbevaret mindet om denne overhængende fare. Men det er at håbe, at der ved at granskes med lignende nidkærhed som den, der her er anvendt, kan findes endnu mange lignende vel overståede farer, som vort fædreland har været udsat for!

Enden på Øm klosters strid med biskop Tyge kendes ikke, men den må vistnok være hidført kort efter. I det af bisperne Nils og Esger mæglede forlig var der jo et grundlag, som kunde bruges ved en voldgiftsdom af kongen, men sandsynligere er det vel, at klosteret afløste sin forpligtelse til gæsteri ved at opgive en eller anden indtægt, som vi senere

ser Løgum kloster gøre. I året 1270 optræder i alle tilfælde kong Erik som dets beskytter i et brev om gården Pugetorp.

Om Thure siger en senere optegnelse i klosterkrøniken, at han var abbed i næsten 5 år; han opgav altså værdigheden før Juni måned 1268 og efterfulgtes af Johannes fra Dover, som alt engang tilforn havde været abbed; hvad der er fortalt om klosterets lidelser i hans tid, siges der, har han selv ladet optegne (p. 264). Måske det da kan være tilladt at formode, at han er bleven nødt til at nedlægge sin værdighed for kongen, for at klosteret kunde opnå forlig, og at dermed tillige krønikeskrivningen af sig selv er ophørt netop på dette punkt.

Men således som den er, vil den altid være et af vore værdifuldeste kildeskrifter fra middelalderen og særlig en perle i vor fattige klosterliteratur. Dr. Buchwald har indlagt sig en virkelig fortjeneste ved at tage den frem til selvstændig undersøgelse og der skyldes ham tak for adskillige bidrag til den rette forståelse af texten. Men i sin helhed har han uden al tvivl gjort den blodig uret ved sin uskånsomme kritik.

SLESVIGS GAMLE STADSRET.

(1880.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1880, S. 1—46. Et Tillæg (S. 44—46), indeholdende Uddrag af Husby Herreds Regnskab for 1660—61, er ikke medtaget i nærværende Udgave. — Her med nogle Tilføjelser af Forfatteren.]

De tyske bidrag til oplysning af vor middelalders historie vedbliver at melde sig. Dr. G. v. Buchwalds studie over Øm klosters strid er hurtig bleven efterfulgt af Dr. P. Hasses „Untersuchungen zur dänischen Rechtsgeschichte: Das Schleswiger Stadtrecht“ (Kiel 1880). En dansk læser vil i denne bog træffe samme villige anerkendelse af Sønderjyllands ældgamle danskhed og samme fortrolighed med Nordtysklands middelalders historie, således som den i den nyeste tid klarer sig ud af det ihærdige arbejde med Hansestædernes rige arkivskatte. Og ikke mindre vil man her genfinde samme livlighed i tankens spring og i stilens vendinger som hos doktorens lærde forgænger, og den samme elskværdige sikkerhed i overbevisningen om at kunne magte selv de vanskeligste spørgsmål i Nordens indre og ydre historie, når man efter at have sat sig ind i Tysklands udvikling anvender nogen tid på at gøre sig bekendt med en række danske arkivalier og et par nyere arbejder. Det er da ikke mere end billigt, at den højtærede forfatter møder samme indsigelse fra dansk side; ikke fordi nærværende forfatter noget øjeblik smigrer sig med det

håb at kunne formå ham eller ligesindede til for fremtiden at vise større varsomhed i behandlingen af nordiske emner; thi det synes endnu ikke at være lykkedes Nordtyskerne (således som Sydtyskerne med den højtfortjente Konrad Maurer i spidsen) at få øje for den nordiske udviklings ejendommelighed, at indsé nødvendigheden af at begynde behandlingen af Nordens historie med omfattende og indtrængende kildestudier, med en fyldig og pålidelig kundskab til landets sprog. Men det bør gøres for selve den nordiske læseverdens skyld. Det er dog i høj grad sandsynligt, at en sådan indsigelse herhjemme kunde hindre en alt for hurtig og tankeløs tilegnelse af de nye lærdomme, som truer med at berøve os alt fodfæste i vor middelalders historie. Thi hvis ikke alle julemærker skuffer, hvis alle de løfter og antydninger, som alt er fremsatte, skal indfries i de kommende år, så er dette kun begyndelsen på en hel invasion, der truer med at lægge vor historieskrivning i fremmedes hænder og forvandle vore fædres stolte minder til en dårlig kopi af Hansestædernes herlighed. På dette vilkår kan intet samarbejde finde sted.

Det er kun hovedemnet for Dr. Hasses bog, som her skal optages til drøftelse; de talrige, næsten utallige sidespring på lovområdet skal her lades ude af betragtning, da de forhåbenlig vil finde deres tilbørlige vurdering på et andet sted. Det skal her være opgaven, ligesom ved omtalen af Dr. Buchwalds afhandling om Øm kloster (ovfr. s. 129 ff.), at fremstille sagen i hele sin sammenhæng, så læseren selv vil kunne dømme om det nye lys, der fra Dr. Hasses bog falder over vor ældre historie.

I. Slesvigs betydning i den ældre middelalder.

Det er en stiltiende forudsætning for Dr. Hasses studie, at der ikke i Danmark fandtes egenlige købstæder med særegen ret, før Lybeks exempel i Valdemar II's tid fremkaldte en lignende udvikling heroppe. Vi skal her holde os til det

foreliggende særtilfælde, Slesvig og dets i stadsretten omtalte privilegier af kong Sven; men før vi kan henvende opmærksomheden på disse, vil det være nødvendigt at undersøge stadens tilstand i det 12. århundrede i det hele taget, dens større eller mindre betydning, dens handelsforbindelser og sandsynlige velstand.

Det er da først en ikke unødvendig indrømmelse, som den ærede forfatter må anmodes om at gøre os, at en købstads tilbagegang i tidens løb i og for sig må være en historisk mulighed; selv Lybeks exempel kan her påberåbes. En sådan mulighed kan derfor heller ikke for Slesvigs vedkommende forlods benegtes, og dog er det øjensynligt slet ikke kommen i forfatterens tanke, at denne mulighed efter alle historiens vidnesbyrd endog har været en håndgribelig virkelighed. Hvad der i så henseende foreligger, lader sig ikke affærdige som fraser, og det har intet somhelst at gøre med det 17. århundredes overdrivelser. Lad os gennemgå de historiske efterretninger og de endnu foreliggende bevislige minder.

Saxe siger som bekendt i anledning af kong Svens og de tyske hjælpetroppers hærværk i Slesvig havn (1156) følgende: „Quo facto non solum advenarum in posterum frequentiam deturbavit, sed etiam splendidam mercimoniis urbem ad tenuem angustumque vicum redegit“ (p. 713). Dette vidnesbyrd af en dansk forfatter, som havde de bedst mulige samtidige hjemmelsmænd, om en dansk købstad, der endnu på hans tid hørte til rigets mærkeligste, lader sig ikke omstøde. Han kan have taget fejl med hensyn til det nøjagtige tidspunkt for stadens tilbagegang, han kan have overvurderet et enkelt faktum og oversét andre dybere liggende grunde, der virkede nok så meget, om end mere i det skjulte; men at der havde fundet en tilbagegang sted i Valdemarernes tid, det må efter Saxes ord ansés for en i Danmark i slutningen af århundredet vitterlig og uomtvistelig sag.

Vi mangler da heller ikke vidnesbyrd om stadens tidligere betydning; lad os kun mindes kong Eriks belejring her i en

hel vinter (1131—32). Ud på efteråret kom kong Lothar til Danevirke, hvor han stødte på uventet modstand af en „uhyre“ hær; han lod sig købe bort af kong Nils og hans søn og drog mod Venderne; men Erik, som efter aftale med ham var kommen til Slesvig, blev nu indesluttet af sin modstander og udholdt en langvarig belejring i den hårde vintertid, idet Slien lagde til og han blev angreben både fra landsiden og fra isen[1]. En stad, som kan udholde en sådan belejring m. h. t. forsvar og forråd i alle retninger, må tilvisse være både folkerig og rig på hjælpekilder; thi Slesvigs beliggenhed er alt andet end heldig i den henseende, ligesom det neppe i sin senere historie kan opvise et sidestykke til dette forsvar. I de følgende borgerkrige spiller det da også en aldeles selvstændig rolle; medens det øvrige Jylland holder med Mågens, vedbliver Slesvig at vise Erik Emun sin hengivenhed, indtil så kong Nils finder sin død i dets gader og Erik belønner det for sin troskab. Senere stiller byen sig på samme måde i kampen mellem deres sønner, og ved siden af Knuds jydske flåde træffer vi på det vendiske korstog (1147) kong Sven med sin flåde fra „Hedeby“. Og ikke mindre kan vi følge staden op i tiden til Knud Lavards og dronning Margretes tid, da kampen mellem Danske og Vender for en stor del drejede sig om denne bys forsvar, — til Adam af Bremens tid, da den omtales som en betydelig handelstad, — og til en endnu fjernere alder, da efter runestenene fra Sven Tjugeskægs tid „kæmperne belejrede Hedeby“, eller da kong Ælfreds nordiske hjemmelsmænd omtalte den samme by som midpunkt for søfarten i de nordiske farvande.

Hvad nu Slesvigs særlige handelsforbindelser angår, da kan vi først minde om Adam af Bremens omtale af dem (1070—80): „Ex eo portu naves emitti solent in Sclavaniam vel in Suediam vel ad Semlant usque in Græciam“ (4, 1) og den senere tilføjelse til fortællingen fra året 1066: „Ipso eodem-

[1] Annalista Saxo 1131. Saxo p. 646 f. Helmold I 51. Scr. r. D. I 138.

que tempore Sliaswig, civitas — opulentissima æque ac populosissima, ex improviso paganorum incursu funditus excisa est" (schol. 82). Om betydningen af disse ord kan der selvfølgelig disputeres, man har tidligere vistnok overdrevet, men man kan også utilbørligt undervurdere den; det er dog ord af en velunderrettet forfatter, som kunde misforstå de politiske forhold, men neppe helt tage fejl af de rent sociale.

Hvad der imidlertid er hævet over enhver tvivl, er de endnu tilstedeværende vidnesbyrd om stadens handelsforbindelser dengang og i det følgende århundrede. Som det turde være tilstrækkelig bekendt for danske læsere findes og fandtes der i og omkring Ribe en hel række kirker, som i det 12. eller begyndelsen af 13. århundrede er byggede af tras eller vulkanske tufsten fra Eifelbjergene ved Rhinen; selve domkirken, hvis opførelse er påbegyndt i århundredets første menneskealder (af biskop Thure, † 1134), har oprindelig været opført af dette skrøbelige men let håndterlige materiale; hertil har sluttet sig en kreds af henved 20 købstad- og landsbykirker i den nærmeste omegn. Ved Rhinen og i Holland genfindes det samme i kirker fra det 11. og 12. århundrede.[1]

Om Ribe siger Adam af Bremen: — „alio cingitur alveo, qui ab oceano influit, et per quem vela torquentur in Fresiam, aut certe in Angliam vel in nostram Saxoniam" (4, 1), og hertil siger en anmærkning om vejen vesterpå: „de Ripa in Flandriam ad Cincfal velificari potest duobus diebus et totidem noctibus" etc. (schol. 96). Saxes omtale af byen i anledning af Mågens Nilssøns bryllup svarer hertil: „Illuc siquidem frequens navigiis portus oppido splendidam mercium varietatem importat" (p. 629)[2].

Men denne handel var ikke udelukkende forbeholdt Ribe, den strakte sig til de sønderjydske Frislande, der endnu i det

---

[1] J. Helms i Kirkehist. samlinger III 586 ff. 598. Årbøger 1870, s. 142 ff. Høyens skrifter II 70 fl.

[2] Terpager s. 688: 1271 tillades det Ribe at udføre flæsk, korn, heste osv. til Flandern.

14. århundrede får beskærmelsesbreve af Flanders grever, og helt over til Slesvig. Traskirkerne kan følges uden afbrydelse ad hele denne vej, og der kan efter forholdenes natur og dette emnes skrøbelighed ingen tvivl være om, at det jo kun er levninger af hvad der til sin tid har været at finde af disse mindesmærker, især på Vesterhavsøerne. Endnu den dag idag findes der spor af oprindelige trasbygninger i følgende kirker i Slesvig stift, der som en sammenhængende række slutter sig til den sydligste i Ribe stift, nemlig Brøns. På Sild findes Kejtum St. Sørens og Morsum St. Mortens kirke, dernæst hovedkirken på Før, St. Johannes, og St. Hjælper på Pelvorm. Endvidere i Ejdersted kirkerne i Tønning og Koldenbyttel, længere oppe ved Ejderen Svavsted og ved Trejå Hollingsted. Dermed er vi nåede op til højden af Slesvig; i denne by findes der endnu tydelige levninger af tras i domkirken[1], Mikkelskirken og Johanneskirken, og der haves pålidelige efterretninger om, at også de andre kendte kirker fra middelalderen var byggede af samme emne, nemlig Vor frue kirke på Holmen og Drottens kirke i den egenlige stad, altså ialt mindst 5 traskirker i og ved byen[2]. Her skal kun denne kendsgerning holdes fast, idet jeg dog iøvrigt skal tillade mig at henvise til, at jeg andensteds har anført grunde for den antagelse, at stendomkirken i Slesvig var ikke lidet ældre end den i Ribe og særlig ældre end Harald Hårdrådes hærtog, på hvilket den udplyndredes, men ikke blev ødelagt[3]. Hvad vi i alle tilfælde kan gå ud fra som ubestridelig godtgjort ved denne forekomst af den vulkanske tras fra Eifel som bygningsemne, er en handelsforbindelse mellem Slesvig og Vesterhavslandene. Når stadsretten altså sætter en vis told for hvert vognlæs, som fra byen føres til Huglstad ved Spangebæk (Rejdå), så må dette vel forstås i henhold til den efterretning i en sønderjydsk år-

---

[1] [Senere Tilføjelse:] Nægtes af Høyen s. 71.

[2] Trap, Hertugdømmet Slesvig, ss. 193 f. 200. 255. 271. 2?5. 244. 541. 547. 555 557 f. Jensen, Kirchliche Statistik, s. 1052 f.

[3] Den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 777 f.

bog, at kong Sven i året 1151 lod danske ledingsskibe trække over land fra Slien til Huglstad (og derfra ad vandløbet til Ejderen); her var nemlig vandvejens yderste endepunkt[1].

Denne levende forbindelse med Vesterlandene var som bekendt ældgammel, den møder os i vore tidligste historiske minder med kong Haralds sejlads op ad Rhinen 826; den omtales i „Ansgars levned“ som en almindelig handelsvej med Durstad som midpunkt; den vedligeholdes ikke blot i vikingetiden, men bliver en daglig befærdet route med støttepunkter i de danske kolonier; endnu i Adams tid siges de Danske at gøre fordring på en del af Frisland som deres retmæssige arv (1, 17). I det frihedsbrev, som kejser Henrik V i året 1122 gav staden Utrecht, stadfæster han med hensyn til tolden dens „antiqua consvetudo“, og deriblandt følgende: „Dani, cum mercandi causa introierint civitatem, de capite suo singuli, qui magistri dicuntur navium (styremænd), 4 denarios dent“[2]. —

Valdemar den stores og hans sønners mangfoldige hærtog mod Venderne og Esterne tilvejebragte endelig den sikkerhed på Østersøen, som havde været så hårdt savnet i største delen af det 12. århundrede. Handelen tog da et fornyet opsving, men den søgte ikke mere sine gamle udgangspunkter; med Vendernes undertvingelse fra landsiden var atter den skillevæg, som i århundreder havde været skudt ind imellem Tyskerne og Østersøen, falden, og Lybek, Wismar og Rostock blev mellemled mellem syd og nord, medens forhen Slien havde været den alfare vej for Nordens og Østens frembringelser. Vistnok kunde den ældre tids omsætning ikke på langt nær sammenlignes med den, Hansestæderne med deres store hjælpe-

---

[1] Scr. I 162: Sveno cum tota expeditione Danorum venit Sleswic et adductis inde navibus per terras usqve Huchlstieth, prædictum castrum Mildeborgh obsedit —. Sml. Saxo p. 689: Ex qva (classe) nonnullas naves Slesvici subductas ad Eidoram usqve solo tenus pertrahendas curavit —. Sl. stadsret k. 30 Pro quolibet plaustro eunte Huhlstath 4 denarios Om stedets beliggenhed på Lille Danevirkes bymark i nærheden af Lille Rejde se Staatsbürg. Mag. VI 369 f. — [Senere Tilføjelse:] Michelsen, Ditmars. Urkunden, s. 16 f.: stæder ved Østersøen og Vesterhavet klager over Ditmarskernes sørøverier såvel i Elbe som i *Ejder*.

[2] Waitz, Verfassungsgeschichte, Urkunden s. 28 f. (efter original).

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

25. Hefte. 50 Øre.

kilder og beundringsværdige energi fik bragt til veje; men det var dog noget langt mere at være midpunkt i det små end næsten ørkesløs tilskuer i det store; indeklemt mellem Flensborg og Kiel sygnede Slesvig hen, og dersom det ikke samtidig var bleven midpunkt for et selvstændigt hertugdømme, ligesom det vedblev at være stiftsstad, vilde det sikkert i fuldeste mål være bleven, hvad Saxe med sin rhetoriske overdrivelse kalder det: tenuis angustusque vicus.

Som det fremgår af Saxes henførelse af tilbagegangen til den russiske flådes plyndring 1156, mærkedes den alt i kong Valdemars første år, da hans og Henrik Løves forenede hærtog mod Venderne begyndte og da samtidig de saxiske lande i Lybek fik en længe savnet havnestad mod øst. Alligevel var Slesvig endnu i Valdemarernes dage en betydelig stad; selv om én eller to slægtaldre kan knække velstanden, så vil dens tydelige levninger dog endnu kunne spores i alle forhold. Således drog kongen i året 1181 efter mødet med kejseren i Lybek til Slesvig for her at holde sin datters bryllup, og 1218 valgte Valdemar II samme by til højtideligholdelsen af sin søns kroning og den samling af verdslige og kirkelige stormænd, som i den anledning mødtes ved hoffet.

Den senere tiltagende tilbagegang fremgår især af sognekirkernes indskrænkning til det halve antal; i året 1347 fandtes der kun fire, 1196 endnu mindst syv.

Her støder vi imidlertid på Dr. Hasses kritik af et faktum, som hidtil med god føje har været ansét for uomtvisteligt, og det bliver nødvendigt at fæste opmærksomheden på dens enkelte led.

Vi kan fuldstændig slutte os til det ene: at staden i året 1347 kun havde fire sognekirker; det fremgår nemlig tydeligt af det hos Dr. H. anførte diplom, som nævner sognepræsterne ved st. Peder, st. Drotten, st. Marie og st. Nikolaj kirker som rectores ecclesiarum Slesvicensium (s. 17). Derimod turde det være næsten ufatteligt for enhver læser uden forudfattede meninger, hvorledes samme forfatter kan oversé det tvingende

bevis for tilværelsen af mindst syv sognekirker, som findes i Knud VI's brev af 1196. Her opregnes nemlig Mikkelsklosterets ejendomme, således at først Mikkelskirken med dens tilliggende af møller og jord nævnes, dernæst fortsættes således:

„areas omnes, quas *in civitate* habetis, in parochia st. Olavi 16 areas, in p. st. Petri 8, in p. st. Clementis 5 areas, in p. st. Jacobi 3, in p. st. Trinitatis unam aream, in p. st. Nicolai unam aream, *juxta civitatem* duas partes ville, que dicitur Scocby, Clensby totam cum pertinentiis suis, Husaby totam etc.“ (Scr. VII 323). Dette er hidtil bleven forstået således, at de syv sogne nærmere specificerede udtrykket areæ omnes in civitate, men Dr. H. gør indsigelse herimod. „Es heben sich sämmtliche Schwierigkeiten (d. e. vanskelighederne ved at blive af med de 7 sogne i Slesvig), sobald in der Weise interpunctirt wird, dass hinter: in civitate habetis — ein Punkt tritt und ebenso vor juxta civitatem. Dann wird jegliche Beziehung zwischen civitas und parrochiæ wegfällig. Die areæ der Parochien sind nicht mehr als eine Specificirung der areæ omnes, quas in civitate habetis zu fassen und man darf die sieben Kirchspiele im Bereich der ganzen Schleswiger Diöcese suchen. Mit den Worten: juxta civitatem beginnt von der Stadt anhebend die Aufzählung der Besitzungen südlich der Schlei.

Es scheint, dass mit der Zeit die Bezeichnung nach den Kirchspielheiligen durch die Namen der Ortschaften verdrängt ist. Für die Beantwortung der hier sich erhebenden Fragen bieten der Liber censualis episcopi Slesvicensis und das Registrum capituli Slesvicensis neben den Urkunden ein reiches Material. Die bisherigen namentlich Jensens Arbeiten können nur mit Vorsicht benutzt werden.“ (S. 17.) Hvor skal man her begynde og hvor skal man ende? Tænker forfatteren sig en modsætning mellem landet nord og landet syd for Slien? Det er ikke muligt, thi de nævnte landsbyer ligger spredte over hele landet. Kender forfatteren ikke den danske

måde at betegne jordegods efter byer, og kun efter byer og bol, aldrig efter landsbysogne, endnu mindre efter sognekirkens helgen? Véd forfatteren ikke, at areæ betegner købstadgrunde og kun det, i modsætning til jordegods?[1] Tror forfatteren, at det er en tilstrækkelig betegnelse af en ejendom, at den ligger etsteds i et Mariesogn? eller hvorfra har han denne indskrænkning til Slesvig stift? — Det hele er vildt. Vi ser af dette brev, at Slesvig 1196 havde *mindst* syv sogne; der er ingen udvej.

II. Kong Svens privilegier.

Vi vil altså gå ud fra, at Slesvig virkelig i det 12. århundrede, særlig i dettes første halvdel, var en blomstrende og folkerig købstad, med forbindelser i øst og vest, såvel som i syd og nord, med et selvstændigt og velhavende borgerskab. Denne stad holdt trofast med Erik Emun mod Nils og Mågens, senere med hans søn Sven mod Knud Mågenssøn. Der er altså intet i de historiske kendsgerninger, som i nogen måde mistænkeliggør stadsrettens tradition om visse friheder og gaver, som byen skulde have modtaget af denne konge Sven; tværtimod må man snarere sige, at den passer fortrinlig ind i, hvad vi ellers véd om hin tids forhold. Når altså Dr. Hasse trods dette vil kuldkaste denne tradition som usandfærdig — (de tyske lærde nøjes desværre ikke med at forudsætte fejltagelser og misforståelser, det er strax bevidste forvanskninger og usandfærdige tilsnigelser) —, så skylder han os tilvisse fyldestgørende grunde og en omhyggelig redegørelse for alle sagens mindste omstændigheder, hvis han da ellers sætter pris på at overbevise og at indføre en ny opfattelse i vor historie.

Grundbetragtningen for Dr. H. er, som alt antydet, denne, at al selvstændig købstadsudvikling i Danmark har sit udspring fra Hansestæderne; han fører intet bevis for denne på-

[1] Waitz, Deutsche Reichsverfassung, I 355. 375. III 389 f. 405 f. osv.

stand, men går ud fra, at den må være in confesso. For at nævne et enkelt exempel skal her anføres, hvad der s. 106 siges om møntretten:

„Für das zwölfte Jahrhundert ist Münzrecht einer Stadt, wo es diese selber nicht gab, eine absolute Unmöglichkeit und zumal für Dänemark.“

Denne grundbetragtning er en fejltagelse, som hævner sig på hvert punkt i hans bevisførelse og fører forfatteren til de forunderligste konsekvenser. Ligesom det er en kendsgerning, at Slesvig var en betydelig stad før Lybek kom op, således er det en ikke mindre uomtvistelig kendsgerning, at der før Lybeks tid andensteds gaves et rigt udviklet købstadsliv, med hvilket Slesvig stod i forbindelse. Det var i Flandern, den danske Vesterhavshandels gamle midpunkt, i det 12. og 13. århundrede et af verdenshandelens tyngdepunkter, og her vil vi genfinde alle de privilegier, som kong Sven siges at have tildelt Slesvig, forsåvidt som de ikke finder deres fuldstændige forklaring i vore egne nationale retssædvaner. At datere vor ældste stadsforfatning fra tiden efter Lybeks opkomst for at aflede den fra denne stad er det samme som om man vilde henføre Holberg til slutningen af forrige århundrede, fordi det danske åndsliv, hvis grundlægger han er, formentlig skulde have sit udspring fra det tyske.

Vi vender os først til lovens kapitel 31, som i alle henseender danner midpunktet for disse undersøgelser. Den lyder efter håndskriftet fra år 1317 — (det er Dr. Hasses fortjeneste at have fundet denne bestemte henførelse) —, når de enkelte led udskilles fra hverandre, således:

„Sciendum est præterea, Dominum Suenonem regem ad petitionem attaui ipsius bone memorie regis Erici gratis *concessisse* octoginta marcas huiusmodi et quatuor petitiones Slesvicensium *admisisse*.

Quarum *prima* hec est, vt mardurinam pellem regi non reddant.

Secunda est, vt argentum ciuitatis in Slesvicensium sit

potestate et arbitrio, quale debeat esse, hoc tamen pacto vt plus solido cupri de vna marca nequeat comburi.

Tercia est, cum rex nouam monetam iusserit fieri, ciues tantum debent regi offerre quantum confert monetarius, postea ipsi fieri faciant monetam secundum velle regis, et sint prouidi inspectores ne aliqua falsitas in nummis fiat.

Quarta petitio est, vt ciues potestatem semel recipiendi vel secum ducendi Sleswyk habeant quoslibet mercatores. Postea vero consulto domino rege, si nolit eis pacem concedere, redeant tamen in eadem pace qua venerunt, et denuo non veniant absque licentia et pace regia.“ [1]

Vi vil altså først henvende opmærksomheden på de 80 mark, som blev eftergivne staden. Dr. H. siger derom:

„Dass unter dem König Suen, Suen Grathe verstanden sein soll, kann an sich nicht zweifelhaft sein. Darauf weis't deutlich die Erwähnung eines König Erich als seines Urahns. — Und freilich: Im Grunde ist auch nicht Suen, sondern sein attavus Erich der Wohlthäter, denn er legt die Fürsprache ein. — Aus solcher Tradition mag die in Wahrheit unverständliche Erzählung des Stadtrechts, dass Suen auf Bitten seines Urahns die vier petitiones gewährt habe, entstanden sein. Denn wer will eine Zeit, wo ein Urgrossvater und sein Urenkel zugleich Dänische Könige waren, als historisch nehmen und wo ist sie nachweisbar?“ (S. 108—9.)

Hvorfor bliver den kritiske forfatter her pludselig så hyperlojal overfor textens ordlyd? Erik Ejegod var ikke Svens attavus, men avus, det er dog allerede et afslag. Men hvorfor skal man overhoved om lovens koncipist forudsætte, først at han var usandfærdig, dernæst at han var dum? Det er jo aldeles evident, at texten på dette som så mange andre steder er unøjagtig, afskriveren har nok kunnet læse sin original, men han har ikke forstået dens indhold på alle punkter, og han har forandret læsemåder i strid med hvad vi kender

[1] P. G. Thorsen, De sønderjydske stadsretter, s. 11.

andensteds fra. Man kunde her tænke sig, at der var faldet en linje ud, så der oprindelig efter ad petitionem havde stået civium, og endvidere før attaui: autoritate eller lignende, så meningen var, at kong Sven heri havde fulgt sin farfars exempel. Det er tilmed aldeles ikke nødvendigt eller rimeligt at henføre dette til andet end eftergivelsen af de 80 mark.[1]

Men den nærmest liggende rettelse er dog vistnok denne, at antage „ad petitionem“ for en vilkårlig skriverrettelse for „a petitione“, hvorved meningen fuldstændig forandres: „kong Sven eftergav fuldstændig de 80 mark af den skat, som hans farfar salig kong Erik havde pålagt.“ Petitio er nemlig et af de almindeligste udtryk for en extraskat, eftersom den „søges“ af skattetageren og indrømmes af yderen; det svarer til det danske gavestød (gjafstuth, vingift), det tyske „bede“, „bitte“ o. l.

Modsat forholder det sig med de fire „petitiones Slesvicensium“, som kong Sven siges at have tilstået; her er petitio en vedtægt, som har været genstand for bymændenes „bøn“. I denne betydning bruges ordet f. ex. i frisiske lovbøger om de enkelte bestemmelser (ellers „kest“, „keure“[2]). — Dr. H. bemærker i almindelighed om dem: „Aus den Verhältnissen des dreizehnten Jahrhunderts heraus betrachtet treten die quatuor petitiones Slesvicensium in die richtige Beleuchtung.“ (S. 108.)

Den første bøn gjaldt fritagelsen for det „mårskind“, som bymændene skulde yde kongen. Dr. Hasse har selv ydet et værdifuldt bidrag til løsningen af dette spørgsmål ved at sammenstille de to efterretninger hos Adam af Bremen, der øjensynligt netop forklarer hvad det her drejer sig om. Hos denne forfatter siges nemlig Slesvig at stå i handelsforbindelse med netop de samme egne, der betegnes som midpunkt for handelen med kostbart pelsværk, en vare, hvis overhåndtagende

[1] Således i min oversættelse: „Valdemar Sejr“ (1879), s. 181.

[2] Hettema, Het Fivelingsoër Landregt, s. 6 ff. Sml. Skånske kirkelov: þættæ ær ræt þæn ær sattær var — æfter *bøn aldra Skaninga*. — [Senere Tilføjelse:] Geh. ark. årsb. V 22: de *beder* om lov af V., han *giver*, de *tager* ved (3 akter).

brug Adam i stærke udtryk beklager. (S. 105. Adam 4, 1. 18.) Det er klart, at Slesvig ganske særligt har været omsætningsstedet for den nordiske skindhandel, derpå tyder både forbindelserne med det høje nord og med Østersøens østlige kyst. Kong Ælfred havde to hjemmelsmænd fra Norden, som begge talte om deres søfarter til Hedeby, Ottar var dragen derned fra Helgeland ved Finnegrænsen, og Ulfsten var sejlet derfra til Weichselegnen. Og fra en langt senere tid ser vi spor af det samme; blandt de få fremmede, som stadsretten nævner, er også Islændinger, og i Knytlinga findes der en fortælling om farmanden Vidgavt fra Samland, der gæstede Knud Lavard i Slesvig og som gave for vinterleje gav ham 40 særke gråskind, „men i hver særk var 5 timmer, og 40 skind i hvert timmer". Hertugen lod denne gave gå videre til kejseren[1].

Her må da, som også Dr. H. har gjort, jævnføres en anden bestemmelse i stadsretten. I det følgende kapitel (32) nævnes nemlig blandt mindre ydelser også den, at stadens skindere skal give en mark penge årlig eller 1000 skind (altså 5 særke), når kongen holder hof i Slesvig: „Pellifices vero (tenentur regi quolibet anno) vnam marcam denariorum, vel regi, cum tenuerit curiam in ciuitate, tenentur mille pelles."

Denne ydelse må forstås i lighed med andre lignende, som er underkastede en skiftende størrelse. Således opkræves der årlig en afgift for fritagelse for leding med en mark sølv af hvert havnelag, medens der hvert fjerde år måtte gøres „udgærdsleding", som selvfølgelig løb op til meget mere. Det samme var tilfældet med forskellige gæsteripræstationer, som kun ydedes, når kongen kom personlig tilstede[2]. Skindernes dobbelte afgift er af selvsamme natur. Når kongen kommer til byen for at holde „hof" („Danehof"), skal der ydes tusende skind, han har da brug for dem til sin hird eller som gaver

[1] Stadsret k. 29. Knytlinga k. 87. 88. 90. — Det var en russisk flåde, som 1156 blev plyndret i Slesvig.

[2] Joh. Steenstrup, Studier over jordebogen, s. 198. 162.

til de forsamlede[1]; i de andre år gives der kun en mark penge.

Dr. Hasse er tilbøjelig til at antage, at de to efterretninger står imod hinanden, at eftergivelsen af „mårskindet“ fra kong Svens side modsiges af den på stadsrettens tid ydede afgift. Om dette punkt kan der dog neppe haves nogen bestemt mening. Muligvis har afgiften forhen havt en større udstrækning — (de 1000 skind er jo kun $^1/_8$ af hvad Vidgavt forærer Knud Lavard for en vinters gæstfrihed og efter overenskomsten om kongernes løsladelse 1225 værk til 10 ridderdragter) —; men det er jo også muligt, at afgiften, efter at have været afskaffet, igen er bleven pålagt, ligesom mønten og møntretten igen er gået tabt. Hele kapitlet indeholder jo nærmest en historisk beretning; de friheder, kong Sven gav staden, var tildels igen gået tabte, den efterfølgende regeringsperiode var ikke heldig for hans minde; men de var ikke glemte og de var fremdeles genstand for bymændenes stille ønsker og vistnok mere end éngang tillige for deres „bønner“. Andre tider gav imidlertid andre begunstigelser; i året 1272 fritog kong Erik bymændene for at betale arnegæld, 14 år efter skænkede hertug Valdemar dem desuden bygælden på 40 mark, arvkøb, torvgæld og told. Det gik op og ned for stæderne som for kirken; i de urolige tider bortgav kronen sin ret, når så kongemagten samledes på en stærk hånd, tog den sine gaver tilbage. Det ses af talrige tegn, at kong Valdemar den store strax i begyndelsen af sin regeringstid foretog en reduktion til fordel for kronen; vore efterretninger om landets indre styrelse er for fattige til i det enkelte at følge denne bevægelse, vi må nøjes med at respektere de kilder, som hist og her er levnede os. At stadsretten altså i dette tilfælde opfører begge dele, skindydelsen og dens eftergivelse af kong Sven, — forudsat at det er den samme ting der her tales om, — kan have sit aldeles tilsvarende i de virkelige

[1] Detmar I 197: med ridderslag følger gave af ridderklædning. Erex saga 17.

forhold; ydelsen kan være krævet eller dog være bleven opfattet som kongens ret, hvergang der holdtes hof, og den kan være bleven eftergivet eller nedsat i de enkelte tilfælde, afløst i penge eller ydet in natura, alt efter omstændighederne. Men der kan også være tale om to helt forskellige ting.

Eftergivelsen af tidligere pålagt skat og afgift var selvfølgelig jævnlig genstand for kongers og andre høvdingers nådesbevisninger[1] og trænger for såvidt ikke til nogen nærmere redegørelse eller jævnførelse. Da vi imidlertid i det følgende vil komme til at henvise til det frihedsbrev, som hertug Vilhelm af Normandiet i året 1127 gav staden St. Omer, da han efter Karl den Danskes drab var bleven greve af Flandern, et af de få fra en så tidlig tid tiloversblevne, så skal alt her et par tilsvarende, om end mere omfattende bestemmelser fremdrages. Det hedder nemlig her i kap. 9: „Omnes qui infra murum Sancti Audomari habitant et deinceps sunt habitaturi, liberos a cavagio, hoc est a capitali censu, et de advocationibus constituo.“ Og i kap. 13: „Et sicut meliores et liberiores burgenses Flandriæ ab omni consuetudine liberos deinceps esse volo; nullum scoth, nullam taliam, nullam pecuniæ suæ petitionem ab eis requiro.“[2] — Heraf ses, at Flanderns stæder i det hele nød store forrettigheder alt i en så tidlig tid, og her har vi da forbilledet for hvad Slesvig efter fattig lejlighed stræbte hen imod.

Kong Svens anden og tredje frihedsgave vedkom *„stadens sølv“* og *mønten*. Der siges, at staden selv har ret til at bestemme sit sølvs godhed indenfor et vist spillerum, og der indrømmes den en slags forkøbsret på udmøntningen for kongen. Som vi alt har set benegter Dr. Hasse på det bestemteste muligheden af denne efterretnings rigtighed: „Für das zwölfte Jahrhundert ist Münzrecht einer Stadt — eine absolute Unmöglichkeit und zumal für Dänemark.“

---

[1] Saxo p. 680 om Viborg (samme tid).

[2] L. A. Warnkönig, Flandrische Staats- u. Rechtsgeschichte, I, tillæg p. 28. Waitz, D. Reichsverfassung, III 403 ff.

Ikke desmindre hedder det i frihedsbrevet for St. Omer, kap. 14: „Monetam meam in Sancto Audomaro, unde per annum 30 libras habebam et quidquid in ea habere debeo, ad restaurationem damnorum suorum et gildæ suæ sustentamentum constituo. Ipsi vero burgenses monetam per totam vitam meam stabilem et bonam, unde villa sua melioretur, stabiliant.“

Men allerede året efter mistede staden denne ret tilligemed den greve, som havde givet den; landets nye herre, grev Theoderik af Elsas, stadfæstede vel i det hele stadens friheder, men tog mønten tilbage: „Monetam, quam burgenses Sancti Audomari habuerant, comiti liberam reddiderunt eo quod eos benignius tractaret, et lagas suas eis libentius ratas teneret —“ (kap. 1).

Det vil herefter ses, hvorlidt Dr. Hasses indvendinger har at betyde: „Die zweite petitio ist das einzige Zeugniss dafür, dass die Stadt Schleswig Münzrecht besessen hat, das einzige zugleich dafür, dass in Dänemark das Münzregal einer Stadt verliehen sei. — Wäre es nun von König Suen verliehen worden, — so musste die Stadt wenigstens in der zweiten Hälfte des zwölften Jahrhunderts im Besitz des Münzrechts gewesen sein. Wir wissen das gerade Gegentheil.“ —

Da der hverken fra Slesvig eller andre danske stæder er bevaret mønter, som disse stæder selv har ladet slå[1], lader der sig intet slutte af denne omstændighed, dersom vi må indrømme stadsrettens vidnesbyrd sin gyldighed. Også Ribe og Roskilde kan f. ex. have havt en vis møntret, skønt ingen kilde melder noget derom; det er nærmest en ren tilfældig underretning, vi får fra Slesvig. Og det kan jo være gået Slesvig og andre stæder som det gik St. Omer, at den betydningsfulde gave er bleven tagen tilbage af vedkommende givers efterfølger.

Men først turde det dog være på sit sted at undersøge, hvad det er for en møntret, som i denne petitio tilstås Slesvig.

[1] Steenstrup, Studier, s. 223.

Der siges, „ut argentum civitatis in Slesvicensium sit potestate et arbitrio, quale debeat esse“; men herved kan der ikke tænkes på det, vi kalder udmøntning (altså af penninge, den eneste mønt man dengang kendte); talen drejer sig meget mere om det umøntede sølv, der brugtes i større omsætninger og toges efter vægt. Svens benådning er altså slet ingen møntret, men går ud på at overlade til staden selv at råde for, hvad vi nærmest vilde kalde dens „prøvesølv“.

Og denne ret holdes endvidere indenfor visse grænser: „plus solido cupri de una marca nequeat comburi“. „Der Feingehalt der Münze wird bestimmt, siger Dr. H. i den anledning (s. 106); im 13. Jahrhundert war das Silber durchgängig 15löthig, hiernach soll es nicht geringer als 14löthig sein, und die gleiche Anordnung findet sich: uno lothone minus valente, — pura preter lotonem —, in den Vergleichen über die Freilassung Waldemar des Zweiten und seiner Söhne 1225 und 1230.“

Den videre udvikling heraf, som ender med at ansé stykket i stadsretten for en agitation for bedre mønt midt i det 13. århundrede, kan vi spare os, thi forfatteren er alt her, som enhver dansk læser strax vil se, på vildspor. Den danske solidus var ikke nogen lybsk solidus og altså heller ikke lig et lod; kong Svens betingelse for sølvets godhed holder sig til danske betegnelser: en ørtug kobber på en mark sølv, d. e. $^{1}/_{24}$. Når sølvet altså i Valdemar II's tid gik ned til at tåle $^{1}/_{16}$ kobber uden dog at tabe retten til at hedde rent sølv, så tyder hint efter forfatterens theori på en ældre tid. I alle tilfælde er det noget andet og har intet med møntklagerne efter Valdemarernes dage at gøre, især eftersom der slet ikke er tale om mønt, men om sølv.

I „petitio tertia“ er der derimod tale om en virkelig udmøntning af penge; modsætningen følger allerede med nødvendighed deraf, at danske penge som bekendt i Valdemarernes tid kun havde $^{1}/_{3}$ af deres nominelle værdi i forhold til umøntet sølv. Dr. H. har slet ikke fået øje på denne modsætning

mellem de to petitioner og siger derfor meget lakonisk: „Mit der zweiten petitio fällt die dritte“ (s. 107), hvad der jo ikke er synderligt overbevisende, efterat det har vist sig, at den anden ingenlunde er falden.

Tankegangen i den ret, der her tilstås bymændene i Slesvig, har sit sidestykke i en anden national vedtægt. „Når kongen påbyder udmøntningen af ny mønt, så skal bymændene kunne overtage den for det samme, som møntmesteren vil give“; de skal da mønte som kongen vil have det og våge over, at der ikke begås falsk. Svarende hertil hedder det i Jydske lov (III 5), at bønderne skal lade ledingsskibet bygge af styremanden, for den pris, som de selv enes om at anvende derpå; vil han ikke gøre det for den pris, kan de selv lade det bygge, „dog må de ej gøre ham forkøb med en mark eller to“. Tanken er her den selvsamme, skønt parterne er såre forskellige. Det er en ret, styremanden har, at udføre skibsbygningen, men for at han ikke skal misbruge den til at skaffe sig for stor fordel, har den sin modvægt i bøndernes ret til selv at overtage bygningen for den budte pris. Således har også bymændene ret til at udføre kongens møntning, men for at de ikke skal forfalde til optrækkerier, sættes de vilkår, møntmesteren plejer at gå ind på, som norm. — Det fremgår altså heraf, at de to petitioner m. h. t. stadens sølv og mønt er aldeles uangribelige fra det stade, Dr. Hasse har valgt, og aldeles intet har at gøre med Lybek og det 13. århundrede.

Den fjerde bøn vedkommer de *fremmedes lejde.* Dr. Hasses bemærkninger hertil er i det væsenlige følgende (s. 107):

„Noch war keinesweges der Schleswiger Markt durch Privilegien allen Ausländern eröffnet, noch keinesweges alle zum laghkøp zugelassen. Dass die Ausdehnung der Befreiung begehrt ward, war natürlich und doch hielt sich dies Anliegen noch in bescheidenen Gränzen: semel recipiendi vel secum ducendi quoslibet mercatores, auch ohne dass Königs Friede und Geleit ausdrücklich gewährt sei, und: redeant tamen in eadem

pace qua venerunt. Das ist dieselbe Anschauung aus welcher die Geleitsbriefe securum et fidelem conductum gewähren: veniendi, morandi et redeundi."

Forfatteren sigter herved til en tidligere udtalelse, s. 75: „In Einklang mit den Verhältnissen eines geringen, eben erst sich entwickelnden Verkehrs steht es, dass noch nicht einmal auf die sämtlichen in Schleswig verkehrenden Fremden der laghkøp ausgedehnt ist, sondern im Æbletofter Manuskript nur genannt sind: hospites de ducatu Saxonie, de Frysonia, de Hyslandia, de Burgundeholm et aliunde. — — Die Zulassung der Ausländer zum laghkøp allgemein zu machen, allen das königliche Geleit zu öffnen, kann den Schleswiger Kaufleuten für ihren Handel nur erwünscht gewesen sein. Den ersten Geleitsbrief erwarb beispielsweise Lübeck 1250, Bremen 1265. Auch hier spiegeln sich die Verhältnisse der Mitte des 13. Jahrhunderts wieder."

Skulde det være muligt at forstå det nævnte kapitel i stadsretten som her foreslået? Der siges, at lag skal købes af alle gifte bymænd og alle gæster (der står nemlig „omnes" foran det af forf. citerede „hospites"); der opregnes så et par smukt lydende exempler fra det yderste nord, fra det fjerne øst, og fra syd og vest, og så tilføjes der „og andensteds fra". Bornholmerne er Danske, de andre fremmede, men for Slesvig er de alle gæster, d. e. *udenbys*. Sml. Flensborg stadsret k. 11: „Bymen thær fød ær hær i by — all gæst ie hvathæn the kummæ."[1]

Det vil altså ses, at der i stadsretten intet somhelst antydes om byens snævre forbindelser, tværtimod. Fordringen på frit lejde er ganske vist beskeden i sit omfang, men dette gør, at den aldeles intet har at gøre med Lybek og det 13. århundrede. *Kong Sven* giver en ret for *Slesvig bymænd*, Lybek erhverver en ret for *de fremmede*. I henhold til stadens frihedsbrev kunde den lybske borger *gæste* danske havne og

[1] Sml. iøvrigt mine Bidrag til Nordens historie s. 52.

stæder med kongens lejde; i henhold til Svens privilegium kunde bymanden i Slesvig *modtage* hvem han vilde modtage som sin gæsteven, og det endda kun én gang, så faldt sagen tilbage til kongen. Det er en aldeles national retsbestemmelse, som ikke har det fjerneste at gøre med Hansestædernes privilegier.

Forholdet til de fremmede havde alt forud for Sven Grades tid sin indholdsrige historie i Danmark. Det er som bekendt en af hovedankerne mod kong Knud (den hellige), at han tog sig af de fremmede og opstillede den tanke, at hver sagesløs fremmed skulde være fredhellig her i landet. Således siger Ælnoth (k. 14): „advenas et undecunque advenientes, nec alicui unquam hactenus obnoxios, incolarum pares jure et æqvitate decernere, quod licet Danis invisum et incommodum, Deo ut arbitramur haud admodum fuit contrarium.“ [1]

Det er heller ikke den ubetingede „Freizügigkeit“, som kong Sven bevilger, han giver kun sikkerhed for, at hver fremmed, som har en gæsteven der er bymand i Slesvig, frit skal kunne komme dér til staden med lovhjemlet sikkerhed for, at han i værste tilfælde igen vil kunne forlade landet uden mén. Det ældre forhold er jo bekendt nok af sagaerne; den fremmede kommer til kongens gård eller en åben havn i bevidstheden om, at ingen vil have noget at tale på ham, og han opnår da kongens fred. Men det kan også træffe, at han finder sin personlige fjende i kongens følge, at han sigtes for en forbrydelse, som han får tilhold om at rense sig for, før det tillades ham at forlade landet. Eller andre forhold gør, at kongen pludselig lægger forbud på alle de fremmedes affart, fordi han vil bruge deres skibe og gods, tilbageholder dem som gisler osv.; det er „forband“ [2]. I henhold til disse nationale forhold må Svens privilegium opfattes; kongen vil se den fremmede hos sig (eller han skal fremstille sig for hans ombudsmand), det skal bl. a. konstateres, at han, som Ælnoth

[1] Scr. r. D. III 352. Sml. p. 319. Den nordiske kirkes grundlæggelse s. 771.
[2] Steenstrup, Studier, s. 259. Snorre, O. Tr., k. 88 osv.

siger, ikke er „alicui unquam hactenus obnoxius", så får han kongens fred til fremdeles at færdes her i landet; viser det sig derimod, at han ikke fortjener det kongelige lejde, da er hans fred ude, men vel at mærke først efterat han er kommen bort; der kan ikke lægges forband på den, som har lejde af en bymand i Slesvig. Vi har et ret betegnende exempel på kong Svens tænkemåde i den henseende. Da han belejrede Mildeborg og gav besætningen fri bortfærd, viste det sig, at hans faders drabsmand Sorte-Plog var imellem den; men kongen lod ham drage bort i fred: „plus deditionis moribus quam ultionis aculeis debiturus" (Saxo p. 691).

Vi går over til de andre kapitler i Slesvig stadsret, som påberåber sig kong Sven. I k. 74 hedder det: „*Pratum* quod dicitur *regis* posuit rex Sueno ad usum ciuium. Sed ante aduentum regis per dimidium mensem debet esse in bona custodia propter equos regis. Post discessum regis priori cedat usui." Dr. Hasse har fortjenesten af med stor sandsynlighed at have eftervist uægtheden af det pågældende brev, som findes i Ulrich Petersens samlinger og er trykt i Thorsens udgave af stadsretterne; den vidtløftige bevisførelse er med rette sat i spidsen for bogen (s. 1—15). Men med brevet falder jo ingenlunde selve stadsrettens udsagn, der indeholder ligeså meget som hint. Dr. H. har herom kun ytret sin uforgribelige mening: „Aus Urkunden ist eine Verleihung nicht bekannt, und die Rückdatirung auf König Suen für den Rechtstitel der Stadt wenig vertrauenerweckend" (s. 108). Imidlertid har overdragelsens måde sit tilsvarende i Sliens forhold, som vi senere nærmere vil komme tilbage til: „floden er kongens", men bymændene har brugsretten. Endvidere har vi et sidestykke i Åbenrå, idet kong Valdemar gav denne stad græsningsret på ikke mindre end syv tilgrænsende bymarker, ja endog købte jord („kongskøb" [1]) og gav den tilbage til sælgerne for at ordne denne sag for bymændene (Å. skrå k.

---

[1] Sml. Norske rigsregist. I 700.

4. Thorsen s. 156). Og ikke mindre har denne gave sit sidestykke i St. Omer, idet denne by alt før 1127 har en lignende fægang: „Pasturam adjacentem villæ St. A. in nemori, quod dicitur Lo, et in paludibus et pratis et in Bruera et in Hongrecoltra, usibus eorum, excepta terra Lazarorum, concedo, sicut fuit tempore Roberti comitis Barbati“ (W. s. 29). At brugsretten af Kongsengen senere er bleven gjort byen stridig, har selvfølgelig intet at betyde.

Endelig er der lovens indledning og dens første bestemmelse: Cujus (legis) *auctor* principaliter exstitit Sueno rex Danorum. Qui inter ceteras ciuitatis libertates et remedia instituit et concessit,

vt si civis Slæswicensis *incausaretur* a rege vel a duce vel ab alio principe, nulla ei inferretur violentia, antequam ei locus prefigeretur et dies libere respondendi, nec ad alium locum esset compellendus causa purgandi se vel respondendi, nisi infra menia ciuitatis, licet causa opposita fuisset lese maiestatis.“

For at begynde med selve textens fortolkning, må der først gøres opmærksom på, at Dr. H. aldeles har misforstået dens slutningsbemærkning; han tager den stadig i modsat mening af den, loven udsiger. Således s. 55: „S. 1 setzt das crimen læse majestatis als gesetzlich definirten Begriff voraus. Es ist die einzige Ausnahme, in welcher ein Schleswiger Bürger ausserhalb der Mauern Schleswigs vor Gericht gezogen werden soll.“ (Ligeså s. 37. 62. 81.) Det har netop den modsatte mening: „*selv* om det var drottensvig“, eller som Flensborg ret omskriver det: „*tho* at then sak giuæs ham af hærscops wrethæ“ (k. 14). Hvad der dernæst siges om straffen for drottensvig og dennes „gesetzlich definirter Begriff“ savner enhver hjemmel i lovens ord og hele vor ældre retsorden; der har aldrig været det øjeblik i et blot halv civiliseret folks tilværelse, at det har været uden lovregler for dette „begreb“.

Men vi skal henvende opmærksomheden på den betydningsfulde ret, som kongen her tilstår sine bymænd i Slesvig.

Dr. H. synes ikke særlig at have skænket denne positive side af sagen sin opmærksomhed, skønt dette kapitel mere end noget andet måtte danne grundlaget for en kritik af kong Svens privilegier; thi et lovhjemlet værnething er stadens ypperste klenodje. Som sådant betragtedes det også i begyndelsen af det 12. århundrede i de flanderske stæder, og hertug Vilhelm lover derfor St. Omer at respektere det til det yderste. Det hedder i hans frihedsbrevs første kapitel:

„Primo quidem ut erga unumquemque hominem pacem eis faciam et eos sicut homines meos sine malo ingenio manuteneam et defendam; rectumque judicium scabinorum erga unumquemque hominem et erga me ipsum eis fieri concedam; ipsisque scabinis libertatem, qualem melius habent scabini terræ meæ, constituam.“

Og videre i kap. 3: „Si quis de jure christianitatis ab aliquo interpellatus fuerit, de villa St. A. alias pro justitia exequenda non exeat. — Sic enim coram K. comite et episcopo Johanne statutum fuit.“

Ja året efter føjedes der følgende sætning til grev Theoderiks frihedsbrev: „Præfati barones insuper juraverunt, quod si comes burgenses St. A. extra consvetudines suas ejicere et sine judicio scabinorum tractare vellet, se a comite discessuros et cum eis remansuros, donec comes eis suas consvetudines integre restitueret et judicium scabinorum eos subire permitteret.“

Samme udelukkende værnething opnåede Speier af kejser Henrik V: „ut nullus civium nostrorum extra urbis ambitum advocati sui placitum cogatur requirere“; Strassburg af Lothar: „nullus eorum cujuslibet conditionis placitum aliquod, quod vulgo thinch vocatur, extra civitatem suam constitutum adeat“ osv.[1]

I overensstemmelse med den ret, som kong Sven således har tilsikret bymændene, bestemmer deres lovbog, at ingen af

[1] Warnkönig, a. st., s. 27. 31 f. Waitz, a. st., III 391 ff. 403.

dem må tiltale sit bysbarn hvor de træffes i riget, før sagen har været rejst på bythinget (k. 56). Det er et mærkværdigt quid pro quo, når Dr. H. udleder denne bestemmelse af en overenskomst med Flensborg af året 1282, hvorved de to stæder bl. a. bestemmer, at deres borgere skal iagttage det samme i deres gensidige forhold. Det er som om man vilde gøre den almindelige postkonvention til kilde for de enkelte landes lovgivning om postbefordring, eller traktaten om forbryderes udlevering mellem forskellige lande til kilde for hvert enkelts straffelovgivning. Sådanne urimeligheder bliver ikke bedre ved at gentages tre gange (s. 36. 64. 90). —

Resultatet af disse undersøgelser er altså, at stadsrettens troværdighed i sin overlevering om kong Svens forhold til staden i fuldeste mål må fastholdes; intet af de syv punkter, som henføres til ham, indeholder det mindste mistænkeligt. Der er altså heller ikke fjerneste grund til at tvivle om de ords sandhed, som byloven bruger som indledning: at kong Sven var denne lovs første ophavsmand. Thi vel stammede stadens tilværelse som sådan fra en langt ældre tid, bythingets udskillelse fra herredet, bymændenes lag osv. var sikkert ældgamle institutioner, men det præg af selvstændighed, som Svens privilegier efter udlandets mønster gav samfundet indenfor stadens virker, havde dog hverken denne eller vistnok nogen anden dansk købstad før hans tid.

Dr. Hasse har dog sin egen forklaring af denne kong Sven, eller „die Erichs- und Suenlegende“, som han kalder det. Den bør egenlig læses i hele sin sammenhæng, da den er meget morsom, men dens hovedled skal dog meddeles her.

Sven, siges der da, er Sven Grade og hans oldefader Erik Ejegod: „Dieser König E. ist klar gekennzeichnet als E. Ejegod, und will man hier von Absicht sprechen, vortrefflich ausgewählt, der Bruder und Nachfolger Knut des Heiligen, dessen Canonisation sein Werk war, der Vater Knut Lavards, steht er in der Mitte zwischen dem Heiligen des Königreiches und der Dynastie. Diese Rückbeziehung auf die Könige Erich und

Suen ist erfolgt — wenn anders das gewonnene Resultat richtig ist — in den Jahren als wiederum ein König Erich, E. Plovpenning, in die Königsgruft zu Ringstedt gebettet ward, um alsbald als Wunderthäter zu erstehen und als Heiliger verehrt zu werden. — Niels ward in Schleswig erschlagen. Als das ein anderer König Erich erfuhr: Sleswic adiit et pro nefario scelere Slesvicenses donis dotavit. So erzählt das chronicon Roskildense von Erich Emun. Es ist die einzige Nachricht, dass je ein König Erich sich den Schleswigern geneigt erwiesen habe. Emun aber ward gleichfalls mit eterna dignus memoria übersetzt, oder mit memorabilis, auch das klingt an das bone memorie des Stadtrechts an.

So verschwanden die Umrisse.“ (S. 109—10.)

Den lærde forfatter må nok sige det; *so* verschwanden die Umrisse!

Dette var kong Erik; men Sven? „Das Stadtrecht aber ist entstanden unter dem Einfluss des Verkehrs mit den Fremden, Gesetze ergingen für omnes civitatem visitantes, umfassten cives und adventitii. — Und der Dänische Bürger selber war aus den alten Verbänden der Familie, des Dorfes, der Harde, herausgetreten, er entbehrte zunächst des Schutzes, den diese gewährt, und fand erst einen Ersatz in den Neuordnungen des Stadtrechts und der Gildevereinigung. — Gleich diesem waren auch die sich einfindenden hospites, einzelstehende Individuen; ob verheirathet daheim oder nicht, ob mächtiger oder geringer Sippe daheim angehörig, war in der Fremde gleichgültig, wo allein das wog, was die eigene Persönlichkeit vertrat. —

Damit ist das durchschlagende Moment gegeben für die Bestimmungen des Stadtrechts und ihre Schärfung des Landrechts. Sie hatten zu rechnen mit einem verwegenen, wilden und rohen Abentheuerthum, bereit in kühnem Spiel sein Leben an Gewinn und Reichthum zu wagen, so wenig aber auch ein anderes zu achten willig. Aleuare war die Deutsche Bezeichnung, enløp die Dänische, und eine andere swenæ, Burschen.

— Ist es da ganz zufällig, dass auch das Schleswiger Stadtrecht von einem König Suen gegeben sein will, das Junggesellenrecht vom König Junggesell?“ (S. 111—12.)

Her har vi da nøglen til hans tilnavn „Sveinn sviðandi“; der er tænkt på „Peber-Sven“.

III. Hovedpunkter i stadens forfatning.

1. *Bylag. Lagkøb.* Det vil neppe undre nogen, at Dr. Hasse står temmelig hjælpeløs overfor så godt som alle enkelte punkter i stadens forfatning; de lybske privilegier slår ikke rigtig til og den nyere nordiske literatur er han ligeså lidt hjemme i som i den ældre ret.

Med hensyn til lagkøbet henviser han således til Joh. Steenstrup: Studier over kong Valdemars jordebog, der i det hele synes at have været hans hovedkilde til studiet af den danske middelalder: „Die zweite ausschlieslich in der Stadt erbobene Abgabe war der laghkøp oder arfkøp. (Vergl. zum Folgenden Steenstrup, — der A. D. Jørgensens Phantasien i. d. Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1872 hinreichend widerlegt)“ (s. 67). Den lærde forfatter er ikke i sine studier nået til samme Årbøger for 1876; thi dér vilde han formentlig have set, at mine fantasier heldig har overlevet den „hinreichende Widerlegung“ (nærv. værk I 285 ff.). Det vilde være tidsspildende og overflødigt her igen at komme tilbage til denne sag i hele sit omfang, sålænge ingen sagkyndig har taget til genmæle mod min dér fremsatte påvisning af lagkøbets oprindelige betydning som en akt, hvorved der erhverves delagtighed i bylaget, d. e. borgerskab. Hvad Dr. H. fremsætter om indvandring i staden, om den ugiftes højere ret som vederlag for at hans arv tilfalder kongen osv., savner al hjemmel i lovens ordlyd og overhoved i hin tids samfundsforhold.

Andensteds tror jeg tilstrækkelig at have påvist en anden ytring af samme nordiske retsopfattelse, den kirkelige hovedtiende nemlig, ved hvilken det nye selvstændige menigheds-

medlem køber sig del i kirkens store og sit kirkesogns snævre lag; her genfindes alle de samme momenter[1].

Spørgsmålet om disse retsforhold er så vigtigt og tildels så vanskeligt, at det også i fremtiden vil være nødvendigt at vende tilbage til dem, og det bidrag, kand. Steenstrup på det anførte sted gav til denne undersøgelse ved at eftervise svaghederne i min hypotheses begrundelse, skal ingenlunde miskendes. Fortsatte efterforskninger har dog godtgjort, at den hypothes om bylagets oprindelige forhold, som jeg fra først af opstillede, i alle sine væsenlige træk må fastholdes, der manglede kun tilstrækkeligt materiale til på alle punkter at dokumentere dens enkelte led. Det var således vistnok en hovedanke, at jeg ikke havde kunnet føre bevis for den antagelse, at lagkøbet først kunde finde sted år og dag efter bosættelsen, og at optagelsen i laget var afhængig af dettes frivillige samtykke. Men forskellige analogier giver dog formentlig fyldestgørende bevis for denne antagelses rigtighed. Således selve stadsrettens bestemmelse om, at den fremmede først efter år og dags ophold i staden har laghævd på sin personlige frihed, d. e. kan hævde påstanden på, at han er fri, med tylvteréd (k. 77). Det må ansés for umuligt at man kunde give nogen borgerskab, som ikke var i dette tilfælde[2]. Borgerskabets samtykke nævnes i Saxkøbing; i Flensborg er det gået over til rådet[3].

Endvidere ses det af domme, som er fældede i Flensborg endnu i begyndelsen af det 16. århundrede, at den, som blev dømt til at betale sine tre mark for falske sigtelser, samtidig i år og dag mistede „ærlige mænds samfund"; han måtte efter den tids forløb henvende sig til byfogden for igen at op-

---

[1] Den nordiske kirkes grundlæggelse s. 551 f. Tillæg s. 66 f.

[2] Deraf følger naturligvis ikke, at en notorisk træl ved år og dags ophold i staden erhvervede sin frihed, som Dr. H. mener (s. 80). Sml. Flensb. 16: weri sik mæth tølf men ieth vtæn han gien prøuæs mæth ræt skiel. — Det var derimod tilfældet i adskillige flanderske byer (Warnkönig II B. Urkunden p. 88. 159. 255).

[3] Nærv. værk I 286: ipsis villanis et eorum communitati per modum *bylogh* cum ipsorum voluntate associatus. Flensborg ret k. 106.

tages af ham[1]. Dette er altså et fornyet lagkøb efter lagbrud, således som det også finder sted ved hovedtienden. At det alt kendtes i ældre tid følger vel af sagens natur; noget tilsvarende forekommer i Haderslev stadsret, idet den bager, som for forseelser ved sin bagning dømmes til at bøde sine tre mark, tillige får sin ovn revet ned og ikke må bage inden jævnling (k. 36). Men til denne frist for genoptagelsen må der vel have svaret en lignende for optagelsen.

Slesvig stadsrets kapitler 65—66 må ligeledes forstås herefter. Afskriften fra Æbeltoft har forandret „etiam" i første linje til „non tamen", hvorved meningen er forstyrret; den ældre afskrift for Flensborg har her det rette (k. 77): „Si quis percusserit alium, etiam fratrem conjuratum, — emendet 6 marchas" etc.: „Når nogen slår en anden (som også er lagbroder), — da bøder han sine 6 mark." Det følgende giver den gifte, men ikke lagkøbte, bymand halv lod herimod; det er den vårdnedes lod på landet. Dr. H. har også her den modsatte forklaring (s. 88).

Et sidste og i og for sig afgørende bevis for at lagkøb er „borgerskab" indeholdes i Haderslev byret k. 11: — „efterat mand er et sind arfkøfft (lagkøbt), skal han rette sin rette arngield om midsummer, tu hion 13 penning og enløp siu penning." Arnegælden eller midsommergælden er netop købstædernes, borgernes karakteristiske afgift, den er på en måde et fortsat lagkøb, det ydre tegn på borgerskabets forpligtelse og ret. Det vil herefter forstås, hvorfor Slesvig stadsret netop omhandler lagkøbet i samme kapitel som arnegælden (k. 29). Undladelsen af at svare arnegælden straffes strax første gang påtale sker, med tre mark, og dette gentages tre gange, indtil den højeste bøde, loven kender, ni mark. Efterat dette er fremsat beskrives lagkøbet. Der kan vel ingen tvivl være om, at også i Slesvig „laget" har været ansét for „brudt" i slige

[1] Dipl. Flensb. II 12: he scholde beteren dre lodighe marck — vnde bliuen denne jar vnde dagh vthe framer lude gilde vnde laghe, vnde dar na vprichtunge wedder nemen van vnses g. h. vaget (Ligeså s. 13. 16.)

tilfælde, selv om det første lagkøbs retsvirkning m. h. t. arven ikke har været påvirket deraf.

Endnu et andet kildested slutter sig hertil og belyser yderligere forholdet. Kong Valdemars jordebog opfører blandt indtægter af Vordingborg: „Redditus de ceruisia 7 marc. arg. Thelonium 7 m. arg. Torghørtygh 3 m. arg. *Ingifte men 10 marc. arg.* Studh 4 m. arg.“ (s. 36). J. Steenstrup holder denne indtægt for lagkøb (Studier s. 141), idet han ved „indgifte“ mænd tænker på mænd, som gifter sig ind i byen og samtidig giver lagkøb. Men da lagkøbet i de sønderjydske stæder kun er 4 ørtug og et par penninge (skriverpenge?[1]), kan der vel neppe være tale om denne forklaring her; det vilde blive en årlig indgiftning af henved 200 mænd. Sprogligt kan det vel heller neppe lade sig gøre at forstå det anderledes end om mænd, som har givet indgift[2], d. e. lagkøb, og altså betaler midsommergæld; det er den, som for Vordingborg løber op til 10 mark sølv årlig.

Men alle disse bestemmelser gør det umuligt at blive af med den opfattelse af lagkøb, som Dr. H. henregner til mine fantasier.

2. *Hetslaget.* Forskelligt fra bylaget er lovens „summum convivium“, Jydske lovs og Flensborg rets „højeste lag“. Som jeg andensteds har eftervist tænker loven derved på noget relativt: det højeste lag, i hvilket den pågældende, som skal skaffe medédsmænd, selv er lagbroder (nærv. værk I 276 ff.); men der forudsættes altså at være eller at kunne være flere lag i en stad, og når altså en stadsret taler om et højeste lag. er tilværelsen dermed godtgjort. Havde Dr. H. ikke så rask opgivet min første afhandling om „ed af højeste lag“ som „hinreichend widerlegt“, vilde han her have set et mærkeligt exempel (vistnok det eneste fra den tid) på et lag af

[1] [Senere Tilføjelse:] Roskilde midsommergæld: hver grund 1 sterl. til bispen og 1 assis til skriveren (Steenstrup s. 146). Scr. VII 68.

[2] Sml. Flensborg stadsret k. 40: igift, k. 11: ingiald; den latinske text k. 38 ingelt edder arffkøb.

fremmede ved siden af de indfødtes, nemlig i Roskilde. Her kom det 1158 til sammenstød i anledning af bispevalget, og Saxe siger: „Eadem etiam tempestate, *dividua Roskildensis populi conjuratione*, cum mutuis cædibus civitas exundaret, advenis partim cæsis, partim urbe ejectis, non contenta *indigenarum sodalitas alienigenæ conjurationis partes* protrivisse“ etc. (p. 737): Bylaget (populi Roskildensis conjuratio) er delt i to: de indfødtes lag og de fremmedes lag[1]. Disse snævrere samfund må i dette forhold ansés for højere end det almindelige, optagelse i et af dem forudsætter bylaget. Brødrene i de højere lag står i nærmere forhold til hinanden, det svarer til slægtskabet i de almindelige retsforhold; til ed af frænder på landet svarer efter Jydske lov i købinger ed af højeste lag. Et sådant højere lag fandtes der også i Slesvig, det er senere opnævnt efter sin helgen Knud hertug, men kaldes hvor det første gang forekommer kun „Hetslaget“, det frie løftes (hets), det valgte broderskabs lag.

Dr. Hasse har i høj grad taget forargelse af denne fortælling. „In schneidendem Widerspruch zu dem Gesammtresultat der bisherigen Untersuchungen stehen die Berichte der Chroniken“, hedder det s. 113. For os er det selvfølgelig mindre foruroligende, da dette „Gesammtresultat“ har vist sig så skrøbeligt. Den pågældende krønike er den såkaldte „Chronica Danorum et præcipue Sialandiæ“, der giver en omstændelig fortælling om kong Nils's drab i Slesvig den 25. Juni 1134[2]. Han advares for byens Hetslag, hvis medlemmer ikke vil lade deres dræbte broder ligge uhævnet; ja, siges der,

[1] Man lægge mærke til dette tegn på Roskildes betydning som stad: Tyskerne bosætter sig ikke i større mængde blandt os for ingenting. Samtidig udruster Roskilde et navnkundigt vikingesamfund. — Senere hæver København sig på dets bekostning.

[2] Side 117 synes Dr. H. at forudsætte, at det var et sagn, som henførte kong Nils's drab (den endelige hævn over Knud Lavards mord) til denne dag, ligesom han andensteds (s. 109) siger om Erik Ejegod: „Wie eng sein Kultus (!) mit dem der Kanute in Verbindung gebracht ward, zeigt, dass man ihm denselben Todestag: 25. Juni beilegte.“ Alt dette beror på „misforståelser“: Kong Knud blev dræbt d. 10. Juli og samme dag var broderen Eriks dødsdag; Knud hertug blev dræbt den 7. Jan. 1131, Nils d. 25. Juni 1134, og Knud altersat den 25. Juni 1170.

Knud var endog deres oldermand og høvding (senior erat convivii illius et defensor). Nils ringeagter denne advarsel og falder for bymændenes hævn (Scr. II 611 f. Dr. H. s. 113). Til denne beretning føjer Dr. H. en række forklaringer, som ender med: „Der Bericht der Seeländischen Chronik entpuppt sich als Gildelegende“ (s. 116). Hovedindvendingen er denne, at krøniken lader det være i overensstemmelse med lagets vedtægter at tage blodhævn; tanken „liv for liv“ er først indkommen i stadens lovbog med hertug Valdemars forordning af året 1291: „Nicht den Stadtrechten, wohl aber den Gildeskraaen entspricht die Erzählung“ (s. 115). Det synes dog ikke rimeligt, at gildebrødrene spurgte stadsretten til råds, før de huggede kongen ned, i alle tilfælde vilde de derved være i en mærkelig uoverensstemmelse med de fleste andre mennesker; heller ikke efter forordningen af 1291 var det vistnok tilladt at hugge en konge ned på gaden. Men livet har så sin egen tankegang, og lagbrødre såvel som andre brødre kan have mangen en lov, som ikke er thinglæst. Dueller er som bekendt lovlig forbudte i vor tid, og dog skal de æreslove, som står i forbindelse med dem, endnu være i manges bevidsthed. Dersom den ærede forfatter vilde læse en islandsk saga og ved siden af Grågåsen, vilde denne dobbelthed snart træde ham lyslevende for øje.

Der er i virkeligheden slet intet i beretningen om kong Nils og Hetslaget, som gør den mistænkelig. „Skulde vi frygte de skindere og sudere!“ spørger kong Nils. Det er som hørte vi herremændene drage i kamp mod de sællandske bønder med det udråb: „Kådkarlene er alle galne med køller“ (fra 1256), eller vikingernes skjalde synge: „Odin er jarlenes gud, Thor ejer trællenes æt!“ Det er overalt den samme tanke, høvdingernes ringeagtende hånsord om „idrætsmændene“; og hvad lå da nærmere foran Slesvigs porte end at minde om stadens skindhandel og lædersalg? — Skulde det ikke være naturligt, at erindringen om denne bedrift holdt sig i lang tid i selve broderskabet, indtil den engang i det 13. århundrede, eller

når det nu er sket, optegnedes? Slige traditioner plejer vi ikke at vrage, før der foreligger en antagelig grund.

3. *Stadens firedeling.* I lovens kap. 32 siges der, at stadens fire oldermænd (seniores quatuor de civitate) skal have to mark hvergang der lyses ny mønt (de nova moneta). Efter J. Steenstrup antager Dr. H., at disse oldermænd er de samme som senere kaldes rådmænd (consules): „Jørgensen versucht (Årbøger 1872, S. 290 ff.) sie auf die 4 Fjerding der Stadt zu beziehen und aus ihnen eine Art Viertelsvorsteher zu machen. Das ist von Steenstrup S. 230 Anm. 1. hinreichend widerlegt worden" (s. 89).

Stadens firedeling fremgår af den nye stadsrets „fjerding", hvor den ældre har „rækning", ligesom af den opgivelse, at de tre fjerdedele af staden var kongelev, den fjerde hertugens. Det hedder i kap. 24, at bymand skal stå landmand (ruricola) til rette på thinge: „si est de pecunia, exactor cum civibus in illo reækkening manentibus ruricole extorqueat satisfactionem a conciue". Den nye ret har i kap. 36: „is dat van penninghen, so scal de voghet myt anderen medeborgeren, wan se in den fiarthing bliuen, manen van deme borghere dat deme büre nochafticheit beschee."

Når de fire dele af byen kaldes rækninger, må der herved sikkert tænkes på det gamle reka erendi, udrette et ærende, eller rœkja, røgte en sag. Ordet er vistnok opbevaret lige til vore dage i de såkaldte regningsmænd i herredsfjerdingerne i Angel, skønt dette navn nu selvfølgelig sættes i forbindelse med det regnskab, de fører (det hed dog tidligere „register"). Da dette forhold i det hele turde være særdeles oplysende, hidsættes nogle korte uddrag af Husby herreds regnskaber, som de tilfældigvis er bevarede fra tiden lige efter krigen 1660 (se tillæg). Det ses heraf, at herredet er delt i fjerdinger („trindter", kredse), hver med sin regningsmand, sine sandemænd, og ved visse lejligheder udvalgte „deputerede". Disse fordeler herredets udgifter, således som herredsfogden og regningsmændene gør rede for dem, enten efter den gamle guldvurdering på

gårdene over hele herredet, eller efter plove, så hver fjerding udreder sin fjerdedel (sin „stræng“), skønt guldvurderingen og plovsætningen er noget forskellig. Skulde det være for dristigt at bringe de to ting i forbindelse med hinanden: rækninger i Slesvig, svarende til stadens fjerdinger, og regningsmænd i de fire herredsfjerdinger? Men hvorledes skal man så undgå det næste skridt: fire oldermænd i de fire fjerdinger?[1]

Lad os se noget nærmere på Dr. Hasses argumenter. Flensborg ret af året 1284 indledes med disse ord: — „aldærmen oc rathmen oc ollæ bymæn i flænsborgh lotæ scriuæ thinnæ scra —“ eller i oversættelse: „seniores, consulesceterique ciues ciuitatis flensburgh —“. Hertil føjer Dr. H. følgende bemærkning: „Die Zahl der Consules ist weder für Schleswig noch für Flensburg überliefert. Wahrscheinlich ist es eine und dieselbe Behörde und die Bezeichnung seniores nur allmählich durch die allgemein, auch in den Deutschen Städten übliche Benennung consules verdrängt worden. Man bemerke, dass sich die Bildung des Raths auch in diesen erst um die Mitte des 13. Jahrhunderts vollzieht“ (s. 89 f.).

Men er det dog ikke betænkeligt at forudsætte, at „oldermænd og rådmænd“ skulde være de samme personer, — hvorfor nævnes de da dobbelt? Bedre besked får vi hos den tyske oversættelse: „*Borgermesteren* vnde *Ratmannen* vnde alle meynen borgere bynnen flensborch“. —

Det er heller ikke så, at antallet af rådmænd for Flensborgs vedkommende er ubekendt; stadsrettens kap. 104 siger: „Hwilk byman thær foghdæn kær yuær a thing, skiytær han sin skiæl for tølf rathmen, tha ma han ei lagh søkæs, fyr enn the gøræ ham antigh til ældær fra.“ De 12 rådmænd var rådet, men de to af dem kaldes senere borgemestre, og da man udstedte den tyske oversættelse af stadsretten, kunde man sikkert endnu af det danske folkesprog vide, at dette var de

[1] [Senere Tilføjelse:] I mandtal fra 1633 for Nørgos herred er der tale om regninger som enheder i byer og sogne, nogle byer har flere regninger. Dette er afgørende!

tidligere oldermænd[1]. Tingen er den at Flensborg vel ikke var delt i fire fjerdinger, men derimod indtil den nyeste tid i to halvdele: „Norden“ (Marie sogn) og „Sønden“ (Nikolaj og Johannis sogne); hver af disse to dele valgte 6 rådmænd og af disse 6 var den ene altså oldermand; det er bekendt nok, at stadig den ene borgemester boede i Norden, den anden i Sønden[2]. Når det endelig i stadsrettens kap. 124 hedder: „Aldær man af Knutz gild mæth frammærst rathmenz rath scul rathmen itakæ oc af sætte“, — så viser dette formentlig kun, at det var stående vedtægt, at gildets oldermand tillige var stadens, ikke som sådan, men fordi man valgte ham dertil, og at han da tillige ansås for at være den første i rang mellem de to, „stadens første borgemester“; hvad der siges i dette kap. er da ikke andet end den stadig senere fulgte regel, at rådet supplerer sig selv, og formodningerne om en usurpation af gildet falder bort.

Flensborgs tvedeling svarer til Slesvigs firedeling, de to oldermænd til de fire, det er herredstrindternes „regningsmænd“; rådmændene svarer til herredets sandemænd og deputerede.

Dr. Hasse tror at kunne føre bevis for, at stadens consules nærmest er kongelige (hertugelige) tillidsmænd; som bevis anføres, at hertugen kalder dem „consules nostri“ (s. 89). Men han siger jo også „cives nostri“? Han pålægger borgerne at adlyde deres anordninger, mener Dr. H. Men det gør han også i Flensborg, hvor rådet dog supplerer sig selv, og her tiltaler han dem under ét: „consules ceterique cives sui“ (1321).

Det samme mener Dr. H. om seniores. „Auch nahm man an, dass sie von der Stadtgemeinde gewählt seien, doch ist davon nichts überliefert. Dass sie eine Art Besoldung aus der Münze der Stadt bezogen haben von zwei Mark spricht eher dagegen, denn die Münze war — keinesweges städtisch“

---

[1] (U. A. Lüders) Statutum der Stadt Flensburg, Register: Aeltermänner im Rath wurden nachher Bürgermeister genannt.

[2] Sml. Zeitschrift f. Schl. Holst. Lauenb. Gesch. IV 77. Svarende hertil var de „24 mænd“, som alt nævnes 1489 (Fl. Dipl. I 670), delte i to lige hold, hvert med sin oldermand.

(s. 89). Dette sidste står heller ikke i stadsretten (k. 32): „Seniores 4 de civitate tenentur habere duas marcas den. de nova moneta, sutores tenentur regi quolibet anno 3 marcas den.“ etc.; det er en række ydelser fra bymændenes side, det her drejer sig om; oldermændene skal have to mark „af ny mønt“. Nærmere oplysning må søges andensteds. I Åbenrå skrå k. 6 siges: „Consules exigere debent et recipere denarios, dictos myntpenningh, de quibus dabunt aduocato octo marcas et non magis.“ Endvidere ses det af forskellige lovstykker fra kong Abels og Kristoffers tid, at der skulde ydes en øre penge årlig af hver plov „for stadig mønt“. Dette forklares nærmere af „Ribe oldemoder“, som beretter, at kong Valdemar anviste biskoppen af Ribe plovpenge af 3 sysler (og to stæder) i vederlag for den halve mønt; det har udentvivl netop været den halve plovskat af stiftet. Kongen og biskoppen hørte altså op med at drage fordel af udmøntningen mod at oppebære en plovpenge (solucio denariorum illorum, qui de aratris debentur pro fabrica); den skulde ydes af alle, adel og almue, læg og lærd, bymand og landmand[1]. Det er vel uimodsigeligt denne afgift, der i Åbenrå kaldes „møntpenge“; de 8 mark, som fogden skal have, vilde svare til 64 plove på landet, noget får vel rådet, og i matriklen står denne stad for 75 plove. Om nu de to mark, Slesvig oldermænd skal oppebære af „ny mønt“, ligeledes er en del af stadens møntpenge, som de opkrævede til stadens foged, eller om det snarere, som Steenstrup mener, er for et tilsyn med udmøntningen, får stå ved sit værd; i sidste tilfælde kan vi ikke bedømme de forhold, af hvilke det har udviklet sig. Men i intet tilfælde indeholdes der heri noget om oldermændenes forhold til kongen.

4. *Slien og søretten.* Stadsretten bringer fjorden i den nøjeste forbindelse med staden. I kap. 71 hedder det: „Piscatores libere habent piscari per totam Slyam, et in campo possunt extendere funes sagenarum ad siccandum sagenas“ etc.

---

[1] O. Nielsen, Ribe oldemoder, s. 5. 8. Geheimearkivets årsberetning V 10. 14. (Sml. Steenstrups Studier s. 211. 246.)

Kap. 55: „Quicumque infra Slyam nauem fregerit, libere bona sua possideat quicquid de rebus suis saluare poterit.“ Og af kap. 30 ses, at tolden betaltes på det sted, hvor man begyndte farten i Slien, for udgående ved Slesvig, for indgående ved Slesmynde. I kap. 68 siges: „flumen regis est“. — Det ældste aktstykke om stadens ret til fjorden er kong Kristjern I's såkaldte Slibrev (1480), i hvilket kongen gør vitterligt: — „dat als denn de Ersamen Borgermesteren etc. Unser Stadt Schleswigk van Unsen zeligen Vorfahren, Hertoghen to S. tor Tydt wesende, begifftiget unde beprivilegeret sin *myt der Vrigheit Unses Stromes* unde Waters *Schligh*, des frigh ungehindert to erer *Vischeryggen*, *Kopenschop*, Segelatien unde Neringe von der genömten Unser Stadt S. an, by beyden Syden des Landes, wenthe an dat gemeyne Meer effte solte See, enen Weke Sees buthen Schlyes Münde to gebruckende, sunder jennigerleye Hinderinghe effte Bewernisse“ etc.[1]

Med hensyn til de slutninger, som Dr. Hasse drager af bestemmelsen om skibbrud på Slien, gør han sig skyldig i samme fejltagelse som ved fortolkningen af lejdebestemmelserne; han jævnfører Lybeks privilegium af 1204, udstedt af kong Valdemar: „Superaddimus insuper conferentes, ut ubicumque intra regni nostri terminos, tam in Dacia quam in Slauia, siue intra siue extra portum qui Trauenemunde dicitur, ipsos naufragium pati contigerit, quicquid per se saluare poterant, quiete possideant —“ (s. 34). Mærkeligt nok ser Dr. H. slet ikke, at her er tale om to helt forskellige ting. Han finder tre trin i udviklingen af lovbestemmelserne om skibbrud, men lægger ikke mærke til, at Slesvig stadsret må ses fra et helt andet synspunkt. De lybske skibe får en vis ret i skibbrudstilfælde overalt i Danmark og Vendland, såvidt kong Valdemars vælde når, samme ret udenfor Travemünde som indenfor. På Slien derimod lovbeskyttes hvert skib, ligegyldigt hvor det hører hjemme (quicumque navem fregerit); det er en forret

[1] Corpus Statutorum Slesvic. II 52. „En weke sees“ er selvfølgelig det danske „en uge søs“.

som kommer Slesvig tilgode, thi alle disse skibe søger dets havn, men den er begrænset til det farvand, som også i andre henseender er overladt staden til brug. Det svarer i så henseende til Lybeks forhold til Traveløbet ud til Travemünde. Hvor gammel denne lovbestemmelse er, kan derfor slet ikke afgøres, den må vist føres op til de ældste tider; St. Omers bymænd får 1127 følgende ret: „per totam terram Flandriæ eos liberos a sewerp facio“ (k. 5); det er alt langt mere end Slesvig har.

Endnu en anden, ligeså uheldig opdagelse har Dr. Hasse gjort i Slesvig søret. Side 31 siger han om loven: „S. kennt die Sandmänner nur in einer Stelle, art 57: „Nauta qui pro potu vel alia negligentia nauem suam in portu dimiserit, tenentur naute eum expectare per diem et noctem. Si tunc non venerit flante vento recedant naute et ad quodlibet akkerhaald reddat IX solidos. Quicquid uero in uilla derelictum fuerit de rebus, vel quod majus est delictum, super homicidio uel waaldtecht, debent sex veredici in propria villa diffinire.“

Weil die Handschrift dies in einen Paragraphen zusammengeworfen hat, ohne durch ein neues Paragraphenzeichen vor Quicquid anzudeuten, dass etwas völlig Neues beginne, so ist auch bislang gedankenlos interpretirt worden, dass hier die Sandmänner über Vergehen von Seeleuten urtheilen sollen (z. B. Paulsen II 218 f.). — Es wird des blossen Hinweises bedürfen, dass hier von ganz verschiedenen Dingen die Rede und die zweite Hälfte des Artikel 57 als selbständiger Paragraph auszuscheiden ist.“ Ved at sammenligne hele dette parti af loven med det tilsvarende i Flensborg ret, vil det imidlertid vise sig, at den sidste del af kapitlet er senere indskud i en oprindelig helhed (Slesvig 57—62 = Flensborg latinske text 71—75, dansk 89—93), medens dette indskud selv ingenlunde, som Dr. H. mener, er lig Flensborg k. 14 (de violento raptu mulieris et abscissione membrorum et de homine interfecto et de oculo eruto debent octo veredici discernere veritatem). Lignende indskud på et andet sted i loven.

har jeg alt for lang tid siden påvist (Bidrag til Nordens historie i middelalderen, s. 51 f.). Men dette indskud refererer sig da selvfølgelig, som det altid forhen har været forudsat, til rettergang for søfolk. Dengang stadsretten affattedes, kendte man ikke sandemænd, de indførtes først ved kong Valdemars lovbog[1]; da de senere kom i brug, for her som overalt, hvor denne lovbog vedtoges, at dømme i de noksom bekendte tilfælde, tilføjedes dette ikke i stadsretten på alle de steder, hvor det måtte komme i betragtning; det er for så vidt en vilkårlighed, at man har tilføjet det i kap. 57; men en formel vilkårlighed kan jo have en bestemt historisk grund. At der imidlertid kun har været tænkt på søfolkenes ret, fremgår tydeligt nok af formuleringen, der lægger al vægten på at det er sket „in villa“, at nemlig dommen da også skal fældes „in propria villa“. Det er i modsætning til den tidligere og senere omtale af søfolks forseelser „in via“, der afgøres efter skipperes ed (k. 54).

Efterskrift: En forkastet krønike.

Som man kunde vente indeholder Dr. Hasses bog adskillige partier, som vilde kunne samles under benævnelsen „Streich-concert“. Det vil af det foregående allerede kunne ses, hvorlangt forfatteren i den henseende er gået ud over det tilladeliges grænser. Til slutning skal her dog endnu et enkelt exempel fremdrages, da tavshed i slige forhold, som erfaringen viser, har sine misligheder.

Der skal da her ikke dvæles ved det lille brev, som Flensborg Knudsgildes skrå tilskriver kong Knud (VI), men som Dr. H. skånselsløst tager af dage (s. 97 f.). Alle har hidtil troet, at den beskyttelse, kongen lovede brødrene „såsom

[1] Dr. H. søger vel at gøre det sandsynligt, at stadsretten er yngre end Vald. II, men han anfører ikke et eneste antageligt bevis derfor; hvorledes det står til med dem, han henter af historien og byens forfatning, har vi her set. Stadsretten er efter hele sit indhold fra kong Valdemars tid, uden at vi nu vistnok kan komme tidsbestemmelsen synderlig nærmere. Sml. „Valdemar Sejr“, s. 178.

dem der os daglig tjene", skulde sætte dem i klasse med hans hirdmænd; men her underrettes vi om, at den daglige tjeneste er den, som ydes den *hellige* Knud i daglig kirketjeneste, og at det altså må være ham, brevet falskelig skulde tilskrives! „Die drolligen Dänen!"

Det skal heller ikke videre forfølges, hvad forfatteren mener med sit ildevarslende „der sogenannte Sven Ågesen" (s. 98); thi det får vi vel tidlig nok at vide af ham selv.

Vi vil derimod, ligesom Dr. H. selv i sin bog, slutte med den motivering, der fører til forkastelsen af Robert af Elgins „Knud Lavards levned"; den er så karakteristisk (s. 117 ff. sml. s. 99). Som bekendt haves nu kun et uddrag af denne krønike, skrevet med Hamsforts (rettere Vedels) hånd og trykt i Scr. r. D. IV 256—61. Dette uddrag indeholder imidlertid en række værdifulde oplysninger, som det ikke er uden betydning for hin tids historie at rense for enhver mistanke. Dr. H. kommer imidlertid til følgende resultat: „Für die Annahme, die Biographie des Robert Elgin sei gleichzeitig, bleibt kein Raum mehr. Davon hätte aber auch schon die einfache Beobachtung, dass Knut stetz als sanctus bezeichnet wird, Zeichen seinen Tod begleiten und Wunder am Grabe folgen, abhalten sollen. Schon daraus ergäbe sich Abfassung nach der Heiligsprechung 1170. Die vita ist ein Produkt aus Gildekreisen, von geistlicher Hand zu Ringstedt. Der Verlust des vollständigen Textes lässt sich verschmerzen."

Vi vil begynde med denne påstand om hertugens helligdom, der skulde henvise skriftet til tiden efter 1170. Kan man påstå sligt med noget kendskab til Nordens historie? Hvormange af vore helgener er overhoved bleven kanoniserede? Knud hertug toges som bekendt op af graven i 1146, efterat der i de 15 år siden hans død havde været delte meninger om hans helligdom; de to præster ved Fruekirken i Ringsted hørte netop til dem, som ikke vilde gå ind på den[1].

---

[1] G. Waitz, Lebensbeschr. Knut Lavards, Translatio, lectiones 3—5.

Hvorfor henføres nu denne krønike til Ringsted? Jo, mener Dr. H., forfatteren fremhæver Ringsted på Slesvigs bekostning, det viser skinsyge. Det hedder nemlig simpelthen (i vort uddrag!): „Can. præficitur Slesvigæ“. Navnet Hedeby udledes af „hede“, „quasi villa deserta“, eller af et engelsk hetha i betydning havn: Havneby; begge forklaringer finder den tyske forfatter nedsættende. Ringsted derimod udleder krøniken af „ring“, fordi det ligger midt i Sælland; det skal hæve stedet. Efter danske forestillinger er det dog en stor fordel at være havnestad og ikke „ringstad“ i den betydning; men i alle tilfælde siger Robert jo kun hvad der er sandt. Men der er mere; han siger, at der i Ringsted holdes „placitum generale“, det er mistænkeligt: „ob unter dem dort stattfindenden placitum generale die Reichsversammlung der Dänen oder nicht vielmehr die Gildeversammlung der Knutsbrüder zu verstehen sei, ist vielleicht absichtlich zweifelhaft gelassen“. Hver begynder i fædrelandets historie véd, at placitum generale er Sællands landsthing og at denne bemærkning er den simpleste historiske sandhed.

Endnu grellere finder Dr. H. dog modsætningen mellem de to steder udtrykt i en anden vending. Kong Nils og hertug Knud havde byttet „ringe“ som tegn på venskab og som amuletter, — „sed ubi vis hujus *annuli*, dum cæsus est Nicolaus *Slesvigæ*?“ „Man merkt die Malice.“

Og hvilken malice gør Robert sig ikke skyldig i, ved i anledning af kong Nils's tronbestigelse at minde om Sven Estridsøns tronfølgelov, at den ældre broder altid skulde gå forud for den yngre: „Seine Thronfolge streitet gegen Suens Successionsgesetz, Niels hatte das Gesetz beschworen.“ Hvori stred den egenlig mod hin lov; med andre ord, hvilken ældre broder blev tilsidesat? — Lad os altså foreløbig lade Robert stå. —

At Dr. Hasse ikke har havt øje for de mangfoldige ypperlige småtræk, som levningerne af denne krønike indeholder, viser noksom, hvorlidt han er fortrolig med vor historie; han

er gået hen over den med en harefod og har sat et mærke hist og et her, han har vraget eller fremhævet hvad der passede til hans forudfattede meninger, uden sammenhæng og uden forståelse af nogen helhed. Hvormeget vi end må sætte pris på, at vor historie granskes af fremmede, kan dog neppe nogen dansk mand uden en vis bitterhed være vidne til, at man tror at kunne gøre det med så få omstændigheder, med så stor selvtillid og en så dybt rodfæstet, om end tildels ubevidst ringeagt for vor nationale udviklings selvstændighed.

SYNSPUNKTER FOR OPFATTELSEN AF VALDEMAR ATTERDAGS OG DRONNING MARGRETES HISTORIE.

(1883.)

[Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, 1883, S. 191—225.]

C. E. F. Reinhardt: Valdemar Atterdag og hans kongegerning. 1880.
Dr. *Kr. Erslev:* Anmeldelse af Reinhardts nævnte arbejde (Historisk tidsskrift 5. række, III).
Dr. *Kr. Erslev:* Dronning Margrete og Kalmarunionens grundlæggelse. 1882.

Den livlige virksomhed, som i den sidste halve snes år er bleven udfoldet på historiens område i Danmark, har mere end noget andet måttet overbevise os om vor historiske literaturs fattigdom. Der er tilvisse i århundredernes løb gjort meget for at fremdrage kilderne, og der er nedlagt en rigdom af arbejde og lærdom i talrige tidsskrifter, i omfattende værker og en mangfoldighed af særskrifter, og dog er man bestandig i forlegenhed, når almindelig dannede læsere beder om anvisning til at sætte sig nogenlunde grundig ind i et eller andet afsnit af vor nationale historie. Hvem kan have alle disse spredte hjælpemidler ved hånden, eller hvor mange har tålmodighed til at samle dem og til selv at gøre det arbejde, historieskriveren skulde have gjort? Der kan ingen tvivl være

om, at jo sansen for historisk læsning var forholdsvis større, dengang man kunde slå sig til ro med Holbergs opfattelse af fortiden eller dengang man delte Badens blik på den historiske udviklingsgang, end nu da man har fået en anelse om kritikens betydning overfor overleveringen og en målestok for fremstillingens kunst, som man forhen savnede, eller i alle tilfælde ikke anvendte.

Danmark har i den henseende været betydelig slettere stillet end Sverige. Den udvikling, som veltalenheden her tidlig kom til at dele med digtningen, støttet til det politiske liv og den borgerlige frihed, har vi hos os hårdt måttet savne, og vor store digteralder bar kun ringe frugt for udviklingen af en historisk stil. Mestrene i den danske prosa lagde hovedvægten på et rent sprog, en let og logisk tankegang og en vis farveløs, upersonlig korrekthed, som ikke er gunstig for en levende skildring af fortidens mangeartede forhold og tildragelser. Det står i en inderlig sammenhæng hermed, at det især var de fjerntliggende tidsrum og fjerntstående personligheder, som behandledes af historieskriverne. Ligesom det i forrige århundrede havde været hovedformålet for granskerne at forøge vor viden i rent ydre forstand, således stillede man sig nu den opgave at give afrundede billeder af personer, institutioner eller begivenheder, løsrevne af deres sammenhæng og i mangfoldige tilfælde, i det mindste tilsyneladende, valgte i blinde og behandlede med en lidenskabsløs ro, der havde sin naturlige forklaring i emnets mangel på dybere interesse. I Sverige gik man muligvis til en modsat yderlighed ved at efterstræbe farverige billeder og derved atter og atter at komme tilbage til historiens store navne og følgerige begivenheder; men der vaktes derved og vedligeholdtes en mere almindelig interesse for denne literatur, og dens betydning for den almindelige dannelse er uden tvivl bleven langt større end i Danmark.

I sin dybeste grund står dette jo vistnok i forbindelse med den forskellige politiske udvikling i de to lande. Hvilke

skyggesider der end fulgte med frihedstiden og alle de senere omvæltninger i Sverige, så udvikledes ved dem selvfølgelig almenånden på en måde, som hos os var ukjendt. Enevælden ynder ikke historien, uden for så vidt som den træder i dens tjeneste. For så vidt som den er liberal, vil den til nød tillade, at man angriber den eller endog overdænger den med de blodigste forhånelser, således som det hos os fandt sted med Riegels i hans ofte absurde angreb på kongerne. Men den vil ikke selv levere våben til disse angreb; den vil ikke åbne sine egne arkiver, den vil ikke tillade sine embedsmænd at skrive mindeskrifter, og den vil foretrække overdrevne angreb for den kritik, som fremlæggelsen af den fulde sandhed vilde indeholde. Det er denne enevælde, som har sat sit stempel også på vor historieskrivning, det er den, som har gjort den tam og ensformig, til samme tid som den har gjort den tålmodig, flittig og nøjsom. Uden det frie blik på samfundsforholdenes brogede væv, uden det dristige ord i dommen over folkets ledende mænd, uden veltalenhedens smykke som tegn på videnskabsmandens dybe samliv med sit emne, står den i skygge ved siden af vor digtning og vor ræsonnerende literatur.

Overgangen fra enevælden til „frihedstiden“ har lige så lidt på dette som på andre områder været så pludselig og gennemgribende, som man til sin tid var tilbøjelig til at antage. Den nye alder havde forlængst kastet sin skygge foran sig, før den kuldkastede den gamle statsform, og denne har til gengæld kastet stærke skygger over den følgende menneskealder. Meget er dog udrettet i denne overgangstid, og mere er indledet for fremtiden; opgaverne er bleven større, blikket har udvidet sig, først og fremmest til hele Norden, og den videnskabelige metode er bleven en anden. Det vil være fremtiden forbeholdt at vise, om det vil kunne lykkes os at bevare den danske historiegransknings gode traditioner, dens ædruelige kritik, dens sans for de mindste detaljer, dens ubestikkelighed overfor det glimrende og iøjnefaldende, i forening med

nutidens trang til at ombytte viden med forståelse, nøjagtighed med anskuelighed, fuldstændighed med fylde og begrænsning.

Disse almindelige betragtninger kommer let til at påtrænge sig en, når man tager de to danske bøger i hånden, som er nævnte foran denne afhandling. Hvorledes er det muligt, spørger man sig selv, at disse emner, Valdemar Atterdag og dronning Margrete, så at sige aldrig forhen har fundet deres historieskrivere? Hvorledes har det kunnet gå til, at vi ejer særskrifter om så mange ubetydelige mænd og kvinder, vidtløftige bøger om købstæder, herregårde og småøer, men ingen skildringer af disse regenter, der omdannede vort fædreland fra en samling pantsatte len til en stormagt i Norden?

Men vi vil ikke gå i rette med fortiden, der på sin vis beskedent har forarbejdet, hvad der nu her træder os i møde. At endelig de to mærkelige slægtaldre er bleven behandlede i en form, som gør dem tilgængelige for den almindelige dannelse, er et så stort fremskridt, at man skylder de mænd, som har påtaget sig dette arbejde, en tak både for deres mod og deres udholdenhed. Det er et besværligt arbejde at rydde op i grunden til en hel tidsalders historie, at opsøge, ordne og kritisk at gennemgå kilderne, for så at give et billed af den hele udvikling. Men det er ikke mindre vanskeligt, man kunde fristes til at sige ansvarsfuldt, at lade den nyere tids lys falde ud over begivenheder og personligheder, som i virkeligheden kun er lidet kendte, selv om de er meget omtalte og stærkt karakteriserede i den almindelige bevidsthed. Der hører mod til her først at fremkomme med en selvstændig, selvdannet opfattelse. Når først isen er brudt, vil det være langt lettere for senere forfattere både at komme til rette med stoffet og at modificere dommen.

Kilderne til hin tids historie frembyder særegne vanskeligheder, men de gør det på den anden side muligt at få et i høj grad pålideligt billed af begivenheder og tilstande. Sammenligner vi det store opsving i 14. med det i 12. århundrede, en sammenligning, der så at sige pånøder sig enhver, som

har syslet med den ældre middelalders historie, men mærkeligt nok ikke er kommen nogen af de foreliggende forfattere i tanke, da er modsætningen også med hensyn til kildernes beskaffenhed påfaldende. Medens vi hist har den uvurderlige bog af Saxe, står vi her uden vejledning af nogen enkelt, blot nogenlunde betydelig indenlandsk forfatter; vi må nøjes med annaler, især udenlandske, der tilsammen neppe er så righoldige som det, vi erfarer af lignende kilder om Absalon, fraregnet hans særlige historieskriver. Men til gengæld haves der en rigdom af diplomer fra 14. århundrede, både vedkommende de politiske og mangfoldige private og retslige forhold, som ikke på langt nær har noget sidestykke i den ældre tid. Kongehusets ældre arkiver synes at være gået til grunde i de urolige tider i 13. og begyndelsen af 14. århundrede, således at der ved Valdemar Atterdags tronbestigelse kun fandtes forholdsvis få levninger tilbage, rimeligvis opbevarede på et mere tilfældigt gemmested og derved reddede fra tilintetgørelse. Først fra hans tid af findes der en sammenhængende række af oldbreve, et rigsarkiv, hvis ældste række endnu 100 år efter hans død gemtes på Vordingborg, det slot, som i hans tid blev forvandlet til rigets hovedfæstning. Dronning Margrete og Erik af Pommern oprettede på samme måde et arkiv på Kalundborg, i det faste og fritstående tårn „Folen", og her forblev „rigets dressel" som bekendt langt ned i tiden, uden senere, så vidt vides, at lide større tab. På samme måde er en stor og vigtig del af de holstenske grevers arkiv på Segeberg bevaret, medens derimod de sidste sønderjydske hertugers efterladenskaber er tabte. Når hertil kommer, at også nabolandenes, fremfor alt Sveriges og Meklenborgs arkiver fra denne tid indeholder store rigdomme, medens Hansestæderne foruden deres brevsamlinger ejer vidtløftige forhandlingsprotokoller fra „hansedagene", så vil det let ses, at der foreligger kilder i stor mængde og et omfattende arbejde for den gransker, som vil søge at udtømme deres vidnesbyrd.

Dette arbejde er nu også i fuldt mål udført af de to for-

fattere. Etatsråd Reinhardt har ikke blot genoptaget Grams undersøgelser til kong Valdemars historie, men ført dem videre gennem det omfattende materiale, som nu foreligger trykt fra nabolandenes arkiver, og den store række utrykte diplomer i vort gehejmearkiv. Kun enkelthederne i den indre historie, kongens og stormændenes talrige jordhandeler og retstrætter og hvad deraf kan udledes, har han for det meste ladet ligge, dels vel fordi de forekom ham at ligge for fjernt fra hovedsagen, dels fordi en hård og håbløs sygdom hindrede ham i at fuldføre sit værk i alle retninger. Dr. Erslev har i den henseende haft ungdommens ubegrænsede arbejdsevne og heldige ydre forholds støtte til fuldstændig at udtømme sit emne, både her hjemme og i udlandet. Han har tillige haft det fortrin at være historiker ex professo og udrustet med alle videnskabens hjælpemidler; hans kritik er tilmed klar og indtrængende, uinteresseret og fordomsfri. Reinhardt har derimod ikke kunnet frigøre sig for den nedarvede pietet mod Hvidtfeldt; han kan ikke slippe den forestilling, at den naive rigskansler har haft selvstændige „traditioner“ at øse af ved siden af de skrevne kilder, vi alle kender, og dem han desuden bevislig har kendt. Erslev har i sin anmeldelse tilstrækkelig eftervist, hvilke ulemper der er opståede heraf for fortællingen, og adskilligt andet vilde vistnok kunne føjes hertil; men det må dog vel erindres, at der her kun er tale om mindre væsenlige enkeltheder uden dyberegående betydning for opfattelsen af fortællingens gang i det store og hele.

Men ligesom vi i de to bøger har fået en grundig fremstilling af begivenhederne i vort fædreland i de to slægtaldere, således har vi ikke mindre hos de to forfattere fået udprægede personlige opfattelser af dem. Reinhardt har ikke lagt skjul på, at han forfattede sin bog under trykket af vor sidste ulykkelige krig, og at han ønskede i Valdemar Atterdag at opstille et mønster for sin samtid. Erslev vender sig polemisk mod denne tendens og tilbageviser ethvert forsøg på at anlægge en moralsk eller ideal målestok på den tids politiske

færd; han ser i den berømte konges såvel som i hans berømte datters historiske bedrift resultatet af en kraftig, klog og hensynsløs kamp til alle sider for at forøge den danske krones magt i område såvel som i fylde.

Der vil komme en tid, da der haves en hel literatur om dette emne; i alle tre riger vil synspunktet blive drøftet, altid flere enkeltheder vil blive fremdragne, hver ny forfatter vil være om sig for at smedde våben for sin opfattelses rigtighed. Intet andet tidsrum i den fælles nordiske historie kan jo lignes ved dette i vidtrækkende betydning og i skæbnesvangre følger for de tre folk. En tilnærmelse som ingensinde før eller senere, og derefter en tvedeling med en dybere modsætning, end den forhen var kendt, et folkehad, der i århundreder behersker alt og alle. Hovedinddelingen af Nordens historie må sættes ved Valdemars kongedømme; alt hvad der går forud, kan siges at være fuldt forbigangent, fra hans tid af lever vi derimod i en sammenhængende historie, hvis virkninger endnu spores, hvis følger vi aldrig forvinder. Forholdet imellem de tre riger bærer før den tid tilfældighedens præg, det er snart så, snart anderledes, af rent tilfældige og forbigående grunde; fra den tid af er det et af grundvilkårene i vor tilværelse som folk, det kan aldrig lades af syne, og til dets udvikling i overensstemmelse med slægtskabets krav er ikke blot én, men alle tre nationers fremtidsskæbne knyttet.

At formålet for en opfattelse af hin mærkelige tid må være den og kun den at trænge frem til den historiske sandhed, er en selvfølge. Men det er lige så vist, at denne ikke strax er til rede for hver den, som møder med kendskab til den faktiske historie eller endog gør et særligt studium af alle tidens forhold. Det kan derfor med sikkerhed siges, at denne historie vil blive læst og læst om igen, skrevet og skrevet om igen, mangfoldige gange, inden emnet kan siges at være udtømt, inden en endelig dom om den har vundet hævd over hele Norden.

Den enkelte historiker bør derfor ikke være for ængstelig

for at yde sit bidrag til en sådan forhandling. Det er kun i videnskabens barnealder, man binder sig til en bestemt opfattelse fra det øjeblik af, man har fremsat den offenlig. Nyt materiale kan komme frem, man kan senere få bedre lejlighed til at fordybe sig i alle emnets enkeltheder, og mellemliggende bearbejdelser kan øve deres indflydelse. Således vil samme forfatter gentagne gange kunne komme til at yde sit bidrag til samme forhandling, hver gang med samme frihed i sit blik på emnet.

Det er denne frihed, jeg her skal tillade mig for et øjeblik at benytte. Mit eget studium af tiden er begrænset, det har samlet sig om Sønderjyllands politiske forhold som midpunkt, men har selvfølgelig ikke kunnet andet end medtage hele den almindelige historie i sine grundtræk. Dette udgangspunkt har dog også sine særlige fordele. Det kan ikke miskendes, at netop denne side af de politiske forhold er svagt behandlet i begge de foreliggende skrifter, medens der af en fyldigere forståelse af dens udvikling falder et betydningsfuldt lys også over andre partier af rigets historie. Sønderjyllands stilling har jo i virkeligheden fra hin tid af lige indtil vore dage været den anden hovedfaktor i vor politiske historie, ofte uanselig, endnu oftere overset, men derfor ikke mindre skæbnesvanger. Vel er nu dette spørgsmål i og for sig af ringe betydning i den største del af Valdemars og Margretes regering, først under Erik af Pommern voxer det som bekendt op i sin fulde højde; men selv denne omstændighed er jo en betydningsfuld kendsgerning, der blotter en mangel i den foregående tidsalders politiske gerning. Idet kampen om Sønderjylland bliver kong Erik til fald, sprænger den tillige unionens skøre bånd. Det kommer for en dag, at man har sat kransen på huset, før hjørnestenen ret var fæstet, at man har sat de tre kroner i sit skjold, samtidig med at nældebladet fortrængte søbladene omkring Sønderjyllands løver.

Kong Valdemar bærer i vor historie det betydningsfulde tilnavn „atter dag!“[1] Den første betingelse for at forstå hans liv og gerning er da at gøre sig fortrolig med den nat, som gik forud.

I sine hovedtræk er tilstanden bekendt nok: rigets lande var pantsatte eller tabte, folkets modstand mod de fremmede tilsyneladende brudt. Og dog var dette end ikke det værste; man får ikke den rette nøgle til forståelsen af kong Valdemars regering, med mindre man gør sig fortrolig med den grundskade, som havde fremkaldt denne sagernes stilling eller dog var i følge med den. Det var ingenlunde, som Reinhardt går ud fra, de sidste kongers svaghed, eller prælaternes og adelens overgreb, eller andre mere tilfældige omstændigheder, som hidførte det sørgelige resultat. Det var derimod den gradvise opløsning af tidligere tiders opfattelse af „riget“. Dette begreb havde hos os en uoverskuelig historie, tilbage til den fjerneste oldtid. Rigets enhed og sammenhold havde bestandig i den historiske tid været en bydende nødvendighed, dets højhed overfor de enkelte havde, senest i Valdemarernes tidsalder, altid på ny bestået sejrrige kampe imod enhver modstand. Når en ny konge fremstillede sig for folkets høvdinger for at stadfæstes i sin værdighed, aflagde han ed på ikke at mindske kronens ret og rigets eje; det viser noksom, at det var selve folket, som holdt på rigets højhed og kraft, ikke for kongernes, men for sin egen skyld. Ulykken i Kristoffer Valdemarsøns og hans ætmænds hus var den, at den gamle ligevægt i riget gik tabt. Det beror vistnok på en fejltagelse, som er gået i arv til os fra enevældens tid, når vi ensidig lægger vægten på stormændenes, de kirkeliges og de verdsliges, stigende vælde efter Valdemar Sejrs tid; også kongernes vælde steg, tildels endog ud over de andres, og det er i

[1] Når Reinhardt ikke vil lade min påvisning af, at dette tilnavn historisk hidrører fra et tysk mundhævd, som kongen brugte („der dage“ eller „des dages“), gælde, men mener, at Hvidtfeldt her havde en mundlig overlevering for sig, så er det et ret betegnende exempel på hans forkærlighed for det traditionelle overfor den på kilderne støttede kritik (s. 526 f.).

virkeligheden det store kapløb om at drage den største vinding af de forandrede samfundsforhold, som tilsidst sprænger rigets hellige bånd. Allerede Kristoffer I er voldsom og hensynsløs i al sin færd, hans søn Erik ligger fra sin første ungdom af i strid med stormændene, indtil han falder for deres hånd i Finnerup lade. Nogle år før sin død tvinges han til at udstede en håndfæstning, den første danske forfatningslov. Lad end enkelte af dens bestemmelser gå videre end ønskeligt i at indskrænke kongens magt, så må dog loven i sin helhed siges at være et mindeværdigt frihedsbrev for hele det danske folk. Det sikrer årlige danehof, det sætter en grænse for de skatter og byrder, kongen kræver, og det beskytter den enkelte imod rettens misbrug fra magthavernes side. Det er et mærkeligt bevis på den ufriheds ånd, som går gennem vor historieskrivning, at den atter og atter kalder denne og de følgende håndfæstninger for ubillige overgreb overfor kongerne.

Erik Menvæt fortsatte efter at være bleven myndig sine forfædres politik, og det lykkes ikke at binde ham ved nogen håndfæstning; han indleder den egenlige opløsning. Der er i hans tid en kamp af alle mod alle. Kirkens mænd er ikke i stand til at besejre den konge, som lader det menige folk sidde i 17 års interdikt; adelens forsøg på at vinde med i magtudvidelsen fører til blodige nederlag. Udadtil søger kongen at vinde lenshøjheden over de tyske nabolande, og hans overvælde er så stor, at det tildels lykkes. Til gengæld uddeler han arvelen også indenfor rigets grænse, i modstrid med dets ældste grundlove. Med hans død indtræder der et omslag, broderen kommer ikke på tronen uden håndfæstning. Det bestemmes igen, at der skal afholdes årlige danehof, men selve denne bestemmelse tages ikke på danehof, den aftales i Viborg af de nørrejydske biskopper og stormænd! Kristoffer har samme hensynsløse karakter som hele hans slægt, men han mangler de andres kraft, og hans modstandere er ham overlegne. Derfor bliver hans korte regeringstid stormændenes gyldne alder.

Under de følgende kampe forsvinder riget fuldstændig.

Grev Gert bruger først den gamle form for at grundfæste sin magt; han lader holde danehof, højtideligere vistnok end det var sket i mange år, og alle de aftaler, som indleder rigets opløsning, gøres i den mest bindende form. Det er derfor en dårskab at ville slette den sønderjydske Valdemar af vor kongerække; efter formen har ingen siddet på Danmarks trone med en højere legitimitet. Men dermed er det også forbi. Da Kristoffer vender tilbage og igen slutter aftaler på kronens vegne, afløser det ene forlig det andet, og han går så vidt udtrykkelig at fornægte sin kongeed: „Vi giver for os og vore arvinger", siger han, i det han forlener grev Gert arvelig med Fyn, „afkald på alle senere udflugter og fremfor alt på den, at det skulde være forment at skille kronens ejendele fra Danmarks rige." Ved hans kort efter påfølgende død mener den forsigtige greve endnu at måtte holde på de gamle former, i det mindste for så vidt, at kronen skal have en repræsentant. Han skyder derfor atter hertugen frem som den, der har ret til at indløse rigets len: Skåne, Jylland o. s. v. Formelt består kongedømmet altså endnu, kun navnet bruges ikke; det afkald, den unge hertug må have givet overfor kong Kristoffer og hans søn Erik, var faldet bort med deres død, og vi kan med fuld føje betragte Valdemar som nominel konge i den ellers kongeløse tid. Et afkald overfor greverne giver han først ved forliget i Slesvig, kyndelmissedag 1339, idet han lover aldrig at gøre brug af sin indløsningsret til de danske lande og med dem at være en fjende af Kristoffers sønner, af hvilke dengang alt Valdemar kaldte sig konge af Danmark.

Med dette hertugens afkald var i formen rigets opløsning fuldbyrdet, men heldigvis var dermed også vendepunktet givet.

Man fristes til ved et sådant vendepunkt at spørge: var det muligt, at udviklingen kunde have taget en anden gang, end den gjorde, eller forelå der, hvad man kalder en historisk nødvendighed for omslaget? Jo mere fortrolig man bliver med historiens virkelige gang, des mindre kommer man til at tro på den historiske nødvendighed. Disse forunderlige skæbner,

der træffer folk som enkelte personer, snart så og snart så, lader sig ikke henføre under nogen generalnævner, og den betydning, som enkeltmand får i nationernes udvikling, snart som deres forkæmper, snart som deres avindsmand, lader sig ikke udmåle. Om vendepunktet vilde være kommen i vor historie uden de tvende mænd, Nils Ebbesøn og Valdemar Atterdag, er et spørgsmål, som ingen menneskelig kløgt kan besvare.

Hvad vilde der da være sket, hvis det ikke var kommen? Ja, vi kan hente svaret hos vore naboer. Hvorledes så det i hine år ud i Nordtyskland, hvor de små hertugdømmer og grevskaber deltes og atter deltes mellem arvingerne, medens de mægtige stæder løsrev sig fra landbygdens fyrster og fulgte deres egne interesser? Hvorledes så det ud i Sydtyskland, hvor kun Schweizerne med mandemod hævdede friheden, eller i Frankrig, der var adsplittet i len og bispedømmer, og i Italien, der opløstes i republiker og despotier? Det var i hine år, Dante skrev sin guddommelige komedie, denne vidunderlige sammenkædning af de højeste religiøse ideer med smerten over det jordiske fædrelands selvydmygelse, kejserdømmets opløsning og den højeste magts forfald. De gribende vers fra ulykkesåret 1339:

> geme, plange moesto more
> dolorosa Dania!

er som en genlyd af den florentinske digters klager få år tilforn over det uhyre, den grådige ulv, der ligger på folkenes vej og opsluger alt og alle, lige grådigt og lige glubsk fra den dag, det blev sendt op fra helvedes dyb, indtil den time, da „den ædle hund“ skal kaste sig over det og sende det tilbage til dets ophav. Dantes frejdige håb til „Cane grande“ skuffedes, kejserdømmet rejste sig ikke mere af sit forfald til Italiens befrielse; hvem kunde da med god fortrøstning påstå, at frelsen *måtte* komme for vore fædre? —

Imidlertid var som sagt forliget i Slesvig 1339 et vende-

punkt til det bedre. Forliget var et nederlag for hertug Valdemar, idet det berøvede ham retten til at indløse rigets lande og derved igen at grundlægge kongedømmet: men det berøvede tillige stæderne håbet om at se en ende på den ufred, som nu i stadig voxende mål gjorde handelen usikker på alle Nordens have. Der dannede sig derfor et forbund mod grev Gert, og medens han forberedte sig på at slå det til jorden med en stor lejehær, måtte han i Lybek slutte et nyt forlig med hertugen, som i virkeligheden ophævede det ældre og anerkendte dennes ret til at indløse riget.

Dette forlig af 11. Februar 1340 er i en mærkelig grad bleven misforstået af Reinhardt såvel som af alle hans forgængere. Han har ofret det en hel afhandling uden i sine overvejelser i mindste måde at trænge ind i dets grundtanke, og det er i fuld overensstemmelse hermed, at han i sit referat af det foregående forlig (2. Febr. 1339) slet ikke nævner hertugens opgivelse af sin indløsningsret (s. 67 f.). Hvad der skete i Lybek opfattes da som påtvunget hertugen: det var et mageskifte om de to dele af Jylland, hvorved greven altså fik sine lande samlede. Men forliget er lige det modsatte. Greven indrømmer hertugen ret til at indløse Nørrejylland med den ret, Kristoffer havde til det, for en pantesum af 43000 mark lybsk. Da der ikke kunde være tale om at udrede det hele beløb strax eller på én gang, pantsætter hertugen ham sit hertugdømme (undtagen Als) for 25,000 mark og træffer nærmere aftale om, hvorledes resten skal betales i løbet af det følgende halvår. Hvis dette forlig altså var kommen til udførelse, vilde det ingenlunde have medført et mageskifte, men fuldstændig have kuldkastet Gerts stilling. Medens han nemlig hidtil havde haft Nørrejylland i pant, uden at nogen havde indløsningsret til det, vilde han fra nu af have Sønderjylland som pant af hertugen, og denne vilde på sin side blive fuldstændig landsherre (konge) i Nørrejylland med indløsningsret til Sønderjylland. Det var jo under ganske lignende forhold, at Valdemar Atterdag kort efter virkelig indløste Nørrejylland

A.D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

26. Hefte. 50 Øre.

for landets egne penge, og det samme kunde selvfølgelig hertugen have gjort, om han ellers havde haft forudsætningerne for at byde Gert trods og gøre brug af den ret, han nu havde erhvervet. Hvor lidt dette imidlertid vistnok var tilfældet, ser man af forligets slutningsbestemmelse, i følge hvilken han skulde kunne træde tilbage fra det; men i så tilfælde lovede han da én gang for alle at opgive al ret til indløsning af grevens og hans arvingers pant af den danske krone. Er denne tilføjelse gjort af ham selv, som man vel nærmest må antage, da viser den hans vankelmodige sind og hans mistillid til sig selv; er den sat ind efter grevens ønske, da vidner den om dennes opfattelse af ham.

Imidlertid var det jo ikke Gerts mening at opgive sagen uden en ny kamp. Hans hære drog til Jylland med mord og brand, og den 1. April falder han så i Randers for Nils Ebbesøns hånd.

Forliget i Spandau af 22. April overfører indløsningsretten til de danske panter til junker Valdemar Kristofferson. Men de forhandlende parter føler sig ikke stærke nok til at gennemføre det, hvorfor de i Lybek søger et nyt grundlag for en endelig opgørelse med hertug Valdemar, der her nærmest står som ordfører for den jydske folkebevægelse. Medens hertugen for sit eget vedkommende med ed fralægger sig al deltagelse i grevens drab, udelades enhver bestemmelse om drabsmændene i det endelige forlig, og hertugen bliver den retlige mellemmand mellem panthaverne og den danske krone. Nørrejylland skal altså overlades ham, og det på billigere vilkår, end det var fastsat i forliget med grev Gert, men han overlader det igen til junker Valdemar, som ægter hans søster Helveg. Brylluppet holdtes som bekendt strax efter på Sønderborg, og de to ætlinge af den gamle danske kongestamme fremtrådte derefter med hinanden på Viborg landsting, st. Hansdag, for at stævne almuen til kongevalg ugedagen efter. På denne dag (lørdagen den 1. Juli) nedlagde hertugen højtidelig sin kongeværdighed og løste folket fra enhver forpligtelse til sig, lige-

som der fra alle sider lovedes glemsel med hensyn til fortiden. Derefter kåredes Valdemar Kristoffersøn til konge, og biskop Simon nedbad himlens velsignelse over rigets fremtid. „Da håbede alle“, siger den lybske krønike, „at de skulde være fri for Holstenernes svare tvang.“

Dr. Erslev har i sin anmeldelse af Reinhardts bog med stor styrke eftervist og påanket hans tilbøjelighed til at forsvare kong Valdemars politik: der haves stadig en dobbelt målestok for de handlende personers bedømmelse, én for den danske konge og en anden for hans modstandere, og ros og dadel får jævnlig sit udtryk i kraftige, ofte voldsomme udtryk. I denne kritik har Dr. Erslev utvivlsomt ret. Den uafbrudte dømmen over personernes karakter og bevæggrunde er i høj grad trættende og ægger til jævnlig modsigelse; for læsere, som står på et væsenlig andet stade end forfatteren, f. e. Tyskere, må den være næsten utålelig. Men en noget ældre kritiker end Dr. Erslev vilde dog næppe have givet sin uvilje herover til kende uden tillige at udtale sin sympati for det sindelag, af hvilket denne historieskrivning er fremgået. Den brændende fædrelandskærlighed, som Reinhardt også i andre skrifter har lagt for dagen, var, da han skrev dette arbejde, såret på det dybeste, ikke blot ved et nederlag, hvis nationale betydning den nærmest følgende generation kun har været alt for tilbøjelig til at tilsløre, men også ved en række nedsættende domme og hårde angreb, som fjender såvel som tidligere venner netop dengang rettede imod os for at undskylde deres færd og vælte ulykkens byrde des tungere over os. Hvem vil da undre sig over, at en varmtfølende mand griber pennen, ikke blot for at oprejse folkets mod og selvtillid, men også for at føre et forsvar for en konge og en politik, som han mener kun er bleven miskendt, fordi man i lykkens dage havde savnet den rette forståelse, den dybe sympati, som er

nødvendig ikke blot for kunsten, men også for videnskaben? Det er nødvendigt at give sandheden æren og indrømme, at Reinhardts fremstilling i den henseende har skudt over målet; men som fædrelandsven har han i denne bog sat sig et mindesmærke, som kommende tider vil påskønne. Men Dr. E. går videre i sine betragtninger over dette punkt og falder her, som det synes, fra Scylla i Charybdis. „Er det overhovedet nødvendigt stadig at prøve, spørger han, om Valdemars handlinger kunne forsvares for en moralsk domstol? Jeg tror det ikke, så meget mindre som bedømmelsen dog vanskelig kan foretages ud fra andet end den senere betragters moral, og for mig er den uheldige følge af Reinhardts moraliseren da også især den, at den forhindrer ham fra at fremstille Valdemar sådan, som han virkelig var. De egenskaber hos kongen, der ikke stemme med det 19. århundredes moral, skjules eller afdæmpes, og hele billedet af Valdemar bliver derved langtfra så skarpt og udtryksfuldt, som det kunde være blevet" (s. 298). — Reinhardt vilde visselig med fuld føje have kunnet svare hertil: „Nej, det var netop det 19. århundredes politiske moral, den moral, hvis ofre vi var bleven, som gjorde mig til kong Valdemars historieskriver. Det var denne moral, som påkalder alle tidens ideer skiftevis, uden nogensinde at ville tjene nogen af dem, påkalder dem blot for at tilsløre sin rovlyst, sin herskesyge og sin troløshed."

Thi hvilken moral er det, vi har forud for det 14. århundrede? Det umoralske viser sig mindre i åben grusomhed og fysisk troløshed, vor krigsførelse er i visse henseender bleven mere human; men at politikens metode skulde være bleven bedre eller ædlere, kan dog vel ingen påstå. De ledende statsmænd i kong Valdemars tid havde den selv samme moral for øje som vor tids, de samme forpligtelser; thi dengang som nu fandtes der jo ingen højere moral end den, kristendommen overalt fremholder for sine bekendere. At hverken han eller hans samtidige holdt sig den efterrettelig, når den kom i kollision med deres politiske planer, kan i

mange tilfælde historisk eftervises, men så ligger det heller ingenlunde udenfor historieskriverens opgave at påtale det, lige så vist som fremtidige historieskrivere ikke vil undlade at påtale de brud på sandhed og ret, som er bleven begåede i vor tid. Kun at betragte fortidens politiske tildragelser som skuespil, som intelligente naturmagters „kamp for livet“ er endnu ikke historie; som der i denne er et element af den menneskelige frihed, således er der også et personligt ansvar og en personlig dom.

Men her indvendes der da, at den gerning, kong Valdemar udførte, trængte til disse midler: han måtte være troløs overfor de troløse, underfundig overfor de rænkefulde. Her er egenlig det punkt, som jeg mener man må komme bort fra. Den enkelte skal aldrig ville være verdensordner, men han skal være lydig overfor den verdensorden, som han anerkender. Overfor troløshed og underfundighed skal den, der har et ansvar og en gerning i livet, være årvågen, snild som en slange. Men han skal ikke give sig selv anvisning på at betale med lige mønt. Dersom kong Valdemar var trådt ind i sit kongedømme som en åben, ridderlig karakter, trofast mod de mange, der modtog ham med åbne arme, ordholdende overfor ven og fjende, utrættelig i sin kamp for rigets ret, men øm over andres ret tillige, — hvem véd da, om han ikke kunde have nået det samme eller mere, hvem véd, om han ikke kunde have højnet tidens politiske moral i sin kreds, således som det jo til alle tider har været tilfældet med enkelte højsindede og ædle naturer? Og lige så lidt som statsmanden har ret til at fritage sig selv for de almindelige moralske bånd, lige så lidt må historieskriveren bagefter gøre det. Han kan være mild og skånsom, han kan undskylde og forsvare sin helt, men han må indrømme, at i samme grad, som dette er nødvendigt, synker helten ned til sine omgivelsers og det daglige livs lavmål. Der bliver da for ham kun tilbage et større mål af evner eller en rigere lejlighed til at

gribe ind i begivenhedernes udvikling, hvad enten det nu skyldes fødsel, begavelse eller andre tilfældige omstændigheder.

Det har formentlig i den henseende en ikke ringe betydning, at ikke målestokken for det i sandhed fremragende forvanskes. Lad os f. e. et øjeblik sammenstille kong Valdemar med biskop Absalon. Hvis gerning var her størst og af videst rækkende betydning? Rent udvortes er det vel vanskeligt at sige, og det er for så vidt også ligegyldigt; men vilde man ikke, dersom Absalon havde været hård og troløs overfor fremmede og landsmænd, have haft samme ret til at påstå, at disse egenskaber dengang var nødvendige for en fædrelandets redningsmand? Var hans tid mindre grusom, underfundig og hensynsløs end Valdemar Atterdags? og har han ikke alligevel ført et glimrende bevis for, at selv den største gerning til fædrelandets frelse kan udrettes med rene hænder, selv om menneskelig skrøbelighed jo altid vil være uadskillelig fra alt menneskeværk?

Det er derfor formentlig en fejl, enten med Reinhardt at ville retfærdiggøre, hvad der ikke bør retfærdiggøres i kong Valdemars politik, eller med Erslev at ville udelukke den moralske dom over hans færd. En sanddru og alsidig fremstilling af den historiske personlighed udelukker ikke en udtalelse om, hvad der i hans liv var af det onde, og denne udtalelse ikke en dyb taknemmelighed mod den mands minde, som til trods for al sin forkrænkelighed var vort fædrelands redningsmand og utrættelige forkæmper.

Når vi da på den ene side fristes til at sammenstille Valdemar Atterdag med Absalon, fordi den historiske bedrift i så væsenlige henseender frembyder lighedspunkter, så må vi på den anden side sammenstille ham med en ganske anden mand, når vi nærmere betragter hans politik. Denne mand er grev Gert af Rensborg. En fordomsfri betragtning af hin tids brogede tildragelser vil ikke kunne skjule, at de to mænd egenlig er støbte af samme malm, at de er lige virksomme, lige kraftige i de slag, de fører, lige kloge i deres beregninger,

lige hensynsløse i de midler, de bruger. Grev Gert havde benyttet sit lille grevskabs kræfter til det yderste, han havde brugt søstermandens død i Slesvig til at skaffe sig indpas nord for Ejderen, og han havde forstået at bruge den unge Valdemars slægtskab og alle forholdene i det danske riges ejendommelig opløste tilstand til at skaffe sig den stilling, han omsider indtog. Kong Valdemar tiltrådte regeringen i sit fædrenerige med den adkomst, som lå i fødselen; den gav ham en fordel, som greven selvfølgelig aldrig havde kunnet opnå. Men i øvrigt brugte han skiftevis de mest modsatte midler for at nå sit mål, magtens udvidelse uden hensyn til nogen forud bestemt grænse. Han bortgav Skåne til kong Magnus, skønt Skåningerne aldrig havde givet ham nogen ret til at betragte sig som deres konge; han gav Fyn som arveland til greveslægten efter sin egen slægts afgang, skønt heller ikke Fynboerne havde kåret ham til konge. Rigets lande var efter hans første opfattelse hans arvegods, enkeltvis, ikke som dele af riget, men uafhængigt deraf. Senere krævede han alt det tilbage, som engang havde tilhørt kronen, ikke blot dens tabte gods rundt om i landene, men også de tabte landsdele. Sønderjylland var fra begyndelsen af århundredet udskilt fra riget som et frit arveland, han tvang det tilbage til lensforholdet; ligedan gik det med Femern. Skåne havde han selv overdraget til kong Magnus, men senere tog han det tilbage som en umistelig del af riget. At dette mål nåedes, var tilvisse en stor velgerning, om man end må holde for, at andre midler kunde have ført til det samme mål. Men han kendte intet til den grundsætning at holde rigernes lande samlede, når talen var om naboerne. Ikke blot anså han ligesom Erik Menvæt det tyske rige for opløst, så en tilegnelse af lenshøjheden over dets lande var en ærlig sag, men han indlod sig også med største sindsro på en deling af Sverige. Og ligeså indadtil. Året efter sin tiltrædelse pålægger han sit kancelli ikke at stævne kirkens mænd for verdslige domstole, „da han ikke vil, at der ved ham skal indføres noget nyt i riget“.

Men i den følgende tid kommer alt det nye ind, som kan tjene hans hensigter. Selv opdragen i Tyskland lever han, som det synes, bestandig i tyske forestillinger; han stoler mere og mere på fremmede tjenere, besætter rigets borge med dem og ender med at bestemme sin tyske dattersøn Albrekt af Meklenborg til sin efterfølger.

Samtidens vidnesbyrd om ham er da heller ikke godt. Af de mange venner fra hans ungdom bliver kun få tilbage, da han ældes. Hertug Valdemar, om hvem den lybske krønike siger, at mange holdt det for en stor dårskab af ham, at han vovede så meget for kongens skyld, blev senere tvungen til at tage sit land til len af kronen og til at overlade kongen Langeland. Han fik aldrig Gottorp indløst fra de holstenske grever, og hverken han eller hans søn fik nogensinde Slesvig og Flensborg tilbage. De jydske stormænd, der satte Valdemar på tronen og indløste sig selv ved et „sølverstød", kunde ikke finde sig i hans senere overgreb og blev hans stadige modstandere, altid rede til at knytte forbindelser med hans og rigets fjender. Hansestæderne, der i lang tid begunstigede hans fremgang, fordi den betryggede deres handel, blev hans uforsonlige avindsmænd fra det øjeblik af, da han havde overfaldet og underkuet Visby på Gulland. Sveriges konge måtte vende sig imod ham af samme grund og fordi hans fremgang var en stadig trusel mod naboriget.

Det står i nøje og uadskillelig sammenhæng hermed, at fremgangen i Valdemar Atterdags tid i grunden er væsenlig udvortes. Kun ved at holde sig til overfladen kan man komme til at opstille en absolut modsætning mellem hans og grev Gerts dage. Den grundskade, som havde muliggjort grevens fremgang: opgivelsen af den nedarvede forestilling om rigets ubetingede højhed, således som den var indledet i Erik Menvæts dage, den var i virkeligheden ikke bleven hævet. Vel var der atter bleven holdt danehof og indgået en håndfæstning, men tidsafstanden mellem Skånes og Gullands erhvervelse var kortere, end den mellem erhvervelsen af to danske lande nogen-

sinde havde været, og man havde intet øjeblik kunnet komme til ro i forestillingen om rigets integritet. Kong Valdemar havde efterhånden i sin lange regeringstid samlet en række lande, blandt andre dem, der forhen udgjorde det danske rige, det var i virkeligheden sagernes stilling. Da han derfor blev fordreven, gik sejrherrerne ganske simpelt til at dele disse lande, snart efter en, snart efter en anden opfattelse af øjeblikkets magtforhold, og da efter hans død Margretes søn Olav var bleven valgt til konge, fandt man intet anstødeligt i at love den vragede Albrekt et par af rigets lande i arv og eje, medens man lod greverne sætte sig i besiddelse af hele Sønderjylland som en arvet landejendom. Også her påtrænger sammenligningen med Absalon sig af sig selv. Han rensede de danske lande og farvande for vikinger, ordnede samfundet og skaffede lov og ret sin tilbørlige anseelse; en del af det barbariske Vendland lagde han under den danske krone som et selvstændigt len for at kunne være sikker på de opnåede resultater. Men forsøgene på at erhverve land fra det tyske rige deltog han ikke i; for ham lå rigets styrke i dets begrænsning og i den kraftige udfoldelse af alle folkets rige evner.

Det kan næppe miskendes, at Valdemar Atterdag står langt tilbage for denne overlegne ånd. Hans gerning bliver i det udvortes, ligesom han kun bruger udvortes midler til at nå sit mål. I stedet for at hæve sin samtids politiske moral bidrager han ved sine overlegne evner til yderligere at forringe den. Det er ikke fædrelandets ære og velfærd, som for ham står som det store mål, det er ikke det danske folks lykke og grundlæggelsen af en ny national blomstring, han efterstræber. Derfor hører vi intet om, at noget af det store, som da var i udvikling i Evropa, gennem ham holder sit indtog hos os; ingen historieskriver opstår for at fortælle om hans bedrifter og give os et fingerpeg til forståelsen af, hvad han vilde og hvad han udrettede; ingen videnskabelig bestræbelse fandt, så vidt vi véd, en beskytter i ham. Kun jagten

i Gurre skove vides at have fængslet hans sind i de øjeblikke, hans rastløse arbejde hvilede.

Når vi trods alt dette skylder ham taknemmelighed, da er det, fordi han dog i det ydre reddede vort fædreland fra undergangen. Og hvem véd, om ikke billedet af dette land dog mangen gang har fremstillet sig for hans åndelige øje som det, hvis lykke han helst vilde grundfæste, således som han nu troede den vilde blive bedst og varigst.

Forholdet mellem kongeriget og hertugdømmet i Valdemar Atterdags tid forstås lettest under synspunktet af en gennemgående modsætning: jævnsides med rigets samling går Sønderjyllands opløsning. Meningen var, at hertug Valdemar skulde have indløst sit land for de penge, han fik i Nørrejylland, alt som kongen udløste ham; men det skete ikke. Da han havde indløst Tørning og Tønder med de to tilliggende sysler, standsede han, og grænsen for hans og sønnens herredømme var i en hel menneskealder den gamle sysselgrænse nord for Flensborg, over imod Søholm å. De kortfattede historiske kilder oplyser os ikke om, hvad grunden var hertil, men rimeligvis må forklaringen, i det mindste tildels, søges i hvad der fortælles om hertugens fangenskab. Mellem nyår og fastelavn 1342 kom han fra Als efter de unge grevers indbydelse over til Ærø for at gå på jagt med dem, men blev så svigagtig tagen til fange og ført til Nyborg. Efter halvandet års fangenskab måtte han indgå hårde vilkår for at få sin frihed tilbage. Den lybske krønike beretter, at han måtte give svære løsepenge, rimeligvis beregnede på at give greverne bod for det tab, de havde lidt ved hans deltagelse i den danske restavration. Derved har han da måske tabt midlerne til at fuldføre indløsningen af sit eget land.

Hvad der således blev i grevernes hænder, var hele den sydlige halvdel af hertugdømmet med stæderne Slesvig og

Flensborg. Af Holsten ejede de hele midten, lige ned til Lauenborgs grænse; de tre stærkeste borge i en vid omkreds, Segeberg, Rensborg og Gottorp, dannede støttepunkterne for deres talrige fejder i øst og vest, i syd og nord. Grev Klavs anlagde Nyhus nord for Flensborg, ved vejen nordfra ind over den nye grænse; på samme måde byggedes der borge mod Ditmarskerne. De to brødre tilhørte en af de dygtigste fyrsteslægter, som forekommer i Nordens historie; ikke blot var deres fader grev Gert en mærkelig ihærdig og snild mand, men også deres farfader Henrik af Rensborg havde udmærket sig blandt sine samtidige, og ikke mindre fostrede de to følgende slægtled ualmindelige helte og statsmænd, den yngre Gerhard og hans sønner, med hvilke slægten til al lykke for Danmark uddøde. Grev Gerts sønner Henrik og Klavs var hver for sig fremragende personligheder. Henrik udmærkede sig især på valpladsen, her og i fremmede lande, som „Jern-Henrik“ mindes hans bedrifter endnu i sagnet. Klavs var en jævnere karakter. han holdt sig i hjemmet og opfostrede senere sin broders sønner til at fortsætte slægtens kampe for sit høje mål; han var klog og sindig, men tillige tapper og udholdende, og han bidrog måske mere end nogen anden til at skaffe den fælles sag fremgang. Begge havde de tillige den lykke at opnå en høj alder — de stod i over 50 år i spidsen for styrelsen — og under alle omskiftelser at leve i uforstyrret endrægtighed. Den danske historie har aldrig tilfulde klaret sig disse forskellige grunde til Holstenernes overordenlige magt og politiske betydning i henved halvandet hundrede år. De danske kongers formentlige svaghed og blødhed forklarer ikke meget, især når der er tale om denne tid; nej tingen var, at der blev gjort et ualmindeligt arbejde fra Rensborgs faste tårn, at der af en højt begavet slægt, omgiven af en stridslysten ådel, i over et århundrede uafbrudt blev kæmpet for et og det samme mål: at løsrive Sønderjylland fra den danske krone, eller rettere at udvide grevskabet Holsten mod nord så langt, som lykken vilde føje: til Nyhus, til Koldingbro eller til Skagen.

Hertugdømmet var altså foreløbig delt ved Flensborg fjord; i den sydlige del indrettede den holstenske adel sig ligesom fordum i de fra Venderne erobrede landstrækninger, kun at landets danske lovgivning lodes uforandret. Men heller ikke den tilbageblevne halvdel kunde hertug Valdemar holde samlet. Langeland havde Lavrens Jonssøn[1], og efter hans død var det kun få år i hertugens eje, så tog kongen det til sig og var ikke senere at formå til at give det tilbage. På Als og på Sønderjyllands fastland pantsatte hertugen det ene efter det andet af hertugdømmets godser og herreder. Først og fornemmelig var det slægten Lembek, som ved denne tid vandt sin anselige stilling i Nordslesvig. 1344 fik Hans Lembek hele Lyngtoft herred med det gamle kongesæde Kliplev; han byggede her en borg i en indsø midt imellem Flensborg og Åbenrå, det faste Søgård. Herredet strækker sig fra Flensborg til Åbenrå fjord og afskærer Als og Sundved fra resten af fastlandet. Hans Lembek blev nærmeste nabo til grev Klavs på Nyhus; at der snart tilvejebragtes et venskabeligt forhold imellem dem, fremgår noksom af den omstændighed, at det var Hans Lembek, som blev mellemmand mellem greverne og deres faders drabsmænd i Nørrejylland, så der 1351 blev betalt drabsbøder gennem ham. I Løg herred, nord for Tønder, skaffede Hans Lembek sig et andet pant, nemlig Visby sogn og Rømø, medens han blev ejer af Trøjborg. Senere kom også Tørning i Lembekernes eje. Der fortælles i almindelighed efter den holstenske krønike, at det var kong Valdemars navnkundige marsk Nils Lembek, som først skulde have erhvervet denne vigtige borg, men det forholder sig dog næppe så. Vi ser nemlig, at sønnen Hans ejer borgen i året 1372, medens faderen endnu lever, og det ligger da nærmere som første erhverver at tænke på den „broder“, som drosten 1363

[1] Hans død indtraf først 1348. Vel har Necr. Ripens. 1340, men det tilføjer „6. April, som var 5. søndag i fasten“; dette passer på 1348. På samme måde angives Hans Lembeks død til 1350 for 1355 (Jahrb. f. d. Landeskunde S. H. L. IX 233).

nævner som ihændehaver af en af hertugens borge i Sønderjylland.[1]

Det vilde ikke være vanskeligt at opregne endnu en hel række erhvervelser og pantsættelser fra disse år; hertugen sad på Sønderborg slot, omgiven af panthavere på de fleste af sine tidligere hovedgårde og i en række sogne og herreder. Det rige krongods på Als var spredt på mange hænder; Varnæs birk i Sundved havde en Barsbek; Bylderup sogn havde ridderen Erik Holk Marsksøn; hertugens søskendebarn Valdemar Sappe havde tre sogne i Hvidding herred og Øsby på Haderslev næs osv. Betegnende er det ligeledes, at hertugen tyr til Ribe kirke, da han, rimeligvis i anledning af sin ældste søn Valdemars død, vil indstifte mindemesser for sig, sin hustru og deres sønner; han giver herfor hertugdømmets ret i Møgeltønder til domkirken. Når hertil kommer, at hertug Valdemar øjensynlig manglede de evner og den karakterstyrke, som udmærkede både greverne og kongen, kan det næppe undre os, at han kommer aldeles til kort i de kampe, som idelig afløste hinanden i hans tid. Han holdt sig det længst mulige til kongen, men skræmmedes dog omsider bort ved hans troløshed og overgreb, senere gik han som de andre jydske stormænd for det meste med greverne. Men at opfatte ham som en selvstændig faktor i det store politiske spil lader sig ikke gøre, han er kun at agte lig med de mest fremragende blandt adelen og blandt prælaterne, en stormand på et par heldigt og et par afsides beliggende borge, intet andet. Hvad han med større evner og en dristigere politik kunde være bleven, netop dér, hvor han havde sin smule magt, i midpunktet for alle de store sammenstød, er det overflødigt at dvæle ved; den historiske virkelighed er denne, at hans hertugdømme var i opløsning og han selv en mand med stadig ringere betydning.

Det blev ikke bedre ved Valdemars død. Sønnen Henrik, den sidste af slægten, var vistnok endnu ringere end faderen,

---

[1] Hanserecesse I 227.

han havde desuden måttet give sin moder Als og de nærmest liggende fire herreder, til over imod Tønder og nord for Åbenrå, dertil Hvidding herred syd for Ribe, i enkesæde. Kun ubetydeligt gods med Haderslev og Tønder slotte var da endnu tilbage. Han nævnes næppe i tidens store fejder. Ved hans barnløse død beholdt enken (Kunigunde) de to borge med det tilliggende bøndergods i enkesæde.

Det vil af det her fremsatte let ses, med hvor ringe føje man stadig har talt om kong Valdemars tilbøjelighed til efter Henriks død at inddrage hertugdømmet under kronen, en plan, som endnu Reinhardt tillægger ham. Sønderjylland var ved hertugens død, hvad Danmark havde været ved Kristoffers: et navn uden politisk betydning. Der var i landet mellem Ejderen og Skodborg å foruden de to bispedømmer med deres betydelige jordegods en række borge med tilliggende len og stæder; men de herrer, som sad inde med borgene, var ikke de rette ejermænd, lige så lidt som panthaverne efter 1332 havde været rette ejermænd af Danmarks rige. Greverne havde den sydlige halvdel i pant; kong Valdemar havde på samme måde indløst en række jordegods i Nordslesvig, ja han havde endog som de to enkehertuginders lavværge fået alle borgene i sin hånd: Als med sine slotte, Brådborg i Sundved, Åbenrå, Haderslev og Tønder; men den rette ejer kunde han selvfølgelig ikke af den grund siges at være. Hvad der kunde tyde på noget mere, er den omstændighed, at hertugen på danehof i Nyborg, st. Hans dag 1374, havde overdraget kongen, „sin arveherre“, at indløse Gottorp fra panthaverne. Men ved nærmere eftersyn bringer heller ikke dette os videre; thi indløsningsretten går kun på en faktisk omsætning uden at vedkomme den bagved liggende ejendomsret. Når Gottorp er indløst af kongen, skal denne på pantesummen lægge alt, hvad hertugen i øvrigt skylder ham, og beholde det i pant for denne sum; men den endelige indløsningsret vedbliver fremdeles at være hos hertugen og „hans arvinger“.

I dette ord „arvinger“ ligger forklaringen af den politisk-

retlige stilling ved hertug Henriks død. Man må nemlig formentlig her, som så ofte, skelne mellem den fjernere, den dybere liggende statsretlige stilling og den faktiske politiskretlige. Vor historieskrivning har sine begreber fra Hvidtfeldt, der levede netop i de år, da Sønderjyllands lensforhold fandt denne strængt formelle afslutning i Odense-forliget. Han var selv i høj grad retskyndig og måtte i følge sin stilling som øverste sekretær i det danske kancelli være inde i alle sagens detailler. Men dette har i høj grad hildet hans blik for de ældre tiders forhold. Han forudsætter en lensstrid tilbage lige til Valdemar II's sønner, og han fører sin tids stikord ind i alle de gamle fejder. Fra Hvidtfeldt er denne betragtning gået over i hele vor historieskrivning, men det vil være såre nyttigt for forståelsen af de store vendepunkter i hertugdømmets udvikling atter at komme bort fra den.

Den strænge opfattelse af et len efter dansk ret, d. v. s. en rent personlig overdragelse, var for Sønderjyllands vedkommende forlængst opgiven. Alene den omstændighed, at kong Abels rige slægtarv var samlet i denne landsdel, gjorde det overordenlig vanskeligt at tilbageholde den opfattelse, at hertugdømmet var arveligt. Kongerigets arvelighed var jo på lignende måde bleven en politisk kendsgerning, der som før fremhævet netop i dette århundrede førte til en fuldstændig fornægtelse af rigets gamle suveræne integritet. Men arveligheden kunde efter dansk ret ikke begrænses til det ene køn eller til noget somhelst andet, så længe slægtskabsgraden var tilstede inden „syvende mand“. Hertugdømmet var med andre ord blevet arveland, det var hertugslægtens selvejendom, kun med den begrænsning, som lensformen indeholdt eller kunde bringes til at indeholde.

Det er derfor en misforståelse, at kong Valdemar skulde have villet „inddrage“ hertugdømmet, eller at greverne på den anden side skulde have påberåbt sig en tidligere fællesforlening for deres fader. Vel havde Kristoffer i året 1330 lovet grev Gert Sønderjylland i forlening for det tilfælde, at det blev

ledigt ved Valdemars død, og vel havde denne 1333 pålagt sine mænd troskab mod ham for det samme tilfælde; men helt bortset fra det formløse i disse overdragelser, så var intet af dette stadfæstet af den følgende konge eller af den hertug, med hvem slægten i virkeligheden uddøde. Grev Gert var hertug Valdemars morbroder og nærmeste frænde, men Henrik havde selvfølgelig andre slægtskabsforhold, og arvefølgespørgsmålet måtte blive et slægtskabsspørgsmål. Da Sønderjylland var Henriks fædrenearv, måtte det efter dansk ret nærmest gå i arv til hans fædrene frænder. Den nærmeste var i den henseende hans faster dronning Helveg eller, da hun var død nogen tid før ham, hendes døtre, eventuelt hendes dattersønner, hvis man vilde gå ud fra, at hertugdømmet kun kunde tildeles mænd. Den nærmeste vilde da på denne tid være den unge Albrekt af Meklenborg, den afdøde hertugs fædrene frænde i 5. led.

Men lige så nær beslægtede var i virkeligheden de to holstenske grever; deres fader grev Gert var en broder til Henriks farmoder, hertuginde Adelhejd. Imod dem kunde gøres gældende, at deres slægtskab gik til mødrenesiden, og at man altså med samme ret vilde kunne søge landets arvinger blandt Henriks mødrene frænder. At denne tanke også er bleven fremdraget, viser de følgende års historie. Grev Otto af Teklenborg, Rikardes brodersøn, overdrog endog senere sine arverettigheder til greverne, men fra først af faldt det ingen ind at drage dem med ind i striden.

Hvad der gjorde udslaget, var selvfølgelig landets faktiske tilstand ved hertugens død; kun to arvinger kunde med nogen vægt optræde som sådanne: de rensborgske grever som besiddere af Gottorp og det halve land, og kong Valdemar på sin dattersøns vegne som ihændehaver af den anden halvdel. At dette synspunkt for ham kan have været en medvirkende grund til at ønske Albrekt til sin efterfølger på tronen, er i alle tilfælde ikke usandsynligt.

Man kunde nu vel sige, at det kun er af ringe betydning,

hvilke retsgrunde de forskellige parter gjorde gældende efter hertug Henriks død, eftersom det dog blev magten og de politiske forholds udvikling i det store, som blev afgørende under begivenhedernes gang. Men dette er dog ikke tilfældet. Der vil falde et helt andet lys over de senere begivenheder, når arvefølgestriden træder i forgrunden for betragtningen, end når man overalt søger efter spor af en lensstrid dér, hvor den slet ikke har været bragt på bane. Man vil ikke få nogen forklaring på det, som i virkeligheden overleveres, og man vil danne sig fejlagtige forestillinger om de handlende personers formål og påstande.

Også Dr. Erslev taler om kong Valdemars utvivlsomme ret til at inddrage Sønderjylland som hjemfaldet len og den ham af Henrik overdragne ret til „at indløse Gottorp af grev Gerts sønner“ (s. 77). Det kan derfor ikke undre, at arvespørgsmålet her slet ikke nævnes, men at der lægges vægt på den ældre fælleshåndsforlening, som samtiden næppe kendte og i intet tilfælde fremdrog. Hvad der derfor nu indtræder, har ikke kunnet andet end undslippe hans opmærksomhed. Dr. Erslev siger, at den selvkårede konge Albrekt gav Sønderjylland i len til greverne, men derom findes der i virkeligheden ikke et ord i overdragelsesbrevet af 21. Januar 1376. Han overdrager dem simpelt hen „hertugriget“, „så frit som det nogensinde har været i nogen hertugs eje“, med Als og Langeland og hvad der nogensinde har ligget til det. Der antydes ikke, at det skal være len af riget, tværtimod sættes det i udtrykkelig modsætning til andre ejendomme, som „i Danmark“ kunde være tilfaldne dem i arv. Samtidig pantsættes Ribe, Kolding og Låland til dem for 30,000 mark sølv, med det forbehold, at Fyn kan sættes i stedet for det spredte pant. Hvis altså Albrekt var kommen på den danske trone, vilde greverne som grever have ejet de forhen danske lande Sønderjylland med Als og Langeland, uden nogen forpligtelse til riget, medens det vilde have været muligt atter at udløse dem fra deres pant. Når dette utvivlsomt var overdragelsens mening,

så må det på den anden side indrømmes, at der i den ikke var tale om nogen slags adkomst forud for overdragelsen. At det var en arv, kunde ikke siges alene af den grund, at foruden Henrik og Klavs også grev Adolf af Pløn, Johan den mildes søn, var blandt erhververne. Grunden var den, at man trængte til ham som forbundsfælle, og ligesom det oprindelige grevskab Holsten var delt mellem slægtens forskellige grene, skulde nu også det udvidede grevskab deles i lodder. At dette var meningen, viser den følgende tid. Grev Adolf indtog kort efter Tønderhus, der vistnok i forvejen netop var tiltænkt ham, og han stadfæstede her senere stadens friheder som dens landsherre.

Hvis man efter alt dette skulde være i tvivl om, hvorvidt dog ikke overdragelsen af Sønderjylland nærmest må opfattes som en forlening, så vil sikkert denne tvivl forsvinde overfor den omstændighed, at hertugnavnet slet ikke mere bruges. Ønskede greverne en forlening, da vilde selvfølgelig intet have været lettere for dem end at opnå den tilligemed den højere titel, eller i alle tilfælde at få løfte om den på første danehof. Men intet lå fjærnere fra deres tanke: deres grevskab var bleven udvidet på det danske riges bekostning, andet vilde de ikke opnå. Derfor kalder grev Klavs sig på sit retterting i Åbenrå for „greve af Holsten og herre over Sønderjylland", og derfor sætter greverne deres nældeblad i mønten fra Flensborg og kalder den „Holstens mønt".[1] Det var derfor også kun en simpel vedkendelse af, hvad der faktisk var sket, når medlemmerne af det danske råd sagde, at riget ved forhalingen af kongevalget havde tabt flere borge; således som sagerne for øjeblikket stod, var riget i virkeligheden fuldstændig skilt ved dem.

Albrekt blev nu rigtignok ikke konge og det danske rige anerkendte aldrig den overdragelse, han havde foretaget. Spørgs-

[1] Scr. rer. Dan. VIII 99. Antikvarisk tidsskrift 1846, s. 227 f. Mønterne med de to løver er snarest fra tiden efter 1386, da grevehertugen optager dette våben ved siden af nældebladet.

målet stod derfor åbent for kong Olav. Men det var, før han kom til magten, foreløbig afgjort på den måde, at greverne nu sad inde med hele Sønderjylland og Als, dertil kongens Friser på Vestkysten som en slags pant for Langeland. Tilegnelsen havde fundet sted ved list og magt; fra dansk side taltes der om svigagtig overgivelse fra borghøvdingernes side, Holstenerne fortæller om indtagelsen i det mindste af Haderslev og Tønder. Således stod sagerne hen i en del år, uden at enten greverne eller dronning Margrete trængte på en forandring.

Da indtrådte i året 1385 forskellige begivenheder, som hidkaldte en opgørelse. Dr. Erslev har med stor dygtighed og klarhed opredet udviklingen af forholdet mellem dronning Margrete og Hansestæderne og betydningen af den sejr, hun vandt ved til den fastsatte tid at tiltvinge sig tilbagegivelsen af de skånske borge. Det var hendes anden store politiske sejr; den første havde givet hende held til at tilbagevise Meklenborgernes arvekrav på riget. Ikke blot står hun heri overlegen og stor overfor sin samtid, men også i sammenligning med sin fader vinder hun prisen ved sin sikre holdning og sine bestemt begrænsede formål.

Samtidig døde grev Henrik af Holsten, Gerts ældste søn, Jern-Henrik. At dette er så, skønt det mærkeligt nok er undgået alle de omhyggeligste tyske granskninger i den nyere tid, fremgår med fuld sikkerhed af den efterlevende broders gavebrev til st. Johannes kloster ved Slesvig „for sin afdøde broder Henriks sjæl“.[1] Grev Klavs kalder sig her „sand arving til Jylland“, ligesom kong Olav samtidig kalder sig „sand arving til Sverige“; det antyder, som det synes, ligeledes, at en opgørelse af de politiske forhold stod for døren. Hvad der yderligere, i det mindste i formen, kan have påskyndet denne, var hertuginde Rikardes død. Der var, som vi så, ved hertug

[1] Regester til Zeitschr. f. d. G. Schl. Holst. VI 116 f. nr. 32, 33, 34 (Novum castrum er her selvfølgelig Nyhus, ikke Nyborg, og dagen er i begge breve den samme, 16. Juni). Sml. Lappenbergs udgave af Presbyter Bremensis s. 164 f. (Westphalen, Mon. III 373. IV 3184).

Henriks død to enkehertuginder i Sønderjylland: hans enke Kunigunde og hans moder Rikarde. Den første døde senere på gården Noretorp i Sælland, og hendes grav fandtes i Sorø kirke; rimeligvis har dronningen skaffet hende denne forlening af st. Hans kloster i Andvordskov, hvem gården dengang tilhørte.[1] Man kender intet til Kunigundes slægt, og den kunde heller ikke under nogen form komme til at gøre fordring på arv efter hende i hertugdømmet. Med den sidste hertugs moder forholdt det sig anderledes; man kunde her skyde sig ind under lensrettens bestemmelse om den sidste lensmands moder („der schoosfall"), eller hvad Sønderjylland angik under den almindelige arvelovgivnings regler om moderens arveret efter sin søn. Med hendes død måtte da spørgsmålet om arvefølgen naturlig kunne bringes på bane igen.

Det er disse omstændigheder, det skridt må tilskrives, som vi nu ser dronning Margrete gøre. I året 1386 drog hun til Jylland, siger den lybske krønike, „og holdt et møde med sine fjender, herrerne af Holsten. Hun forenede sig helt med dem til en evig fred, således at hun med sin søn Olav, den unge konge, forlenede dem med hertugdømmet i Slesvig, at haves af dem og deres børn til evig tid, således at de skulde modtage forleningen af riget, at gøre kongen tjeneste og mandskab deraf, når han vilde kræve det."

Hvad der her skete, er bestandig bleven opfattet som en statsfejl fra dronningens side, som en indrømmelse eller et tilbagetog, en opgivelse beregnet på at vinde frie hænder overfor Sverige. Også Dr. Erslev fremhæver stærkt denne betragtnings berettigelse (s. 131). Men den stemmer kun dårlig med den lybske krønikes udsagn: „Da det var sket", fortsætter den nemlig, „da faldt der en angest og skræk i rigets hele mandskab, thi de så nu visdommen og kraften hos denne kvinde og de tilbød sig hende og hendes søn til tjeneste. Hun stævnede fogederne i landet til sig og tog fra slot til slot,

[1] Nordrup blev 1275 givet til klosteret. Dän. Bibl. III 162. Ældste d. arkivreg. IV 123 f. 68. Scr. r. Dan. IV 512. 551. Årbøger 1877, s. 224.

lod sig hylde, ind- og afsatte slottenes høvedsmænd, som en klosterforstander sender munke fra kloster til kloster, o. s. v." Tingen er den, at forliget med greverne var en sejr, lige så stor som den over stæderne i Skåne. Den opfattelse, de havde gjort gældende efter Henriks død, da de nægtede at lade Gottorp indløse, og endnu mere efter kong Valdemars død, ved forbundet med Albrekt, måtte de nu opgive. Dronningen tog uden tvivl Rikardes død til udgangspunkt for sin aktion. Hertuginden havde siddet i enkesæde på Als; hun var den sidste hertugs moder og kunde til nød siges at repræsentere lenet, så længe hun levede. Nu derimod var det ledigt, og kongen havde at træffe bestemmelse om det. Opfattede greverne landet som en del af deres grevskab eller som et frit „dominium", så opfattede hun det som et dansk kronlen, der kun af tilfældige grunde for tiden var i grevernes værge uden nogen retlig adkomst. Skulde det gå i arv, da måtte det være til den sidste hertugs nærmeste fædrene slægt, og her stod hun som den nærmeste levende frænke, hertug Henriks søskendebarn.

Muligvis vilde Jern-Henrik, om han havde levet, ikke være gået af vejen for denne konflikt, men grev Klavs var klog nok til at give efter. Han anerkendte Sønderjyllands lenspligt til riget; han gik ind på at lade det være udelt med en enkelt hertug, der da skulde være kongens og rigets lensmand, pligtig til at yde hærfølge og underkaste sig rigets forfatning. Klavs var endvidere klog nok til for sit eget vedkommende at skyde denne værdighed fra sig, for at den kunde blive Gerhard, ældste søn af den ældre broder, til del. Denne mødte på danehof i Nyborg, aflagde lenseden og modtog hertugdømmet som et dansk rigslen ved overrækkelsen af lensfanen. Han satte de sønderjydske løver i sit våben foran nældebladet og kaldte sig for fremtiden „Jyllands hertug".

At det var en sejr, og det en såre betydningsfuld sejr, for Margretes politik, fremgår også deraf, at man senere fra grevernes side lagde an på at komme bort fra den trufne over-

enskomst, medens hun til sin dødsdag holdt på den i Nyborg skabte form. Netop det modsatte heraf er gået over i den traditionelle historie, men akterne modbeviser det på hvert punkt.

Året efter døde kong Olav, der i sin stadfæstelse af Slesvig domkapitels friheder ikke uden en vis vægt havde kaldt sig de fremfarne hertugers frænde.[1] Atter et år efter døde også Albrekt af Meklenborg. Slægtskabet med det uddøde kongehus var nu til denne side rykket et led længere ud, forsåvidt man kun kunde tage hensyn til endnu levende mænd; den nærmeste var nu drengen Erik af Pommern, dronning Helvegs datterdattersøn. At han senere var sig betydningen af dette slægtskab bevidst, fremgår noksom af hans stridsskrifter, men også dette er et af de punkter, som aldrig tilbørlig er fremdragne i hertugdømmets historie.

Greverne skød nu efterhånden arvefordringerne i forgrunden, en politik, som ikke havde kunnet lade sig gennemføre, så længe Olav levede. Hvor lidt de agtede overenskomstens ordlyd, fremgår desuden af den omstændighed, at grev Adolf strax efter, mikkelsaften 1386, stadfæstede „sine bymænds“ frihedsbrev i Tønder; han havde altså ikke opgivet sin lod i hertugdømmet, og at den gamle grev Klavs i den henseende ikke gjorde større indrømmelser, fremgår alt tilstrækkeligt deraf, at hans datter mange år efter endnu ejede Åbenrå by og len og forskellige birker. Da nu grev Adolf døde 1390 uden at efterlade sig mandlige arvinger, så hans holstenske borge deltes af de andre grevelinjer, blev sagen også for så vidt simplere, som nu de tilbageværende grever alle stod i samme slægtskabsforhold til det uddøde hertughus.

Denne noget gunstigere stilling fik sit udtryk i forbundet af 12. Juli 1392, sluttet på danehof i Vordingborg. Dronningen, der nu må kontrahere i eget navn som „fyrstinde af Danmark“, lover heri at beskytte greverne, Klavs såvel som

1 Gehejmearkivet, Slesvig stift, nr. 16 (1. Maj 1386).

hertug Gerhard og hans brødre, i besiddelsen af Sønderjylland og Holsten, dem og deres slægt til evig tid. Vel tilføjes der, at dette skal være uden skade for det troskabsforhold og den ed, hvori de står til hende og hendes arvinger; men her er dog på en betænkelig måde alle grevehusets mænd stillede jævnsides, uden at den ene hertugs særstilling er fremhævet. Fra nu af træder da også tendensen til atter at udslette lensforholdet og komme tilbage til forholdet før 1386 altid tydeligere frem.

Året efter, den 18. Oktober 1393, fremtrådte på Urnehoved landsting hertug Erik af Saxen og tilskødede i overværelse af drosten og menige Sønderjyder for sig og grev Otto af Teklenborg greverne af Holsten al deres ret til hertugdømmet. Denne ret var formentlig nedarvet fra hertuginde Rikarde, der havde været Ottos faster og Eriks moster, men de gav tilligemed afkald på al anden ret gennem et fjernere slægtskab. Havde talen været om løsøre eller købejord, vilde de unægtelig have været hertug Henriks og hans moders nærmeste arvinger, ved siden af dronning Margrete; thi slægtskabet var for dem alle i fjerde grad, og skulde der lægges vægt på, at arvingen til et hertugdømme måtte være en mand, vilde de udelukke alle andre. Greverne kunde altså sætte pris på at fremkalde disse fordringer blot for at få sig dem overdragne.

Ved mødet i Assens, i de første dage af Marts måned 1396, kommer det så til det bekendte sammenstød. Greverne møder til hylding for den udvalgte konge Erik, og denne er beredt til at modtage lenseden og tildele hertugen sit len; tronen er oprejst på torvet, og alt er istand til den højtidelige handling. Da strander den på hertugens modstand. Ikke blot han, men også alle kongens mænd på Fyn var tilsagte til at møde for ham for at gå ham til hånde „og vorde hans mænd“, bisperne af Slesvig og Roskilde var tilstede foruden mange verdslige stormænd. Forgæves opfordredes hertugen gentagne gange til at modtage lenet på samme måde som

forhen i Nyborg, hertugen vægrede sig bestemt ved det, men tilbød at ville tjene dronningen og kongen for sold. Dette gik man da endelig ind på og eden blev derefter aflagt, gældsbrevet på den lovede sold udstedt.

Der haves som bekendt to forskellige vidnesbyrd om, hvad der skete i Assens, et dansk og et holstensk; hint har det forud for dette at være udstedt kortere tid efter begivenheden, dette er 20 år yngre.[1] Men begge vidnesbyrd er udstedte af mænd, som var tilstede, og der er ingen egenlig modsigelse i deres udsagn. De danske herrer lægger vægt på, at lenet blev tilbudt gentagne gange, „fordi man gerne havde set det, at greverne havde modtaget lenet af kong Erik"; men det opnåedes ikke, og de måtte da udstede gældsbreve for et forbund med hærfølge. De tyske vidner omtaler vel, at de har set de højtidelige forberedelser, men de nævner intet om lensfanen, der dog umiddelbart foran omtales ved forleningen i Nyborg. Derimod lægger de vægt på, at hertug Gerhard offenlig aflagde hyldingseden for hertugdømmet, og at kong Erik tildelte ham alt det, som fremfarne konger havde tildelt ham og hans arvinger.

Det er heraf klart, at greverne ikke har vovet åbent at frasige sig lensforholdet, men at de på den anden side igen er fremkommen med påstanden på, at det var deres frie arveland, kun ved en ydre skik knyttet til Danmark, på samme måde som Holsten kun ved en ydre skik, der tilmed alt nu var så godt som gået i glemme, var knyttet til det tyske kejserdømme. At dronningen og den unge konge for øjeblikket måtte finde sig heri, var i virkeligheden et nederlag, men det gav på den anden side en fremtidig tilknytning til kuldkastelsen af det hele forhold, da overenskomsten fra 1386 nu fra holstensk side var brudt. Det er derfor let forståeligt, at man

[1] Dr. E. har gjort opmærksom på, at det danske vidnesbyrd ikke, som man har antaget, kan være udstedt umiddelbart i Assens (s. 392. 500 anm. 49). Kongens titel er dog næppe et år yngre, og der er næppe grund til at sætte aktstykket synderlig længere ned i tiden. Måske er det fra 1404?

senere skaffede sig et vidnesbyrd om den forsømmelse, greverne her havde gjort sig skyldige i. De spillede et højt spil.

Stillingen holdtes nu uforandret indtil Gerhards død 1404. I dette øjeblik trådte Margrete til for at gøre rigets ret gældende. Hertugens ældste søn førtes til Danmark for at opdrages til dansk hertug, medens landet styredes under kongens tilsyn. Der var i dette intet overgreb fra dronningens side, men det var dog i den stærkeste strid med grevernes standpunkt 1396; herefter skulde selvfølgelig greveslægtens andre medlemmer, i dette tilfælde den afdødes broder, have overtaget landets styrelse og formynderskabet for sønnerne.

Dronningen synes i det hele i dette spørgsmål at have været ubøjelig konsekvent. Da hun kom til magten, tabtes Sønderjylland aldeles og hendes fader efterlod ingen klar adkomst til det. Hendes formål blev da at knytte det som hertugdømme til riget, sikre sig hertugens troskab og hærfølge, og derved tillige at sikre rigets grænse mod syd. Videre vilde hun ikke gå; at ophæve selve lensforholdet og indlemme landet under kronen har hun næppe nogensinde dristet sig til at opstille som formål for sin politik. Da derfor forholdene bliver hende gunstige, værner hun selv om hertugslægten. Hendes forhold til Elisabeth er ikke at opfatte som et falsk venskab, underfundig beregnet på at gøre hende afhængig af sig, det er en virkelig beskyttelse af den betrængte moder, både imod syd imod grev Henrik og imod selve kong Erik. Denne sætter sig nemlig et højere mål, han vil greveslægtens fuldstændige underkastelse med sikre garantier for dens troskab, eller dens fuldstændige fordrivelse. Indtil en vis grad kan de to nok gå sammen her som overalt i deres lande, men det ses dog stadig klarere, at kongens vej skiller sig fra dronningens og at hun kun med møje kan holde ham tilbage på den. Efter hendes død bryder Eriks opfattelse først fuldstændig igennem, idet han lader danehoffet fradømme den genstridige slægt det danske hertugdømme. Men i hele den strid, som heraf opstår, fremlyser de forandrede forhold klarest deri, at det nu er gre-

verne, som holder på lensforholdets gyldighed, medens de først senere, da man kommer stadig dybere ned, til den oprindelige modsætning i de to opfattelser: det danske lensforhold som et rent personligt, og det tyske arveforhold, atter skyder dette i forgrunden. Men det er ikke stedet her at komme ind på kong Eriks heroiske kampe for Danmarks historiske ret, det må være nok at have fremhævet den formentlige grundtanke i Margretes sønderjydske politik.

Men det bliver da tillige et spørgsmål, som ikke kan afvises, om denne politik under de givne forhold var fuldt forsvarlig. Det er altid misligt at gå i rette med den, som heldig har vundet et slag, fordi han ikke har vundet et til, eller fordi han ikke helt oprev sin modstander, men under visse forhold kan det dog være berettiget. At Margrete i forhold til sin fader står med palmer i hænderne også i den sønderjydske sag, kan der ingen tvivl være om. Kong Valdemar forsømte den indtil sin sidste tid, og han fik hverken retsspørgsmålet eller det faktiske politiske spørgsmål klaret, optagen som han var af sine uretfærdige foretagender mod Visby og Sverige. Margrete derimod vinder en stor sejr ved dog at slå lensforholdet fast og ved at få lenets udelelighed anerkendt. Men det ses dog let, på hvor svage fødder det hele står. Når udarvingers og kvinders tilskødning på landstinget kan spille en rolle i det danske hertugdømmes retsstilling[1], når de tre rigers konge må takke sin skæbne for hertug Gerhards fald, så de umyndige arvingers ulykkelige stilling kan give ham en anledning til at gøre kronens ret gældende, så viser dette jo noksom, hvor lidt der i virkeligheden var opnået. Margrete stanser her som i sin svenske politik på halvvejen og, som vi ser, er det vanskeligt nok for hende at hævde det vundne resultat. Om hun ved at slå af på sin stormagtspolitik mod nord kunde have vundet længere frem imod de rensborgske grever, får vi vel lade stå ved sit værd,

[1] 1397 tilskødede som bekendt grev Klavs's datter sin frænde det hele hertugdømme på Urnehoved.

men hvad hun opnåede bør ikke formindskes eller vel endog helt miskendes og opfattes som nederlag. Der er på dette punkt en så klar helhed i hendes mangeårige bestræbelser, at disse kun kan bidrage til at forøge hendes ry som en overlegen og selvbevidst, sig selv begrænsende regentinde.

Dr. Erslevs skrift om dronning Margrete er et meget fortjenstfuldt arbejde. Det behandler et meget omfattende stof, sammenstiller en talrig række af aktstykker og anvender kildekritiken på et område, til hvilket den endnu ikke havde fundet vej. Alligevel behersker forfatteren fuldstændig sit stof; det er bragt i en let overskuelig orden og under fremstillingens disciplin; der falder lys og ligeligt lys over de tre rigers indre og ydre forhold. Der kan næppe være nogen tvivl om, at jo æmnet med denne behandling er rykket os langt nærmere, og at en fremtidig forfatter i mangt og meget vil kunne gå ud fra de resultater, som her er nåede.

Det vil dog snart træde klart frem for den tænksomme læser, at forfatteren har begrænset sin opgave stærkt. Når han kalder bogen „Dronning Margrete og Kalmarunionens grundlæggelse“, så har han herved kun tænkt på den politiske udvikling, som førte til dette bestemte resultat; han har villet undersøge de politiske forhold og de politiske personligheder, som mødtes i Kalmar og atter herfra gik ud for at befæste eller svække det forbund, som her var sluttet.

Der er noget i denne måde at tage sagen på, som svarer til samme forfatters skrift: „Konge og lensmand i det sextende århundrede“. Også her var den store opgave stærkt begrænset; der gaves en politisk udvikling af det ene forhold, hvilende på et stort, vel gennemarbejdet stof, fri for ethvert hensyn til den traditionelle opfattelse. Ligheden i de to arbejder går endnu videre. Et hovedsynspunkt for forfatteren er kongemagtens sejrrige kampe mod fødselsaristokratiet, således som han finder

dem i Valdemar Atterdags, Margretes og igen i Kristian III's og Frederik II's regering. Det er i så henseende lykkedes ham at give et energisk indlæg i opfattelsen af statsmagternes udvikling hos os og at udfri os fra en af absolutismens fordomme: den om adelens stadig voxende vælde. Idet han har indskrænket sig til en sådan enkelt hovedtanke, har han opnået at få den optagen med lapidarskrift i vor historiske videnskab.

Men det er dog ikke usandsynligt, at en senere tid vil omskrive den med almindelig korpus. Den energi, som går gennem disse indlæg, har ikke ret vel kunnet andet end føre forfatteren for vidt; han har ligesom lukket øjet for den bølgegang, som på så mange måder er et særkende for den historiske udvikling, og han lader de mangfoldige andre fænomener i folkets historiske udvikling, der går jævnsides med den politiske og indvirker så væsenlig på den, ligge i skygge ved siden af sin vej. Når engang kongemagtens historie i Danmark skal skrives, da vil man formentlig blive vidne til den mærkeligste bølgegang og de bratteste omskiftelser, så at sige fra slægt til slægt; enevældens tid vil ikke mindre end de foregående århundreder vide at fortælle om denne evindelige flytning af magtens tyngdepunkt, der er et særkende for ethvert folk i udvikling og bevægelse. Snart er det store kulturstrømninger, som fremmer eller svækker den, snart er det tunge tilskikkelser for folk og rige, snart en enkelt fremragende personlighed, som bringer vægtskålen til at synke eller stige. Ikke mindre må der tages hensyn til, om det er kongens personlige magt eller ikke snarere statsmagten, som udvikles i et givet tidsrum, og på hvor mange eller få hænder denne magt da er fordelt. Vor samtids historie frembyder jo ligeledes i den henseende den rigeste afvexling, og ethvert lidt større tidsrum i historien, som bliver granskeren fuldt nærværende, vil mere eller mindre frembyde det samme.

Når dette punkt her er fremdraget, så er det, fordi det formentlig åbenbarer en svaghed i Dr. Erslevs to vigtige skrifter.

Hvis' det må være mig tilladt at bruge det udtryk, vilde jeg sige, at de mangler fylde; man mærker for lidt til den historiske udviklings dialektik, sammenspillet af de mangfoldige impulser. Man får en forestilling om, at denne forfatter, om han vilde lægge sig efter det dramatiske, vilde skrive énakts-stykker. Og dette får atter sin store betydning, når man træder overfor et så betydningsfuldt fænomen som Kalmarforeningen. Det kan her være velgørende at få klar besked af en så grundig forsker som Dr. Erslev, at se det rent faktiske lagt blot i så bestemte træk; men opfattelsen af hele det historiske fænomen falder ikke til ro dermed. Man vil kræve en redegørelse for den rolle, stammeslægtskabet spillede, bevidst eller ubevidst, i sit fællesskab fra fortiden og i sin betydning for modsætningen til det fremmede (her det tyske). Man vil spørge om, hvilke strømninger der overhoved på den tid gik gennem Evropa, hvorledes reaktionen fra den almindelige opløsning virkede hos de andre folk. Dr. Erslev er mest tilbøjelig til at tiltræde Geijers opfattelse af unionen som „et tilfælde, der lignede en tanke", han vender sig polemisk mod den yngre „skandinaviske" betragtning. Han har denne dom fra sine kilder, han har søgt sporene af en anden opfattelse, men ikke fundet dem. Men i slige spørgsmål har historien ofte en ejendommelig dialektik, og blikket for denne skærpes ikke altid i kildernes lys. Der gives tilvisse tilfælde, som kan ligne tanker, men der forekommer også tilfælde, som efterhånden bliver til tanker, medens andre aldrig bliver andet end det de var. Det var et tilfælde eller, om man vil, en ydre tilskikkelse, som bragte Norge og Danmark under samme krone; foreningen havde mange anfægtelser og syntes ofte nær ved at briste, og dog holdt den i århundreder, indtil den opløstes ved ydre vold. Ser vi nu ud over den tid, som gik forud, og den, som fulgte efter denne forenings stiftelse, da vil dog vistnok de fleste indrømme, at dette tilfælde blev en tanke af vidtrækkende betydning, man kunde vel sige en dybt tænkt og en lykkelig tanke. Men det er da vanskeligt

at sige, når tanken er bleven sig bevidst og hos hvem den først er fremtrådt i sin fulde klarhed. At Margrete har tænkt den, vilde det dog være alt for dristigt at nægte, blot fordi hun ikke har udtalt den i de få aktstykker, vi kender.

Dr. Erslev har af mange træk eftervist, at Sveriges tilknytning til de to riger ligeledes var frugten af politiske forhold, der tildels bærer det tilfældiges præg. Man vilde i Sverige af med Albrekt af Meklenborg og søgte redning og hjælp hos dronning Margrete. Det er vel end ikke usandsynligt, at vi her alt hos vore frænder træffer det elskværdige, men farlige træk, der senere førte til valget af Gustav Vasa og Bernadotte: hengivelsen i den øjeblikkelige beundring for den ualmindelige personlighed. Margrete stod på højdepunktet af sin sejrrige kamp mod de fremmede i Danmark, alle „vilde stå og sidde, som hun vilde"; da fik hun også overvægten blandt de svenske stormænd. Rask gik hun frem, samlede alle Nordboere til kamp mod de tyske og overvandt dem både på valpladsen og i de politiske forhandlinger. Det er vistnok såre vanskeligt at afgøre, hvad der her er kommen til verden som tilfælde og hvad der strax fra først af har været en fuldmoden tanke. Den omstændighed, at Margrete ved sin tiltrædelse forefinder en så overvældende tysk indflydelse i Norden — Skåne, Sønderjylland, ja tildels hele Sverige tabt til den —, og at Kalmarforeningen sluttes, efterat den er bleven brudt på alle punkter, ligner jo rigtignok ganske påfaldende en tanke.

Men, indvender Dr. Erslev, mange træk tyder på, at den ideale ligestilling, som er grundbetingelsen for ethvert varigt forbund, slet ikke var tilstede, ja Margrete brugte endog tildels fremmede, Tyskere, til at udøve regeringsmyndigheden i rigerne. Denne indvending har dog næppe synderlig vægt. Ethvert historisk forhold skal have et udgangspunkt, og således vil jo en sammenslutning af forskellige riger så godt som altid komme i stand ved en tilknytning af det ene til det andet. Vi behøver jo kun at se hen til det nye tyske

kejserdømmes tilblivelse og første organisation; at denne ikke vil udelukke en virkelig og varig enhed, vil dog vel ingen tvivle om. Udviklingen af forholdet mellem Danmark og Norge tyder på det samme, kun at det sidste her var ude af stand til at påtvinge Danmark en politisk eller folkelig ligestilling, således som Sverige selvfølgelig, om unionen var bleven af varighed, vilde have gjort.

Også på dette sted vilde en sammenstilling med den samtidige udvikling i Sønderjylland formentlig have haft sin nytte. Unionen mellem dette danske land og Holsten var udgået fra dette sidste, der næppe var halvt så stort som hertugdømmet. Tilknytningen var given i en ringe del af landets adel, for det meste den indvandrede, og i øvrigt i de fortvivlede politiske forhold i kongeriget. Men de historiske begivenheder førte det med sig, at forbindelsen tilvejebragtes og hævdedes gennem rækker af kampe. Mer end éngang var den ved at briste, den folkelige enhed med kongeriget fandt kraftige talsmænd og forkæmpere, men udfaldet blev dog det, at sagen blev opgiven. Så fulgte der en fredelig og lykkelig slægtalder, og da så kong Kristian I stod overfor de to lande, optrådte deres repræsentanter som en enhed og krævede fællesskabets bevarelse. Og dog lå der intet somhelst nationalt slægtskab bagved, enheden var vunden på bekostning af flertallets nationale selvopgivelse.

Der bør altså formentlig ikke lægges nogen overdreven vægt på mislighederne ved unionens tilvejebringelse. Når den senere brast, så beviser dette intet mod tankens berettigelse i og for sig eller under de daværende tidsforhold. Margretes måde at grundlægge og ordne den kunde muligvis have været en anden i et eller andet tilfælde; men det var en senere udvikling, som gjorde, at selve foreningen blev umulig.

Dog, dette kan være genstand for mangehånde betragtninger, og det vil altid stille sig forskelligt efter betragterens standpunkt. Derimod vil der ikke kunne være delte meninger

om, at Dr. Erslevs bog giver ypperlige udgangspunkter for en bedømmelse og en flersidig betragtning af dronning Margretes alder. Forfatteren har i denne studie vist, at han agter at stille sig blandt de første i den nordiske historiegranskning, og da han tillige har sin plads blandt de yngste, har vi ret til at vente meget af ham.

HELGENSKRINENE I ST. KNUDS KIRKE.

(1886–87.)

[Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1886, S. 204—14 (I) og 1887, S. 125—70 (II). — Her med enkelte Rettelser og Tilføjelser af Forfatteren.]

[I.]

I det af kirkeministeriet under ovenstående titel udgivne pragtværk, der foruden en række fortrinlige afbildninger indeholder talrige aktstykker fra de i årene 1833 og 1874 foretagne undersøgelser og en omhyggelig indledning af fuldmægtig G. Burman Becker, synes de forskellige antikvariske og anatomiske spørgsmål, som knyttede sig til disse nationale mindesmærker, at være bragte til en endelig og tilfredsstillende løsning. Det er lykkedes at konstatere, hvilket af de to forefundne skrin oprindelig har indeholdt levningerne af hellig Knud, og de delvis sammenblandede ben, ligesom levningerne af de opbevarede sjældne tøjer m. m., har bestemt kunnet skilles ad og føres tilbage til deres oprindelige plads.

Ikke så heldig synes man at have været med den historiske side af sagen, særlig i bestemmelsen af, hvilke helgenlevninger det andet skrin må antages at indeholde[1]. I den til sin tid nedsatte kommission fandtes kun en enkelt historiker af fag, nemlig professor Paludan-Müller, og hans votum

[1] **Også skrinenes historie efter reformationen indbyder i høj grad til kritik.**

blev fuldstændig underkendt af de oldkyndige og er nu skudt tilside af dette monumentale værks udgiver. Grunden hertil synes nærmest at have været den, at Paludan-Müller i sit indlæg uforsigtig havde vovet sig ind på det rent antikvariske spørgsmål, hvor han ikke var hjemme, medens hans bevisførelse også i rent historisk henseende er temmelig svag; men sagen er formentlig af alt for stor betydning til at den dermed skulde være afsluttet. Det kan ikke være os ligegyldigt, om et skrin, som opbevares i en af landets domkirker, ved siden af levningerne af en af vore største konger, indeholder et minde om middelalderens talrige „fromme bedragerier", eller levninger af en højsindet dansk kongesøn, som satte sit liv til i kamp for sin betrængte broder. I første tilfælde vilde det ene skrin i Odense være som en bevidst parodi på det andet og burde snarest mulig fjernes derfra for at optages i et musæum; i det andet tilfælde forhøjer det indtrykket af kongegravens minderige karakter. Billedet af den storslåede kongeskikkelse mildnes, når tanken henledes på de trofaste mænd, som fulgte ham i døden, ligesom billedet af Rolf Krakes fald først får sin fulde glans af den kamp, som blev udkæmpet over hans lig. Da kong Knud var såret til døden, forlod han endnu engang det alter, foran hvilket han vilde udånde, for at tage afsked med sin unge heltemodige broder; han omfavnede og kyssede ham og gav ham derved del i sin egen martyrdom. Hvis vi da endnu den dag idag, efter 800 års forløb, i Odense domkirke kan se disse brødre hvile ved hinandens side, da ejer vi deri et mindesmærke af så stor national værdi og af så ædel menneskelig betydning, at neppe noget andet i vort land i den henseende kan måle sig med det. Man vil derfor ikke undres over, at forfatteren af dette indlæg, efter for 10 år siden i sin fremstilling af „Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling", i tilslutning til Paludan-Müller, men støttet til selvstændige undersøgelser at have fremsat det som en utvivlsom kendsgerning, at det opbevarede skrin indeholder levningerne af Bent kongesøn,

nedlægger en bestemt indsigelse imod den i det omhandlede værk fremsatte påstand, at det er st. Alban.

Til støtte for denne påstand anfører justitsråd Herbst som ordfører for de oldkyndige medlemmer i kommissionen i det væsenlige dette, at den har traditionen for sig, og at vore skriftlige kilder intet kender til en dansk helgen af navnet Benediktus. Vi skal nu se, hvad dette har på sig.

„Traditionen“ skal være nedlagt i de sedler fra 1696, som fandtes i skrinene ved undersøgelsen 1833, såvel som i Birkerods anmærkninger til Ælnoth; justitsråd Herbst siger, at disse vidnesbyrd „fulgte traditionen“. Men derom siger de selv ikke et ord. Sedlerne kan vi vistnok uimodsagt se bort fra, da de kun indeholder lægmænds indfald i anledning af skrinenes opdagelse, og udelukkende holde os til antikvaren Thomas Birkerod, som førte dette fund ind i literaturen. Af hans notiser fremgår det da med fuld tydelighed, at der i året 1696 ingen somhelst tradition existerede om dette skrin; ved den første omtale, 1582, nævntes kun kong Knuds relikviegemme, og alle parter var lige overraskede, da man 1696 fandt ikke ét, men to stillede ved siden af hinanden. Birkerod siger nemlig følgende: *„Jeg véd ikke* (nescio), *om* ved den lejlighed — (da æskerne med st. Albans og st. Osvalds levninger 1086 kastedes ned fra alteret) — de hellige mænds ben blev således spredte og blandede, at det var nødvendigt at gemme dem i andre beholdere, *eller om det skrin,* som er bevaret til den dag idag og nylig blev fundet ved siden af kong Knuds, *er st. Albans* eller *st. Osvalds, eller måske begges,* nedlagte i én beholder.“ Og senere kommer han tilbage hertil med de ord: „om det ene skrin, st. Albans eller st. Osvalds, eller begges, har vi talt ovenfor“ [1]. Der er da i disse forskellige udtalelser fra 1696 tre trin: „medtjener her til kirken Matz Pederssøn Rostock“ siger bestemt: dette skrin er Albans; Birkerod siger i en snæver vending: Albans eller

[1] Scr. r. D. III 368 (g). 386 (n).

Osvalds eller begges; men hvor han skal udtale sig nærmere, rent videnskabeligt, tilstår han, at han ikke véd, hvad der 1086 er bleven af de to helgener, om de har beholdt de gamle gemmer, eller om de har fået nye, eller om de måske begge er havnede i én kiste og dette så er den nylig fundne. Her er slet ingen „tradition“, og Birkerods henstillinger, der ene støtter sig til Ælnoth, uden kendskab til de andre kilder, som står til vor rådighed, er aldeles værdiløse for os.

Men derfor kunde jo skrinet godt være st. Albans. Lad os da se, hvad der historisk vides om denne helgens levninger i Odense. Knud havde selv kort før sin død fået disse relikvier fra England, foranlediget, at de kom hertil; der siges ikke, at han selv havde *ført dem med sig* („st. Albanus, per eum paullo ante de Anglia in Daciam transvectus“, — „per ipsum de partibus Anglorum huc revectus“, Scr. III 372. 321). Denne Englands skytshelgen hvilede i et efter ham opnævnt kloster, grundlagt af kong Offa af Merkia, i et skrin af „guld, sølv og ædle stene“. Knud den store fik et skulderblad af den hellige mand, og senere fik Ely kloster et andet stykke af ham. Endnu i Edvard III's tid (1327—77) fandt der årlig en procession sted med det hellige skrin[1]. Når man nu tillige véd, at Erik Ejegod til Odense indkaldte engelske munke og forfatteren Ælnoth var fra Canterbury, så bliver sandsynligheden for, at de vilde have troet på en st. Alban i Odense, vistnok meget ringe. Og når vi så lejlighedsvis hører, at dronning Kristine 1505 giver gaver til „st. Knuds hoved og st. Albans arm“, så synes det at ligge meget nær at gå ud fra, at det, der her overhoved var tale om, var levninger af en arm, som altså kong Knud havde fået som en Albansrelikvie fra England[2].

Hvad Ælnoth fortæller om denne relikvie, svarer fuldstændig hertil. Da kong Knud lå i bøn foran st. Albans alter, d. e. hovedalteret i st. Albans kirke, blev en vægstaver

[1] Nord. tidsskrift for oldkyndighed, III 363 f.
[2] Engelstoft, Odense, 2. udgave, s. 46.

i koret ved slag udefra bragt til at tørne ned (over alteret), hvorved „helgenæskerne af st. Alban og st. Osvald, tilligemed det kors, som havde sin plads imellem dem, kastedes ned på gulvet“ („capsulæ reliqviarum pretiosorum martyrum A. et O. cum cruce sancta interposita . . . .“ Scr. III 368. 321). De her brugte udtryk gør det umuligt at tænke på et skrin som det i Odense opbevarede på henved 5 fods længde. Capsulæ reliqviarum er æsker eller andre mindre gemmer; helgenskrinet kaldes derimod af samme forfatter en arca[1].

Hr. Burman Becker har i sin indledning søgt at komme ud over vanskeligheden ved, at en planke kaster to store skrin og et mellemstående kors ned på kirkegulvet, ved at fremsætte den formodning, at alt dette havde sin plads ikke på alteret, men på konsoller på den bagved stående væg[2]. Denne anordning er dog sikkert alt for konstig for dens tids forhold. Man huske, at der er tale om en ganske almindelig trækirke, som ikke var større, end at den kunde forsvares timevis af en snes mand imod en forbitret folkehob, som trængte på fra alle sider. Hovedalteret er indviet til st. Alban og ejer levninger af denne helgen i en capsula. Hvorfor skulde da denne være stillet andre steder end netop på alteret, hvor den hørte hjemme og hvor også korset havde sin plads? Denne sag synes at være så simpel og ligefrem, at man ikke bør søge at komme fra den ved hjælp af muligheder fra helt andre tids- og bygningsforhold.

En fordomsfri betragtning af, hvad vi således véd om st. Alban i England og Odense, må nødvendigvis føre til det resultat, at det ved siden af kong Knud fundne helgenskrin under ingen omstændigheder kan have noget at gøre med Albanikirkens patron. Vi må da undersøge den af Langebek

[1] Du Cange II 259 anfører bl. a. af en synonymik følgende:
Dic arcas, thecas, cistas vel scrinia capsas.
Capsula, capsella de capsa diminuuntur.

[2] Når han tillige oversætter „poste ad ima ruente (var. vergente)“ ved at „stolpen gav sig til at hælde“, så forfejles derved åbenbart fortællerens tanke og hele den brogede situation: en stolpe styrter ned, og helligdommene flyver til alle sider.

fremsatte hypothes, at skrinet gemmer levningerne af Bent Svensøn.

Hovedindvendingen imod denne antagelse hentes fra „kildernes tavshed“; Benedikt, siges der, blev aldrig kanoniseret og omtales aldrig som helgen. Knytlingesagas vidnesbyrd bliver der ikke tillagt nogen betydning.

Hvorledes skal dette nu bringes ind i en *historisk* undersøgelse af et sådant spørgsmål fra middelalderen? Hvad véd vi overhoved om dette tidsrum af skriftlige kilder? Hvad véd vi om vore kirkers opførelse, om vigtige borges tilblivelse og undergang osv. osv.? Hvis Visbys ruiner ikke var nåede ned til os, hvad vilde vi så have kendt til denne stads gamle herlighed? Hvormange af vore klostre kender vi noget til, og hvad omtales der i det hele af kirkens indre liv hos os i de skriftlige kilder? Dersom vi ikke havde reformationstidens angreb, vilde det meste ligge i fuldstændigt mørke.

Og særlig gælder dette de mangfoldige helgener. For Danmarks vedkommende er dette æmne endnu ikke særlig oplyst; men går vi til Norge, hvis skriftlige kilder fuldt vel kan måle sig med vore, finder vi i professor Daaes omhyggelige fremstilling de mærkværdigste gåder. Således omtales i reformationstiden et „st. Bernhardi skrin“ i Trondhjems domkirke; noget forgyldt kobber af dets beslag nåede til rentekammeret. Hvem var denne Bernhard? Var det den bekendte biskop, som også gik til Island, eller hvem ellers? I Oslo domkirke var der et alter, indviet til den „hellige kong Hakon“. Hvilken konge var det? Det er lykkedes at eftervise, at det var Hakon V, men kun ved slutninger af helt tilfældige efterretninger. I Roskilde havde man en relikvie af „den hellige Magnus, Norges konge“. Hvem det var, vides ikke. I året 1598 fandtes der på Elverums kirkegård en træbygning, som kaldtes „hellig Thorlofs kapel“; det havde sin egen rente. Der haves kun formodninger om, hvem denne Thorlof var. Og så fremdeles[1].

[1] L. Daae, Norges helgener, ss. 177. 180. 188. 193.

Hvis altså kilderne virkelig var tavse om helgenskrinet i Odense, så vilde der ikke være noget at gøre herved og vi måtte ikke deraf lade os friste til den urimelige gætning, at det indeholder st. Albans relikvier; men det forholder sig ingenlunde således. Det er ved de i Burman Beckers værk anstillede overvejelser bleven skudt helt i baggrunden, hvad der her først og fremst kommer i betragtning, at Knytlinge-saga indeholder en kort og bestemt meddelelse om et „andet skrin“ i st. Knudskirken.

Fra en ubetinget tillid til sagaernes beretninger er man i den senere tid slået over til den modsatte yderlighed, idet man oversér, at det, det kommer an på, ikke er kildens navn og dens påviselige fejl, men den enkelte efterretnings forhold til forfatteren. Men heraf følger, at man ikke i mindste måde svækker Knytlingas troværdighed med hensyn til Benedikts skrin i Odense ved at eftervise hele rækker af fejl i sagaens fortællinger fra tidligere århundreder; ét er det, hvad forfatteren udmaler i skildringen af begivenheder, som han står fjernt fra, noget ganske andet, hvad han beretter som et faktum fra sin samtid.

Knytlinga siger da i anledning af kong Knuds optagelse og altersættelse: „i et andet skrin hviler Benedikt“[1], d. e. den ofte omtalte kongebroder. Det parti af sagaen, som der her er tale om, er øjensynligt en gengivelse af den ældre „Knuds-saga“, som citeres af Snorre, hvis kilde her atter er Morkinskinna. Vi føres herved tilbage til år 1200 som dens sandsynlige affattelsestid. At den er skreven efter danske beretninger og med nøje kendskab til danske forhold, er indlysende; kun af den véd vi f. ex., at kampen mellem Knud og bønderne

---

[1] I udgaven (s. 309) lyder stedet som et indskud i den oprindelige text: Eirikr kon. lét göra virðuligt skrín, var þar í lagðr heilagr domr konúngs, var skrínit sett yfir altari. *I öðru skríni hvílir Benedikt í Oðinsve á Fjóni.* I þessi sömu kirkju, er nu er helgut Knuti etc. Men håndskriftet (A. M. 180 b fol.) har det således: I au*dru* skr*in*e hvil*ir* bene*dikt*. I odins ue aa fione. I þessi saumu etc. Det andet punktum må her enten være en indskudt randbemærkning eller drages over til det følgende istedenfor til det foregående.

fandt sted ved Sævarende i Thy, hvad der i vor tid er bleven stadfæstet ved udgravninger[1]. Forfatterens meddelelse om, at Benedikts skrin, dengang han skrev, var i Odense, kan altså ikke drages i tvivl uden den groveste forsyndelse mod al historisk granskning.

Knytlinga fortæller imidlertid mere. Efterat Knuds optagelse er meddelt, fortsætter den: „da blev Benedikt kongebroders ligkiste tagen op af jorden, og var alle hans sår lægte, de som havde vendt imod Knud konge“. Mærkeligt nok har hr. justitsråd Herbst, der ikke tillægger forfatterens vidnesbyrd fra sin egen tid og i et aldeles konkret spørgsmål nogen betydning, havt brug for denne legende til deraf at vise, at man ikke tillagde Benedikt nogen selvstændig helligdom. Men dette er en stor miskendelse af den katholske verdensorden. Som „vor frues“ helligdom blegner ved siden af „vor herres“, apostlenes for Marias, de største protomartyrer for apostlene, således gælder det overalt i de saliges rangforordning, at „tjeneren ikke er over sin herre“. Knuds helligdom kan læge Benedikts sår, uden at derved dennes lægende kraft overfor andre foregribes. — At selve den naive fortælling iøvrigt bærer et umiskendeligt præg af at være ægte tradition fra Odense, vil vel ingen drage i tvivl.

Når det nu imod Knytlingas vidnesbyrd gøres gældende, at Ælnoth intet véd om Benedikts helligdom, da er denne indvending i virkeligheden uden betydning, uden for så vidt som den må bringe os til at drage det i tvivl, om det alt var kong Erik, som tog ham op af jorden. Der kunde vistnok nævnes mange exempler fra middelalderen, i hvilke helligdommens glans først senere fra hovedmanden i et martyrium bredte sig til dem, der var i færd og følge med ham, ligesom omvendt en enkelt af en martyrskare senere kunde overstråle alle de andre[2]. Og Benedikt havde i særlig høj grad stået

[1] Morkinskinna, s. 128. Den nordiske kirkes grundlæggelse, tillæg s. 80 f.

[2] Således den hellige Asvard af Slesvig, som 1066 dræbtes af Venderne tillige med sine medbrødre. De kaldes alle hellige og martyrer, men Asvard jordfæstedes dog særskilt og senere flyttedes han til Ratzeburg domkirke. Scr. III 588.

Knud nær. Han var ikke blot hans broder, i dødens stund indviet ved hans kys til det sidste følgeskab, men Ælnoth skildrer alt hans pinefulde død særskilt og fortæller, at han blev jordfæstet inde i kirken ved den hellige konges side, medens de menige hirdmænd lå i forgården, ligesom han kalder ham „nomine et gratia martyrii Benedictus“. Fortællingen i Knytlinga viser, at traditionen i den følgende tid stadig gik i retning af at stille de to brødre jævnsides. —

Men i det foreliggende skrift er ikke blot hele dette forhold bleven undervurderet og miskendt; andre kendsgerninger, som i denne forbindelse er af den største betydning, er endog bleven aldeles uomtalte.

I sit gavebrev til st. Knuds klosterkirke (af år 1180) siger kong Valdemar den store således, at han glæder sig over i dens helgener at have *frænder* og fromme forbedere hos Gud: „qvod venerandæ sanctorum reliqviæ in ea continentur, qvos sicuti nostros extitisse propinqvos, ita pios apud deum patronos esse gaudeamus — —“[1]. Heraf fremgår, at mindst endnu ét andet medlem af kongehuset foruden kong Knud dengang hvilede i hans kirke som helligdømt. Og da sagaen omtrent samtidig fortæller, at Benedikt hviler i et andet skrin, er det vanskeligt at komme fra, at der her sigtes til *hans* „venerandæ reliqviæ“.

Endvidere er der opbevaret uddrag af et brev fra år 1357, i hvilket tre jydske biskopper lover aflad til dem, som vilde gæste eller give gaver til „sacellum Benedicti in basilica Canutia Otthoniæ“[2]. Der var altså et Bents kapel i Knudskirken, og man må i sandhed forhærde sit hjerte som Farao, når man vil gøre gældende, at det intet havde at gøre med kongesønnens skrin, men var indviet til munkenes ordensstifter Benedikt af Nursia[3]. I året 1468 stiftedes der et nyt kapel,

---

[1] Thorkelin, Diplomatarium, I 262.

[2] Scr. I 309.

[3] Stiftsprovst Damgård går uden videre ud fra, at der ved dette navn sigtes til den danske Bent (Samlinger til Fyns historie, V 138 ff); men biskop Engelstoft udtaler, at det „naturligvis“ var den anden (Odense, 2. udg., s. 31).

indviet til „den hellige trefoldighed, jomfru Maria, st. Bent og st. Knud“ („sankte Knuds kapel“), og herved sigtes der efter navnenes rangfølge øjensynligt til munkefaderen; men når erkebiskop Peder Lykke 1419 tager brødrene i sin beskyttelse: „deo ad laudem, beato Kanuto et Benedicto ad gloriam et honorem“, så bliver det mere end sandsynligt, at der her er tænkt på en helgen af lavere rang, ja vel endog på en mand, hvis helligdom erkebispen ikke vilde udtale sig om, siden han ikke udtrykkelig kalder ham beatus[1]. — Dette er „kildernes tavshed“ om en hellig Benedikt i Odense og hans skrin!

Og er der så noget i det af de oldkyndige og benkyndige fremdragne, som kunde tale imod at henføre det ene af de fundne helgenskrin til den danske kongesøn? Tværtimod. Det gemmer benene af en høj og kraftig yngling på mellem 22 og 25 år; disse synes at have ligget længere i jorden end kongens, og skrinet synes at være noget yngre end hans. Iøvrigt ligner skrinene hinanden så meget i størrelse og udstyrelse, som overhoved to nogenlunde selvstændige konstnere kunde ønske at arbejde eller samme konstner kunde ønske at løse den samme opgave to gange. Alt dette stemmer med kildernes veltalenhed. Hvorfor skal vi da nu gøre dette skrin til en musæumsgenstand, istedenfor at betragte det med de følelser, som den ædle kongesøns troskab må vække hos enhver landsmand?

II.

I fjerde hefte af „Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie, 1886“ har hr. Dr. Henry Petersen i en afhandling om „St. Albans relikvier i Odense“ søgt at imødegå den af mig fremsatte påstand, at det i st. Knuds kirke fundne „andet skrin“ indeholder levningerne af den danske kongesøn Benedikt. Da Dr. Petersen ved denne lejlighed dels fremdrager

[1] Samlinger t. Fyns hist., V 126. · Pontoppidan, Annales. II 527.

nye kilder, hvis udsagn fortjener en omhyggelig overvejelse, dels drager nye slutninger af det tidligere bekendte, skal jeg i det følgende søge yderligere at hævde mine påstandes rigtighed overfor det der opstillede ræsonnement. Dette har nemlig så lidt kunnet forandre min opfattelse af sagens hovedpunkt, at denne tværtimod er bleven i høj grad styrket både ved det nye materiale, Dr. P. har bragt ind i diskussionen, og ved de yderligere undersøgelser, jeg selv derefter har anstillet i kilderne.

Det, som udgør hovedpunktet i Dr. Petersens argumentation, er *den engelske St. Albanskrønikes fortælling om det dobbelte helgenran*. Hvad der i krøniken siges at være sket engang ved år 900, flyttes 200 år ned i tiden og søges stadfæstet ved en betragtning af selve det endnu bevarede helgenskrin, i hvis ene endestykke der er et hul, formentlig det hul, gennem hvilket helligdommen er bleven ført bort. Vi skal nu i enkelthederne undersøge, hvorledes dette stiller sig for en lidt nærmere betragtning.

Den udførligste beretning om helgenranet, og den, Dr. P. udelukkende henholder sig til, er nedskreven af Matthæus Parisiensis ved år 1250. Han fortæller, som Dr. P. vidtløftig har refereret, hvorledes danske vikinger overfaldt st. Albans kloster og borttog den helliges ben; hvorledes de derefter i deres hjem, i Odense, oprettede et kloster til hans ære og gav ham samme dyrkelse som den, han havde været genstand for i sit hjem. Sakristanen Egvin kunde imidlertid ikke finde ro, før han fik den dyrebare skat ført tilbage til klosteret, og han skaffede sig derfor optagelse i det danske broderskab. Efter også her at være bleven sakristan, udfører han derpå sit forehavende; gennem en åbning i skrinets bund tager han ved nattetid, da han har fået hævd på at være ene i kirken, alle de hellige ben ud for at nedlægge dem i en tre fod lang

kasse. Denne sendes så til England, munken følger efter, og de genvundne relikvier beviser deres ægthed ved jertegn. Det danske skrin var tomt.

Matthæus afhjemler sin fortælling med en hel række vidner, for hvilke det er fælles, at de ved fødsel eller opdragelse tilhører St. Albans „pagus", ligesom de for det meste siges at have været i Danmark, i de danske kongers tjeneste. Der er Odo, som var kongens skatmester og pengemægler; endvidere Nikolaus de Sancto Albano, der i 30 år var kong Valdemars møntmester og senere havde den samme stilling hos kongen af England. Endelig denne Nikolaus's fader ved navn Johannes de St. A., en berømt guldsmed, der lavede et „ydre skrin" til den hellige Alban i sin fødeby. Tilsidst nævnes endnu et par, om hvilke det dog ikke siges, at de har været i Danmark[1].

Disse hjemmelsmænd fører os tilbage til det 12. århundrede; Johannes guldsmed udførte sit arbejde i St. Alban i tiden mellem 1166—83[2]. Men vi kan endnu forfølge fortællingen langt længere, lige til århundredets første halvdel.

Som det nemlig fremgår af indledningen til klosterkrøniken, havde Matthæus en ældre kilde for sig, en såkaldet „rotulus antiqvus", der fortalte om abbederne, som det synes til Radulfs død, 1151; forfatteren påberåber sig i anledning af st. Albans translation 1129 øjenvidners udsagn[3]. I denne ældre krønike finder vi nu alt ligeledes det dobbelte helgenran omtalt, en omstændighed, hvis betydning fuldstændig er undgået Dr. Petersens opmærksomhed.

Det prægtige skrin, i hvilket st. Alban blev nedlagt 1129, var nemlig udført af guldsmeden Anketel, som begyndte på

---

[1] Gesta abbatum monasterii S. Albani, ed. H. Th. Riley, I 12—19.

[2] Smst. s. 189.

[3] Smst. p. XIV, s. 87: prout ab eis, qvi interfuerunt, accepi. Udgiveren har ikke anstillet nogen nærmere undersøgelse af denne kildes slutningsgrænse (begyndelsen faldt sammen med den af M. redigerede, se s. 3, anm. 2), men den fremgår tydeligt af den efter år 1151 (s. 110) indtrædende usikkerhed (s. 112 sættes Hadrian som munk ind på et alt for sent tidspunkt; s. 120 ligeledes Godfreds valg i Croyland m. m.). Der er dog foretaget indskud af andre kilder i denne ældste rotulus.

det i året 1123. Han var da munk i selve klosteret og følte sig stærkt knyttet til det, ligesom også st. Alban påskønnede hans nidkærhed ved at åbenbare sig for ham; men før den tid havde han som lægmand været i Danmark i syv år, som kongens møntmester, guldsmed og pengemægler, kaldet hertil for at udføre en bestemt bestilling (ad regis Dan. mandatum et supplicationem, ad qvippiam operis eidem faciendum). Dette ophold falder altså i begyndelsen af det 12. århundrede, om ikke før.

Denne mand var det nu, som for forfatteren til rotulus antiqvus var hjemmelsmand for historien om det dobbelte helgenran:

„De ejus fida relatione et certa affirmatione didicimus, qvod secundum Danorum libros historiales, qvos chronica dicimus, tempore Wlnothi, abbatis hujus ecclesiæ, cum Danorum rabies omnia obstantia feraliter obrueret, qvidam eorundem ossa beati Albani rapuerunt, et rapta qvasi prædam pretiosissimam in partes suas detulerunt, et in feretro, ad hoc facto, reposuerunt. Sed qvaliter reportarentur in historia ejusdem abbatis præscribitur.“

Denne tilbagevisning går selvfølgelig ikke på Matthæus's fortælling, men på den ældre beretning, der endnu er bevaret ved siden af den udførligere, som Matthæus har indskudt, og som afbryder den naturlige sammenhæng ved at gentage de nævnte hovedtræk. Den ældre redaktion, som i udgaven tildels må søges i anmærkningen under siden, efter et ældre håndskrift, har til fortællingen om rovet føjet følgende:

„Sed qvia non placuit sancto ibi commorari, sed potius ubi sangvinem pro Christo fudit, per industriam et cautelam cujusdam monachi, nomine Egwinum, suam procuravit repatriationem.“ (S. 84 f. 12.)

Det vil let sés, i hvilken grad al denne hjemmel for fortællingens sandhed umuliggør den af Dr. P. foreslåede fortolkning af den. Det kan måske siges, at man efter 1200, eller hen ad 1200, kan flytte begivenheder fra 900 ned til 1100, men når det skal gøres af en mand, der opholder sig i Dan-

mark, medens den slægt lever, som skulde have oplevet begivenheden, bliver det umuligt. Dr. P. gætter endog på, at det netop var Anketel, som udførte arbejdet ved st. Knuds skrin (før 1101), hvad der ingenlunde er usandsynligt. Men så har han altså i „danske krøniker" fundet fortællingen om et helgenran, som var bleven udført umiddelbart før hans ophold her (efter 1086), og hvis spor (hullet) han havde for øje, og han har givet det en håndgribelig falsk form og udstrækning. Selv om vi nu vilde sætte de „danske krøniker" på genfortællerens regning, og selv om vi vilde antage, at Anketel havde været her så sent som muligt, henimod 1123, så bliver dog usandsynligheden, ja umuligheden af en henførelse af den af ham fortalte begivenhed til den foregående slægtalder lige i øjne faldende. Intet kunde nemlig have været den dalevende slægt i klosteret kærere end en tildragelse som denne. Det gjaldt om for enhver pris at imødegå og tilintetgøre Elys påstand på at eje den hellige Alban, og ved translationen 1129 fandt der derfor et højtideligt eftersyn af de hellige levninger sted. Striden var i højeste grad brændende, endog Anketel og hans medhjælper Salomon fra Ely kom op at skændes om, hvor den rette relikvie var, medens de sad og arbejdede på skrinet. St. Alban åbenbarede sig derefter for sin forkæmper Anketel. Det hed sig i Ely, at abbeden Fredrik af St. Alban, som 1077 forlod klosteret for at søge et tilflugtsted i Ely, ved denne lejlighed skulde have taget den nationale helligdom med sig, medens man i St. Alban påstod, at al tale om dens flytning til Ely var opstået af en begivenhed 1044—45[1], da man af frygt for den dansk-norske konge Magnus's påtænkte hærtog havde sendt et skrin til opbevaring i det formentlig sikrere beliggende Ely. I dette skrin troede man her at eje st. Alban og holdt det derfor senere tilbage, medens munkene i St. Alban påstod, at de havde beholdt den rette helgen og ind-

[1] Gesta abbatum, s. 34. Fortællingen er urigtig gengivet af Dr. P. (s. 388); der er ikke tale om en „anfører", som drukner i England, men om den bekendte danske konge (rex Dan.), som druknede i Sundet, før han nåede at gå til England.

muret ham i kirken. Hvad der i denne sag var sandhed, kan nu selvfølgelig ikke afgøres; kun synes det rimeligt, at der er en sammenhæng imellem hvad Matthæus fortæller ved 1250, at man 1044 bl. a. sendte den hellige Amfibalus's kappe til Ely, — og hvad der skete 1314, da man ved et eftersyn af Albanskrinet her fandt netop en sådan gammel kappe[1].

Hvorom alting er, så var striden mellem de to klostre 1129 i fuld gang. Hvad kunde da have været bedre istand til én gang for alle at afvæbne Ely end den sandfærdige fortælling om de hellige bens vandring til Danmark og tilbage? Selv om man skulde have indrømmet, at st. Albans levninger havde været i Ely, hvorfra Dr. P. vil at kong Knud havde ført dem, så gjorde det jo intet, eller det blev dobbelt afgørende, når det kunde eftervises, at de nu var kommen tilbage til deres rette hjem. Egvin kunde jo endnu være i live, eller i alle tilfælde måtte mange leve, som havde kendt ham og oplevet hans tilbagekomst. — Men 1129, da Anketel, der var hjemmelsmand for fortællingen om helgenranet, var tilstede, forlyder der ikke et ord om ham; ranet sættes 200 år tilbage i tiden. Og så kommer endelig den store vanskelighed, at traditionen lader vikingerne tage helligdommen i St. Alban, medens Knud 1070 hærger Ely.[2]

Vil vi så tage det andet hovedpunkt i Dr. Petersens bevisførelse, det i skrinet forefundne hul, så ser jo enhver, hvilke vanskeligheder denne fortolkning har. Lad os tænke os, at Egvin levede ved år 1100 og udførte, hvad Dr. P. tiltror ham. Stærk i troen på sin helgen beslutter han at sætte sit liv ind på at føre ham tilbage til sit kloster. Han går til Danmark, optages i st. Knuds kloster, blandt sine lands-

[1] Gesta abbatum, s. 35: qvemdam panniculum villosum, qvi gallice villuse dicitur . . . abbas . . . fecit transportari. Thomas Walsingham, Hist. Anglicana, I 138.

[2] Dr. P. lægger vægt på, at det skal forholde sig således. Sagen har vistnok kun ringe betydning, men den hænger neppe således sammen. Mindetavlen siger nemlig om 1086, at st. Alban var ført til Danmark „*paulo ante*“ det givne tidspunkt. Man gættede derfor tidligere på et tog 1085, men det er uhistorisk; 1070 levede endnu hans fader, og 16 år er i en yngre mands liv intet paulum.

mænd, de engelske Benediktinere, som det lykkes ham at skuffe m. h. t. sin oprindelse og sit formål. Så står han endelig ved målet; med fare for sit liv, efter åringers opofrelse og hykleri er han ene med den attråede helgen. Så skærer han et hul i skrinet for at tage sit bytte; men ak, hullet bliver for lille, kun tre tommer på den længste led, og han må nøjes med at tage nogle ribben og mindre hvirvler; hovedet og de store knokler bliver liggende. Hans livs mål er forfejlet; han har gjort sig til tyv og meneder for sin sag, han har vovet sit liv; men sin hensigt forfejlede han, fordi hullet blev alt for lille. — Ikke des mindre var man enig om det i Danmark og England, at han havde tømt skrinet; 1129, mindre end en menneskealder efter, findes det hele skelet i St. Alban, og talrige hjemmelsmænd forsikrede, at de i Danmark havde hørt og set i skrifter, at skrinet i Odense var tomt. Hullet havde man ikke havt mod til at lukke. — Fra hvilken side skal man se hele denne sag for at få mening i den? Jeg har ikke kunnet finde den.

Vender vi herefter tilbage til klostertraditionen i St. Alban, så møder vi alt i den ældste rotulus den bestemte påstand, at det dobbelte helgenran fandt sted under den fjerde abbed, Ulnoth. Når han levede, opgives ikke i selve krøniken, kun siges der, at den første abbed døde 796, medens den 13. tiltrådte 1064. Om Ulnoth haves der iøvrigt den bestemte opgivelse, at han efter i sin første tid at have udmærket sig i sit embed, forfaldt til alskens overdådighed, indtil han i sit 11. år fik et slagtilfælde, hvorefter han omvendte sig og endte sit liv i stor hellighed. Det må herved vel erindres, at vi i England er midt inde i den historiske tid, når talen er om vikingetiden, og at det mørke, som samtidig hviler over Norden, her slet ikke vedkommer os. Der synes da heller ikke at kunne være noget til hinder for at henføre helgenranet til den tid, klostertraditionen vil. Af de vikinger, som hærgede England 865—78, var alt adskillige kristne, men endnu mere var det tilfældet med dem, som optrådte, især i Merkia, fra

året 904 af. Og til denne sidste periode henfører krønikens randbemærkning Ulnoth, ved at nævne kong Æthelstan (924—41) ud for hans navn. At nu helligdommene bortførtes til Odense, fortæller først Matthæus; den ældre kilde nævner kun Danmark og det altså i overensstemmelse med Anketels vidnesbyrd, hvis formentlig rette indhold vi strax skal komme tilbage til. Klostertraditionen, der jo er aldeles uafhængig af enhver dansk kilde, har uden al tvivl kun sagt, som den ældste beretning først fortæller det: „ossa — in suam regionem detulerunt“, og vi må herved tænke på det område i England, på hvilket de Danske rådede og havde både kirker og klostre[1].

Alle de mænd, krøniken nævner som hjemmel for sine beretninger, er personlig knyttede til St. Alban; derfra havde de traditionen om helgenranet under abbed Ulnoth. Men de fleste af dem havde tillige været i Danmark og noget må de dog vel have bragt med sig hjem derfra. At dette er så, fremgår uimodsigeligt af beretningen om, at benenes optagelse og fremvisning 1129 havde sin grund i den påstand, som blev fremsat dels af et broderskab i Danmark, dels af klosteret i Ely, at man der ejede enten hele den helliges legeme eller dog en del af det. For at slå denne tale til jorden åbnedes skrinet i mange menneskers overværelse og det dobbelte bevis blev lykkelig præsteret: alle benene var tilstede (på venstre skulderblad nær, som Knud den store havde givet bort), og identiteten fremgik af et guldbånd, som fandtes omkring martyrens hoved (s. 85. 87).

Elys påstand er vel bekendt, den går ud på, at den hele Alban var kommen dertil og endnu fandtes der. Den anden påstand, at man ejede en del af ham, må vel altså sigte til det danske kloster og derom måtte jo Anketel vide besked. Når han ikke des mindre udtrykkelig påberåbes som hjemmel for, at den hellige Alban havde været i Danmark, men var

[1] Joh. Steenstrup, Normannerne, II 96 ff. III 33 ff.

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

27. Hefte. 50 Øre.

hentet tilbage derfra, så synes der ikke at kunne være nogen anden mening deri, end at han har vidnet, at man i Danmark ikke kendte nogen påstand på at eje st. Alban „ex integro“. Og andet kan hjemmelsmændene fra en senere tid ej heller have vidnet.

Fra Albani klosters standpunkt var imidlertid dette rent negative vidnesbyrd af ikke ringe vægt. Traditionen om helgenranet havde man nu engang; man var vel end ikke herre over rygtet derom, så det kunde undertrykkes, begivenheden i vikingetiden har rimeligvis været notorisk for alle. Det gjaldt da først og fremst om at få konstateret, at også tilbageførelsen, om hvilken der rimeligvis var mere delte meninger, var et faktum, og man måtte kun kende klosterlogikken dårlig, om ikke det faktum, at der i Danmark ingen st. Alban var, af de velstemte skulde blive taget for fuldt bevis for kontraranets historiske sandhed. Vist er det i alle tilfælde, at de påberåbte hjemmelsmænd, som havde færdedes i Danmark i mange år, vilde have aflagt et vitterlig falsk vidnesbyrd, om der under deres ophold her havde været et Albanskrin i Odense med en foregiven hel Alban.

Hvad klosterkrønikens senere fortsætter, Thomas Walsingham, fortæller fra året 1405, stadfæster dette tilfulde. I det nævnte år kom en sendefærd fra den nordiske konge Erik til England for at fri til kongedatteren Filippa; i spidsen stod biskop Eystein Aslaksøn fra Oslo. Krønikeskriveren roser hans lærdom og fortæller, at han prædikede på latin for de lærde i London. Med ham selv talte han gentagne gange om hans helgen, hvis historie han var nøje bekendt med; som nærmeste grund hertil nævnte han, at st. Alban, eller, som munken siger, „vor helgen“, også holdtes i ære i Danmark (eo qvod in D. martyr noster celebris habeatur)[1]. Eystein var

[1] Th. Walsingham, Hist. Angl., II 271. Gesta abbatum monast. S. Albani, ed. Riley, II 412: episcopus . . . mecum diu contulit de s. Albano, cujus historiam peroptime novit. Om Eystein se Munch, Norske folks hist., 2. hovedafdel. II 141 f. *Erkebiskop af Oslo var han dog ikke* (Dr. P. s. 372).

Gron 23

dengang en ældre mand; han var som bekendt af en stor og rig slægt på Vesterfold og havde indlagt sig store fortjenester af sit bispedømme, ligesom han i mange år hørte til de mest indflydelsesrige mænd i Norden; Danmark, som hans fædreland havde været så nær knyttet til i hans tid, og som bredte sig lige foran hans stift, kendte han selvfølgelig nøje. Således kendte han også Albans historie, fordi denne helgen holdtes i ære i Danmark. Men Thomas siger ikke et ord om, at det forundrede ham at høre, at denne helgen hvilede i et engelsk kloster, at han deraf drog slutninger m. h. t. en Alban i Odense eller rejste tvivl om, at samme martyr var „vor martyr“ for den engelske munk. Eller af hvilken grund skulde denne have fortiet en ytring i denne retning? Var det så, at man i Danmark påstod at have en hellig Alban — og i så tilfælde måtte vel Eystein, der havde tilegnet sig hans historie, vide det —, mon Thomas Walsingham da ikke vilde have benyttet lejligheden til at polemisere derimod? Han kendte jo beretningerne fra Matthæus, de var optagne i hans egen krønike; – men han fik samme vidnesbyrd af Eystein, som hans forgængere havde fået af deres hjemmelsmænd: i Danmark er der ingen Alban.

Vi vender os derpå til *de danske kilder om st. Alban*. Hvad der i disse er fremdraget af udtryk, som formentlig skulde tale for, at der i Odense fandtes et helt skelet af den engelske helgen, indskrænker sig i virkeligheden til de to ældste efterretningers omtale og Knud Prebislavs' af Dr. P. stærkt fremhævede brev af 1183,

De ældste beretninger om tildragelsen 1086 er, som vi senere vil komme tilbage til, den på flere forskellige måder opbevarede mindetavle-indskrift, bl. a. indskudt i Ælnoths text som kap. 29, samt det før 1101 affattede mindeskrift. Begge steder siges kong Knud at have ført eller ladet føre st. Alban

fra England til Odense[1]. Knud Prebislavs' søn giver endvidere gaver i jordegods på Als til den kirke, som er helliget Gud og hans helgene, Knud og Alban, „der hviler i samme kirke"[2].

Men intet af disse udtryk beviser noget m. h. t. relikviernes omfang. Den hele helgendyrkelse og relikvietro vilde være meningsløs, dersom dens genstand havde været den udvortes håndgribelige levning; tanken er jo den, at levningen er et pant på den hellige martyrs nærværelse og evne til at gå i forbøn for de bønfaldende. Om enkelte i menigheden eller flertallet af denne til sine tider har tillagt selve benet en iboende mirakelkraft, er et andet spørgsmål; men den kristelige kirke har aldrig vedkendt sig andet end et åndeligt forhold til helgener som til Gud. Fra først af var det derfor forbudt at dele martyrens legeme; troen på „legemets opstandelse" forudsatte, at relikvierne engang igen skulde blive bolig for den salige ånd og derfor bestandig burde holdes sammen. Dette gik imidlertid i glemme og den nødvendige følge heraf var, at helgenen tænktes nærværende, om end i ulige grad, overalt hvor der fandtes levninger af ham, og det ikke blot af hans legeme, men også af hans klæder. det redskab, han var pint til døde med, osv. Når derfor kong Knud får en Alban-relikvie fra England, så får han selve st. Alban til sin kirke, og så hviler st. Alban i den på samme måde som st. Knud, af hvis legeme jo også mange smådele spredtes omkring til andre kirker. Indirekte fremgår denne opfattelse af de udtrykkelige forsikringer, som så ofte forekommer, om, at man har *hele* legemet. Således siger skriftet „De profectione Danorum in terram sanctam" om Bergen: „ibi sancta Sunnif toto corpore in ecclesia cathedrali exaltata qviescit" (Scr. V 353);

[1] Scr. III 321: (K.) cupiens consortium martyris Albani, et per ipsum de partibus Anglorum huc revecti. P. 372: in basilica st. Alb. m., per eum paulo ante de Anglia in Daciam transvecti.

[2] Thorkelin I 272: Deo sanctisqve ejus martiribus K. et A., qvorum reliqviæ in eadem ecclesia reqviescunt, . . . duos mansos in Tandislet . . . contuli. — [Senere Tilføjelse:] Jvfr. Kirkehist. saml. 4. r. I 256.

den engelske Albankrønike skelner, som vi har set, mellem påstanden på „corpus ex integro“ og „pars corporis“, og i Roskilde siges der om kong Osvald: „cujus corpus apud nos integraliter“ (Scr. III 610). De i ovenstående kilder brugte udtryk kan altså intet selv bevise, men må nærmere støttes af andre, mere direkte vidnesbyrd.

Men hvorledes står det nu i den henseende til i vore middelalderskilder? Det ældste pålidelige vidne er Ælnoth, der, som jeg andensteds har eftervist, må antages ved 1098 at være kommen til Danmark, medens han skrev sin historie 24 år efter. Han stammede fra Canterbury og blev rimeligvis overladt kong Erik af erkebiskop Anselmus, med hvem han traf sammen i Italien[1]. Ælnoth fortæller intet om st. Albans komme til Odense, men beretter derimod, at hin dag, da kong Knud fandt sin død i hans kirke, slog en nedfaldende planke så hårdt til alteret, at både korset og de to helgengemmer (capsulæ), i hvilke Alban og Osvald lå, faldt på gulvet. Denne beretning forbigår, mærkeligt nok, Dr. P. med fuldstændig tavshed[2], og dog er den af stor betydning. Vi ser heraf to ting: for det første, at Alban lå i en capsula, som stod usikkert på alteret i en lille kirke, sammen med en anden capsula og hvad der ellers havde sin plads på dette sted; for det andet, at modsvarende til hans capsula stod st. Osvalds, om hvis ubetydelighed der neppe kan være tvivl, siden den aldrig senere nævnes og vel altså ved denne lejlighed er bleven borte.

Men der haves desuden et andet betydningsfuldt vidnesbyrd om, hvor lidt st. Alban i Odense i virkeligheden betød.

---

[1] Den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 879.

[2] M. h. t. enkelthederne heri er jeg senere bleven opmærksom på, at hr. Burman Becker i sin indledning til værket om helgenskrinene s. XVIII nævner „Historia martyrizationis“ (Scr. III 323) som en selvstændig kilde; den er kun et uddrag af Ælnoth, sandsynligvis forfattet af Peder Olsen (Den nordiske kirke, s. 879, anm. 1). Endvidere kan bemærkes, at når B. B. s. VII foretrækker udtrykket „vergente“ for „ruente“ (poste ad ima), så må det ikke overses, at det håndskrift, som har denne læsemåde, forud har sagt, hvad det andet udelader: gladiis et securibus *postibus secandis et diruendis* insistunt (Scr. III 368). I Roskilde og Lund gjorde man i øvrigt den af Ælnoth nævnte capsula for versemålets skyld til en arca (Scr. III 409. 419).

Som den engelske martyrs festdag holdtes den 22. Juni, men den danske kirke kaldte den 21. for st. Albans dag, og dette var til ære for st. Alban i Mainz. Dr. P. har opstillet den mærkelige påstand, at kalendariet fra Lund skulde vise, at man i Danmark holdt den engelske helgens højtid på den tyskes mindedag, men dette er uden al føje. Under 21. Juni siges ligefrem: „ipso die festivitas st. Albani martyris", og således findes det endnu den dag idag i universitetets almanak. Under 22. Juni fortæller derimod kalendariet, at på den dag er det „i England" den Albans fest, som i Diokletians tid henrettedes i Verulam. På samme måde fortælles der i dette kalendarium ved hver dag, hvad man har kunnet overkomme af helgenhistorier alle vegne fra. Der er ingen anden „tilknytning" heri end den tilfældige, at den ene dag følger umiddelbart efter den anden.

St. Alban var ej heller ubekendt i Lund, tværtimod. Da domkirken indviedes 1145, var foruden Lavrentii højalter også det højre hovedalter færdigt, og det indviedes af biskop Gisle til ære for de hellige mænd Vincentius og Albanus, hvis levninger nedlagdes i det (Scr. III 456). At man herved tænkte på st. Alban af Mainz, ligesom Vincentius var fra Frankrig (staden Embrun), kan der ingen tvivl være om, siden man opnævnte den 21. Juni efter ham.

Og på samme måde forholdt det sig i Odense. At også her den 21. Juni kaldtes st. Albansdag, fremgår af dronning Kristines regnskabsbøger, i hvilke der ved år 1504 forekommer en udgift i Odense: „die Albani . . . som var feria sexta post Botulphi", d. e. fredag d. 21. Juni (II fol. 20). Den følgende dag kaldes her som andensteds „de 10,000 martyrers dag".

Det viser sig da heraf, at st. Alban af Mainz var bekendt her i landet forud for hans engelske navne, et forhold, som ikke kan undre os efter hele vor stilling til den tyske kirke og særlig den for hin tid fuldt bekendte omstændighed, at den første danske konge var døbt i hans gravkirke.

Det mærkelige er imidlertid dette, at overførelsen af de

engelske relikvier i Knud den helliges tid slet ikke påvirker dette forhold. Det kunde ikke være af uvidenhed; thi de munke, som særlig var henviste til hans kirke, kom hertil fra Eovesham i England, med hvilket kloster de i mange tider efter stod i den nærmeste forbindelse. Vilde det da ikke have været urimeligt, om de havde indladt sig på fremdeles at holde den hellige Alban i ære på en fejlagtig dag, dersom de havde været så lykkelige at eje denne deres fædrelands protomartyr „ex integro"?

Anderledes forholdt det sig, når disse relikvier kun fandtes i forholdsvis ringe mængde, ubetydelige i forhold til stiftelsens hovedhelgen st. Knud. De gik da ind under den tidligere kendte helgen og der var ingen tilstrækkelig føje for de senere indkomne munke til at forandre dette, eller for klerkene til at tage en fordring herpå til følge.

Vi finder det selvsamme forhold på et andet sted, i Namur i Belgien. I den engelske St. Albanskrønike fortælles, at der 1129 manglede et eneste ben i helligdommen, nemlig det venstre skulderblad, en omstændighed, som ingen dengang kunde forklare. Men nogle år efter kom et par mænd til klosteret fra Namur for at søge underretning om st. Alban, til hvem en kirke hos dem var indviet. De fortalte ved denne lejlighed, at Knud den store på vejen til Rom (1027) havde besøgt deres greve og, da han drog tilbage, havde medtaget hans søn til opfostring i England; senere var han rejst hjem med en gave fra kongen: st. Albans skulderblad, til hvis ære han da havde bygget en kirke. Efter en anden fortælling havde grev Albert i biskop Reginald af Lüttichs tid (1025—36) opført et Albans-kollegium og hertil fået en relikvie af hans hoved; men denne skulde være fra Mainz. Der er endog opbevaret et brev, med hvilket denne oversendes til en allerede existerende Albansstiftelse[1]. Begge fortællinger synes så vel afhjemlede, at man i alle tilfælde er berettiget til at sige,

[1] Gesta abbatum St. Alb. I 88. Acta Sanctorum, Juni IV, 92. 164 („Naumucia" forklares her som Namur).

at kirken i Namur satte pris på at stå i forhold til begge Albaner og have relikvier af dem begge. På samme måde må det vel nærmest forklares, at Knud den hellige søgte at skaffe sig en levning af st. Alban, der var så bekendt her i landet, og han kan for så vidt have fået den enten ved køb eller gave, eller, som Dr. P. foretrækker, som krigsbytte. Rimeligvis hidrørte Osvaldlevningen fra samme tid og lejlighed og det er da ret mærkeligt, at både frue kirke og gråbrødreklosteret i København ejede levninger af de samme to helgener, medens Roskilde domkirke, som forhen anført, påstod at have hele st. Osvalds legeme[1]. Det er ligeledes bekendt, at Benediktinerklosteret på Selsø i Norge var indviet til st. Alban og påstod at have hans hoved; men hvilken Alban det var, siges ikke[2].

Fra disse vidnesbyrd fra den ældre middelalder går vi over til dens sidste tider, til *dronning Kristines regnskabsbøger*. Disse er det imidlertid ikke så lige en sag at bruge, da de i literaturen kun foreligger i korte uddrag; hvad der vedkommer Odense er dog så godt som altsammen trykt hos Vedel Simonsen, Bidrag til Odense bys ældre historie (2. bind), efter Kall Rasmussens afskrift. Ved en sammenligning med originalerne har det dog vist sig, at denne temmelig vilkårligt har indordnet forskellige bøgers udgiftsposter imellem hverandre, og det har derfor været nødvendigt at gennemgå originalerne, endog gentagne gange, for at få fuld rede på, hvad der her haves brug for.

De resultater, Dr. P. er kommen til ved at sammenstille Kall Rasmussens uddrag — og ud over dem giver bøgerne kun et ubetydeligt udbytte —, er i korthed følgende:

Der fandtes i st. Albani kirke i Odense to helgenskrin, st. Albans og st. Knuds, medens der i Knudskirken fandtes mindre helgengemmer, et Knuds hoved og en Albani arm. Om

---

[1] Scr. VIII 264. 275. III 610.

[2] Daae, Norges helgener, s. 159. Lange, Norges klostre, s. 537. Sml. Storm, Monumenta hist. N., p. XXXXI.

st. Knuds skrin siges der udtrykkelig, at det blev båret i procession, og da der nu samtidig findes en udgift til „Knudslys, som borgerne efterginge“, forklares dette i henhold hertil om en lignende procession med skrinet. Denne forklaring udvides derpå atter til en udgift til „Knuds og Albani lys“, skønt der hverken er tale om procession eller skrin, endnu mindre om to skrin.

Dersom denne opstilling var rigtig, vilde jo spørgsmålet om „det andet skrin“ i Odense være let at løse; men det viser sig rigtignok snart for en nærmere betragtning, at hvert enkelt led i det hele ræsonnement er uholdbart overfor regnskabernes klare ord og mening.

Hvad nu først påstanden om at st. Knuds skrin lige til reformationen havde sin plads i Albani kirke angår, da falder den jo fuldstændig til jorden overfor den oplysning, at festen for Knuds translation holdes i klosteret, d. e. klosterkirken: „1 gylden fik jeg min frues nåde at ofre i st. Knuds kloster i Odense dominica misericordiæ, qvia ibi festum translationis s. Kanuti“ (V. S. s. 100. Orig. V 17). Dateringen er uden tvivl fejlagtig, da den nævnte dag (2. søndag efter påske) i det pågældende år, 1506, faldt på den 26. April, medens translationen 1101 fandt sted den 19. April; 1506 altså første søndag efter påske. Umuligt er det jo imidlertid ikke, at der kunde sigtes til en senere translation, overførelsen til st. Knuds kirke. Men i hvert tilfælde er det utænkeligt, at en sådan fest kunde holdes andensteds end hvor helgenen dengang havde sit hvilested.

På samme måde er Knudskirken hovedkirke i andre forhold; her „stod“ søndagen den 3. Avgust 1505 „afladet“, ved hvilken lejlighed dronningen ofrede en mark om løverdagen og en gylden om søndagen (1 mark . . . at ofre til st. Knud sabbato proximo post ad vincula Petri. 2½ mark om søndagen, som afladet stod til s. Knud. — V. S. s. 98. Orig. III 68). Rimeligvis sigtes der herved til hin tids afladshandel, uden nærmere forbindelse med den særlige helgen.

Imod en flytning af det hellige skrin i middelalderen mener Dr. P. Albani-klerkene vilde have sat selve paven i bevægelse. Dette lod sig dog neppe gøre, når biskoppen var for det, især på den tid, da Gisike byggede St. Knud; dengang var pavens indflydelse ikke stor her i landet, eftersom han forgæves havde belagt det med interdikt. Dr. P. har, som det synes, ret i sin påstand om Knudskirkens forholdsvis sene opførelse, men denne værdifulde iagttagelse, ved hvilken han har indlagt sig stor fortjeneste af dette vigtige punkt i vor kirkebygningshistorie, må ikke udstrækkes ud over al rimelighed, som om St. Alban bestandig havde været hovedkirken i Odense.

I Knudskirken fandtes desuden et „Knuds hoved". Til det bringes der et offer st. Knuds aften (9. Juli) 1505, medens der 1510, mellem 12. og 15. April, ydes det en gave af 8 skilling („sti Canuti aften i sti Canuti kirke at ofre til sti Canuti hoved", V. S. 96. Orig. IV 61. — V. S. 118. Orig. VI 30). Dr. P. gør opmærksom på, at man i middelalderen havde helgengemmer i form af legemsdele, i hvilke der ofte kun var nedlagt små partikler af det tilsvarende lem. Således kan jo dette „Knuds hoved" have været en attrape. Men da nu helgenskrinet fandtes i samme kirke, er det dog rimeligere, at det kun var et billed, malet eller udskåret. Der haves nemlig også et offer på 4 skilling, som dronningen „viste fru Sofies søn efter at lægge på st. Hans' hoved udi st. Hans kloster", nemlig på døberens halshuggelses dag, den 29. Avgust 1505 (V. S. s. 98. Orig. III 70). Her er der dog vel neppe tale om andet end et billed. (Jfr. lokaliteterne „Knudshoved".)

Fra Knuds kirke udgik da også „den procession, der var i Odense med st. Knuds skrin" (V. S. 86. Orig. II 23 og III 31). Den fandt sted dagen efter st. Knud konge (11. Juli, en fredag) og var vel altså en bodsgang, fremkaldt ved en eller anden begivenhed eller ængstelse. Tilstrømningen til

byen var stor i de dage, da der holdtes et stort marked („ret jårmarked, som er ad Knudsmesse")[1].

Overfor disse træk, der alle samles omkring Knudskirken og dens skrin, blegner fuldstændig st. Albani sognekirke. Der er så godt som intet, der udmærker den frem for byens andre kirker, ja i dronningens regnskaber træder den endog stærkt tilbage for gråbrødrenes kloster, i hvilket hun jo senere søgte sin grav.

Det fremgår således af regnskaberne, at st. Albans dag ikke i noget år af dem, der haves oplysning om, har været holdt som en særlig festdag. Kun for 1504 nævnes dagen med særlige udgifter for messer.

Der haves for dette år to indbyrdes uafhængige regnskaber, af forskellige skrivere; af det ene haves både en kladde og en renskrift (II, III og IV). Her findes nu følgende poster:

IV fol. 53:

Item	ipso die Viti et Modesti pro missis	2	skilling	[d. e. 15. Juni].
-	st. Vilhelmi dag . . . . . - -	2	-	[16. Juni].
-	st. Botulphi - . . . . . . - . -	2	-	[17. Juni].
-	Hr. Hans Clementsøn udi Odense	3	-	
-	søndagen for sti Joh. bapt. dag udi O. ad pauperes 4 sk.			[23. Juni].
	. . . .			

II fol. 20 og III fol. 25:

Item 3 skilling fattigt folk i gråbrødre kloster i Odense feria 5a post Botulphi [den 20. Juni].

. . . .

- 4 sk. fik jeg Per Marsvin (*die Albani* i gråbrødre kloster[2]) i Odense, (som var[2]) feria 6a post Botulphi, til tråd.
- 1 mark fik jeg Jens Lykkesen, min frues nåde skulde have at ofre (dem[2]) die Albani (her i Odense[2]).
- 2 sk. fattigt folk *die Albani* in monasterio gråbrødre.
- Hr. Peder, min frues kapellan, 8 sk. til at lønne dem med, som sjunge og legte på orgel.
- 8 sk. til spande og lerskåle til ladegården die Albani.

. . . .

---

[1] Aktstykker til Danmarks indre forhold I 44 (fra år 1496).
[2] Kun i II.

Derimod nævnes der „Knuds og Albani lys“, og vi skal nu se, hvorledes det forholder sig dermed.

Regnskaberne har mangfoldige udgiftsposter til lys til kirkeligt brug; snart er det færdige lys, snart udgifter til vox og til „lysesnoeren“, den, der laver lysene; enkelte gange også til garnet, der går med. Voxets pris var 4 skilling for marken, altså 8 sk. pundet; lysesnoeren får en hvid eller noget mere for marken, altså henved en skilling for pundet[1].

Lysets betydning i den katholske ritus er bekendt nok; det bruges tidlig og silde, hvor det hellige føres frem, på alteret og i den bønfaldendes hånd, som et billed på selve evangeliets og den guddommelige nådes kraft; når kirkens band forkyndes over den enkelte eller et helt folk, slukkes lysene. Før det bruges, indvies det, eller det helliges ved at henligge på det hellige sted. Denne symbolik var så dybt rodfæstet, at den i mange måder overlevede den gamle kirkeskik, og endnu i vore dage gives der lys til helligt brug såvel som i julegave til de fattige.

Lysene kaldes efter deres bestemmelse og indvielse: julelys, hellig-tre-kongers lys, påskelys, kyndelmisselys, og på samme måde Knuds lys og Albans lys. I modsætning til disse tales der i dronningens regnskaber hyppigt om „boglys“, åbenbart dem, der var bestemte til at læse eller synge ved, uden den særegne indvielse.

Ved siden af alterlysene spiller processionslysene en fremtrædende rolle. Processionerne har jo den bestemmelse at give et udtryk enten for glæden og takken, eller for bøn og bod, for at afvende farer og ulykker. I begge tilfælde spillede kors og lys en fremtrædende rolle, ligesom der lød sang og bønner fra de deltagende klerke og lægmænd. Der var som bekendt visse dage, som særlig var bestemte til processioner, således kyndelmisse med lys (candelæ), Kristi legemsfest med hostien,

---

[1] III 36. IV 61. II 23.

og de tre „gangdage" mellem påske og pinse[1]. At der ved disse lejligheder også føres relikvieskrin omkring, er vel ikke ualmindeligt, men dog en undtagelse og i hvert enkelt tilfælde en særlig tilgift til den regelmæssige ceremoni[2].

Det vil let ses af disse bemærkninger, hvor utilstedeligt det er fra lysene at slutte til processioner med skrin. Den 31. Juli 1509 findes der en udgift af 1 mark „til st. Knuds lys, som borgerne efterginge" (V. S. 113. Orig. V 124), og det er jo da givet, at der her har fundet en procession sted. Men hvorfor lysene, som jo dog var det selvskrevne, skulde nævnes, når man tillige førte et skrin omkring med sig, er vanskeligt at forstå. Når skrinet er med, må der siges, at man går efter det, ikke efter lysene. Og det samme er da i endnu højere grad tilfældet med de „st. Knuds og Albani lys", til hvilke dronningen den 31. Maj eller derefter (før 6. Juni) 1510 gav 2½ mark til vox. Kristi legemsfest faldt det år den 30. Maj, og det er altså måske hertil, lysene er brugte efter at være indviede i de to kirker[3]. Imidlertid kan der jo også en af de følgende dage have været holdt en særlig procession; eller der er måske slet ikke tale om processions-, men om alterlys e. l.

Dr. P. synes at lægge vægt på den forholdvis betydelige sum, dronningen anvender på disse lys, men dette beror atter på en misforståelse. Til Knudslysene giver hun kun en mark, svarende til *2 pund vox*, og til „Knuds og Albani lys" 2½ mark, eller *5 pund vox*; men til processionen med st. Knuds skrin giver hun 1 mark, ikke til vox, men blot til „lysesnoe-

[1] [Senere Tilføjelse:] Se konstitutionen fra synoden i København 1425 (Pontoppidan II 549): præsten skal strax holde gangdag, når vejret kræver det.

[2] J. C. W. Augusti, Handbuch der christlichen Archäologie III 549 ff. (Licht). 323 (Processionen). S. 351: brændende voxlys er sædvanlige „und sollen in der regel bei der vortragung des kreuzes oder des venerabile niemals fehlen". — [Senere Tilføjelse:] I Lund var der 3 skrin, som bares omkring staden på båre, på gangdage; i det største var st. Marinus (hele legemet), i de to andre en stor mængde forskellige ben (Scr. VIII 452).

[3] V. S. s. 118. Orig. VI 35. Sml. Kbhvns Diplom. IV 13: gave af en grund til anskaffelse af fakler (pro torticeis — voxfakler, se Molbech, Ditmarskerkrigen, s. 131 — faciendis) til hvert år at bære foran Kristi legem på denne dag.

ren", medens voxet koster 12 mark, altså svarende til *24 pund*[1]. Andre tal kommer omtrent op herimod. Juleaften gives der 3 mark til vox, til kyndelmisse 3½ mark, til påskelys tilligemed boglys anden påskedag endog 18 mark (36 pund)[2]. Heller ikke blandt disse udgifter bringes nogen i særligt forhold til Albani kirke.

Så er der endelig offeret af 8 skilling til „st. Albans arm". Det findes opført i regnskabsbogen IV fol. 61, i en række lignende udgifter, ikke som hos Vedel Simonsen, s. 96, der her sammenblander to forskellige regnskaber:

Om mandagen [7. Juli 1505] i Odense 6 mark vox, 24 skilling.
Item tirsdagen [8. Juli] i gråbrødre m. fr. n. i sin stol 1 mark.
- 2 sungne messer af vor frue og st. Anna 8 alb.
- in octava visitationis [9. Juli] 2 sungne messer 8 alb.
- st. Knuds aften [s. d.] i st. Knuds kirke at ofre til st. Knuds hoved 2 mark.
- st. Kanuti dag [10. Juli] at ofre 1 gl. og 1 mark.
- til *st. Albani* arm 8 skilling.
- tavle 8 sk.
- ad pauperes 1 mark.

. . . .

- de som sunge to messer sti Kanuti dag for m. fr. n. 2 sk.

. . . .

Det fremgår heraf, at der er tale om en almindelig ofring st. Knuds dag, vistnok i flere kirker, i alle tilfælde i to, foruden st. Knuds vel nærmest i gråbrødre kloster (1 gylden og 1 mark?). Derpå følger særlige ydelser, to messer i hjemmet, tavlepenge, til fattige og til Albans arm. Der er her aldeles intet sagt om, hvor dette stykke fandtes, men netop denne omstændighed må jo hæve det til vished, at den var i Albani kirke.

Hvad var nu denne „Albani arm"? Jeg formår ikke at tænke mig andet end at det netop er det relikviegemme, som

[1] V. S. s. 113. 118. 86. Orig. II 23 og III 31: „12 mark Hans Stryg fore vox, hr. Peder havde ladet udtage til m. fr. behov eodem die".
[2] Orig. II 42. IV 83. 85.

må have havt sin plads i Albanskirken og har givet den navn[1]. I det ene skrin i Odense fandtes jo små forkullede levninger af en overarm, sammen med den hele overarm (fra samme side) af helgenen; ligeledes et brudstykke af en hjerneskal, som ikke tilhørte noget af de to lig. Mon dette ikke netop var indholdet af „st. Albans arm“?[2]

Andet og mere kan formentlig ingen med god samvittighed bringe ud af vore efterretninger om „st. Alban i Odense“.

Det er med en let forståelig undseelse at jeg vover mig til det næste punkt i undersøgelsen. Dr. Petersen siger (s. 384): „*Knytlingesagas* vidnesbyrd i denne sag er ikke historie“, — og jeg har påstået, at denne sagas ord her var af den allerstørste, ja af afgørende betydning!

En trøst er det dog altid, at den kategoriske dom står ene på dommerens avtoritet, uden præmisser. Thi de almindelige talemåder om sagastilens ejendommeligheder, den direkte tale osv. er jo ingen kritik; sligt kan findes i Livius's upålidelige oldsagn, men også i Cæsars erindringer fra sit eget liv, det anfægter ikke grundlagets troværdighed. Spørgsmålet er simpelthen dette, om Knytlingesaga, eller rettere den af Morkinskinna ved år 1200 citerede „Knudssaga“, har havt pålidelige danske kilder eller er nedskreven efter løs tale, og dette spørgsmål afgøres neppe ved et magtsprog. Ja, selv om det kunde bevises, at sagaens kilder var af ringe værd, eller at den havde brugt dem ukritisk, vilde dette jo ikke anfægte

---

[1] Den engelske Albanskrønike fortæller, at abbeden Godfred (1119—46) gav til sin kirke bl. a. en sølvarm med levninger af mindst 4 helgener, deriblandt apostelen Bartholomæus. Gesta abbatum St. A. I 94: dedit . . . brachium unum argenteum, in qvo has reliqvias recondidit etc. — [Senere Tilføjelser:] St. Birgittes relikviegemme er en arm, se Sveriges hist. II 89. — Scr. VIII 448: i Lund var en sølvarm med „lacertus brachii (overarm) st. K.“; p. 449: et stort og et lille hoved, i dette et ben af erkebisp Thomas og et stykke af herrens grav; p. 449: 2 sølvhænder med benstumper af fingre osv.; p. 455: i et helt billed af Knud er der et stykke af hans hånd.

[2] Helgenskrinene, s. 25.

forfatterens vidnesbyrd om et samtidigt faktum, med mindre hans uvederhæftighed også i den slags efterretninger kunde godtgøres eller gøres sandsynlig. Men alle disse spørgsmål har Dr. P. ikke indladt sig på, skønt de er stærkt fremhævede i mit første indlæg tilligemed et enkelt vidnesbyrd om sagaens selvstændige værd for vor historie.

Det vilde dog føre for langt her at optage dette spørgsmål i sin helhed; vi skal derfor indskrænke os til fortællingen om Knuds drab, der efter Dr. P. „er så forskellig fra de med begivenheden omtrent samtidige danske beretninger“; der „så lidet har opfattet de momenter, der knyttede sig til Knuds endeligt og som kirken strax greb og forstod at udbytte til martyrens forherligelse (Knytlinga siger ham endog falden for snigmorderhånd ved sværd!)“, og „der indeholder så romanagtige usandsynligheder (den direkte tale, den lange parlamenteren midt i kampens hede), at den ikke kan gælde for andet end en fri bearbejdelse af de til Island bragte efterretninger“.

Sagastilen skal vi her som sagt ikke dvæle ved; det har neppe været de pågældende forfatteres mening, at deres læsere skulde tro, at netop de taler var holdte; men man har altid holdt for, at denne stil mesterligt svarede til sit øjemed, at give anskuelige billeder af livet, som det var i de tider. Og at der da taltes mangt og meget og førtes forhandlinger under en timelang kamp som den i og om Albani kirke, der først efterhånden fra et opløb udviklede sig til en forbitret mordscene, er ikke en „romanagtig usandsynlighed“, men en selvfølgelig virkelighed; man må kun kende lidt til almuens måde at være på og endnu mindre til sagaliteraturens samstemmende skildring af den slags scener, når man miskender dette.

Men lad os se noget nærmere på de enkeltheder, som kan kontrolleres af det fundne skelet, og i hvilke de „pålidelige“ danske beretninger kommer til at stå overfor sagaen.

Vore ældste beretninger siger da, at hoben kastede sten og spyd ind ad vinduerne og andre åbninger, indtil et af spyddene traf kong Knud i siden: „med armene udstrakte i

korsform blev han liggende foran alteret, gennemboret i siden med et spyd"[1]. Ælnoth, som skrev en menneskealder efter begivenheden, gentager væsenlig det samme, kun at han lader kongen rejse sig op med spyddet i siden for at tage afsked med sin broder; først derefter lægger han sig ned med udbredte arme og forbløder under påkaldelse af frelseren[2].

Knytlinga fortæller følgende. Da kampen var på det hårdeste, fik kong Knud et stenhug ind igennem en glug; det kom over brynet og blødte stærkt; han tog derfor et bækken og satte det i skødet for at optage blodet, medens han vedblev som før at recitere psalteren. Nogen tid efter kom forræderen Ejvind Bevre ind i kirken og begærede at få kongen i tale; Benedikt vilde ikke tillade det, men Knud bød ham træde nærmere. Han lod da sin kappe falde, drog et sværd og gennemborede kongen[3].

Vi kommer nu til den anatomiske undersøgelse af benene. For denne viste der sig to svære beskadigelser, den ene i en af de nederste hvirvler, den anden i hovedet. Hvad den første angår, da siges den at være frembragt ved et heftigt stød af et spyd: „dette kan imidlertid ikke være modtaget i oprejst, men kun i liggende stilling og må være trængt ind enten igennem underlivets nederste del, lige over symphysis pubis, eller, hvad der er meget mere sandsynligt, nedenfra gennem perinæum. Læsionen tyder altså på rå mishandling, være sig umiddelbart før eller efter døden". Om kvæstelsen i hovedet siges: „I den forreste del af venstre tindingeegn fandtes et 6—7 ctm. ($2^1/_2$ tom.) langt brud, som strakte sig bueformigt gennem sidedelen af os frontis nedenfra opad indtil satura co-

[1] Scr. III 321: crucis in modum manibus expansis ad altare s. A. m. transfixus est in latere cuspidis mucrone. P. 372: manibus solo tenus expansis in modum crucis, latere lanceatus —.

[2] Pag. 369: qvidam ex impiorum caterva lancea per fenestram intromissa latus ejus perforat et ædem sacram sangvine cruentat. At ipse . . . Benedicto fratre suo, certaminum collega, vulneribus admodum saucio assistente, amplexato et pacis osculo dato, brachiis in crucis modum extensis, membrisqve solo ante aram sacram expositis . . . Jesum interpellat ac . . . secretum misericordiæ sempiternæ . . . intravit.

[3] Fornmannasögur, XI 274—76.

ronalis, visende sig på den indvendige side som en uregelmæssig korsformig splintring af lamina int. På grund af mangelen af de tilgrænsende bendele kunde bruddets oprindelige udstrækning ikke bedømmes. Det kan meget godt hidrøre fra et i levende live modtaget voldsomt slag i tindingen, som da må antages at have strakt den sårede til jorden, om end ikke nødvendigvis at have medført døden umiddelbart"; men muligheden af en noget senere hovedet påført vold kunde ikke udelukkes[1].

Det umiddelbare resultat, som prof. Schmidt drog af disse iagttagelser, var dette, at kong Knud var strakt til jorden ved et stenkast, og at man derpå, efter at have fået den værgeløse mand i sin magt, havde tilføjet ham det forsmædelige banesår ved at løfte ham op fra jorden i benene og nedefra bore spyddet ind i underlivet. Denne opfattelse sætter kildernes beretning i et helt nyt lys.

At kong Knud var mishandlet så råt og hånligt, egnede sig ikke til at overleveres eftertiden umiddelbart; den kirkelige tradition frigjorde sig med stor frejdighed fra slige inkonvenienser, som det alt fremgår af de ældste tiders martyrhistorier. Af det videnskabeligt dokumenterede faktum tror jeg at man er berettiget til at drage to slutninger. For det første den, at krønikens spydstik i siden og sagaens forræderske sværdstik er to lige berettigede forskellige forsøg på at omdigte virkeligheden; kirken foretrak det hellige sår af et spyd i siden, som kongen da modtager liggende i korsform; den mere folkelige tradition lod forræderen gentage sit forræderi og fælde kongen på nært hold. At det sidste i og for sig er mere sandsynligt, følger af sig selv; et kastespyd slynget ind ad et lille højtsiddende vindue med en sådan kraft, at det kan fælde en liggende mand — Ælnoth lader ham da også først senere lægge sig ned, men vi skal jo holde os til de ældste beret-

[1] Helgenskrinene i st. Knuds kirke i Odense, s. 26.

ninger —, vidner mere om den gode vilje til at forherlige kongen end om hensyn til virkelige forhold.

Det andet, som med nogen føje kan sluttes af det fremdragne faktum, er dette, at fortællingen om den mishandling, den sårede Benedikt var udsat for, har sin oprindelse fra nødvendigheden af at indrømme, at der overhoved var øvet vild råhed. Den ældste kilde nævner intet om en mishandling af Benedikt, ligesålidt som sagaen véd andet end at han faldt i kampen; det er først Ælnoth, som fortæller om den uhyggelige scene, efterat kampen iøvrigt er til ende[1]. Dette synes at være et yderligere forsøg på at lægge beretningen således, at den kunde absorbere enhver afvigende indiskret tradition. Det skal her kun bemærkes, at undersøgelsen af Benedikts ben stadfæster, at han ikke har været genstand for nogen særlig mishandling.

Spørgsmålet er nu, om sagaen kan have ret i sin fortælling, at kong Knud efter at have fået det svære slag i hovedet fortsatte sin salmesang siddende foran alteret, hvorfra han endog senere rejste sig op til samtale. Prof. Schmidt besvarer det i sin erklæring (af Nov. 1874) afgjort benægtende; men det mærkelige er, at der netop et år efter at denne var afgiven kom til at foreligge et tilfælde, som fuldstændig forandrede hans opfattelse.

Ved pløjearbejdet på en større gård på Sælland hændtes det nemlig d. 10. Nov. 1875, at forkarlen i kådhed slyngede brændevinsflasken hen imod en gruppe af karle, som stod i 15 alens afstand fra ham, og traf en af dem i baghovedet. Det sortnede et øjeblik for hans øjne og gjorde derefter ondt, men han vilde ikke gå hjem fra sit arbejde; efter at have pløjet et par timer og flere gange at have stanset af smerter, satte han sig på en grøftekant og døde, før han kunde føres hjem. Ved obduktionen viste det sig, at han var død af en

[1] Benedikts undvigelse fra kirken, muligheden af overhoved at undkomme, og den vilde blodtørst overfor en yngling, som havde deltaget i forsvaret af sin broder, medens der ellers intet siges ham på, er lige usandsynlige.

forblødning i hjernen: „ved undersøgelsen af hjerneskallen fandtes en fissur af c. 4 tommers længde, begyndende på os bregmatis lidt ovenfor øret, strækkende sig igennem pars sqvamosa ossis temporis i en bue med konvexiteten vendt fortil igennem den midterste hjernegrube, endende henimod spidsen af pars petrosa“[1]. Prof. Schmidt erkendte, at der her forelå et tilfælde, i det væsenlige lig det i Odense iagttagne, og han experimenterede derfor med hjerneskal og flaske for at fremkalde lignende brud. Den 7. Jan. 1876 holdt han foredrag herom i det medicinske selskab, idet han udtrykkelig udtalte den opfattelse, at sagaens beretning efter det foreliggende ikke mere vilde kunne forkastes[2].

Det vil herefter ikke være tilstrækkeligt at affærdige Knytlinga med et par ord ud af en individuel opfattelse af dens pålidelighed; vi får virkelig tage den med i beregning. Lad os da se på dens fortælling om „det andet skrin“.

Først et par ord om selve texten. Dr. P. siger, at der af denne saga kun findes „et eneste membranbrudstykke“, ikke ældre end 15. århundrede. At dette ikke er rigtigt, vilde han have kunnet se af fortalen til den trykte udgave; thi her gives der oplysning såvel om det større brudstykke (omfattende 104 af dens 220 sider) som om en hel række mindre blade. Blandt disse findes heldigvis netop det pågældende sted i håndskrift fra omtrent år 1300. Efter dette, der desuden har flere interessante varianter til den trykte text, gengives det her, således som Dr. Finnur Jonsson har havt den godhed at afskrive det, med angivelse af forkortningerne:

Þa *var* *ok* or jörðu tekin su kista er lik B*ene*dict [k] b*roður* hafði i v*er*it lagt ok v*oro* sar h*ans* aull groin þau er

[1] Det kgl. sundhedskollegiums årsberetning 1875, s. 166.

[2] Desværre nåede prof. Schmidt ikke at få resultaterne af sine undersøgelser nedskrevne, således som han udtalte det som sin hensigt. — [Senere Tilføjelse:] Efter brev fra Dr. G. Friis i Tønder findes der i Fredriks hospitals kirurgiske journal fra 1. Nov. 1858 til 1. Nov. 1860 et exempel på en 8 dages liv med brudt hovedskal (bornholmsk skipper): „bruddet gabede omtrent en fingersbred og der flød hjernemasse ud“. Døden indtrådte pludselig. (Diagnosen: fractura cranii.)

horft haufðu at helg*um* domi kn*uz* k*onungs* [] let Eir*ikr* ko*nungr* ger*a* skr*in* virðuligt *ok* þ*ar* v*ar* i lagðr heilagr d*om*r kn*uz* k*onungs* *ok* v*ar* skr*in*it sett y*fer* allt*ar*a [i o]ðru skrini hvilir B*enedict* k*onungs* br*oðir* i oðins ey a fjoni i þ*ei*ri saumu k*ir*kju *er* nu er helgut kn*uti* k*onung*i veit*er* guð f*iri* h*ans* bøn*er* *ok* arnaðar orð mikla miskun*n* *ok* m*ar*gar jarteiner.

Der er i denne beretning, som jeg alt i mit første indlæg gjorde opmærksom på, to selvstændige led, som indbyrdes supplerer hinanden; Dr. P. omtaler kun det ene. Først er der den legendariske tradition, at de af Benedikts sår, som i graven havde vendt henimod hans broder, var lægte, da han toges op af graven; dernæst den faktiske meddelelse fra samtiden, at han hviler i Odense i et helgenskrin ligesom broderen. Vil man nu benægte rigtigheden af dette sidste, så er det ikke nok at slette en sætning af texten; man må også benægte forudsætningen for den legendariske traditions mulighed: at han overhoved er tagen op af graven.

Når Dr. P. for at blive af med de ord: „i et andet skrin hviler Benedikt“, giver en kun halv forståelig antydning af, at jeg skulde „have fornemmelsen af, at der netop på dette sted kunde være tale om et indskud“, så må jeg gentage, hvad jeg derom har ytret. Ved at se på den trykte udgave, der sætter punktum før og efter: „i et andet skrin hviler B. i Odense på Fyn“, „lyder stedet som et indskud“; men ved med håndskriftet for øje at befries for denne tegnsætning — det nyere håndskrift, som jeg da benyttede, har nemlig atter et skilletegn efter „Benedikt“ —, må dette indtryk falde bort eller i alle tilfælde indskrænkes til kun at gælde ordene: „i Odense på Fyn“. Med noget kendskab til håndskrifter fra middelalderen véd man nemlig, at den slags *forklarende anmærkninger* jævnlig af senere læsere er tilføjede i margen, fordi de ikke som den oprindelige forfatter tør forudsætte, at alle og enhver er på det rene med en eller anden detail. Det er da fuldstændig berettiget at antage, at en afskriver eller en senere

ejer af bogen ved siden af en text som denne: „I et andet skrin hviler Benedikt. I den samme kirke, som nu er helliget Knud, viser Gud megen miskund og mange jertegn for hans forbøns skyld“, ansér det for nødvendigt i margenen at tilføje: „i Odense på Fyn“, som forklaring til „samme kirke“, og at en senere afskriver så optager det i texten, og da, som det så ofte sker, på et mindre rigtigt sted. Vil man derimod gå videre og påstå, at en *selvstændig efterretning* er indskudt eller indkommen på denne måde, da må man have enten håndskrifter af ældre datum, eller en forstyrrelse i textens oprindelige konstruktion, eller endelig en bestemt påviselig saglig grund at gå ud fra. Det individuelle skøn af en forfatter, som står fjernt fra den slags undersøgelser, er her aldeles betydningsløst.

Indtil det modsatte godtgøres med uimodsigelige grunde af sproglig eller historisk natur, får det stå fast, at Knytlingesaga, der i disse partier viser sig at have havt gode indenlandske kilder til sin rådighed, har opbevaret både en ægte legende, hvis forudsætning er, at Benedikt blev tagen op af graven, således som man tog helligdømte mænd op, og den efterretning fra sin samtid, at der i Odense fandtes et „andet skrin“ med hans helgenlevninger.

Det er bleven gjort stærkt gældende imod tanken om, at kongebroderen *Benedikt* skulde være bevaret i det andet skrin i Odense, *at vore egne hjemlige kilder intet beretter derom eller overhoved om hans helligdom.* Jeg har i mit første indlæg gjort opmærksom på, at der ikke kan drages nogen slutning af denne tavshed, da vore kilder på dette område er så tarvelige og mangelfulde. Alligevel er det lykkedes ved fortsatte undersøgelser af de opbevarede efterretninger *at finde uforkastelige vidnesbyrd om hans helligdom fra den nærmeste samtid.* Før vi imidlertid går over hertil, skal jeg

fremsætte et par bemærkninger om den slags kanonisationer i det hele taget.

Som bekendt var antallet af de „folkedømte“ helgener langt større end kirkens orden tillod at anerkende. Der måtte ved kanonisationen tages et dobbelt hensyn, det ideelle og det praktiske. Dette sidste kunde i visse tilfælde kræve, at man ikke tog det for nøje med beviserne, man trængte til en lokal eller national helgen; men i de fleste tilfælde måtte kirken holde igen, enten fordi den udpegede kandidat ikke kunde holde mål, eller fordi antallet blev for stort, tilstrømningen til de salige boliger for overvældende.

Allerede i mit første indlæg nævnte jeg i den henseende den omtrent samtidige Asvard fra Slesvig, der med sine 28 munke blev martyr ved Vendernes store overfald 1066. Fortællingen herom er aldeles på det rene med, at alle disse mænd er lige hellige, de kaldes sancti, martyres osv. Alligevel findes senere Asvards ben frem ved en vandprøve: først flyder hans ben ovenpå, medens de andre synker, derpå synker de ved kontraprøven, medens de andre svømmer ovenpå. Som følge heraf får han sin særlige grav og gør sine særlige jertegn; senere føres han til domkirken i Ratzeburg, og de andre går da så småt i glemme.

I Norge tales der i de ældste love om Seljemændene, det var de hellige mænd, hvis ben fandtes på øen Selø og som sagdes at være kommen vesterfra. Legenden fremhævede, at en kongedatter Synnøve havde stået i spidsen for deres tog. Senere bliver „Seljemannemesse“ en tom betegnelse for den gamle helgendag, medens Synnøve føres til bispekirken i Bergen og bringer de andre i forglemmelse[1].

Omvendt kan en særlig fremragende helgen fremkalde trangen til at helligdømme også hans nærmeste fæller. Et slående exempel i den henseende er netop den engelske st. Alban. Han blev „genfunden“ i året 793, men henved 400

---

[1] Scr. III 586. Flateyarbok I 246. Storm, Monumenta, XXXXI. 145.

år efter toges hans lærer Amfibalus op af graven tilligemed levningerne af 9 af deres ledsagere. Begge helgener viste sig i den anledning i syner og drømme, og 1178 fandt den højtidelige optagelse sted; da Albans skrin blev båret Amfibalus imøde, blev det så let, at to mand, ja én, magelig kunde bære det, medens der ellers var byrde nok for fire. I året 1186 fandt derpå hans „translation" sted; der var lavet et kostbart skrin, delt i to dele; i den ene ende lå Amfibalus og 3 fæller, i den anden de sex andre[1].

I begge retninger har noget lignende fundet sted i Odense.

De ældste beretninger om tildragelserne 1086 er, som før nævnt, mindetavlen og „elogium st. Kanuti". Hvad den første angår, da kan den, som direktør Herbst har eftervist, ikke antages at have været nedlagt i helgenskrinet, således som Birkerod beretter; hvad der fandtes her var det af Ælnoth meddelte „epitaphium", et ærevers over den hellige konge[2]. Den må derimod antages at have været optegnet på en slags mindetavle, hvad enten denne nu har været ophængt i kirken eller på anden måde opbevaret på et særligt sted. Birkerod siger, at det var en metalplade (tabula ænea), som indeholdt en brevis cædis ipsius historia, men da han tillige påstår, at den fandtes i skrinet, bliver det uvist, om man skal antage, at en sådan tavle i reformationstiden er bleven kastet ned i den for at bevares, eller om han skriver ud af en mangelfuld kundskab og forvexler den med epitafiet, som han tror havde sin plads *udenpå* skrinet.

Indskriften på denne mindetavle er nu opbevaret i en hel række, som det synes indbyrdes uafhængige, gengivelser. Det er alt forhen omtalt, at den er optagen i nogle håndskrifter af Ælnoth, medens den dog mangler i det ældste og bedste af dem (fra Dost); ligeledes er den optagen i Peder Olsens uddrag af samme forfatter, efter en selvstændig, noget afvigende text. Endvidere findes den hos Ole Worm i hans „Fasti

1 Gesta abbatum, I 192. 199. 205. 491 ff.
2 Scr. III 389. Helgenskrinene, s. 41.

Danici". Med udeladelse af navnene på de 17 stridsmænd og med optagelse af forræderens navn er den optagen i de lectiones, som brugtes på st. Knuds højtid; den er delt i to lectiones, hvorefter der fortsættes med uddrag af Ælnoth. Endelig findes den optegnet af Kornelius Hamsfort „ex veteri membrana"[1]. De sidste to former er ikke medtagne ved de overvejelser, som anstilles over den i værket om helgenskrinene.

Af de forskellige texter er Hamsforts utvivlsomt den bedste. Denne historiske forfatter var som bekendt arving og bearbejder af sin faders rige samlinger og optegnelser, som begyndte ved den tid, da han fik Odense bispegård i forlening til deri at oprette et apothek (1549); det kan derfor ikke undre os, at han på dette punkt er særlig godt underrettet[2]. Indskriften lyder herefter, med de småretteIser, især i navnene, som kan hentes fra de andre kilder, således:

Anno incarnationis dominicæ MLXXXVI in civitate Othonisia gloriosus rex et protomartyr Danorum Canutus pro zelo christianæ religionis et justitiæ operibus, ut Christus a proprio conviva traditus[3], in basilica sancti Albani martyris, per eum paulo ante de Anglia in Daciam transvecti, post confessionem delictorum sacramento munitus dominici confessoris ante aram manibus solo tenus expansis in modum crucis latere lanciatus est sexto Idus Julii et sexta feria, mortem pro Christo passus, in ipso reqvievit. Occisi sunt et ibidem cum eo frater ejus *nomine et gratia martyrii Benedictus*, ac 17 sui commilitones, videlicet Asmundus, Blaco, Suen, Ago, Thurgot, Bernhardus, Guthmar, Æskil, Tokki, Palni, Atti, Suno, Rosten, Milo, Radulphus, alter Thurgot, Vilgrip. qvi omnes sicut dei gratia cum suo rege ac domino socii passionum fuere, *ita consolationis et præmii cum eo consortes erunt*[4].

De to fremhævede steder vidner, som det vil ses, i forening om den opfattelse, at ikke blot Knud, men også hans fæller, særlig broderen Benedikt, har været priste salige (beati).

---

[1] Scr. III 371. 324. 395. 410. 420. Fasti Danici (1643) p. 28 (Helgenskrinene s. 24). Dänische Bibliothek IX 380 (Scr. VII 218).

[2] Rørdam, Monumenta, I 667. 674. 689. 698.

[3] Lectiones i Odense indskyder her: sic ipse a suo familiari Piparo nomine lucri causa proditus. — De tilsvarende i Lund og Roskilde har navnet Blacco.

[4] Dänische Bibliothek IX 380. Scr. VII 218.

Disse udtryk har dog ikke fået lov til at stå uforandrede. Slutningen er således i alle andre bevarede gengivelser forandret til . . . consortes cum eo *fieri meruerunt*[1], og det først fremhævede om *Benedikt er helt falden bort* i de kirkelige texter, som er brugte ved mindefesterne, ligesom det er udeladt i Peder Olsens iøvrigt fuldstændige version, der vel også har en officiel kirkelig oprindelse. Det er derimod bevaret hos Ælnoth og i den Wormske text.

Dette spor af en oprindeligere opfattelse af kampens ofre som sand-hellige allesammen er ikke enestående. Således siger Ælnoth, at Albanikirken ved deres blod ikke vanhelligedes, men, som det er tilladt at tro, fik en ny indvielse (duce igitur . . cum . . athletis . . . interempto, eodemqve sacrario occisorum cruore non jam violato, imo iterato, ut credi fas est, consecrato . . . . p. 373). I breviariet fra Århus hedder det på samme måde: „Fratrem regis, egregium juvenem Benedictum nomine, nec non et alios 17 fideles propugnatores domini sui insanus populus interemit, *qvos sibi conjunctos in celis credimus*, sicut sibi fideliter in terris astiterunt“ (III 403).

Skulde der imidlertid i den henseende endnu være nogen tvivl, da må den helt forsvinde overfor den i den ældste krønike foretagne forandring. Denne krønike er skreven vistnok meget kort efter optagelsen af graven 1095 og senere, som det må antages, produceret i Rom for at udvirke Knuds kanonisation. Før den imidlertid kom til Rom, er den umiskendelig bleven brugt til at læses op i original eller oversættelse; den tiltaler sine tilhørere — (ammonemus vel obsecramus vos, qvi hæc audituri estis, ut intento corde consideretis . . .) —; bruger livlige udråb: qvid igitur? — qvid multa? — dico — inqvam —; fortæller, at Jyderne kom „til os“ (i Odense) osv. Som opbyggeligt skrift er den endvidere delt i tre afsnit, hvert endende med et . . . „in secula seculorum, amen!“ Det første omtaler Knuds ungdom og fredelige regeringshandlinger; det

[1] [Senere Tilføjelse:] Kan dog betyde det samme omtrent: „værdiges“. Scr. VIII 499 (om Danebroge).

andet fortæller om „den gamle slanges“ anslag og kongens konflikter, indtil drabet i Albani kirke; det tredje omtaler optagelsen af graven og de dertil knyttede jertegn[1].

Hvad fortæller nu denne ældste officielt-kirkelige fremstilling af helgenhistorien om kongens broder og ledsagere? Den siger, at de fulgte Knud til kirken, men har ikke et ord tilovers for deres skæbne der. At dette strider ikke blot mod den umiddelbare følelse for kampens betydning og disse mænds troskab, men også mod hin tids veneration for de faldne, der jo giver sig så tydelig til kende i mindetavlen, er indlysende. Hvor kan da forfatteren af disse optegnelser, der så stærkt har lagt an på at gribe sine tilhørere, have udeladt dette første og menneskeligt mest betydningsfulde tegn på kongens høje værd, at så mange brave mænd villigt gik i døden for ham?

Til al lykke er der imidlertid i breviariet fra Odense opbevaret en ældre og fuldstændigere form af krøniken på dette sted, som udfylder denne mangel på den mest tilfredsstillende måde. Udgiveren har lagt mærke til, at denne „lectio prima“ er udskreven af elogiet, men har ikke set, at den har en betydningsfuld tilføjelse. Stedet lyder således:

. . . . nam crucis in modum manibus expansis ad altare sancti Albani martiris transfixus est in latere cuspidis mucrone. *Summa et unica salus est egris mortalibus, qvod electos suos ita Christus celis divisit ac terris, ut spiritus celesti habitatione dignos superis admitteret, et terra terrena dimitteret. Cum qvo Benedictus fidus germanus armis occubuit amicorumqve vel militum manus neci causa justicie succubuit. Et qvia corpora sua victimas deo optulerunt, regna celestia laureati intrare meruerunt.* **Nunc amicti stolis albis agno cum palmis astant, optata beneficia omnibus se hic invocantibus prestant.** Itaqve, ut dictum est, sexto Idus Julii sic occubuit etc.[2]

---

[1] Scr. III 317. 321 322.

[2] Scr. III 402. Man lægge mærke til, at det ejendommelige udtryk „laureati“ om martyrerne genfindes i hovedstykket, p. 321, l. 5. — Sml. Johannes' åbenbaring. 7, 9. 13 ff. 20, 4. 6. (Vulgata).

Hvorledes skal nu denne udeladelse i den udgivne text forklares? Må det ikke antages, at skriftet er kommen til Rom i sin oprindelige skikkelse, men at man her ikke har kunnet indlade sig på en kanonisation en masse og derfor har slettet det fremhævede stykke af mindeskriftet? For at købe Knuds anerkendelse af kirkens øverste biskop har man da i Danmark måttet finde sig i at opgive de andre, der af folkemeningen og af den nationale kirke sattes ved hans side. Man måtte da også forandre den officielle text i mindetavlen og i de påbudte lectiones; Ælnoth, den kongelige historiograf, røber kun lejlighedsvis den offenlige mening.

At denne omsider gjorde sig gældende, fremgår af Knytlingas fortælling. Man kom til et kompromis mellem de to modsatte opfattelser, den officielle og den nationale, idet Benedikt toges op af graven og skrinlagdes ved sin broders side som helligdømt af en uimodståelig folkemening. Han havde jo i henved 9 år ligget sammen med sin broder under Albani kirkegulv, ligesom han jo også i livet havde stået ham nærmest; det gik da her som i Ratzeburg, at hele flokken hædredes i den ene repræsentant. Om dette er sket kort eller længe efter Knuds optagelse, derpå kommer det ikke an; men efter al sandsynlighed var det ikke så meget længe efter, siden Knytlinga kunde henføre det til kong Eriks tid.

Efter således at have gennemgået kildernes vidnesbyrd om Alban og Benedikt står det endnu tilbage et øjeblik at dvæle ved de enkelte spørgsmål, som iøvrigt har været fremme i debatten og endnu kan have nogen interesse.

Vi møder her først kong Valdemars brev af 1180, i hvilket han omtaler sine frænder i st. Albani kirke. Dr. P. bebrejder mig her at have givet en unøjagtig og misvisende oversættelse af brevets udtryk, men noget sådant kan jeg ikke indrømme. Kong Valdemar føler sig særlig forpligtet overfor

Odense kirke: „tum eo qvod venerandæ sanctorum reliqviæ in ea (ecclesia) contineantur [qvos sicuti nostros extitisse propinqvos, ita pios apud deum patronos esse gaudemus], tum qvod“ etc.[1]. Tanken heri havde jeg gengivet ved, at kongen „glæder sig over i dens helgener at have frænder og fromme forbedere hos Gud“; men min ærede modstander mener, at det gør „en ikke ringe forskel“, at der strængt oversat står: „*relikvier* af helgener, som var hans frænder“, medens min gengivelse skulde gøre det nødvendigt at antage, at enten jomfru Maria eller st. Alban måtte være i slægt med ham. Jeg kan dog ikke tage udtrykket „kirkens helgener“ i så snæver betydning; som forhen omtalt er relikvierne i sig selv intet uden et pant på helgenens nærværelse som forbeder, og det, Valdemar fortrøster sig til, er ikke at der ligger ben af hans hellige frænder i denne kirke, men at disse er levende tilstede i den og rede til at være hans forbedere hos Gud. Skal de så ikke kunne kaldes „kirkens helgener“, véd jeg ikke, hvorledes vi skal bære os ad med at få dette begreb bragt ind under et fornuftigt synspunkt.

Såmeget om formen og ordlyden. Med hensyn til realiteten indrømmer jeg, at brevet ved ikke udtrykkelig at nævne, hvem der menes, træder ud af rækken af de brugelige bevismidler. Kun med det for øje, som vi véd af andre, med brevet samtidige kilder, illustrerer det yderligere „det andet skrin“ i Odense. Og kun på denne måde har jeg anvendt det i mit første indlæg.

Vi har dernæst det ominøse hul i dette andet skrin. Det siges at være råt udskåret, om end i en regelmæssig firkant, 3 tommer højt og $2^1/_4$ tomme bredt, det er usymmetrisk anbragt, i skrinets ene endestykke, og forstyrrer den oprindelige plan i dets hele ydre. Dertil kommer, at der intet tilsvarende hul findes i st. Knuds skrin.

Fuldmægtig Burman Becker fremsatte som bekendt den

---

[1] Således rettere efter Pontoppidan, Annales, I 454. Sml. Thorkelin I 262.

gisning, at det var et „kikhul“, til hvilket han anførte flere sidestykker; men herimod gør Dr. P. gældende, at der da vilde have været samme anledning til at lave et sådant i st. Knuds skrin; fremdeles at man dog ikke vilde kunne se noget ind ad et sådant hul, og at den oprindelige mester aldrig vilde have kunnet gøre et sådant brud på sin egen plan.

Også på dette punkt lider imidlertid forfatterens ræsonnement af denne påfaldende udvorteshed og mangel på forståelse af middelalderens tankegang, som vi gentagne gange er stødt på i det foregående.

Hvorfor mon den bedende, der står eller knæler ned foran et helgenskrin, vil have en sådan åbning ind til dens helligdomme foran sit øje? Mon det er for at se på benene, følge deres linjer nedover, eller observere en edderkop, der er ifærd med at spinde sit næt mellem ribbenene? Eller er det dog ikke snarere for at have visheden om helligdommens umiddelbare nærværelse foran sig, at se den uden dække, således som den troende i sin bøn ønsker at se det helligste? Vi kender jo denne overtro fra alle tider, at ånderne ses gennem visse åbninger, når øjet er opladt for det.

Og så det usymmetriske i hullets anbringelse, og den iagttagelse, at det er andre end den oprindelige konstner, som har udskåret det; hvorledes kan dog den mand, der stadig færdes mellem middelalderens mindesmærker, finde det påfaldende? Findes der mon en eneste kirke fra en noget ældre tid, i hvilken ikke de skiftende slægter har efterladt sig vidnesbyrd? Hvor ofte er ikke det oprindelig skønne anlæg forstyrret af rå tilføjninger og omdannelser, klodsede buer, forstyrrende tilbygninger, meningsløse sammenstillinger, overmaling af ældre malerier, osv. i det uendelige; hele middelalderens bygningshistorie er jo hos os ikke andet end ophobninger af de sandsynligste forklaringer af den slags forhold. Tingen er jo den ganske naturlige, at hver følgende slægt har samme ret som den foregående til at gøre sig det overleverede så nyttigt og

opbyggeligt som den kan; det går hermed som med hatten i Gellerts fabel, der gik i arv fra fader til søn gennem mange led; hver følgende ejer forandrede dens form, men den gjorde stadig samme nytte og blev stadig sat lige højt. Hvad er der da at undres over, at i en senere tid Benediktus's skrin kom i en priors eller en biskops eje, som satte pris på at få en sådan åbning i den; for hvem det var vigtigere at sørge for sin og klosterbrødrenes opbyggelse end at bevare en forsiring i sin oprindelige skikkelse? At hullet blev „råt“, er ikke så underligt, da en håndværker neppe føler sig så fri overfor et skrin, som står over alteret og rummer en helgen, som den oprindelige konstner har følt sig overfor et skrin, som stod i hans værksted; og at det blev anbragt usymmetrisk, kunde jo ophavsmanden være ligegyldig for, når det kun kom til at stå ham for øje i den stilling, i hvilken han ønskede at se det[1]. Hvad mon Dr. P. vilde sige, om nogen vilde forklare ethvert råt brud i en kirkes murværk med tilhørende billeder osv. som frembragt af indbrudstyve?

At nu Benediktus's skrin blev gennembrudt på denne måde, medens st. Knuds blev urørt, kunde jo have sin ganske naturlige grund i deres forskellige bestemmelse; st. Knud stod ikke blot til skue for alle, men skulde til sine tider bæres ud omkring, ofte vel netop i ondt vejr og under andre vanskelige forhold. Tilmed måtte man her være langt mere varsom overfor helligdomsrøvere, være sig blandt lægfolk eller klerke. At Benediktus's skrin ikke således stod til skue eller var tilgængeligt, er en selvfølge; det havde sit særlige kapel, — hvis det da er tilladt at henføre det Benedikt-kapel, som var under opførelse 1357, til skrinet, skønt vi ganske vist ikke har nogen

---

[1] Til sammenligning kan anføres, hvad der siges om opstillingen af st. Albans nye skrin under abbeden Simon (1163—83): — suo loco eminentiori, sc. supra majus altare, *contra frontem celebrantis* collocavit, *ut in facie et in corde habeat* qvilibet celebrans missam super idem altare martyris memoriam — De mange søm omkring hullet, som Dr. P. omtaler, kan have fastholdt et trådgitter, som findes andensteds under lignende forhold.

udtrykkelig hjemmel for det. Men en vis sammenhæng synes der unægtelig at være i alt dette.

Så er der endelig skrinenes skæbne efter messetjenestens kuldkastelse. I grevens fejde trængtes st. Knuds kloster hårdelig. 1534 kom de grevelige til Fyn, og prioren Kristen Povlsen har optegnet, hvad Kristoffer krævede af ham. Først måtte han give 1000 mark danske; derpå fik han brev om at sende „alt det guld, sølv og klenodjer, som fandtes udi st. Knuds domkirke, ihvad somhelst det være eller nævnes kunde, intet undertagen uden fire kalke“, og andensteds tilføjes, at klosteret måtte yde 800 lod sølv i skat. Men dette var endda kun veernes begyndelse. Da Kristian III var bleven valgt til konge, betragtede han Fyn som en oprørsk provins og særlig Odense som en frafalden stad. Efter slaget på Øxnebjerg overgaves den til plyndring, og strax efter måtte øen betale en sølvskat, for hvilken der fra samme sommer og efterår er bevaret kvitteringer på over 40,000 lod sølv. Året efter blev der atter udskrevet en sølvskat over hele landet, at betale i Roskilde i Juli måned; klostrene skulde i alt yde 58,000 lod, deriblandt st. Knuds de 4000. Da der ikke kunde være tale om at skaffe alle disse penge af en kassebeholdning eller af de årlige indtægter, tillodes det klosteret at pantsætte jordegods, en tilladelse, som gentoges, da det 1543 skulde bidrage til dækning af rigets gæld. Men desuden tillod kongen 1536 prioren at tage en del af sølvskatten „af et skrin her i kirken“. Dette udførtes i overværelse af to guldsmede fra Odense, som strax prøvede metallet og erklærede det for godt rent sølv; det var altsammen forgyldt. Imidlertid meddeltes det senere prioren af rentemesteren, at et forgyldt billede på omtrent 30 lod alligevel havde vist sig at være kobber, hvorfor han måtte levere andre 500 lod rent sølv i åbod[1].

---

[1] Danske magazin II 69 (efter håndskriftet Gml. kongl. saml. 851. fol.). 3. række V 142 f. 313 f. St. Knuds kloster solgte dengang bl. a. sit jordegods på Silt, som det havde fået af kong Nils. Dipl. Flensb. II 956. 1543 solgtes godset på Ærø for 1800 rdl. D. mag. 4. r. III 236.

At der her tales om st. Knuds skrin, kan vel ikke være tvivlsomt. At klosteret endnu dengang skulde have havt et pengeskrin, hvis indhold det fik kongens tilladelse til at benytte, er mere end naivt. Sammenhængen er vistnok den, at man alt forhen uden betænkning havde plyndret Benedikts skrin, men at ærbødigheden for st. Knud holdt munkene tilbage fra at forgribe sig på denne kongelige helgen. At han nu med kongens tilladelse kom til at dele skæbne med sin broder og at plyndringen blev endnu grundigere, da nøden var så meget større, kan ikke forundre; af det første skrin er der dog bevaret nogle forsiringer, af det andet intet.

Så var det at st. Knuds skrin blev genfundet den 22. Januar 1582. Der haves som bekendt to indbyrdes uafhængige efterretninger om dette fund, den ældste skyldes Ole Worm (1626), den anden Thomas Birkerod (c. 1700); Pontanus (1631) omskriver den første. Ole Worm fortæller da, at skrinet blev fundet den nævnte dag „cum pro reparanda æde ipsi (st. K.) dicata, sacellum, in qvo positus erat, immutaretur". Birkerod derimod siger, at skrinet siden translationen den 19. April 1101 havde sin plads „in hoc eodem . . . sacello ad latus templi australe", indtil kirken i året 1582 restavreredes på dette sted, ved hvilken lejlighed da kansleren Nils Kås lod det nedbryde: „remanentibus adhuc parvulæ januæ vestigiis in muro, qva introitus in hoc sacellum erat" [1].

Overfor disse afvigende beretninger har man opstillet forskellige forklaringer. Man gav tidligere i reglen Birkerod fortrinet som den bedst stedkendte og den, der nøje påpeger stedet; hr. Burman Becker har fulgt den modsatte vej, idet han fortolker Worms sacellum som brugt om koret, således som også Pontanus har opfattet det [2]. Denne sidste fortolkning er nu vistnok den ene rigtige, om end beviset må føres noget afvigende. B. siger nemlig, at oversættelsen af sacellum

[1] Worm, Fasti (1643), p. 28. Westphalen IV 1439 (Scr. III 389).
[2] Rerum Dan. hist. p. 199: chorus, ut vocant, ecclesiæ d. C. instauraretur.

som kor istedenfor kapel berettiges ved Saxes brug af ordet i sin omtale af Roskilde domkirkes ældste stenbygning. Dette er imidlertid aldeles uholdbart, thi dels taler Saxe ikke her om koret, men om den hele kirke, dels vilde det være utilladeligt at overføre hans talløse sprogfriheder til andre forfattere. Hvad der imidlertid er afgørende er, at Ole Worms samtidige Anders Vedel forstod ordet således, og det samme ses af Pontanus[1].

Men selv om det altså må antages for givet, at st. Knuds skrin 1582 fandtes i den del af kirken, der betegnes som koret, er dermed ikke sagt, således som B. mener, at det stod i den senere niche. Alt J. Helms fortolkede rigtig sacellum og chorus som lønkirken under korgulvet, der 1584 modtog den første murede grav og altså må antages at være bleven udlagt kort tilforn, og for nylig har stiftsprovst Damgård udtalt sig udførligere for den samme opfattelse[2]. Først 1582[3] kan skrinet antages at være bleven indsat i nichen.

Tilbage står da Birkerods fortælling med den bestemte påvisning af et lille kapel på kirkens søndre side som skrinets findested. Denne ivrige oldgransker levede i mange år på selve stedet og havde daglig kirken for øje; han samlede omhyggelig alle mulige efterretninger om dens og byens fortid, bl. a. for at levere en ny udgave af Ælnoth med vidtløftig kommentar. Blandt sine hjemmelsmænd nævner han samleren prof. K. J. Lund ved gymnasiet, som havde set og taget afskrift af den mindeplade, som fandtes i skrinet; han var født 1596 og døde 1672[4].

Men det er da også vanskeligt at indsé, hvad der egenlig er til hinder for at tillægge hans ord samme vægt som Worms. Der er jo vitterlig to skrin, medens de to forfattere hver kun

---

[1] Burman Becker, p. XII. Vedels Saxo (Wegeners udgave) p. CCXLVII.
[2] N. L. Høyens skrifter, II 490. Kirkehist. samlinger, 3. række, VI 128.
[3] [Senere Tilføjelse:] 1584?
[4] Westphalen IV 1437 (Scr. III 386). Thomas Birkerod var født i Odense 1661, men hans fader prof. Jakob B. kom alt til gymnasiet 1655.

taler om ét; mon det da ikke er det rimeligste at antage, at de taler hver om sit? Hvorledes denne nærliggende udvej har kunnet undgå de mange kløgtige mænd, som har syslet med dette spørgsmål, er næsten gådefuldt.

At et kapel nu virkelig blev nedbrudt kort efter at st. Knuds skrin var fundet, ses af et kongebrev af 15. Juni 1582, som pålægger stiftsøvrigheden at nedbryde „den gamle kapel norden op til st. Knuds kirke“, der var „bygfalden både på mur og tag“. At det ikke er dette kapel, Birkerod sigter til, er klart, da han taler om kapellet på sydsiden. Dette blev først fuldstændig fjernet i året 1619: Jesper murmester fik da 5 rdl. 3 mark for at afbryde 6300 mursten „af en gammel nedfalden kapel på kirkens søndre side“. Kapellet på nordsiden var langt anseligere, opført af biskop Mogens Krafse ved år 1464, og brugtes, som det synes, efter reformationen til landemode; det på sydsiden var lille, kun 6 alen dybt fra indgangsdøren. Da der ikke nu findes spor af andre kapeller end disse to, må det med nødvendighed antages, at det var dette sidste, som omtales alt 1357 som „Benedikts kapel“; den endnu synlige indgang peger tilbage til kirkens ældste former. Men i dette kapel fandtes ved nedbrydelsen efter Birkerods påstand et helgenskrin, som han efter traditionen ganske naturlig identificerede med det af Worm omtalte st. Knuds skrin. Når det blev fundet, vil det nu være vanskeligt at oplyse; men det må vel antages at have været nogen tid, ikke længe, efter det andet. I sommeren 1582 blev det nørre kapel fjernet; men atter den 8. Jan. 1584 udgik der kongebrev til kirkerne i stiftet om at komme st. Knuds bygning til hjælp, da den endnu ikke var „færdiggjort“. I disse år har man da uden al tvivl taget alle de overflødige bygninger bort for at anvende stenene, og således må også Benedikts kapel være bleven fjernet; at en del af muren blev stående, tyder nærmest på, at det ikke har lønnet sig at nedbryde alt det gamle murværk, hvorfor en stump har fået lov til at stå

til 1619, da pladsen skulde planeres og et våbenhus opføres[1].

Men når vi således véd, at der omtrent samtidig blev fundet ét helgenskrin i koret (lønkirken), og et andet i Benedikts kapel, ligesom de begge blev indsatte i en fælles niche, hvor de atter opdagedes 1696 og 1833, — så ligger det ikke fjernt heri at se en yderligere stadfæstelse af, hvad så vægtige vidnesbyrd taler for, at det ene indeholdt levningerne af st. Knud, det andet af hans broder Benedikt.

Der går gennem hele Dr. Petersens afhandling en personlig polemik, som ikke ret vedkommer sagen; ordene „historikere“ og „arkæologer“ kommer igen på en måde, som neppe er berettiget. Dette skal jeg imidlertid ikke indlade mig videre på, men overlader gerne til læseren selv at danne sig en mening om dette mellemværende.

Det må derimod være mig tilladt at fremsætte en personlig bemærkning af anden art. Da det smukke mindeskrift om Knud den hellige fremkom, måtte det forundre enhver, som kendte Paludan-Müllers stilling til denne sag, at se, i hvilken grad han her var skudt til side. Thomas Birkerod opstilledes jævnbyrdig ved siden af ham, og blandt sine samtidige stod han nærmest som en fældet mand, hvis valg ind i undersøgelseskommissionen endog syntes at trænge til undskyldning[2]. Sandheden er den, at hans navn som ingen andens er knyttet til oplysningen af de i Odense fundne helgenskrin. Som ung og ukendt adjunkt var det ham, som bragte et smukt videnskabeligt udbytte ud af undersøgelsen

[1] Kirkehist. saml. 3. række, VI 119. 122 f. Høyens skrifter, II 109. I året 1481 fandt en retsforhandling om kirkegods sted i „den søndre kapel i st. K. kirke i Odense“. Fynske saml. IV 258.

[2] Anf. skr. s. III: „han havde endnu ikke fyldt 70 år“ osv.

1833, og 40 år efter var det atter ham, som holdt igen på de uklare forsøg på at bortfortolke de historiske kilders vidnesbyrd til fordel for en formentlig „tradition“. Det monumentale værk, som afsluttede disse undersøgelser, burde tillige have været et æresminde over denne sjældne mand, hvis ihærdige flid, ubestikkelige sandhedskærlighed og varme fædrelandssind har sat så dybe spor i vor historiske videnskab.

SOGNETALLET I JYLLAND I MIDDELALDEREN.

(1890.)

[Historisk Tidsskrift 6. R. 2. Bd. S 634—43.]

Blandt de forskellige spørgsmål, som prof. Will. Scharling bringer på bane i sin afhandling om „Kirketallet og folketallet i Danmark i det 13. århundrede“ (Hist. tidsskr. 6. r. II 264 ff.) og som vistnok hvert for sig fortjener den omhyggeligste undersøgelse, har det i overskriften nævnte af flere grunde vakt min særlige interesse. Det er nemlig af stor, både historisk og kulturhistorisk betydning at kunne konstatere sognetallets væxt eller tilbagegang i middelalderens forskellige tidsrum, og især bliver det af allerstørste interesse at undersøge berettigelsen af den påstand, at Slesvig stift i løbet af 300 år (1200—1500) er gået ned fra et sognetal af 420 til 226. Dette forudsætter nemlig et uhyre landetab ved Vesterhavet, eller, da dette strider mod hvad vi véd andetsteds fra, en enestående tilbagegang i kultur, i den skarpeste modsætning til de andre danske lande[1]. Ved siden heraf vil en undersøgelse som den nævnte have sin betydning som et yderligere bidrag til bedømmelsen af Knytlingas eller rettere dens ældre danske kilders troværdighed. Det skal derfor i det følgende

[1] H. Olrik, Knud Lavards liv og gerning, s. 162 fl.

forsøges ud af den noget vildsomme samling af data, som prof. Scharling opererer med, at udskille hvad der vedkommer sognetallet i Jylland i den katolske tid, da man utvivlsomt med hensyn til dette kan komme til meget værdifulde resultater.

Udgangspunktet må her selvfølgelig søges i opregningen af de jydske sognekirker fra året 1524, som haves i listerne over landehjælpen (trykte i Danske magasin, 4. række, II). Hertil svarer fortrinligt opgivelsen af den slesvigske biskops katedratikum fra 1523 (Diplomatarium Flensborgense, II 163 ff.). Østifterne og Skåne kendes ikke med samme nøjagtighed fra dette tidspunkt og vil derfor kun mere lejlighedsvis blive dragne ind i sammenligningen.

Prof. Scharling har med stor omhyggelighed sammenstillet landehjælpslisterne med andre efterretninger om sogne og kirker fra middelalderens slutning og derved tilvejebragt et fortrinligt statistisk materiale. Kun må overalt „kirketallet“ reduceres til et „sognetal“; thi kloster- og domkirker, der ingen sognemenighed havde, blev ikke satte i skat og kan ej heller antages at være medregnede i sognenes tal: bispedømmets størrelse bedømmes efter dets sognekirker, ikke efter kirkebygninger af alle arter. Med dette for øje fås der af prof. Scharlings materiale følgende tal:

Børglum stift har efter landehjælpslisterne 188 sogne; dertil kommer en forbigået landsbykirke, ialt 189. I *Viborg stift* nævnes 232 sogne; dertil kommer de 3 på Læsø og et fjerde, som forbigås i listerne, ialt 236. *Århus stift* siges 1524 at have 356 landsogne, hvortil kommer i stæderne (Århus, Randers og Horsens) samt af forbigåede landsogne 8—10; ialt c. 365. *Ribe stift* har efter listerne i sin kongerigske del 235 sogne, medens 6 er forbigåede; i hertugdømmet, hvis sogne ikke deltog i landehjælpen, kan sognetallet med temmelig sikkerhed siges at have været lige 50; ialt således 291. I *Slesvig stift* fandtes 1523 218 sogne foruden dem i Slesvig og Haderslev, vistnok 6—7; ialt c. 225. — Det ligger

i materialets natur, at disse tal ikke er absolut pålidelige, muligvis skal de sættes lidt højere; men det drejer sig herved dog sikkert kun om ganske små tal, enkelte sogne.

Idet vi nu vender os til Knytlingasagas beretning om de danske bispedømmer, må først et par almindelige spørgsmål besvares. Først dette, om tidspunktet for dens opgivelser. Prof. Scharling vil flytte det ned til efter midten af det 13. århundrede, fordi sagaen i sin nuværende form er affattet på dette tidspunkt; men det er tidligere gentagne gange bleven påvist, at der ligger en ældre „Knuds saga“ til grund for det hovedparti af Knytlinga, hvori kapitlet om „landsskipan i Danmörk“ (k. 32) findes. Og dennes danske kilder ligger atter snarere forud for end efter 1200[1].

Prof. Scharling har dernæst udtalt sig for at opfatte sagaens hundreder som „storhundreder“, altså som 6 snese istedenfor 5 (s. 271 fl.). Dette er dog formentlig aldeles utilstedeligt. Af selve sagaens sprogbrug kan der, som prof. S. selv bemærker, intet sluttes; de bevarede håndskrifter er vilkårlige i gengivelsen af tallene, som oprindelig vistnok har været nedskrevne med taltegn. Således siges Slesvig stift at have „halvfjerde hundrede“ kirker, medens Viborg har „2 hundrede og 50“, Hjørring „hundrede og 60“; et af disse sidste måtte jo i alle tilfælde være et halvt hundrede, og et enkelt håndskrift gengiver da også tallet for Hjørring som „halvandet hundred“. Men denne betegnelse skyldes da de forskellige afskrivere, der som Islændere ikke kan ansés for kyndige fortolkere af en dansk kilde. Hvad der derimod taler afgørende for at antage sagaens hundreder for 5 snese efter almindelig dansk og evropæisk skik, er selve de opgivne tal. Disse giver nemlig efter denne regning en fremgang af 12 sogne i hele Jylland, fra år 1200 til 1523—24, medens hundredet regnet til 6 snese giver en tilbagegang af 218 sogne.

[1] Årbøger for nord. oldkyndighed og historie 1886, s. 210 fl. 1887, s. 147 fl. [ovfr. s. 262 ff. og 286 ff.]. Kapitel 118 påberåber sig som kilde en mand, der var tilstede i Viborg ved Ditlevs henrettelse 1157.

For øernes vedkommende er de tilsvarende tal: en fremgang af c. 34 eller en tilbagegang af 105. — Når prof. S. kommer til det modsatte resultat for Jyllands vedkommende, så opnås dette kun derved at Slesvig stift lades ude af betragtning; de 4 nordlige stifter har da nemlig efter Knytlinga (et hundrede = 120) 1104, medens de samme 1524 har 1117 (s. 290). Men dette er utilstedeligt, så længe der ikke føres mindste sandsynlighedsbevis for, at Slesvig har havt den samlede tilbagegang af 194 sogne (s. 303 ff.).

Et blik på Knytlingas talrække vil endvidere gøre det indlysende, at den ikke er lige nøjagtig i alle sine led. For Lund, Roskilde og Ribe har tallene enere, de andre er „runde“, deriblandt et i hele hundreder, to i halve. Forfatteren har rimeligvis fået sine efterretninger ved erkesædet i Lund[1], og de stærkt afrundede tal kan neppe tages så nøje som de mere kantede.

Sammenstilles da tallene for de jydske stifter efter Knytlinga og listerne fra 1523—24, vil vi få følgende:

	Sagaen.	1523—24.	
Børglum stift . . .	160	189	+ 29.
Viborg — . . .	250	236	÷ 14.
Århus — . . .	210	365	+ 155.
Ribe — . . .	324	291	÷ 33.
Slesvig — . . .	350	225	÷ 125.
	1294	1306	+ 12.

Som det strax vil ses, er der her et mærkeligt misforhold til stede. Det *samlede* sognetal er næsten uforandret, medens forskellen i 3 af stifterne ligger mellem 14 og 33, og i de to er henholdsvis 125 og 155. For noget at bøde på dette misforhold foreslår prof. S. at tænke på større omlægninger af stiftsgrænserne, men dette er neppe tilladeligt. Den

[1] I Ribe vilde man neppe have vidst bedre besked med Lund og Roskilde end med de jydske nabostifter, og i Roskilde vilde man ikke have givet den gale besked, at Falster lå til Sællands stift.

katolske kirke var i så henseende udpræget konservativ; der behøves på dette sted kun at mindes om Rygens forbliven under Roskilde og Femerns under Odense, tiltrods for de forandrede politiske forhold, som løsrev disse øer fra det danske rige. Hvad særlig angår den i 1396 formentlig foretagne omlægning af 4 herreder (ved Randers) fra Viborg til Århus stift, da strider den mod alle ældre efterretninger, medens den kun er afhjemlet ved et langt senere tingsvidne, som synes at have gået ud på, at stiftsgrænserne oprindelig fulgte sysselgrænserne[1]. Men dette var ej heller tilfældet med h. t. Mors og Læsø, af hvilke øer den første hørte til Salling syssel, men til Børglum stift, den sidste uden al tvivl til Vend syssel, men til Viborg stift. Det var den ældste tids filialforhold i kirken, som lå til grund for deslige uregelmæssigheder; i Sønderjylland førte de som bekendt endog til herredernes deling mellem de to bispedømmer[2].

Man må vistnok gå en ganske anden vej for at forklare de påpegede misforhold i kirkelisten, og det så meget mere, som den af prof. S. forsøgte slet ikke kan anvendes for Slesvigs vedkommende. Det forekommer mig øjensynligt, at sagaforfatteren har forbyttet tallene fra Århus og Slesvig og derved afstedkommet den hele forvirring. Ombyttes disse nemlig, så fås der simpelthen en tilvæxt af 15 sogne for hvert af de to stifter, hvad der på det nærmeste falder sammen med forholdene på øerne (Roskilde stift synes at have en tilvæxt af c. 20, Odense af c. 15 sogne[3]).

---

[1] O. Nielsen, Om sysselinddelingen, s. 56 ff. Sml. Scr. r. D. VI 410. 413. — Århus biskop stævner 1263 bønder fra Onsild og Gerlev herreder til Randers. Smst. V 274. Sml. Glenstrup kloster „i Århus stift“, D. mag. II 134. En stedlig tradition henlægger iøvrigt også Lysgård, Hids og Hovlbjerg herreder til det oprindelige Viborg stift; det førstnævnte ligger neppe en mil fra bispekirken. Men her er sysseldelingen for Århus.

[2] A. D. Jørgensen, Den nordiske kirkes grundlæggelse, s. 543 fl. 651 (undtagelserne er her oversete).

[3] For Roskilde stift haves en fortegnelse fra 1370, efter hvilken prof. S. har beregnet sognetallet til ca. 430, Rygen derunder indbefattet. Dette er ikke meget afvigende fra forholdet i begyndelsen af dette århundrede. For Odense stift, Falster derunder indbefattet, bliver det ved 1524 på det nærmeste 315 sogne. Knytlinga har

Under den nævnte forudsætning stiller det sig da således med h. t. fremgangen og tilbagegangen i sognetallet i de danske stifter fra Knytlingas tid til middelalderens slutning:

Slesvig	+		15.
Ribe	÷		33
Viborg	÷		14.
Århus	+		15.
Børglum . . .	+		29.
Odense	+	c.	15.
Roskilde . . .	+	c	20.
Lund	+	c.	176.

Når bortsés fra dette sidste tal[1], synes forandringerne i løbet af de 3 århundreder ikke at være større end at de meget vel kan historisk forklares. Fremgangen på øerne såvel som i Slesvig og Århus stifter forklares let af udviklingen på alle andre områder, det stærkt stigende antal klostre m. m. At den er forholdsvis betydeligere nord for Limfjorden, ligger ligeledes i sagens natur, når man kan gå ud fra, at denne landsdel endnu stod noget tilbage i Valdemarernes tid[2].

Dobbelt påfaldende er det da at se en tilbagegang i Ribe og Viborg stifter, og dette turde være det mærkeligste udbytte af den hele sammenstilling.

Hvad Ribe stift angår, da stadfæstes selve tilbagegangen på det mest utvetydige af den i „Ribe oldemoder“ opbevarede sogneliste fra det 14. århundrede[3]. Efter denne (supleret med enkelte udeladte) fandtes der dengang i dette stift 301 sogne, medens ikke færre end 15 af kirkerne har senere vedtegning

for disse stifter henholdsvis 411 og 300 Ved år 1070 opgiver Adam af Bremen (IV 7) kirkernes tal hhv. til 2C) og 150, altså netop det halve af hvad det var en 3—4 slægtaldre senere og derefter holdt sig på i en 600 år.

[1] Knytlinga har her 353, medens tallet hos A. Berntsen (1656) er 529. Adam har 300 (se foregående anm.).

[2] Det får stå hen, om man ved den særdeles store forskel for Skånes vedkommende skal tænke på en så enestående forøgelse i sognetallet, eller om der her foreligger en skrivefejl i sagaen.

[3] O. Nielsen, Ribe oldemoder, s. VII fl. XIX. 108 fl. Kinch, Ribe bys historie, I 103 fl. Disse forfattere sætter listen til før 1348, da de går ud fra at den ligger forud for den sorte død; men de indrømmer, at skriften er yngre.

om at være „øde“ (en enkelt gået til grunde i vandflod); af disse var de 4 dog atter tagne i brug før 1524, medens Ribe by i mellemtiden har fået et sogn til. Der var således fra sidste halvdel af 14. århundrede til 1524 en nedgang af 11 landsbykirker, hvorefter c. 22 må være nedlagte fra 1200 til c. 1360[1].

Tilbagegangen i de to jydske nabostifter Ribe og Viborg går jævnsides med en fremgang af omtrent 90 sogne i de tre andre jydske og de to østifter. Da denne har været nogenlunde jævn over det hele område, kan det med nogen ret siges, at en normal udvikling også burde have forøget de to førstnævnte stifters sognetal efter samme forhold, hvad der vilde have givet dem en tilvæxt af henved 40 istedenfor en tilbagegang af 47 sogne. Denne er da så meget mere påfaldende.

Når man fra en senere tids standpunkt har noget ondt ved at tænke sig en så stor bevægelighed i sognetallet, må der vel huskes på, at denne falder i det tidsrum, da trækirkerne afløstes af stenkirker. Selv om da forsyningen med kirker i forvejen i det væsenlige var tilstrækkelig, ligger det nær at antage, at overgangen til det ny og ulige mere varige og anselige bygningsemne kunde give anledning til sognenes deling, overalt hvor befolkningen levede under lykkelige kår og lysten til at kappes i udførelsen af Gud velbehagelige gerninger frit kunde udfolde sig. Vi ser således også samtidig fremstå en ny række klostre, medens de ældre får stadig nye gaver i jordegods. Forøgelsen af sognetallet falder således vistnok næsten udelukkende i det 13. århundrede og især i dettes første halvdel. Det er afslutningen af den uhyre forøgelse i det foregående århundrede (se foran s. 313, anm. 3).

Men tilbagegangen i de to jydske stifter forklares da også uden vanskelighed af den selvsamme overgang fra træ- til stenbygninger. Hvor befolkningen levede under trange kår,

[1] Sml. prof. Scharling s. 288.

lå det nær at benytte denne overgang til indskrænkning af sognetallet, idet flere menigheder måtte slå sig sammen for at afløse deres ældre skrøbelige trækirker med en stenbygning. Sognetallets nedgang i de to stifter (med godt 8%) tyder altså på en ikke ringe økonomisk tilbagegang, især i Nørrejyllands hedeegne.

At nu en sådan har fundet sted, er ofte bleven påpeget, og den „sorte død“, som hjemsøgte landet 1348—50, er da vel i reglen bleven nævnt som forklaring. Denne er dog aldeles utilstrækkelig. Som det vil erindres er nemlig det største antal kirker nedlagt, før denne farsot traf landet, og det er desuden vistnok usandsynligt, at de tyndt befolkede egne er bleven værre medtagne af en pest end de andre. Kong Erik af Pommern tilskriver da også de holstenske grevers hærtog disse ødelæggelser: „Grev Gert, gr. Henrik og gr. Klaus“, siger han i et stridsskrift af år 1421, „drog tit og mange gange ind i Danmark med rov og brand, — som det ligger klart for dagen i *Nørrejylland, hvoraf en stor del endnu ligger øde*“[1]. Også denne forklaring er dog uden al tvivl tagen for snæver, de senere hærgninger har ganske naturlig bragt tidligere i forglemmelse. Alt i Erik Glippings og Erik Menvæts tid led Nørrejylland meget, greverne fortsatte efter stor målestok, Valdemar Atterdag fór ej heller med lempe, og alt imellem rasede den sorte død. Også rigets frugtbare landstrækninger lå til sine tider øde; således fortæller Saxo, at i midten af det 12. århundrede en stor del af øerne og det østlige Jylland var næsten folketomme på grund af Vendernes hærtog. Men medens disse egne snart igen kom på fode, fik Nørrejyllands indre og vestkyst et knæk, som det ikke kunde forvinde i århundreder. Lyngen bredte sig over tidligere marker, og hvor skoven blev brændt af fjenden, kunde den

[1] Diplom. Flensb. I 271: . . wo greue Ghert ere oueroldervader vnde greue Hinric ere oldervader vnde greue Clawes ere veddere dicke vnde to velen tiden toghen in in Dennemarken myt walt vnde macht vnde roueden vnde branden vnde welde vnde walt deden, alse it noch openbar schin ys in Nort Jutlande, des en grot deil dar aff noch wuste licht . . .

ikke altid komme op igen mod vestenstormen. Mange træk vidner om en større velstand i tidligere tid i Nørrejylland, bl. a. også de gamle stenbygninger på heden og stiftstædernes rigdom; men i enkelthederne må det være fremtiden forbeholdt at oprede alle de herhenhørende forhold, for så vidt som de nu kan opredes. Her må det være nok at have givet et formentlig fast holdepunkt i sognetallets tilbagegang.

KAMPEN MELLEM KONGERNE SVEN OG VALDEMAR 1157.

(1890–91.)

[Historisk Tidsskrift 6. R. 2. Bd. S. 623–33 (I) og 3. Bd. S. 108–26 (II). — Her med enkelte Tilføjelser af Forfatteren.]

[I.]

At kong Sven Eriksen efter en uheldig kamp med sin medbejler Valdemar fandt sin død på Gradehede, hvor han tillige blev jordfæstet ved eller i et kapel, er en uomtvistelig kendsgerning. Men når selve slaget påstås at have stået i umiddelbar nærhed af denne grav, på samme Gradehede, da turde en nærmere betragtning af Saxos fortælling vise, at dette er en senere, uhjemlet sætning og at det tværtimod med sikkerhed kan siges, at valpladsen må søges fjernt herfra.

Allerede fortællingen om kampens forløb må i den henseende vække betænkeligheder. Der siges, at de to rytterhære skiltes ved et højt markgærde, som fodfolket først måtte hugge ned, da hestene ikke kunde sætte over det[1]. Efter Jydske lov 3, 59, der i slige bestemmelser rimeligvis kun kodificerer ældre ret, måtte rug- og vårsæd-gærderne først nedtages st.

[1] Saxo p. 733: Congressuris sepes frugum ambitrix obstabat, quam neutro equitatu propter palorum eminentia acumina transcendere præsumente, Valdemari pedites disjicere aggressi, pugnæ principium ediderunt.

Mikkelsdag, 29. September, med mindre sæden var af marken forinden. Når da disse gærder endnu stod om markerne den 23. Oktober, er det bevis på, at høsten dette år har været ualmindelig sen. På det samme tyder den omstændighed, at kong Sven natten før slaget lader sine heste fodre på selve marken af dens overflødighed[1]. — Men begge disse angivelser passer ikke til forholdene på heden. Om det end ikke kan bestemt modbevises, at der her fandtes kornmarker lige ved kongens lejr, så er det dog vistnok meget usandsynligt, at man skulde have skånet sådanne lige til den sidste nat, og endnu usandsynligere er det, at rytterhærene i dette flade og vidtstrakte terræn netop skulde støde på høje og faste gærder, som gjorde det umuligt for dem at komme til slag.

Ikke mindre forudsætter den beretning, at Valdemars hær var så stor, at mærkerne ikke kunde ses af tiende delen af den[2], et terræn med bakker og skove vidt og bredt omkring.

Men også selve fortællingen om Svens fald nødvendiggør antagelsen af en fjern valplads. Efter en kort kamp undflyr han og kommer med få ledsagere til en mose; her mister han sin hest og fortsætter flugten til fods. Snart må han også kaste sine våben (rustningen), der tynger ham, så mosen ikke kan bære. Derpå må han støtte sig til to af sine ledsagere, indtil også denne vandring bliver ham for tung og han nødes til at sætte sig ned og opgive flugten; kun en af hans ledsagere bliver tilbage hos ham[3]. Når man husker på, at der her er tale om en krigsvant høvding i en alder af 30—40 år, bliver dette uforståeligt, med mindre man tænker på en lang

---

[1] Smst. p. 732: At Sveno, castris sata complexus, ex ipsa agrorum ubertate abunde equos refici jubet.

[2] Adeo quippe copiis creverat (V.), ut ne a decima quidem parte exercitus signorum ordines prospici potuissent.

[3] Smst. p. 734: S. cum paucis ad palustria forte fuga perveniens, cum, luto desidente, equi vestigia mergerentur, pedes iter arripere conabatur. Sed ne sic quidem cæno onus ferente etiam arma deposuit. Postremo, quanquam suorum humeris anniteretur, suprema victus lassitudine, comitibus aufugere jussis in arboris unius radice consedit. Adeo quippe eum vires defecerant, ut ne gradum quidem alieno subnixum adminiculo proferre potuerit.

og møjsommelig flugt. En undvigelse fra selve valpladsen, i retningen bort fra sejrherren, kan umulig føre til denne situation; kun når man tænker sig mange timers ridt ad vanskelige veje og derefter følgende vandring, forstår man kongens dødstræthed. — Det vil altså være nødvendigt nøje at gennemgå enkelthederne i Saxos fortælling om hærenes bevægelser for at se, hvor han har henlagt sammenstødet. At vi med tryghed kan følge hans fremstilling, fremgår af de nøjagtige beskrivelser, som han giver af alle sammenstødene mellem kongerne i Jylland i denne borgerkrig og hvoraf der synes at fremgå, at han har havt stedkendte øjenvidners beretning at holde sig til.

Da kong Sven fra øerne satte over til Jylland og gik i land i Grenå, lå kong Valdemar med sin hær i Randers. Sven forlod nu flåden, som nogen tid efter blev spredt, og gik med sit rytteri til Viborg. Herfra vendte han sig mod øst imod Valdemar; Esbern Snare påtog sig at sinke hans fremrykning, for at Valdemar kunde få tid til at undslippe med hele sin styrke og sine forråd, da han ikke endnu vovede at møde sin fjende i åben mark. At denne Esbern Snares plan udførtes på vejen til Randers, ses ikke blot af Saxos udførlige beretning, men stadfæstes også af Knytlingasaga, der nævner Kvorning (Kornung) ved Viborgvejen nord for Nørå som det sted, hvor Sven blev liggende natten over[1].

Da Sven dagen efter kom til Randers, var Valdemar gået over åen og havde brudt broen af efter sig; hærene lå nu nogen tid og så på hinanden uden at kunne komme til slag; fra brostumperne blev der vexlet pile, spyd og onde ord.

På dette punkt i fortællingen ligger den afgørende vægt for bestemmelsen af hvor valpladsen må søges. Udgiverne af Saxo siger, at åen kun tilsyneladende er den ved Randers, medens det af slaget (på Gradehede) er klart, at det har været et vandløb i nærheden af Viborg. Men hvilket? Hvor haves der overhoved et vandløb af denne natur og en bro som den

---

[1] Saxo p. 730 fl. Knytlinga k. 116.

A. D. JØRGENSEN
HISTORISKE AFHANDLINGER

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

28. Hefte. 50 Øre.

her forudsatte uden netop ved Randers? Enhver tvivl i så henseende er desuden umulig, når et lidt senere sted hos Saxo sammenlignes. Der siges nemlig, at kong Svens ven, høvdingen Torbjørn, fralagde sig al delagtighed i Knuds drab i Roskilde[1], „dengang der kæmpedes ved Randers bro“. Knytlinga, der lader Sven stanse ved Kvorning, siger ligeledes, at

Det i dette Hæfte manglende Kvartark vil senere blive godtgjort Subskribenterne. — Hæfte 31, 32, 33, 34 og 35 vil blive leveret Subskribenterne gratis. Værket ventes afsluttet med 40de Hæfte. Maatte dette Hæftetal mod Forventning blive overskredet, vil Resten yderligere blive leveret Subskribenterne gratis.

spejdere fortalte om Valdemars uhyre skarer og dertil knyttede det råd at se tiden på og lade dem udtyndes eller spredes af sig selv. Dette råd forudsætter altså, at Sven dengang endnu havde valget, at Valdemar med andre ord ikke kunde tvinge

---

[1] Sven havde umiddelbart før overfaldet i kongehallen gæstet Torbjørn, der opfostrede hans datter. Det var i „Torberni vicus, haud procul urbe situs“ (Saxo p. 721). Stedet var vistnok lensmandssædet, altså *Haraldsborg;* thi senere kaldes T., der jo blev Valdemars højt betroede mand og hovedsmand på Søborg, „qvondam Roskildensis præfectus“ (Codex Esromensis p. 93). Sml. Hist. tidsskr. 6. r. II 329 ff. 334. — [Senere Tilføjelse:] Torbenborg (— gård) skiftede navn for en ny borg. Sml. Wilders plads o. l. (skifter nogle gange, så fæstes det).

[2] Saxo p. 732: Valdemarus . . . . junctum vico pontem partim discindi jubet. Pag. 735: cum apud Randrusii pontem dimicaretur. Knytlinga k. 116: V. fór þá yfir Randáróssbru . . . . en er S. kom til Randáróss, þá hafði V. látit skjóta af brúnni. — Jeg har alt påvist dette i For idé og virkelighed 1869, s. 390. 396.

Grøn 3?

ham til slag; men dette forudsætter atter, at han da endnu havde Nørå mellem sig og sin fjende; var han først gået over den, kunde han ikke mere undgå kampen. Overvejelserne fandt altså sted i Randers, efterat han dér havde iagttaget fjendens bevægelser, overgangen over Gudenå. Imidlertid trådte den ansete høvding Åge Kristjernsøn (historieskriveren Svens fader) frem og gjorde gældende, at han og hans fæller blandt de jydske stormænd ikke kunde ligge rolig og se på de ødelæggelser, bondehæren nu vilde afstedkomme på deres jorder. Det ses heraf, at overgangen over åen havde lagt nye strækninger af landet åbne for Valdemar, hvad der passer til at han vender sig mod vest og truer med at oversvømme Viborgegnen, medens Sven ligger nord for Nørå. Dette bringer da denne til at modtage slag; han forlader altså sin sikre stilling ved Randers og går over åen imod Valdemar.

Således mødes de to modstandere imellem vandløbene, i Medelsholm (Middelsom) herred. Det er et område, i størrelse omtrent som øen Als, neppe en mil bredt imellem de to åer, men over 4 mile langt i øst og vest; vandløb med kærstrækninger omgiver det på alle sider og gør det til en „Medelholm". Terrænet er bakket, dengang vistnok tildels skovklædt, med frugtbare marker. Her, om nogen steds, kunde man vente at finde havremarker[1], høje gærder, der ikke kunde overskrides, og en opstilling af hæren, der ikke tillod mere end tiende delen af den at se mærkerne.

Kampen mellem kongerne var kort; den blev afgjort i et enkelt voldsomt sammenstød af rytterhærene; kun Riber Ulf holdt stand med hovedbanneret og fortsatte modstanden, indtil han blev overvældet. Kong Sven undveg og slaget var dermed tabt. Men det er ikke sandsynligt, at det dermed tillige var forbi. Forbitrelsen mellem de modsatte partier var stor og bortsét fra, at man selvfølgelig længe måtte være uvidende om kongens flugt i en stor del af hæren, var det ganske na-

[1] [Senere Tilføjelse:] Det er et af begge hære hidtil uberørt land, hvad ellers neppe nogen strækning nær hærene var.

turligt, at slaget fortsattes, hvor det engang var begyndt, sålænge de fjendtlige skarer havde lyst og mod til det; nogen større sammenhæng kunde der efter sagens natur ikke være i det hele sammenstød. Kong Sven må vel fra først være bleven forfulgt og hans bestræbelse må da kun være gået ud på at undslippe sine forfølgere. Allerede dette kan have været vanskeligt nok og have varet længe. Derpå har han været betænkt på at undkomme ud af riget, hvor der foreløbig intet var at udrette for ham. Hans flåde var tilintetgjort eller opløst; en fortsat flugt nordpå var altså farlig, da han kunde afskæres fra tilbagevejen og hindres i at komme bort til søs. Han selv havde således forhen søgt at hindre Valdemars flugt fra Sjælland og det havde ikke været uden stor fare at det lykkedes denne at forblive uopdaget og slippe bort. Sven vendte sig derfor mod syd for at undkomme fra riget ad den samme vej han tidligere var kommen ind.

På denne flugt langs hærvejen fra Viborg til Dannevirke er det da han segner om, overvældet af træthed og ude af stand til at flytte en fod. Han gribes af bønder, der søger bytte hos den herreklædte mand og fælder hans sidste ledsager. Selv siger han, at han er „kongens skriver"; men han genkendes og sættes til hest for at føres til Valdemar. En bonde springer imidlertid pludselig frem og dræber ham med sin stridsøxe. Almuen jordfæster ham uden højtidelighed i en simpel grav[1]. Efter Knytlinga var det to navngivne høvdinger (Peter Tenja og Gvenmar Ketilsøn), som tog og dræbte ham. Dette strider mod Saxos udtrykkelige angivelse af at det var bønder, medens han meget vel kender de to mænd fra andre bedrifter. Det er da også sandsynligere, at det for-

---

[1] Saxo p. 734: A quo (Svenone) quidam suorum per ignaviam discedere omni fato tristius ratus, ab agrestibus, indagandæ prædæ gratia supervenientibus, ante pedes regis appetitus occubuit. A quibus et Sveno captus, cum, quis esset interrogaretur, regis scribam profitebatur. Agnitus tandem, equoque ob reverentiam majestatis impositus, sive metus sive spei instinctu Valdemaro se præsentari poscebat. Hæc orantis caput agrestium quidam subito advolans securi præcidit. Corpus ejus, nullis funeris impensis honoratum, ignobili sepulturæ popularium cura mandavit.

holder sig som Saxo beretter. Mødet fandt sted langt fra den egenlige valplads; bondehæren var alt i opløsning, mange var ved at drage hjem, hver til sit, så man kunde møde enkelte hobe på alle de nærmeste veje. Kongen har da vistnok også holdt sig ved siden af hovedvejen; sagaen siger, at han toges i et krat. Det er en tilfældig hob, der får øje på ham; slaget har sat lidenskaberne i bevægelse og man er strax rede til at angribe ham for byttets skyld. Så ligger hans udplyndrede lig, til bønder fra de nærmeste gårde tager sig på at begrave det. Som det vides af senere beretninger, var kongen jordfæstet nord for et kapel på Grågårdsmark, nær Havsø, øst for hærvejen, 2½ mil syd for Viborg[1]. Afstanden herfra og til den østlige del af Medelsholm herred er i lige linje godt 6 mil.

Det vil af det her fremstillede tilstrækkelig vise sig, at henførelsen af selve slaget til Gradehede er uhjemlet. Kongen har fået tilnavn af det sted, hvor han faldt og fandt sin grav[2], og selve slaget er meget snart bleven opnævnt derefter og henført dertil; men dette kan der ikke tillægges nogen betydning overfor Saxos stedkyndige beretning. Overleveringen på selve stedet er først optegnet henved 500 år efter og altså uden selvstændig avtoritet[3].

Når der imidlertid fortælles om en kamp i disse egne mellem „Sven Knap“ (den „snare“) og hans „broder“, der blev kronet i Viborg, ligesom der på stedet skal være fundet stridsøxer m. m., da kan oprindelsen hertil være at søge i en noget ældre begivenhed, der på det nærmeste havde netop denne skueplads, nemlig slaget mellem Sven og Knud i året 1151. Om denne vides følgende.

---

[1] Se H. Petersens afhandling i Årbøger f. nord. oldkyndighed og historie 1887, s. 78 fl.

[2] Efter Suhm findes tilnavnet Grathe først hos Magnus Mathiæ (VI 288). Men i en optegnelse, der henføres til 1386, kaldes han alt „Grateheide“ (Thorsen, Sønderjydske stadsretter, fortalen s. 45. Sml. Dankwerths Landesbeschreibung s. 115).

[3] Scr. r. D. I 163. 241. 386. Årbøger 1887, s. 81. — Stederne Gråmose, Grågård, Gråskov, Gråmark og Gråhede kan påvises. I Silkeborg jordebog 1586 kaldes gården Gråskov endnu *Grott*skouff, senere Graadskouf; derimod skrives Graagaard.

Knud var fra kampen i og om Viborg undsluppen nordpå over Ålborg til Sverige og kom derfra over Polen og Tyskland med saxisk hjælp tilbage til Jylland. Sven havde her sat sig fast i Viborg; han havde befæstet det med en jordvold og lagt en besætning på borgen, desuden var der samlet en antagelig hær, som forsynedes ved en brandskat på modpartiets bønder. Knud vovede efter erfaringerne fra den seneste kamp ikke at angribe selve staden og slog derfor lejr langt fra dens mure, for at se tiden på og derved tvinge Sven til enten at opløse sin hær eller vove et slag med underlegne kræfter. Nogen tid efter svækkedes Knud ved at en af hans tyske høvdinger, en tidligere ven af Sven ved navn Brun, forlod ham og trak sig tilbage til Ribe. Sven nødtes omsider til at vove et slag; han forlod ved nattetid Viborg og nåede efter en lang marche ved daggry sin modstanders lejr, i hvilken man netop var ved at synge ottesangen.

Saxo skildrer så kampen, der især kom til at dreje sig om en bæk, som flød mellem de kæmpende. Det var et uanseligt vandløb, hidtil ubekendt i verden, men berømt ved dette sammenstød. Bredderne var farlige ved mosehuller og der fandtes kun ét vadested, hvor heste kunde sætte over kæret; men dette var kun kendt af Knuds folk[1]. Efterat kampen havde varet en stund, flere af Svens ryttere var sunkne i kæret og der iøvrigt kun kæmpedes med kastevåben og pile, kunde de saxiske ryttere ikke dy sig, men satte over vadestedet, der således røbedes. Dette førte til et dristigt angreb af Valdemar, der med stor livsfare satte over på den modsatte bred og bragte forvirring i fjendens lejr. Knuds tropper flygtede i uorden, da de var vant til at lide nederlag overfor Sven; de tyske ryttere holdt sig derimod samlede og stansede af og til for at opholde forfølgerne. I en af disse kampe faldt

[1] Saxo p. 685: S. . . *noctu* magnis itineribus tacitus ad hostium castra contendit, eosqve *mane* divina curantes improvidos irrumpit .... Medius horum interfluebat rivus occultis voraginibus freqvens, sed uno duntaxat vado meabilis .... Exiguus idem et obscurus olim, nunc belli inclytus fama. .... Cæteri (Saxones) male fugientes, oppido *noctu* manserunt, ubi a fugæ persecutoribus intercepti, hospitio necantur.

den tapre høvding Folrad; han blev dræbt til trods for sin bøn om livet, da Svens folk havde besluttet ikke at skåne nogen: Knuds folk, fordi de havde gentaget en tabt kamp, Tyskerne, fordi de havde blandet sig i en indre dansk fejde. En del af de flygtende slog sig ned i en by og gik i nattekvarter; men forfølgelsen strakte sig også hertil og de blev dræbte i husene. Kong Knud undkom til Tyskland.

Skønt Saxo selv kalder den lille bæk navnkundig fra dette slag, nævner han dog ikke dens navn. Dette findes imidlertid opgivet på to steder, i Knytlingasaga og i en årbog hos Peder Olsen. Sagaen kalder den Geitsbek og den danske optegnelse Giezbæk[1]. Suhm, som foretrak læsemåden Gierbec, der findes i en nyere afskrift (Scr. r. D. IV 226), søgte stedet i et lille vandløb syd for Viborg, der løber ud i Vedsø, men navnet synes her slet ingen tilknytning at have. Han tænker også på Gedstedå, 3 mil nord for Viborg (VI 91). Der er dog ingen tvivl om, at navnet rettelig må forstås som Gedsbæk; men et sådant findes neppe i Viborgegnen. Derimod findes der en Gedbæk og en Gedbækgård og det kan da vel antages, at der er sigtet til dette vandløb.

Gedbækken findes da også på et sted, som meget vel svarer til hvad der fortælles af Saxo. Den flyder godt 2 mil syd for Viborg og har sit løb øst fra hærvejen ved Knudstrup, nord om Kellerup til Hørup og Levring[2]. Stedet er en halv mils vej fjernet fra kong Svens kapel på Grågårds mark og „Knapdiget“ ved Ravnholtgård. De levninger af våben o. l., som er fundne på Gråhede og henføres til en formentlig kamp her 1157, hidrører altså rimeligvis fra de gentagne kampe på flugten fra Gedbæk. Om byen Vatterup ved denne bæk står

---

1 Knytlinga k. 108. Scr. r. D. I 176.

2 Bækken er bleven påvist mig på stedet. Egenlig er der to vandløb af dette navn; det ene kaldes på generalstabens kårt Geddebæk og kommer fra Geddekær ved Bøgild, det andet, hovedløbet, er det ovenfor nævnte; det har kærstrækninger langs sit meget bugtede løb. Generalstabens kårt fører dets navn længere nede, Tangå, helt her op. Der findes nu flere vadesteder med veje.

i forbindelse med det historiske vadested (Vad-torp), får stå hen til stedlig undersøgelse.

II.

I et afsnit om „slaget på Grathehede“ har prof. Steenstrup i sin bog om „Vore folkeviser fra middelalderen“ imødegået min afhandling under ovenstående overskrift; han ender med denne udtalelse: „Jeg tør vistnok bruge det udtryk, at syv og syvsindstyve grunde på den mest uomtvistelige måde godtgøre, at slaget stod på Grathehede, og at ingensomhelst grund taler for, at det ikke skulde have stået her.“ Dette må opfordre mig til i større udførlighed at komme tilbage til den af mig fremsatte opfattelse.

At kilder, som står begivenheden nær, henfører kampen til Gradehede, derom er det let at komme til enighed; slaget opnævntes vistnok meget snart efter dette sted[1]. Når jeg altså har troet alligevel at måtte fravige dette, må der selvfølgelig være tvingende grunde tilstede, som kræver en opgivelse af navnets nærmest liggende fortolkning, og netop dette er efter min mening tilfældet.

At der overhoved kan være tale om at rejse tvivl imod den fulde korrekthed i samtidens benævnelse af et slag, tror jeg ikke man vil bestride. Der er meget ofte noget tilfældigt i dette navn, hvad der jo bl. a. tilstrækkeligt fremgår af den omstændighed, at samme slag opnævnes efter forskellige lokaliteter, således at dog i reglen et af navnene før eller senere vinder overhånd. Og intet kan være rimeligere. Et slag kan indledes fra forskellige punkter, det kan have flere kritiske momenter og det kan sprede sig vidt omkring; der vil i disse tilfælde være noget vilkårligt i navnet, som senere atter kan påvirke traditionen om selve kampen. Således antager jeg, at

---

[1] Saxo synes at kalde hele krigen i Jylland for „Gradefejden“, bellum Grathicum. S. 896, 911 (belli Grathici temporibus).

slaget 1157 har været benævnt forskelligt, måske slet ikke efter lokaliteter, indtil nogle år hen i tiden den hovedbegivenhed, som knyttede sig til det, kongens fald på Gradehede, trådte mere og mere i forgrunden og gav det navn.

Det kunde så meget lettere komme således, som kong Sven virkelig havde kæmpet på Gradehede, nemlig i året 1151, således som jeg i min første afhandling har påvist. Fortællingen om denne kamp giver os et klart billed af disse forbitrede sammenstød i borgerkrigene. Ved nattetid forlader Sven Viborg for tidlig ved daggry at kunne overraske sin fjende ved Gedbæk på Gradehede. De kæmper en tid med stor forbitrelse, indtil så Sven sejrer og begynder forfølgelsen sydpå. Denne fortsættes, som det synes, det meste af dagen; Sakserne trækker sig i god orden tilbage. Endelig tror de at have fred og imod natten går de i kvartér i en eller anden by. Men forfølgerne opsøger dem i deres natteleje og dræber dem. Hvor langt denne forfølgelse har strakt sig, vides ikke, men der er sikkert tale om store afstande og et meget langt ridt. At slige langvarige og hårdnakkede kampe ikke hørte til undtagelserne i borgerkrigene, ligger i sagens natur. Riget var ikke så meget delt efter lande, hvert med sin konge, således som man ofte tidligere tænkte sig det som en nedarvet modsætning mellem Jyder og Øboer osv.; dette kunde vel forbigående spille en rolle, men i det hele og store grupperede man sig om de kæmpende konger efter hensyn, som unddrager sig enhver nøjere prøvelse. Kun ses det tydeligt, at slægtskabsforbindelser og alle mulige personlige forhold her spiller en fremtrædende rolle, og det er tydeligt, at alle mulige modsætninger ved sådanne lejligheder kom op: gammelt nag mellem herreder, sysler eller lande, fjendskab mellem personer og slægter, ligesom jo den politiske agitation træder klart for dagen og i årenes løb forandrer partiernes stilling på en ofte påfaldende måde. Når derfor større eller mindre hære kommer til at stå overfor hinanden, udkæmpes der tillige en række hadefulde tvistigheder mellem enkelte mænd eller en-

kelte grupper; et sådant slag må have frembudt et helt andet billed end en kamp med rigets fjender, i hvilken dette personlige moment manglede.

I denne betragtning søger jeg muligheden, og en nærliggende mulighed for, at den sidste kamp mellem Sven og Valdemar, i hvilken så mange års had og forbitrelse, skærpet ved de sidste begivenheder, mødtes til en endelig opgørelse, har strakt sig over et så stort område og er løben ud i så mange særkampe, efterat hovedsammenstødet havde fundet sted, så den har fået forskellige navne, indtil det mest betegnende, efter kongens drab, blev slået fast[1]. Jeg skal dernæst gå over til at påvise, at denne mulighed i det foreliggende tilfælde er en virkelighed.

Af samtidige eller næsten samtidige kilder har kun Saxo givet en anskuelig fremstilling af slagets og det hele felttogs enkeltheder. Kun Knytlinga fortæller det noget udførligere, men med en række almindelige talemåder uden individuelt præg; de selvsamme udtryk kan bruges om enhver anden kamp, som man ikke véd nærmere besked med og dog vil sige noget om. Dertil indskydes fortællingen om en drøm, i hvilken kong Valdemar så sin fader, den hellige Knud Lavard, som lovede ham sejr og til jertegn lod en ravn flyve op foran ham. Dette sagn synes opstået af det historiske træk, Saxo har opbevaret, at talrige flokke af ravne på slagdagens morgen slog ned over hæren, hvad der jo efter gammel tro var et lykkeligt varsel; men det havde sit ældre forbilled i fortællingen om Magnus den gode, hvem faderen, den hellige Olav, på Lyrskov hede lovede sejr over Venderne[2]. Knytlinga er ikke dårlig underrettet om hin tids historie, den har opbevaret flere

---

[1] Der synes i ældre tider at have været en vis tilbøjelighed til at opnævne de store slag efter „heder", ɔ: træløse sletter, som mest skikkede til kamppladse, f. ex. Lyrskov hede, Lo hede (navne som ellers ikke kendes), Tap hede osv. Selv i vor tid hører man ofte tale om en Isted hede. Rent militært er man tilbøjelig til at opnævne slaget efter de faste stillinger; således kalder Detmar slaget 1389 „ved Akseval".

[2] Knytlinga 371 (sml. 207). Saxo, p. 733, anm. 2. Heims-Kringla. Magnus G. k. 28.

værdifulde træk fra selve felttoget; men skildringen af slaget bærer præg af at være formet frit over det givne navn „Gradehede". Fortællingen om kongens fald er uforenelig med Saxo.

Går vi derimod over til denne forfatter, da er hans udførlige skildring af felttoget og selve slaget helt igennem sammensat af anskuelige individuelle træk; der er ikke spor af almindelige talemåder, selv de jævnligt forekommende bevægelser omtales i bestemte ejendommelige træk således, som de netop ved denne lejlighed gik for sig. Og der er ikke mindste grund til at tro, at forfatteren her har villet give andet eller mere end hvad han havde erfaret af pålidelige hjemmelsmænd; der er i hans fremstilling ingen tendens til at forherlige sejrherren eller lignende, han er simpelthen historisk fortæller, optagen af at vise, hvorledes denne følgerige begivenhed udviklede sig og afsluttedes, således som ældre mænd endnu kunde mindes det, træk for træk, og vistnok ofte kom tilbage til at fortælle om. Ingen, som har mindste sans for anskuelig historisk fortælling i modsætning til talemåder og ordfyld, vil være i tvivl om, at prisen her bør gives Saxo og at der ikke kan være tale om at vrage hans positive meddelelser til fordel for sagaens fraser.

Lad os altså begynde med kongens drab. Om dette bemærker prof. Steenstrup: „Der står endvidere, at den bondehob, som dræbte Svens ledsager og derpå kongen selv, var kommen for at søge bytte. Men så meget er dog vel givet, at bønderne ikke gik ud for at lede efter bytte 5—6 mil fra valpladsen."

Denne gengivelse beror dog på en misforståelse af Saxos ord. Jeg har i min afhandling gengivet hans fortælling således: „Han gribes af bønder, der søger bytte hos den herreklædte mand og fælder hans sidste ledsager." Mere indeholdes der nemlig ikke i forfatterens ord: „quidam suorum . . . . ab agrestibus indagandæ prædæ gratia supervenientibus . . . . appetitus occubuit." Der er her ikke tale om en valplads, som afsøges; det er landevejsrøvere, der overfalder de to ud-

mattede mænd, hvis ydre lover dem bytte. Havde Saxo fortalt os om et par mænd, som gik i pilgrimsfærd, men undervejs blev overfaldne og dræbte for at udplyndres, kunde han have brugt de samme udtryk. At der alligevel er en forbindelse med det nylig udkæmpede slag, er meget sandsynligt, og jeg har da også selv antydet det. „Mødet fandt sted langt fra den egenlige valplads", hedder det i min afhandling (ovfr. s. 324); „bondehæren var alt i opløsning, mange var ved at drage hjem, hver til sit, så man kunde møde enkelte hobe på alle de omliggende veje . . . . Det er en tilfældig hob, der får øje på ham; slaget har sat lidenskaberne i bevægelse og man er straks rede til at angribe ham for byttets skyld. Så ligger hans udplyndrede lig, til bønderne fra de nærmeste gårde tager sig på at begrave det." Således har jeg tænkt mig at det er gået til, idet jeg går ud fra, at menneskene til alle tider har været omtrent som i vore dage; efter et blodigt slag løses ligesom alle bånd for en mængde mennesker og de bliver halv utilregnelige i deres handlinger. Men er denne opfattelse ikke rigtig, så bliver Saxos tydelige ord tilbage: „bønder, som overfaldt ham for at søge bytte".

Kong Sven faldt altså på Gradehede, i nærheden af det kapel, ved hvilket hans grav fandtes, i alle tilfælde ikke nærmere ved nogen anden kirke. Sæt nu at kampen har stået på Gradehede, hvor er da den mose, i hvilken han satte sin hest og sine våben til og hinsides hvilken jo valpladsen må søges? Gradehede er i det længste henved 2 mil i nord og syd og betydeligt smallere og kapellet ligger omtrent midtvejs i den første retning på hedens østlige side. Gradehede er en temmelig jævn flade uden store mosedrag og sådanne siges kongen jo at være kommen over; han har vel ikke uden nødvendighed vovet sig ud i dem og de må altså have spærret hans vej, have været for udstrakte til at komme uden om[1]. Allerede ved denne omstændighed tvinges vi udenfor heden,

[1] [Senere Tilføjelse:] Efter pastor Bruun, Levring, er der sagn om, at Sven på sin flugt kom gennem Hørup.

hvis vi vil fastholde forestillingen om en kamp mellem store hærmasser.

Så kommer hertil kongens overvældende træthed. Prof. Steenstrup indvender herimod, at vi ikke kender hans „legemlige disposition på kampdagen, han kan have været træt og mat fra de foregående dage, han kan have deltaget voldsomt i slaget, han kan have fået alvorlige hug og stød i kampen, som kunde besværliggøre ham alle bevægelser. Hans hest har vel desuden forædt sig som alle de andre heste; mosedyndet havde tynget hans lemmer, siger Saxo, kort sagt, der er hundrede muligheder at regne med, som kunde gøre ham enhver flugt besværlig."

Der er ganske vist en abstrakt mulighed for alt dette; men konkret betyder det sikkert intet. Kong Sven havde frivillig indladt sig på dette slag; det var ham personlig, der angreb om morgenen, efterat han lige forud havde besluttet at modtage den tilbudte kamp. Denne var kortvarig (Svenonici levi negotio victi) og der forlyder intet om at han fik sår eller slag. Men en sådan omstændighed kunde Saxo efter hele sin fortællings karakter ikke have forbigået; man tænke sig en nutidsforfatter fortælle om en konges flugt og fald uden at nævne et sår, hvis virkninger forårsagede en unaturlig udmattelse og derefter følgende overvældelse! Til sammenligning kan jævnføres Valdemars flugt få måneder i forvejen, fra Roskilde til Fjenneslev. Hårdt såret måtte han ile afsted til fods; udmattet, fuld af lidelser, lærte nødvendigheden ham at komme afsted; han kom omsider op på en hest og fortsatte sin flugt, indtil han, før daggry, nåede Absalons hjem. Først her fik han låret forbundet og tilbragte nu resten af natten her[1]. På

[1] Saxo p. 727: Interea Valdemarus, duos duntaxat e suis casu comites assecutus, gressum, femoris debilitate negatum, vitæ cupiditate, provexit. Igitur incedendi usum, vulnere debilitatum, a necessitatis violentia mutuatus est. Adeo corporis dolores animi metus extenuat. Deinde sequacium ope equo impositus . . . . post eum (Absalonem) contendit. Adeo corpoream ipsius debilitatem duratrix infirmitatis humanæ necessitas confortabat. Illic (i A.'s hjem) procurato vulnere femoreque fascia circumligato, noctis reliquias exegit. — Den tilbagelagte vej var omtrent 5 mil; ved

Svens flugt tales der imidlertid ikke om sår og lidelser; efter Saxos fortælling er det selve flugten og udelukkende den, som udmatter kongen[1]. Mosen, som han skal over, tvinger ham til at opgive hesten og sin hærklædning og den senere vandring berøver ham de sidste kræfter. Fornuftigvis må der da være gået store anstrængelser forud, siden den samme „nødvendighed", som overvandt Valdemars træthed og lidelser på Sjælland, ikke formåede at få ham til at flytte en fod mere.

Vi kommer nu til Saxos skildring af valpladsen. I denne skildring møder vi da først det høje stavregærde om en kornmark, som hindrer rytteriet i at komme til træfning, indtil fodfolket får det hugget ned; deri ser jeg bevis på, at vi er i en frugtbar egn og ikke på en hedeslette; markgærderne opgaves efter høsten, men her stod kornet endnu ude.

Herimod bemærker nu prof. Steenstrup, at „dette intetsomhelst kan bevise med hensyn til høsten. Vi have jo ingen oplysning om, at hint gærde hørte til dem. der skulde fjernes. Der var gærder i tusindtal, som ikke borttoges; det hele Danmark gjordes ikke ved høstens ende til én stor åben slette, hvor kvæget kunde gå, hvor det lystede. Landsbyen var til eksempel afgrænset ved gærder mod nabolandsbyen, forsåvidt ikke særlige forhold fandt sted, og en mand kunde eje enemærker, som aldrig gik ind under den fælles fælled. Ja, der er den allerstørste sandsynlighed for, at her netop er tale om et sådant grænsegærde. Herhen peger dets særdeles solide beskaffenhed, og der var jo dernæst al mulig anledning til at sætte bom for, at kvæget løb ud på heden eller i mosen.

overfaldet i Roskilde var lysene tændte (kl. 8—9?); solen stod op den næste morgen kl. $4^1/_2$.

[1] [Senere Tilføjelse:] Den lange faste om dagen er en forværrende omstændighed for Sven (mod Valdemar).

Dette passer netop fortræffeligt med hedeegnen og med grænselandet mellem heden og det opdyrkede land.“ (S. 224.)

Der er noget i høj grad elskværdigt i den frejdighed, hvormed prof. Steenstrup her går løs på de virkelige forhold til gavn og glæde for sin foruddannede mening.

Saxo kalder det pågældende gærde: „sepes frugum ambitrix“ (en indhegning der omslutter sæden[1]); det er dog mærkeligt herom at sige, at dette „netop“ er et bygærde og intet vanggærde.

Men selv om Saxo ikke havde brugt dette bestemte udtryk, vilde vi have været fuldt berettigede til at forstå det som et kornmarkgærde, og det af den meget gyldige grund, at vi mangler alle efterretninger om at der fandtes andre. Hvor lidt man tænkte på at „sætte bom“ for kvægets vandringer ud i overdrevet eller til moser og vandhuller, kender vi tilstrækkeligt fra forrige århundredes agerbrug; når man endnu i vor tid har så ondt ved at lukke for mergelgrave, skønt de stadig kræver ofre af dyr og mennesker, kan man ikke undre sig over, at der i fællesskabets tid ikke findes antydning af sligt; på bymarken måtte hyrden være hjordens forsyn, i overdrevet var den som oftest helt overladt til sig selv og de instinkter, der er langt mere udviklede hos det ukultiverede dyr[2].

Hvad derimod grænsegærder angår, da kendes de ligeså lidt som en selvstændig art. Der er i lovgivningen mange bestemmelser om „markeskel“, d. e. grænsen mellem to bymarker. Efter Jydske lov (2,21) afgøres stridigheder om det ved sandemænds ed eller derved at „kongen rider markeskel“; men, siger loven, „forsigtigere er det dog, at markeskel sværges end rides, fordi at dem er det altid bedst kendt, der næst sidder“. Skellet var altså ikke afmærket ved en sammen-

---

[1] Udgiverne forklarer: (sepes) segetem sive campum frugum feracem ambiens. Pag. 733.

[2] Sml. Povl Hansen, Bidrag til det danske landbrugs historie (f. e. s. 99 ff. o. fl. st.).

hængende synlig linje, det bestemtes tværtimod, som talrige breve udviser, ved vandløb o. l., og over den åbne mark var det „stablet“ med „stok og sten“, ɔ: pæle og nedgravede stene, selvfølgelig i større eller mindre afstand fra hinanden. Et enemærke kan enten være stablet eller indgrøftet. — Samme forhold omtales endnu hos Arent Berntsen, Danmarks og Norges frugtbare herlighed, 3. bogs 3. part, 5. kapitel (s. 469 ff.).

At disse markeskels mærker nu ikke har været forbundne med gærder, ses tilstrækkeligt af Jydske lovs bestemmelser om „gærdsel“ (gærdesætning). Hovedreglen er her, at der i foråret gærdes omkring „vangen“, ɔ: den med vinter- eller vårsæd tilsåede fællesmark, medens „fanget“ ligger til græs. Her kan nu det tilfælde indtræde, „at én bys fælled falder imod anden bys hegned“: „da skulle hine, der fælled eje, rejse halv gård med hine, der vang eje, og således holde jævned, fordi at de der nu have fælled, de få ad åre hegned og behøve slig jævned“ (3,58).

Har begge byer fælled eller begge kornvang op til samme skel, er det ikke nødvendigt at sætte gærde. Loven synes ikke at tænke sig stridigheder, fremkaldte ved kvægets overskridelse af en fælledgrænse, afgjorte ved rettergang, medens den har nøjagtige regler for ethvert brud på gærdets ukrænkelighed. At fare i anden mands „ager“ med hjord er „fuldt hærværk“ og straffes med 40 marks bøde; at fare i eng straffes med 3 mark (3,48.49). At der iøvrigt foruden „vanggården“ også findes abild-, toft- og kålgårde, skal kun nævnes: „dem skal hver mand sig selv vare med sin egen gård, om han vil have dem i hegned for alskens fæ“ (3,60).

Hvilket omfang den årlige gærdesætning havde endnu i forrige århundrede, da man dog havde begyndt at anlægge stenhegn og jordvolde (med levende hegn), ses af „Danske Atlas“ (I 420 fl.), hvor Pontoppidan omtaler den som en fordærv for skovvæksten, især for ellekrattene: „Gærdsels årlige hugst“, hedder det her, „er egenlig den rette grund til mangel

på det brændeved, som kunde haves i overflødighed . . . . Disse gærder er det, som gør os en ubodelige skade ved den årlige udvisning, for hvis skyld ellebusken knap kan blive så stor, at deri findes en stavr af arms tykhed, førend den må afhugges . . . . Der er den herregård, som ikke slipper med tusende læs til sine egne fang og måske lige så meget til bondebyernes hegning. Ja, jeg kender en liden selvejergård, som bruger hvert forår i det allermindste 100, undertiden 150 læs ellebuske til sine gærder, endskønt samme haver halvandet tusend favne stenmur, i hvis mangel den behøvede vel 300 læs."

Af Saxos udtrykkelige angivelse (sepes frugum ambitrix), der stemmer med, hvad vi iøvrigt véd om hegnsætning på den tid, fremgår det altså, at det gærde, rytteriet stødte på, var et vanggærde; der siges at det havde høje og spidse stavre (palorum eminentia acumina)[1]. Der tales endvidere om markernes rigdom på korn (ubertas agrorum). Dette tyder på en egn, hvor kornavlen er af fremtrædende betydning og hvor der er rigeligt med skov og ris. På det samme tyder den ualmindelig sene høst; thi det forholder sig virkelig ikke som prof. Steenstrup mener, at en våd høst især er vanskelig på de lette jorder; det modsatte er som bekendt tilfældet, det er især de bakkede skovegne, som kommer bagefter.

Den anden omstændighed, som taler afgørende for, at slaget stod i en bakket eller skovrig egn og ikke på en træløs hedeslette, er omtalen af hærens størrelse. Saxo siger derom: „Adeo quippe copiis creverat (V.), ut ne a decima quidem exercitus parte signorum ordines prospici potuissent"; d. e. „så stærkt var hans hærmasser forøgede, at „signorum ordines" ikke kunde øjnes af tiende delen af hæren". Det brugte udtryk er ikke ganske klart. Vedel gengiver det aldeles frit: „at man kunde næppeligen stå på en sted og se

[1] [Senere Tilføjelse:] Se Sechers forordninger III 131 (1601): spidse stavre for at genne storvildtet ude. Det er dette de ikke kunde komme over 1157. Tyder på skov!

over den tiende part af den (hæren)"; Suhm siger: „ikke en tiende del kunde oversé fanernes orden", og Grundtvig: „ikke tiende parten af folket kunde se deres banner". Dette sidste kunde synes at frembyde den bedste mening, men dette står der ikke. „Signorum ordines" er nærmest „fanernes rækker"; men var fanerne fordelte over hele hæren, synes det at være en underlig bemærkning, at ikke tiende delen kunde oversé dem alle. „Rækker" forudsætter desuden et flertal af fanegrupper, hvad der atter synes overflødigt. Måske må man gå den modsatte vej og betragte ordines som hovedbegrebet: rækkerne, de militære afdelinger, således at signorum giver dem den nærmere bestemmelse: afdelinger med mærker, svarende altså til det middelalderlige udtryk: „fane" (rytteri), „fænnike" (knægte)[1]. I så tilfælde måtte Saxo forstås således: ikke tiende delen af den hele hærmasse kunde se de regulære tropper (og hvorledes det gik til i deres kamp). Der sigtes da her til samme modsætning som den, Åge Kristjernsøn fremhæver: Præterea aciem (Valdemari) contemni potius quam metui debere, quam non *militum* robur, sed *vulgus* inerme construxerit. Men under alle omstændigheder vidner udsagnet mod det flade træløse terræn. Og det samme gør fortællingen om den overraskelse, der i sidste øjeblik før slaget beredtes kong Valdemar. Han fik pludselig øje på en afdeling med skinnende våben og mærker, som ingen kendte og som man derfor holdt for fjender. Ved nærmere undersøgelse viste det sig dog at være venner og de optoges nu i rækkerne. Alt dette tyder på en egn, der ikke kan overskues, og på vidt spredte hærmasser. Slaget har ikke i fjerneste måde lignet det paradigma, som Knytlinga udmaler med almindelige fraser: „Siðan skipaði Valdimar konúngr þar hermönnum sínum ok setti þar fylkíng ok bjóst til orrostu. Þá sá þeir ok, hvar

[1] Den romerske sprogbrug kendte talemåder som: „viginti signorum milites", soldater af 20 faner (afdelinger), hvor da signum står lig ordo (centuria). Madvig, Den rom. stats forfatning og forvaltning, II 398 fl. 409. 416.

fór lið Sveins konúngs, hann hafði þá ok mikit lið ok sótti þángat á heiðina til þeirra, ok fylkti hann ok sínu liði" osv.

Men når alle disse træk sammenfattes: valpladsens fra hedesletten vidt forskellige natur, kong Svens sanseløse flugt, indtil en uovervindelig træthed slår ham til jorden, og overfaldet af en bondehob, der end ikke aner, at denne mand er rigets mangeårige konge, — pånøder der sig os da ikke forestillingen om en kamp, fjernt fra Grade hede og fra det sted, hvor dagens afgørende begivenhed indtræder?

Vi vender nu tilbage til Saxos fortælling for at se, hvor da valpladsen rettelig er at søge.

Udgangspunktet for stedbestemmelsen bliver her Randers bro. Nord for åen, i Randers by, ligger kong Sven, syd for den kong Valdemar; broen er afbrudt over strømløbet, så de to hære ikke kan komme til slag; det er Valdemar, som med de tropper, han har, ikke endnu holder sig for stærk nok.

Jeg nødes til på dette sted at rette en alvorlig anke mod prof. Steenstrups indlæg. Det er langtfra første gang, men det bliver ikke derfor mere undskyldeligt, at denne forfatter polemiserer mod påstande, som kun han selv tillægger sin modstander. En sådan polemisk hidsighed forekommer mig at være en plet på enhver videnskabelig diskussion.

I min afhandling påviser jeg, i modsætning til Saxos udgivere, at den bro, Valdemar brød af efter sig, var broen ved Randers; det fremgår ikke blot af Knytlinga, men også af et senere sted hos Saxo, hvor den samtale, der fandt sted over strømmen, udtrykkelig henføres til „kampen ved Randers" (ovfr. s. 321). Det samme havde jeg alt påvist for over 20 år siden, i en afhandling om Nils Ebbesen[1], som prof. Steenstrup ved denne

---

[1] For idé og virkelighed, 1869, s. 390, 396. Bidrag til Nordens historie i middelalderen, s. 159.

lejlighed ligeledes polemiserer imod og altså må have læst. Ikke des mindre fremstiller han i sin polemik sagen således, som om jeg ved en tilsnigelse vilde lade Saxo kalde kampen den 23. Oktober for kampen ved Randers, og han fremfører min egen påstand herimod: „det følger aldeles ubestrideligt af sammenhængen, at Saxo *ikke* herved tænker på Grathehedekampen, men netop udpeger et andet tidligere sammenstød. Hvorledes osv.“ (s. 225). Jeg finder denne polemik utilbørlig. —

Kongerne lå altså med deres hære ved Randers, på begge sider af Gudenå. Valdemar er især i virksomhed med at samle folk alle vegne fra, hans hær forøges daglig. Men det er ikke let at føde denne hær og holde den sammen; høstarbejdet er endnu ikke tilendebragt og bønderne vil enten have fat i herremændene og herregårdene eller hjem til deres eget. Han må altså snarest mulig lade det komme til en afgørelse.

Prof. Steenstrup mener nu, at der er hengået en kortere eller længere tid uden egenligt indhold, hvorefter de to modstandere træffer sammen på Gradehede; Knytlinga begynder endog i den anledning et nyt kapitel. Meget overbevisende er dette sidste nu ikke; thi samme kapitel fortæller videre om kongens drøm, hvorefter hans opvågnen kommer i det næste; her er da ikke nogen epokegørende tidsforskel. Efter Saxos fremstilling er en sådan mellemtid med tilfældige bevægelser umulig. Sven, siger han, *kunde* ikke komme over åen, Valdemar *turde* ikke; men i samme øjeblik denne forlod stillingen ved Randers bro, var jo overgangen over åen den letteste sag af verden. Valdemar var altså bunden til denne stilling, indtil han kunde eller vilde modtage slag; til at tiltvinge sig overgangen var Sven ikke stærk nok. Det synes at være utænkeligt, at Saxo eller hans hjemmelsmænd kan have kendt en stedforandring her uden at omtale den; vilde man forlade en sådan stilling, måtte det være for at opløse hæren eller for at lade det komme til slag. Næppe bryder da også Valdemar op, før stormændene forlanger en øjeblikkelig afgørelse

af Sven: de er ikke til sinds at se på deres ejendommes ødelæggelse. Også Saxos udgivere (P. E. Müller og Velschow) har set denne nødvendige forbindelse mellem de to modstanderes stilling ved åen og det endelige slag. Da de imidlertid troede sig bundne m. h. t. valpladsen (Gradehede), flyttede de vilkårlig brostillingen hen til i nærheden af Viborg[1].

Og hvad der således efter sagens natur er det ene rimelige, fremgår også bestemt af Saxos fortælling. Vel siger prof. Steenstrup: „Saxo giver ikke den fjerneste antydning af, at det (overgangen) skete i nærheden af Randers; han siger endog ikke, at V. straks efter at være gået over åen opstiller sin hær, men kun at han efter at være gået over åen „beslutter at ville angribe fjenden“.“ Men dette forholder sig ikke således. Saxos ord er følgende: „Valdemarus tandem gerendi fiduciam belli qvotidianis copiarum incrementis adeptus, amne alias superato hostem appetere statuit.“ Her er jo det sidste ord sætningens hovedudsagn: Valdemar *besluttede* at angribe fjenden; *grunden* er den, at han har fattet tillid til at kunne optage kampen med sin stærkt forøgede hær, og det første led i *udførelsen* af hans beslutning er overgangen over åen.

Nu er raden kommen til Sven at tage sit parti. Han ser sin modstander bryde op og det er en selvfølge, at spejdere straks udsendes for at undersøge, hvad det betyder. Det berettes ham, at Valdemar tilbyder slag, han er gået over åen. Men Sven kan ikke derved *tvinges* til slag, og han er i stærk tvivl, om han skal modtage det. Forudsætter dette ikke, at der endnu er naturhindringer imellem hærene, som gør det muligt for ham nu at stille sig, ligesom Valdemar stillede sig ved Randers? Ser vi på kårtet, da er det jo også klart, at Nørå, der forener sig med Gudenå lidt vest for Randers, endnu må være imellem dem og muliggøre en vægring

---

[1] Pag. 732: Patet ex tenore narrationis, amnem Viburgo satis vicinum fuisse; nam amne superato mox in eum locum devenit Valdemarus, ubi prælium cum Svenone iniit.

ved at lade det komme til kamp uden nogen vanærende flugt. Intet andet sted kan, såvidt jeg ser, på en så fyldestgørende måde forklare den af Saxo skildrede situation.

Hvad der så fremtvinger Svens beslutning om at opgive sin afventende holdning, er hensynet til herregårdene. Det er sandsynligt, at bondehæren vil spredes, men den vil først og fremmest spredes for at hærge stormændenes gods. Her er der altså kommen et nyt moment ind i handlingen og det er kommen ind ved Valdemars bevægelse; sålænge han lå bunden ved Randers strand var der ingen fare, men nu er han atter fri i sine bevægelser og denne tilstand må de store have en ende på. Dette bliver da afgørende.

De to konger mødes i en egn, der var uberørt af krigens hærgninger. Markerne står med rig sæd, gærderne er urørte, som det kun er tilfældet fjernt fra en soldaterlejr; ja endog ravnene er uvante med synet af de mange mennesker og slår ned mellem afdelingerne, da de rykker frem til slag; mange blev fældede af folkenes spyd. Ingen af parterne er ret orienteret i terrænet; Sven kender ikke sin modstanders opstilling og kaster sig i sit første angreb over en trop letbevæbnede (juventus) på højre fløj, som om det var hærens kærne; de mørkeblå kofter antog han for jernbrynjer. Da det andet stød rettes mod kong Valdemar og herremændene, tørnede man imod det høje stavregærde. Valdemar var ikke stort bedre orienteret, siden han tog en trop venner for fjender.

Hvorledes iøvrigt slaget forløb efter Svens flugt og hans høvdingers fald og tilfangetagelse, fortæller Saxo intet om; det har heller ingen synderlig historisk interesse. Det følger dog vel af sig selv, at hære som disse ikke nedlægger deres våben, fordi en hovedtrop er tilintetgjort, især når denne ikke har kunnet ses af mere end tiende delen af de kæmpende. Det er derfor sandsynligt, at der er bleven kæmpet længe og spredt, at der har fundet hårdnakkede forfølgelser sted og at det både denne dag og de følgende er gået ud over de besejrede herremænds ejendomme. Vi har jo i forfølgelsen 1151 og i for-

tællingen om, hvorledes Valdemar i Viborg forgæves modsatte sig de grusomme henrettelser, en målestok for hvad der kunde præsteres. —

Man vil af det her fremsatte se, at en fornyet overvejelse af alle omstændighederne ved „slaget på Gradehede", selv efter prof. Steenstrups kritik, fører mig til samme resultat som de tidligere, og disse ligger langt tilbage i tiden. Forfatteren udtaler, at han har „syv og syvsindstyve" grunde for sin modsatte påstand; jeg er nu berettiget til at vente, at han næste gang vil fortsætte i kæmpevisestilen og da give mig underretning om, hvor disse syv og syvsindstyve kæmper „sloge deres tjald". Jeg hører nemlig nok, at „det donner under ros"; men indtil videre fristes jeg dog til at sige med kong Nilavs:

hvi have de kæmper deres liv så fal,
at dennem lyster her at stride![1]

---

[1] Denne spøg tillader jeg mig kun for at vise prof. Steenstrup, at jeg ikke er ulærvillig. Han siger nemlig om mig i Revue historique (1880 I 126), efter at have påtalt min letsindighed i kildernes behandling: „Son style est plein de verve, mais sans être exempt pourtant d'une certaine monotonie; et quoique empreint de grundtvigianisme, il n'a pas ce ton humoristique, qui caracterise les grundtvigiens." Denne karakteristik har formentlig større interesse for danske end for franske læsere.

FRISERNES INDVANDRING I SØNDERJYLLAND.

(1893.)

[Sønderjydske Aarbøger 1893, S. 177—90. — Her med en enkelt Tilføjelse af Forfatteren.]

Spørgsmålet om de sønderjydske Strandfrisers oprindelse er gammelt og har i tidens løb fået modsatte besvarelser. Både Saxo og de ældre forfattere fra Sønderjyllands vestkyst holder for, at de er indvandrede fra Frisland syd for Vesterhavet, medens de historiske forfattere i indeværende århundrede kom til det resultat, at de var oprindelig hjemmehørende på de jydske Vesterhavsøer. Dette sidste havde sin bestemte grund. Man opdagede efterhånden spor af frisisk sprog og navne i snart sagt alle egne langs Vesterhavets sydøstlige kyster, i Ditmarsk, på begge Elbens bredder, i Hadeln osv. og den forklaring lå da nær, at det var gået her som i Ejdersted, hvor det frisiske sprog i en påviselig historisk tid er forsvunden og afløst af plattysk. Man kom da til det resultat, at den frisiske befolkning havde haft sine bosteder langs havkysten, lige fra Zuydersøen til Vidå og Listerdyb, medens den så efterhånden var bleven denationaliseret overalt, hvor den var uden støtte af foranliggende øer. De sønderjydske Strandfriser var således en levning af det store folk i dets nordligste forgrening, afskåren fra sin naturlige forbindelse ved en

udvikling, som også engang i tiden vilde udslette dens ejendommeligheder[1].

Denne opfattelse har dog ikke kunnet holde sig overfor den nyeste tids sproggranskninger og historiske undersøgelser. Det har vist sig, at de frisiske spor i landene langs Vesterhavets kyst mellem Ejderen og Weser hidrører fra en forholdsvis sen tid, det 12. århundrede eller deromkring, medens befolkningen iøvrigt har været oprindelig saksisk, og forestillingen om en oprindelig frisisk bebyggelse nord for Ejderen har derved tabt sin nødvendige baggrund. Da sprogvidenskaben nemlig samtidig er kommen til det resultat, at modsætningen mellem nordisk og tysk såvel som mellem de forskellige tyske mundarter i deres udprægede forskelligheder er af senere oprindelse end man tidligere tænkte sig, må man nødvendigvis komme til den slutning, at en frisisk talende befolkning ikke kan høre oprindelig hjemme på Sønderjyllands vestkyst, men i en tid, som ligger efter mundarternes udvikling, må være indvandret hertil fra Frisernes hjemland længere vesterpå.

De herhenhørende spørgsmål drøftedes først af Dr. Victor Langhans i et 1879 i Wien udgivet skrift: „Über den ursprung der Nordfriesen“, i hvilket sprogforholdene dog kun flygtig berøres; forfatteren søger ad historisk vej at gøre gældende, at Friserne må være indvandrede til Sønderjylland i det 9. århundrede. Sproget har derimod fundet en indgående behandling i et større skrift af Theodor Siebs: „Zur geschichte der englisch-friesischen sprache“ (I. 1889), der fører til det ovennævnte resultat, at der ingen geografisk forbindelse er mellem Friserne nord for Ejderen og dem vest for Weser og

---

[1] I min afhandling „Om de sønderjydske Strandfrisers foregivne selvstændighed“ (Årbøger for nord. oldkyndighed 1868), i hvilken jeg først påviste, at den fra tysk side fremsatte påstand om disse Frisers politiske uafhængighed i middelalderen var uholdbar, kom jeg ikke ind på spørgsmålet om deres oprindelse. I anledning af Saxos fortælling om deres indvandring siges: „hele denne formodning om en indvandring . . . kan være sand, men den er næppe sandsynlig“.

at Friserne overhoved først nævnes udenfor de gamle Friseregne i det 12. århundrede.

Støttet til disse granskninger har hr. skoleinspektør P. Lauridsen i „Historisk tidsskrift“ (6. række, 4. bind) skrevet „Om Nordfrisernes indvandring i Sønderjylland“ og søgt nærmere at eftervise såvel tidspunktet for denne indvandring som dens oprindelige udstrækning. Med den skarpsindighed og omtanke, som er bekendt fra hans andre historisk-geografiske afhandlinger, efterviser han af sted- og personnavne, at det gamle skel mellem Sønderjyllands gest og marskegnene tillige har været den oprindelige grænse mellem den danske og frisiske befolkning, medens denne sidste dog i tidens løb er trængt frem på fastlandet og har blandet sig med den danske. Hvad tidspunktet for den første indvandring angår, sætter han den til omtrent 1100, altså noget forud for den historisk afhjemlede indvandring til landene omkring Elbens nedre løb; forud for dette tidspunkt, mener han, var „Utland“ ubeboet, et til havets luner overladt overdrev.

Ved at føres til historiske studier fra mangesidige geografiske interesser har hr. Lauridsen bragt et frisk og velgørende element ind i forskellige spørgsmål, som var ved at gå i stå eller blive rent trivielle ved den idelig gentagne granskning og tolkning af magre historiske kilder. Han har således bragt klarhed over tilblivelsen af Johan Mejers kårt over Friseregnene og givet værdifulde bidrag til Nordslesvigs landbohistorie. Men hvor han kommer ind på en førstehånds vurdering af ældre historiske kildeskrifter, som man vanskelig kan nærme sig uden et fortroligt kendskab til tidsaldrenes historiske forhold i det hele taget, eller hvor det sproglige træder stærkt i forgrunden, bliver hans blik mindre sikkert og følgeslutningerne ikke altid vel begrundede. Således i det foreliggende tilfælde.

Det synes ikke at være faldet hr. Lauridsen ind at undersøge, om Friseregnen da virkelig har været ubeboet til langt ind i middelalderen; han går uden videre ud fra, at det har

forholdt sig således. Men der findes jo endnu den dag idag gravhøje fra hedenold i hundredvis i Ejdersted og på de frisiske øer, Syld, Før og Amrom![1] Har da denne befolkning, hvis grave tilhører både sten-, bronse- og jernalderen, været uddød, så et nyt landnam kunde foregå i det 12. århundrede? Derom foreligger der jo intet som helst vidnesbyrd, ingen som helst antydning.

Spørgsmålet om Frisernes indvandring er da ikke så lige at besvare ud fra et simpelt geografisk synspunkt og med en historisk hypotes. Hvad der først må bringes på det rene er dette, om den gamle befolkning, hvis grave vi finder på øerne, var frisisk eller dansk eller tilhørte et tredje folk. Hertil må da svares, at der ikke i sten- og bronsealderen var en sådan modsætning mellem dansk og frisisk, at disse mundarter vilde have kunnet fremkomme og holde sig ved siden af hinanden i den senere udprægede form. Hine tidligere beboere må, da jo alle omliggende lande må antages at have tilhørt den germanske folkeæt og ingen sproglevning peger ud over denne, have stået dem på det nærmeste fastland så nær, at de, hvad enten de er kommen hertil fra syd eller vest, har udgjort ét folk med dem. Og da vi nu ikke på den jydske halvø kender nogen anden befolkning end den danske nord for Ejderen og den saksiske syd for denne flod, må også disse have tilhørt en af disse to. Frisernes indvandring må tilhøre en senere tid, da mundarterne var fuldt udviklede, endog med dialektforskelligheder indenfor det frisiske, således som de nu genkendes.

Men en nærmere betragtning af sproget såvel som af sted- og personnavne på de frisiske øer må snart føre til det resultat, at deres oprindelige befolkning har været dansk, ikke saksisk, et resultat, som efter alle historiske og geografiske forhold måtte have formodningen for sig. Her skal dette dog

---

[1] Jahrbücher f. d. geschichte der herzogth. III 459. IV 134. 244. Falcks Archiv III 55. 66. Hansen, Nordfriesland, s. 17. (Volkmar), Eiderstedt, s. 33.

kun løselig antydes, indtil en særlig dialektkyndig påtager sig den fyldigere påvisning.

Hvad først den sønderjydsk-frisiske dialekt angår, da har det forlængst vakt opmærksomhed, at den er stærkt iblandet med dansk[1]. Det er ikke enkelte ord, det her drejer sig om, men hele rækker af betegnelser, der næppe kan tænkes optagne i den tyske dialekt uden efter et langvarigt og umiddelbart samliv med danske folk. Naboskab kan ikke have frembragt dette, thi på den danske side af sproggrænsen findes intet tilsvarende.

Ser man derefter på stednavnene, da træffer vi overalt på øerne nordiske ord, — endelsen „um", der er af senere oprindelse, bør ikke vildlede. Øen Syld — samme navn i Norge (Munch, N. i middelalderen, s. 97) — har navnene List, Morsum, Braderup og Vinningsted, der alle forekommer i danske egne. Før genfindes i Limfjordens Fur; det har navnene Klintum, Toftum, Yttersum, Vik og Goting (Nørrejylland: Gudum, opr. Guthing) o. a. Øen Åland (Aland, Oland) har sit tilsvarende ved Sverige; Amrum (Omrem) i Amager og Omø; Gestenakke i jydsk Gesten, Gestbro (O. Nielsen, Stednavne, s. 186); Langenes og Hvele er nordiske osv. I Ejdersted minder byerne Tunning og Gærding om de nordiske ord tun og gård, medens den yderste del af halvøen kaldes Utholm eller Holmbo herred. Dette kan forfølges i det enkelte for øen Amroms vedkommende, hvor en udførlig beskrivelse foreligger (Jahrbücher f. d. landeskunde III 459 ff. og IV 121 ff. 245 ff.). Her findes i stednavnene ord, som ikke kan forklares af frisisk, men må tilbageføres til dansk. Således „lynj", der forklares som dansk lund, måske snarere lyng; „under kjal", under kilden, der ellers hedder „kvel"; „stenod", osv. Øens havn eller landingssted findes mod sydøst. Her findes der en gammel befæstning, en krum vold, som det synes anlagt for at yde øens forsvarere et fast værn. Her er

[1] Se C. Manicus, „Om nordfrisisk og dets forhold til dansk" i Slesvigske provinsialefterretninger II 1—46.

der et sted, der betegnes som „ual høv“, det gamle hov, hvad der forklares nærmere deraf, at „til kirke“ hedder „tu høv“; her skal den ældste kirke have stået. Der findes her endvidere en samling af 40 gravhøje, af hvilke nogle har navne, der dog ikke kan forklares af øboernes nuværende sprog[1]. En strækning ved ual høv kaldes „deansk branang“, hvad der forklares som dansk brænding, medens en anden strækning hedder „sydfreskan“, Sydfriserne.

Hvad endelig personnavne angår, da strækker den blanding af danske og frisiske navne, som hr. Lauridsen med så meget held har påvist på fastlandet, sig også ud over øerne og Ejdersted. En mandtalsliste fra denne halvø fra 1535 viser navnene Knud, Iver, Eskel, Bunde, Torkel, Tykke, Ketel, Bo, Gunne, Arfest, Tymme og andre lignende. I Beltring herred (i det undergåede Nordstrand) nævnes 1438: Sune, Jon, Tore, Osbern, Eskel, Erik, Knud, Broder, Moder, Lave, Tyge, Bo, Ketel, Gunne, Arfast; Iver, Sven, Olof, Tort, Tore, Tuke, Nampne osv., for ikke at tale om navne som Frode, Ebbe, Ogge, Timme, Ingver o. l., der muligvis kan være af tysk oprindelse, men også er nordiske. Ja alt i jordebogens „brødreliste“ (fra 12. århundrede) findes frisiske og danske navne blandede sammen: Olef, Nafni, Ketyl, Knut, Vagn.

Vi kan da trøstig gå ud fra, at den befolkning, som fra de tidligste tider har levet på de frisiske Vesterhavsøer har været af samme nationalitet som den på fastlandet, nemlig dansk. Først senere hen i tiden er den bleven fortrængt eller optagen i en indvandret frisisk, der så har udvidet bebyggelsen til de lavere og usikkert liggende marskegne.

Men forholder dette sig således, da synes det klart, at den frisiske indvandring ikke kan sættes så sent som til det 12. eller 11. århundrede. „Kildernes tavshed“, der jo er et bevis, som må bruges med megen varsomhed, må i dette til-

[1] Der nævnes Eeshenhuug, Ölfkanhuug, Hamhuug, Stöfkanhuug (Jahrb. IV 245). Kattarhuug (247). Gravene kaldes også „stiandøsk“, stendysser.

fælde alene kunne være afgørende; det må ansés for umuligt, at begivenheder som de, det her drejer sig om, kan være foregåede i middelalderens hjerte, uden at samtidige danske, islandske eller tyske forfattere har hørt og fundet det værd at fortælle om dem, eller at det danske rige dengang skulde have været ørkesløs tilskuer ved deres udvikling.

Men mange andre historiske kendsgerninger gør det desuden utænkeligt, at indvandringen skulde have fundet sted på et så sent tidspunkt. Hvad hr. Lauridsen gør gældende som formentlige beviser på det modsatte viser sig ved nærmere eftersyn at mangle al betydning.

Først da dette, at Adam af Bremen ved år 1070 udtrykkelig skulde meddele, at der ingen Friser bor i Sønderjylland. Ingen historiker, som kender Adam og den tids historiske forfattere i større sammenhæng, vil tillægge hans uvidenhed om den slags enkeltheder nogen betydning. Når han ikke omtaler Friserne, ligger det simpelthen i at han ikke er bleven gjort opmærksom på deres tilværelse, som ingen kirkehistorisk betydning havde. De var en fredelig del af Slesvig stift og lå så afsides, at man meget vel kunde passere gennem Jylland uden at ane deres tilværelse.

Ej heller har den danske betegnelse af øerne og det frisiske fastland Ejdersted og Nordstrand som „Utland“ nogen „etnografisk“ betydning. Valdemars jordebog kalder en del af Alminde herred (nu Brusk herred) ved Kolding for „uden vand“; denne del kaldes ellers „Elende“, udenfor landet[1]. I disse navne ligger der sikkert ingen betegnelse af det ubeboede, de er rent lokale. En „udmark“ er jo heller ikke unddragen menneskers brug, om den end betegnes som fraliggende. Enhver strid om ord er jo iøvrigt overflødig, da vi andensteds fra véd, at Utland *var* beboet.

At dette Utland var kongelev, er ej heller af virkelig betydning. I Valdemars jordebog, som giver os denne oplysning,

[1] O. Nielsen, Jordebogen, s. 99 anm. 8. 100 anm. 2.

nævnes en stor mængde kongelev, rigets største stæder, opdyrkede almindinger, øer og rige godssamlinger imellem hinanden. Hvad forholdet mellem konge og hertug angår, da afgiver Utland netop en parallel til hertugens hovedstad, Slesvig, af hvilken de tre fjerdedele var kongelev. Netop det samme var noget senere tilfældet med Utland. Der siges alt i jordebogen, at af de fire „brænnæstallær" tilhører den ene hertugdømmet, medens de andre er kongelev; betydningen af dette ord er ikke sikker, det antages at betegne saltsyderier[1]. Efter hertugdømmets fuldstændige udskillelse ses det imidlertid, at hertugen havde et par frisiske herreder, Edoms og Lundebjerg, svarende til en fjerdedel af hele Utland. 1376 skelnes der i „kong" Albrekts breve bestemt mellem „kongens Friser", der hører til Ribe, og de Friser, der hører til hertugdømmet; de første nævnes som bekendt alt 1332[2]. I året 1405 henviste hertuginde Elisabet „kongens Friser" til dronning Margrete, og 1411 opregnes de frisiske herreder, som med Tønder slot var overdragne til dronningen, nemlig: Horsby, Bøking, Virkes, Beltringe, Pilvyrminge, Øster-För, Syld og Ejdersted[3]. I året 1326 omtaler hertug Valdemar derimod en pantsættelse af indtægterne af „vore Friser i Utland", nemlig 200 mark sølv årlig[4]. Dette må altså være de resterende to frisiske herreder, Edoms og Lundebjerg, der også 1426, ved landrettens vedtagelse, udgør en særlig gruppe overfor de tæt sammensluttede „syvherreder"[5]. Indtægten af Edoms herred var 1231 120 mark sølv („tantum valet et tantum inde datur"), medens Lundebjerg slås sammen med Ejdersted og i forening med det giver 100 mark og 6 nætters gæsteri. Dette svarer vistnok til de 200 mark sølv, som hertugen 1326 har af sine Friser, ligesom Edoms herred er omtrent en fjerdedel af Utlandets

---

[1] Var „deansk bræenang" på Amrom en dansk saltbrænding?
[2] Michelsen, Urkunden, II 316 og 318. 82.
[3] Staatsb. Mag. VIII 650. Anti-slesv.-holst. fragm. XIV 92.
[4] Mecklenburgisches Urkundenbuch VII 341 (sml. Michelsen II 161).
[5] Staatsb. Mag. VIII 597, anm. Michelsen har i teksten gjort vold på landrettens ordlyd og udpeget Syld og Før som de ny tilkomne.

nordlige herreder (de giver 1231 ialt 514 mark) og Lundebjerg af de fire sydlige.

Men synes det herefter at forholde sig således, at Utland har været delt mellem kongedømmet og hertugdømmet i samme forhold som selve staden Slesvig, så falder jo enhver mulighed for derved at bringe det i et ekstraordinært historisk forhold til riget bort af sig selv.

Ser vi os derefter om efter bestemte historiske vidnesbyrd om Frisernes tilværelse i Sønderjylland, stanser vi først ved Saxos omtale af dem i anledning af kampen mellem kongerne Sven og Knud i året 1151. Ved denne tid, som jo Saxos hjemmelsmænd mindedes, var efterretningerne om Frisernes komme alt yderst vage; forfatteren tænker kun på marskegnene ved Mildå og fortæller, at Friserne engang, da de søgte sig nye bopæle, traf på disse egne, som de derpå gjorde beboelige. Dette tyder på langt tilbage liggende begivenheder, fra hvilke ethvert minde om kampe med en ældre dansk befolkning var forsvunden.

Længere tilbage hører vi ved år 1110 om, at kong Nils ikke kunde være i fred i Slesvig for Vendernes overfald, uden ved Frisernes beskyttelse („nisi munitus Frisonum presidio“). Dette minder os om, at de sydlige frisiske herreder efter Valdemars jordebog var henlagte til Danevirke, altså til landeværnet, hvad der jo forudsætter et ubrødeligt troskabsforhold overfor rigets fjender, — altså atter et forlængst overvundet modsætningsforhold mellem danske og frisiske indbyggere i de samme egne.

Også Slesvig stadsrets bestemmelser om tolden på salt tyder på det samme. Her skelnes der mellem Friser af dansk og af frisisk ret, idet de første bor indenfor Isted syssels herreder (Nørre- og Søndergøs) og derfor betragtes som hørende nærmere til staden. Frisernes fremtrængen over gestranden er her altså ikke blot en kendsgerning af iøjnefaldende omfang, men den synes også at måtte opfattes som liggende langt tilbage i tiden.

Endnu mere påfaldende er det dog at se Slesvigs befæstning mod vest og nord kaldet henholdsvis Frise- og Angelbovirke. Navnene nævnes først i året 1291[1], men de stammer åbenbart fra en langt tidligere tid. Forbilledet er jo her navnet Danevirke, men dette opfattes alt i det 12. århundrede meget uklart, idet betydningen af „virke" som befæstning er tabt af den almindelige sprogbevidsthed, medens forfatterne nu som oftest forstår det som „værk"[2]. Det kan altså med sikkerhed siges, at man ikke i det 12. århundrede vilde have dannet navnet Frisevirke; det må være nedarvet fra tidligere tider. Men nu véd vi jo, at Slesvig var befæstet langt tilbage i tiden; efter runestenene har alt Sven Tveskæg belejret det. Til kampene om Slesvig i det 10. århundrede må da vistnok disse virker henføres ligesom selve Danevirke, og det er jo ikke usandsynligt, at navnene er opståede væsenlig samtidigt og givne med henblik på de forsvarskræfter, der skulde bruge dem: Danevirke fik sin besætning af hele folkehæren, medens Slesvig vel kunde gøre fordring på en besætning fra de nærmeste egne, henholdsvis Angelboer og Friser. Herpå synes det jo at tyde, at kong Nils bruger et frisisk landeværn under opholdet i Slesvig. Det er dog også muligt, at navnene kun tyder på de egne, det pågældende virke vender ud imod, som man i Flensborg havde en Frise- og en Angelboport. Men for Frisernes tilstedeværelse i Sønderjylland er dette jo lige betydningsfuldt.

Vil vi i danske overleveringer søge efter spor af minder om Frisernes landnam, træffer vi næppe andet end Saxos fortælling om Ubbe Fris, der hærgede i Jylland, men blev hærtagen af Harald Hildetand og derefter gift med hans søster og optagen blandt hans høvdinger. Han deltog i Bråvalslaget

---

[1] Se min afhandling om „Byen Slesvigs virker i middelalderen" (Årbøger f. nord. oldk. 1869).

[2] Saxo kalder det Danorum opus, structura. Valdemars gravplade: Daneverch. Helmold: Dineverch. Sven Ågesen: Danævirki og Daneverk (Scr. I 50. 63). Rydårbøgerne har Danevirki og Kovirki (sst. 158. 150).

og nævnes her sammen med Orm Engelskmand, der ligeledes var overvunden og vunden af kongen. Man får her en mistanke om, at Orm oprindelig har været kaldet Angelbo og at Ubbe og han stammer fra oldsagn om kampene ved Slesvig by, ligesom skjoldmøen Hede, der siges at have givet Hedeby navn[1].

Her synes vi virkelig at stå foran gamle overleveringer om Frisernes indvandring, deres fjendskab og det derefter følgende fredelige og venskabelige forhold til Danmarks konger. Hjemlige sagn på Syld går i samme retning, men har sammenblandet den folkelige modsætning med oldsagn om kæmper og dværge[2].

Til hvilken tid og hvilke tidsforhold skal da denne indvandring henføres? V. Langhans tænker på det 9. århundrede og alt Langebek har fremsat den samme formodning. Ved året 839 fortælles der i frankiske årbøger, at kong Håriks sendebud klagede over overgreb fra Frisernes side, som kejseren lovede at lade undersøge. Samtidig klagede Friserne over de danske vikingers hærtog i deres egne. Det synes da ikke at ligge fjernt at gå ud fra, at der til de danske vikingetog, som fastlandets historieskrivere udmaler med så stærke farver, har svaret hærtog op imod de danske kyster, som de fremmede forfattere ikke fandt anledning til at tale om, og som ingen nordisk historie fortæller om af den simple grund, at der overhoved ikke dengang blev skrevet nordisk historie.

Den fortælling, som Langebek dog især fæstede sin opmærksomhed ved, hører til året 857 og vedrører den danske søkonge Rurik, der havde sat sig fast i Durstede ved Rinen. Han drog, siges der, med kong Lotars samtykke med en flåde til Danmarks grænse og tog med Håriks samtykke landet mellem Ejderen og havet i besiddelse med sine mænd. Fra

[1] Saxo p. 366 fl. 378. 389. Hervørs saga. Sml. emnet i det tyske digt „Gudrun“: Friserne drager hen til Normannernes land for at hente den hærtagne G.

[2] Hans Kielholt i Falcks udgave af Heimreich, II 343. Hansen, Sagen der Sylter Friesen.

denne begivenhed, mener Langebek, stammer Utlandets frisiske befolkning[1].

Ligesom der overhoved ikke her skal lægges an på at bringe spørgsmålet om Frisernes indvandring til en endelig og alsidig afgørelse, men kun at fremdrage de enkelte momenter til dets besvarelse, således skal også særlig dette punkt henstilles til nærmere overvejelse. Adskilligt kunde vel tale for en endnu tidligere indvandring til vore øer; Ruriks overtagelse af Utland, hvis dette her er ment, kan jo have haft sin forudsætning i en frisisk befolkning. Man nødes måske til at tænke på en tid, da Friserne var i livlig bevægelse og følte vandredriften vågne. Der var en livlig forbindelse mellem Durstede på den ene side og de nordiske handelspladser på den anden og for en stor del gik forbindelsen vistnok over Slesvig og ad Ejderen. Friserne kan da til en tid, da de var i overvægt, have behandlet os, som vi senere behandlede så mange andre egne, så de satte sig fast ved Ejderens munding og ved de nærliggende havne for efterhånden herfra at fortrænge eller undertrykke de tidligere beboere på øerne og kysterne. Venderne var jo senere i færd med at gøre det samme på Falster og andre af øerne i hjertet af riget; her i en udkant lykkedes det at bringe til fuld gennemførelse, hvad der hist omsider fremkaldte en afgørende modstand.

For imidlertid at bringe fuldstændig klarhed i hele denne historiske udvikling vil det være nødvendigt, at sprogforholdene på de frisiske øer tages for til en fordomsfri og i det mest enkelte gående granskning, og at derefter stednavnene og de lokale overleveringer samles i størst mulig udstrækning. Selve de historiske beretninger kan man næppe vente yderligere oplysninger fra.

[1] Scriptores rer. Dan. I 547 (522). J. Steenstrup, Normannerne, II 157. 159 f. 175. 178.

FORLIGET AF 11. FEBRUAR 1340.

(1897.)

[Historisk Tidsskrift 6. R. 6. B. S. 671—80.]

Under overskriften: „Fra Holstenervældens tid i Danmark; 2, mageskiftetraktaten af 11. Febr. 1340" har hr. prof. Kr. Erslev i Hist. tidsskr. 6. r. VI 400—417 underkastet et enkelt punkt i min anmeldelse af et par historiske skrifter en kritik, som forekommer mig i høj grad at udæske til antikritik[1]. Den ellers så skarpsindige forfatter synes her at stå helt uforstående overfor mine bemærkninger, der rigtignok er fremsatte uden noget lærd apparat. Men det samme er jo tilfældet med det spørgsmål, som han lige i forvejen har behandlet, idet jeg uden at gøre ophævelser af det i få ord har strøget en vildfarende historisk tradition fra 1325, som han nu slår ihjel efter alle kunstens regler. Det synes alligevel ikke at være faldet ham ind, at der også kunde ligge alvorlige studier til grund for den opfattelse af traktaten af 1340, som han ikke mener at kunne dele. Men dette er ikke desmindre tilfældet.

Efter at have citeret mine udtalelser om grev Gerts politik

[1] Nordisk tidskrift 1883: „Synspunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdags og dronning Margretes historie" [ovfr. s. 212 ff.]. Det er mig ikke klart, hvorfor prof. E. helt igennem drager en ældre, vel væsenlig den traditionelle, opfattelse, som jeg lejlighedsvis havde fremsat 1871, med ind under sin drøftelse.

efter kong Kristoffers død 1332: atter at skyde hertug Valdemar frem som den, der nu formelt sad inde med den danske krones ret, bl. a. til indløsning af de pantsatte kronlande, udtaler prof. Erslev, at han „ikke kender noget bevis herfor", og han formoder da, at den kun grunder sig på en vilkårlig fortolkning af forliget af 1339 (s. 405). Dette har unægtelig forundret mig; men det vilde dog have forundret mig endnu mere, hvis jeg ikke alt tidligere havde troet at gøre den erfaring, at en alt for stringent benyttelse af videnskabens metoder af og til kan føre til at glemme det ældre husråd: først og fremmest at bruge sine øjne.

Det lå i den pågældende anmeldelse helt udenfor mit formål at føre et videnskabeligt bevis for de betragtninger, jeg der fremsatte; men jeg undlod dog ikke at antyde, hvorpå de støttede sig. Således hentydes der jo til, at hertugens indløsningsret til „Skåne, Jylland osv." anerkendes, og der mindes om, at han 1340 formelt opgav sin kongeret, før hans navne og svoger modtog udvælgelsen (ovfr. s. 222. 225); det havde dog nok været værd at undersøge dette nærmere, før dom over min opfattelse blev afsagt.

Siden det nu imidlertid ikke er sket, skal jeg belyse sagen noget nærmere. Det er Hamsfort, som har bevaret en optegnelse om, at de to frænder drog sammen til Viborg ting og at hertugen her frasagde sig al ret til Danmarks rige, hvorefter alle parter højtidelig lovede glemsel af alt det forbigangne. Den lybske krønike antyder i al sin korthed det samme: Hertugen *førte* sin svoger til Viborg ting, hedder det[1]. Men det må vel indrømmes, at ingen kunde frasige sig kongedømmet på Viborg ting, som ikke havde siddet inde med det, eller dog med nogen rimelighed havde gjort fordring på det.

Men dette er ingenlunde det eneste „bevis". Alt Hvidtfeldt, der ligeså lidt som prof. Erslev synes at have kendt tildragelsen i Viborg, slutter af et brev, som han meddeler

---

[1] Scr. r. D. I 304. Detmar I 247.

indholdet af, at hertugen og grev Gert efter slaget på Lohede „atter anmodet sig regimentet her udi riget“. De to har nemlig i Januar 1333 pantsat Sønderherred Djurs til Stig Andersen, som han endog påstår hertugen udnævnte til sin marsk (s. 455, sml. 457).

Men allerede tidligere var de to optrådte som indehavere af kronens ret (Gert som formynder), nemlig ved pantsættelsen af Skåne, 4. Novbr. 1332. Ved et forlig mellem hertugen, grev Gert og grev Johan på den ene og kong Magnus af Sverige på den anden side overdrager nemlig Johan Skåne med alle den danske krones borge (cum omnibus castris, corone regni Dacie pertinentibus) til kong Magnus som et pant på 34000 mark sølv, således at ikke blot denne greve, men også hertugen og grev Gert beholder ret til at indløse det[1].

I brev af 2. Avgust 1333 overlader hertug Valdemar endvidere grev Gert alle de ejendomme (bona) og øer, han måtte have ret til hinsides Melfarsund, undtagen Langeland, idet han lover aldrig at kræve dem tilbage, „førend hele Fyns land af os bliver indløst fra vor nævnte morbroder eller hans arvinger“. Også her anerkendes jo en indløsningsret til Fyn, den samme som 9. Jan. 1332 for kongerne Kristoffer og Erik var anerkendt til Nørrejylland og Fyn under ét. Hertugens ret begrænses nu til en samlet indløsning, han må ikke kræve pantet stykkevis (bona, øer), ligeså lidt som hine konger måtte kræve noget, før de på én gang kunde betale alle de 100,000 mark[2].

Samme dag (2. Avg. 1333) lod greven sig give brev på, at hertugen vilde stå på hans side i stridighederne med høvdinger og adelsmænd i hans pantlande, Nørrejylland og Fyn, ligesom han lod ham edfæste sine mænd til greven for det tilfælde, at han skulde dø uden livsarvinger. Forud for disse

---

[1] Rydberg, Sverges traktater, I 537: Terram S. nos . . Valdemarus et comites aut quicunque verum et merum jus redimendi habuerit, liberare et redimere possumus pro summa argenti memorata.

[2] Michelsen, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkundensammlung, II 179. 82.

breve er der da gået fejder, i hvilke hertugen, eller som det hedder hans mænd, har stået mod greven, men uden al tvivl i forbund med danske stormænd, som modsatte sig det holstenske regimente[1]. Der er med andre ord gjort et mislykket forsøg på at gøre alvor af Valdemars kongedømme, eller dog en del af det.

Det var nemlig ingenlunde grevens agt at lade sin unge søstersøn *gøre brug* af sin og kronens ret; det var ham nærmest om at gøre ved hjælp af hans navn at holde *andre* ude, særlig naturligvis Kristoffers sønner. Hertug Valdemars stilling var da også særdeles vanskelig. Indtil sit 20. år var han endog umyndig, og han fik ikke sit hertugdømme udleveret uden mod løfte om aldrig at skille sin sag fra morbroderens (brev af 4. Marts 1336, Michelsen s. 186). Alligevel synes der ikke at kunne være nogen tvivl om, at han jo gang efter gang har været i forståelse med de danske stormænd om at bryde Holstenernes åg, hvorfor også greven og hans sønner til det sidste tiltror ham alt ondt i den henseende, endog delagtighed i grevens drab.

Ved forliget af 2. Febr. 1339 søgte nu greven for bestandig at tilintetgøre hertugens fremtidsudsigter i riget; han måtte love helt at opgive sine krav på virkelig at komme i besiddelse af kronens lande. At dette ligger i den nævnte overenskomst, vil prof. Erslev rigtignok ikke indrømme, men jeg ser ikke, hvorledes man med det foran fremhævede for øje kan undgå at opfatte det således.

Hertugen underkaster sig først som sædvanlig alle de forhen antagne vilkår og opgiver al selvstændig politik. Dernæst opgiver han al den påtaleret, han måtte have på „bona“ i Nørrejylland og Fyn eller andet land, pantsat greven af kong Kristoffer, ligesom han giver afkald på al ret, hvis han endnu måtte have nogen. Ej heller vil han hindre Gert eller Johan i deres pant i Danmark, ved at give sig af med de dem pant-

---

[1] Michelsen, anf. skr., s. 85.

satte „bona", eller ved imod deres vilje at tage deres vasaller i forsvar og forbedelse, når de sætter sig op imod dem, eller andre deres uvenner[1].

Prof. Erslev påstår, at der her ved „bona" kun skal være tænkt på „godser", enkelte ejendomme, men dette modsiges bestemt af ordets forekomst på sidste sted. Her defineres „pignera" (det samlede landepant) aldeles bestemt som „bona" inpignerata, på samme måde som der 1333 tales om „bona" og „øer" hinsides Melfarsund som genstand for hertugens afkald, indtil han kan indløse pantet i sin helhed. Det, han 1339 giver afkald på, er overhoved at forurolige greven (eller greverne) i deres pant; han må hverken bruge sin (formentlige) ret til påtale ad rettens vej, eller sætte sig i forbindelse med de enkelte pantedele (len e. l.), deres indbyggere og vasaller som deres rette overherre og beskytter. At det ikke udtrykkelig nævnes, at den ret, der er tale om, er kronens indløsningsret, kongens højhedsret, ligger jo simpelthen deri, at greven nu ikke mere anerkender den, men behandler den som „formentlig"; han er nu færdig med den.

Året efter har bladet vendt sig og grev Gert må atter anerkende hertugens ret for at undgå et større onde, anerkendelsen af Valdemar Kristofferson. Stillingen ved forhandlingerne i Lübeck efter nyår 1340 er bekendt; greven bereder sig i al hemmelighed til at afgøre sagen med sværdet, men søger samtidig en overenskomst med hertugen, og gennem ham med Jyderne, for i alle tilfælde at redde de mere fredsommelige øer. Til den ende sluttes forliget af 11. Februar 1340. Det er altså ikke nogen „mageskiftetraktat", som prof. Erslev hævder i overensstemmelse med den traditionelle opfattelse; hertugen og greven bytter ikke land mod land, pant mod

[1] Anf. st. s. 192: Insuper si aliquam *inpeticionem* super aliquibus bonis in N. aut Ph. . . . . haberemus, hanc penitus resignamus et renunciamus *omni juri*, si quod nobis adhuc competere posset; nec . . G. nec J. . . . debemus *in pigneribus* eorum, que in Dacia habent, aliqualiter *inpedire, intromittendo nos de bonis* eis inpigneratis, aut eorum vasallos . . . defendendo et preplacitando. — Med hensyn til inpetitio kan jævnføres 2. Avg. 1333: bona *inpetere aut repetere* (s. 179).

pant, men hertugen anerkendes som rette ejer af Nørrejylland, medens han samtidig vedbliver at være rette ejer af Sønderjylland.

Det er mig vanskeligt at fatte, hvorledes man kan unddrage sig erkendelsen heraf, efterat opmærksomheden er bleven rettet på det; jeg forstår selvfølgelig meget vel, at det i lange tider kunde oversés på grund af en vis formel lighed i lenenes overdragelse og vurdering. Nægtes kan det jo dog ikke, at hertugen får overdraget besiddelsen af Nørrejylland, uden at der forbeholdes greven nogen ret til atter at indløse det, medens dette er tilfældet for Sønderjyllands vedkommende.

Men dermed har grev Gert affundet sig med hertugen og hans indløsningsret, øerne må denne samtidig opgive og han skal gøre fælles sag mod kongesønnen Valdemar: „Vi skal ikke hindre grev Gert og grev Johan, hedder det, i deres pant og deres øvrige gods, som de har i Danmark, og vilde nogen mand hindre dem deri, da skal vi hjælpe at værge det med 100 mand . . . .“ „Skulde det også være, at vi vilde blive ved vort land (Sønderjylland) og ikke indløse Nørrejylland, hvad det står os frit for at rådføre os om, da skal vi forvisse vor morbroder med de nævnte mænd, at vi ikke skal hindre ham i hans pant.“ [1]

Der er her, som året før, tale om en dobbelt måde at komme i besiddelse af pantlandet: at „påtale“, „indløse“, og „at gøre hinder“, d. e. forsøge at tilrive sig det med magt. Forholdet er i dette øjeblik dette, at junker Valdemar gør fordring på indløsningsretten til riget som sin faders søn, hertugen gør det samme som forhen valgt og hyldet konge. Men medens hin ikke synes at have villet, eller formodedes ikke at ville slå af på sin formentlige ret til hele kongedømmet,

---

[1] Sejdelin, Dipl. Flensb., I 32. Prof. Erslev lægger også her vægt på, at „hindre“ og „have ret til at indløse“ er højst forskellige ting (s. 409 f.). Dette er jo en selvfølge; men det er ikke mindre vist, at de to begreber jævnlig følges ad i den her omhandlede gruppe af breve, det er to måder for rette ejers tilbageerhvervelse af pantsat land. At man, når der bliver tale om at bruge magt, også lader det gå ud over panthaverens „anderen gude“, er jo krigens gang.

lader denne handle med sig og nøjes med Nørrejylland; derefter gør han fælles sag med greverne mod den anden prætendent. Fortrøster han sig ikke til at tage denne stilling, da lover han at træde tilbage med hele sin fordring og ikke oftere at forurolige greven med den.

Et par misforståelser, som prof. Erslev har gjort sig skyldig i, skal jeg endnu rette. Den ene er sproglig og gælder det af mig brugte udtryk: „Greven indrømmer hertugen ret til at indløse Nørrejylland med den ret, Kristoffer havde til det“. Erslev opfatter „indrømmer“ her som ligetydigt med „overdrager“ og polemiserer vidt og bredt imod den temmelig meningsløse tanke, der derved tillægges mig. Sammenhængen viser jo, at jeg ganske ligefrem har tænkt: Greven indrømmer (tvinges ved dette forlig til at indrømme), at hertugen har ret til at indløse Jylland med kongens ret, med den ret Kristoffer havde. Denne ret indrømmer han ham faktisk ved at indgå forliget, der bringer indløsningen til udførelse.

Den anden misforståelse er af politisk natur. Prof. Erslev mener, at den omstændighed, at hertugen forbeholder sig at træde tilbage fra forliget, skulde vise, at det er ufordelagtigt for ham, men at modparten er vis på altid at kunne stå sig ved det. Men dette er kun én af mange muligheder, og jeg tror, at der er grund til i historien at advare mod alle den slags metodiske slutninger. Det at kunne træde tilbage fra et forlig eller en kontrakt er jo i og for sig en fordel, når modparten under alle omstændigheder er bunden, og det plejer at være sejrherren eller den stærkeste, som tager fordelene, især hvor der som her er tale om vanskelige politiske forhold. Men det sikreste er vistnok i hvert tilfælde at søge den nærmest liggende forklaring til et sådant forbehold. Her synes det at ligge meget nær. Der var grund for hertugen til først at forhandle med Jyderne, om de var villige til at tilvejebringe løsesummen ved et „sølverstød“, således som det senere på året blev vedtaget, da kong Valdemar overtog landet. Vilde de ikke det, var det næppe klogt at overtage indløsningen.

Og skulde hertugen forhandle med dem om det, var det i alle tilfælde fordelagtigt, at det endnu var meget tvivlsomt, om han vilde indlade sig på den handel. Vi Jyder plejer at se os vel for, før vi binder os.

Imidlertid kom hele denne sag jo ikke til udførelse; greven brød ind i landet med sin lejehær. Om hertugen forinden er gået fra forliget, og om det da er Jydernes vrangvilje eller hans egen vankelmodighed, som har været afgørende, véd vi intet om.

Efter grev Gerts fald trådte den unge konge ind i hertugens politiske stilling; denne afstod kronens ret til ham og indløste Nørrejylland for derefter at lade indbyggerne betale løsesummen og overdrage landet til kongen. Fyn måtte kongen derimod indtil videre lade greverne beholde som pant, uden at der var tale om nogen indløsning. Og således fremdeles; historien efter 1340 er en fortsættelse af den før 1340, kun at nu kong Valdemar var den overlegne personlighed, som før grev Gert. Hertugen var af et blødere stof og uden sin frændes fremragende evner; så meget mere må det regnes ham til ære, at han frivillig trådte tilbage for ham og hjalp ham til riget. Den lybske krønike siger: „at hertugen for kongens skyld påtog sig så vovelige forpligtelser, holdt mange for en stor dårskab"[1].

Det forekommer mig således, at der er god sammenhæng i den fremstilling, jeg i hin anmeldelse i al korthed har givet af disse forhold, og jeg kan ikke se rettere end at jeg har krønikers og breves ord på min side.

---

[1] Detmar I. 247: Dat de hertoghe so grot eventurende dor des koninghes willen, dat kerede em manich to groter dorheit.

INDHOLD.

Afhandlinger vedrørende Nordens historie i middelalderen. II.

KØBENHAVN. — GRÆBES BOGTRYKKERI

